

A stílus szociokulturális tényezői

Kognitív stilisztikai tanulmányok

A stílus szociokulturális tényezői

Kognitív stilisztikai tanulmányok

SZERKESZTETTE:

Tátrai Szilárd,
Tolcsvai Nagy Gábor

BUDAPEST, 2012

A STÍLUS SZOCIOKULTURÁLIS TÉNYEZŐI
Kognitív stilisztikai tanulmányok

Szerkesztette:

Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor

A kötet tanulmányait lektorálta:

Benczes Réka, Csontos Nóra, Domonkosi Ágnes, Iványi Zsuzsanna,
Kocsány Piroska, Péter Mihály, Pethő Gergely, Pethő József, Simon Gábor,
Szathmári István, Szili Katalin, Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor

Felelős kiadó:

Eötvös Loránd Tudományegyetem

ISBN 978 963 284 304 9

© A kiadó, a szerkesztők és a szerzők, 2012

Tartalom

Előszó	7
I. A STÍLUSTULAJDONÍTÁS SZOCIOKULTURÁLIS ÉS KOGNITÍV FELTÉTELEI	17
TOLCSVAI NAGY GÁBOR A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása	19
TÁTRAI SZILÁRD Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához	51
PETHŐ JÓZSEF A figura-alap viszony és a stílus	73
SIMON GÁBOR Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciájáról funkcionális kognitív kiindulópontból	97
II. A STÍLUS SZOCIOKULTURÁLIS TÉNYEZŐINEK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA MINDENNAPI ÉS INTERNETES TÁRSALGÁSOKBAN	125
BORONKAI DÓRA A társalgási struktúra mint stílustényező. Interakcionális stilisztikai vizsgálatok a belebonyolódás szakaszában	127
PAP ANDREA „Köszönöm a bókot” – Az elismerő megnyilvánulások és válaszok magyar és olasz diskurzusokban (egy lehetséges kognitív stilisztikai vizsgálat)	161
DOMONKOSI ÁGNES Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai	191
HÁMORI ÁGNES „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban	223

SÓLYOM RÉKA

- Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése
a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális rétegzettségének
vonatkozásában 263

III. A SZOCIOKULTURÁLIS TÉNYEZŐK VIZSGÁLATÁNAK

- TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI 301**

KUNA ÁGNES

- Stílusmintázatok a 16–17. századi orvosi receptekben. Történeti stí-
lisztikai elemzés kognitív nyelvészeti keretben 303

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

- A nők nem verbális kommunikációjának nyelvi képe Németh László
szövegvilágában (*Gyász, Irgalom*) 347

- Tárgymutató 377

Előszó

A Stíluskutató csoport jelen kötete a stílus szociokulturális tényezőit állítja a vizsgálat középpontjába. A kutatási nézőpont e kiválasztását több ok motiválta. Egyrészt a funkcionális alapozású nyelvléírás nem lehet más, mint használati alapú, összetett nyelvtudomány. E nézőpontból a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat nem különül el élesen, s e fölismerésben mind egyértelműbbé válik a nyelvi rendszer és a kultúra kölcsönös függése. A funkcionális, s kivált a kognitív alapozású nyelvelmélet és nyelvléírás a megismerés döntő szerepét állítja a világ lehetséges hétköznapi mentális és nyelvi leképezéseiben. Az elmebeli reprezentációk s konstruálások dinamikusak és kreatívak: ismeretet, valamint interaktívan és interszubjektívan létrehozott szubjektum- és közösségalkotást eredményeznek, önreflexivitással. A kultúra mint önalkotó (autopoetikus) rendszer a fölhalmozott tudás folytonos alakításával a közössé- gileg hagyományozott és a személyes, történetileg meghatározott tapasztalati tér és elváráshorizont összjátékában működik. Így a nyelvhasználat, az interaktív és interszubjektív nyelvi esemény során a beszélők, a közösségek tagjai létrehozzák és alkalmazzák azokat a kulturális tényezőket, amelyek mintákat adnak a közösségi viselkedéshez. A nyelvben megkonstruálódik és szimbolizálódik a közössé- gileg érvényes cselekvések sora. A nyelvben a beszélő megal- kotja és megvalósítja cselekvését. Ekképp a nyelv nem „tükrözi” a valóságot, hanem a beszélő és a hallgató közötti közös referenciális és figyelmi jelenetben valamilyen tartalom megértésében és cselekvéseik feldolgozásában kapcsolja össze a beszélőtársakat. A nyelvi kommunikációs folyamatban a megformáltság állandó tényező. A megformáltságnak mint stílusnak két forrásösszetevője van: a nyelvi potenciál (a nyelvi variabilitásból eredő stilisztikai lehetőségek rendszere) és a szociokulturális tényezők, amelyek a nyelvi potenciálhoz rendelt, annak tulajdonított történeti közösségi értékekből erednek.

A szociokulturális tényezők vizsgálatának másik oka: a magyar stilisztikai kutatások az elmúlt évtizedekben is főképp a művészi nyelv jellegzetességeit kutatták, erős retorikai és strukturalista irányultsággal. A mindennapi szö- vegek stílusa, a mindennapi kommunikáció stilisztikai vonatkozásai továbbra sem kerültek az elméleti, módszertani és leíró kérdések középpontjába. Minden nyelvi megnyilatkozásnak van stílusa, azaz a megformáltságból eredő értelem- összetevője. A beszélők nyelvi, azon belül stilisztikai ismereteiben a művészi és a mindennapi nyelvhasználat e tekintetben nem különül el élesen. A művészi nyelvi produktumok esztétikai státusa más lehet, abban (is) azonban közösek, hogy mind stílussal bíró és ható diskurzusok. Ismeretes, hogy a formalizáló

20. századi nyelvtudományi irányzatok elegendőnek tartották a nyelvész által alkotott példák alkalmazását. Ez az eljárás a stílus vizsgálatára lényegében lehetetlen, ugyanis mind a használati változatosság, mind a kontextuális kötöttség felderítetlen marad. A korábbi nyelvtudományi hagyomány a szépirodalmi példák felhasználását hirdette, szintén komoly módszertani és elméleti korlátokat eredményezve. Hiszen merev határt húz a szépirodalom és más nyelvi területek között, valamint a mindennapi szövegeket kizárja a leírásból. Márpedig a mindennapi bizalmas, hivatalos, ünnepi vagy egyéb kommunikációnak alapvető meghatározó összetevője a stílus, amellyel a beszélőtársak az interaktív és interszjektív viszony kialakításához hozzájárulnak, és tartalmakat képesek hozzáférhetővé tenni. Ezért a Stíluskutató csoport kiemelten kezdett foglalkozni a nem szépirodalmi szövegek vizsgálatával, felhasználva az elektronikus adatbázisok és az elektronikusan hozzáférhető mindennapi szövegek adta lehetőségeket.

Harmadrészt indokolt a szociokulturális tényezők vizsgálata, mert a hazai stilisztikakutatások egy jó része – éppen retorikai alapozásuk miatt is – hajlamos a nyelvi rendszert az építőköcka modell szerint leírni (eszerint a kisebb elemekből hozza létre a nagyobbakat a beszélő), a stílust így önkéntelenül is egyfajta peremkérdéssé jelentékteleníteni. A nyelvi szintek szerinti bemutatás a nyelv leírásában önmagában kevésnek bizonyult, több okból is. A nyelvi szintek rendszere szűk lett a nyelv általános leírására: például a hangtan, alaktan, szófajtan, szókészlettan, mondattan rendszerébe nem illeszkedett be a jelentés- és a pragmatika, valamint a szövegtan sem. A zárt grammatikai rendszer éppígy nem tudta kezelni a nyelvi változatok, illetve a nyelvi változatosság kérdését, legfőljebb kijelentések szintjén. E körülmény súlyosan nehezítette a stílus fogalmának az értelmezését, mert úgy különítette el a nyelvi rendszert és a nyelvhasználatot, hogy a stílus variabilitási tényezőit vagy a „langue” részeként kívánta kezelni, vagy a „parole” megnyilvánulásaként, mindkét esetben meddő vitát eredményezve. A stílus leírhatóságát nem segítette elő a formális nyelvészet frázisrendszere, ahogy a mély- és felszíni szerkezet eszméje sem.

A funkcionális nyelvészeti irányzatok (de részben a formálisok is) az elméleti, módszertani és leíró rendszerek kidolgozásaiban olyan fölismerésekre tettek szert az elmúlt évtizedekben, amelyek szétfeszítik a nyelvi szintek szerinti rendszert. A pragmatika általánosabban is a nyelvi rendszer kijelentett részévé vált, hiszen a használatot nem lehet mereven elválasztani a rendszertől. A beszélő a nyelvi tudását mindig kontextuálisan és kreatívan alkalmazza. Rendszer és használat nem különül el mereven, a használat mintái a rendszer részét képezik. A minták orientációs sémák, tehát a nyelv nem pusztán elem- és szabálykészlet. A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat a kategorizáció mellett a konstruáláson alapul, mindkettő esetében nyitott

szisztémákkal. A rendszer a szerkezetek mellett az azokat létrehozó műveletek sémáit is tartalmazza.

A funkcionális irányzatok a nyelv modellálását a hálózatelv, és nem az építőköckoelv szerint végzik el. A hálózatelv szerint a nyelvi tudás a szemantikai és a fonológiai szerkezetekben hálózatosan összetett. Az e szerkezetekből létrejövő szimbolikus struktúrák magasabb szintű összekapcsolódása szintén hálózatosan történik, különböző tartományokban (például a mondatszerkezeti konstrukciók, a ko-textus, a megértett beszédhelyzet viszonyaiban). A nyelvi variabilitás a beszélő nyelvi tudásában az elemi, de szerkezetes szemantikai, fonológiai és morfológiai struktúrákban rendszeresen érvényesül, csakúgy, mint a mondatszerkezeti konstrukciókban. Az így, a működtetésében felfogott nyelv állandó összetevője a stílus. A stílus a nyelvi variabilitáson alapul, az egymáshoz viszonyított nyelvhasználati változatok különböző fokokban konvencionált megvalósulásaiban.

A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok című kötet a Stíluskutató csoportnak a fentiekben összefoglalt elvek szerint készült kutatási beszámolót tartalmazza tanulmányok formájában. Az 1970-ben az ELTE-n alakult, és 2008-ig Szathmári István vezetésével működő Stíluskutató csoport fokozatosan fordult a funkcionális nyelvészet elvei felé. A kutatócsoport összetételében és tevékenységében a 2008–2009 körüli években jelentős változás következett be. A változás a kognitív szemantikai keretű, használati alapú funkcionális nyelvtudomány elméletének és módszertanának következetes alkalmazásában mutatkozik meg. A jórészt fiatal kutatókból álló csoport az egyetemes nyelvtudomány diszkurzusrendjében végzi autentikus tevékenységét. Mindamellert a csoport a folytonosságot képviseli szakmailag, működési rendjében és kutatói etikájában egyaránt.

A kutatás a csoport diszkurzív rendjében, rendszeres műhelymegbeszélésekkel továbbfejlesztette a kognitív stilisztikát funkcionális elméleti és módszertani alapokon. Az eddigi kutatás egyértelműen igazolta az elméleti előfeltevéseket, azt a hipotézist, hogy a nyelvi stílus egyik fő összetevője az adott kultúrát kumulatíván fenntartó közösség stílustulajdonításaiból származik. Szintén igazolódtott az a föltevés, hogy a szociokulturális tényezők a nyelvi interakciók különböző változataiban jellegzetes mintákat mutatnak, és ezek leírhatók a kognitív nyelvészet módszertanával.

A kutatás középpontjában a kumulált kulturális tudás által meghatározott szociokulturális tényezők általános rendszere áll. Egyrészt elméleti kérdések tisztázása céljából. E területen a szociokulturális tényezők tágabb kulturális közegének és funkcionálásában a szubjektívizációs műveleteknek az elméleti megalapozása (Tolcsvai Nagy Gábortól), a szociokulturális tényezők és a nyelvi viselkedés viszonyának tisztázása (Tátrai Szilárdtól), az előtér-háttér

viszonynak a szociokulturális tényezők működésével összefüggésbe hozott tárgyalása (Pethő Józseftől), valamint az archaizálás szociokulturális alapjainak tisztázása (Simon Gábortól) történt meg. Másrészt a stílus szociokulturális tényezőinek empirikus vizsgálata zajlott le mindennapi és internetes társalgásokban: a belebonyolódás (Boronkai Dóra), az elismerő megnyilvánulások (Pap Andrea), az egyezkedés (Hámori Ágnes), a stilisztikai önreprezentáció (Domonkosi Ágnes) és a neologizmus (Sólyom Réka) interakciós stilisztikai jellemzőinek részletes leírásában. Harmadrészt a kutatás kiterjedt történeti stilisztikai vizsgálatokra (Kuna Ágnes) és a szociokulturális tényezők irodalmi leképezésére (Cs. Jónás Erzsébet) is. A tanulmányok a közös funkcionális kognitív elméleti és módszertani keretben külön figyelmet fordítanak elmélet és leírás egységére, valamint a kutatás nemzetközi közegben való elhelyezésére. A kötetet erős koherencia jellemzi: a szerzők egymás kéziratait többször megtárgyalták, saját kéziratuk véglegesítését a többi kézirat ismeretében, azokkal diskurzusban végezték el, amelyet a kötet más tanulmányaira történő belső hivatkozások nagy száma expliciten jelez is.

A tanulmányok első egységét hangsúlyozott elméleti orientáció jellemzi. Olyan stíluselméleti kérdéseket helyeznek a figyelem fókuszába, amelyek tárgyalása lehetőséget ad arra, hogy a stílustulajdonítási folyamatokat azok kognitív és szociokulturális feltételrendszerének kölcsönviszonyában mutassák be.

Tolcsvai Nagy Gábor tanulmánya (A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása) a stílus szociokulturális tényezőit mutatja be a kognitív nyelvészet (R. Langacker elmélete) és a funkcionális alapozású társadalomelmélet (N. Luhmann teóriája) keretében. A szociokulturális tényezők a stílus összetevői, amelyeket egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz, de amelyek nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból. A szociokulturális tényezők a nyelv mint potenciál stíluslehetőségeit a közösség és kultúra jórészt konvencionált nyelvi cselekvésmintáihoz kapcsolják, ezáltal elősegítve a nyelvi interakcióban a közös figyelemirányítást, a közös jelentésképzést. A szociokulturális tényezők funkcionálásában jelentős szerepe van a szubjektívizációnak. A tanulmány a szociokulturális tényezőket megvizsgálja a mai stíluselméletekhez viszonyítva, metatudományos kezelhetőségüket a nyelv emergens hálózat jellegében, majd részletezi stilisztikai indoklásukat, kulturális motiváltságukat, háttérként tárgyalja a mai kulturális csoportok és nyelvváltozatok kapcsolatának egy modelljét, a szociokulturális tényezőknek a nyelvi rendszerhez és a nyelvhasználathoz való viszonyát, végül összefoglalja az öt tényező fő funkcióit.

Tátrai Szilárd tanulmánya (Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához) szorosan kapcsolódik Tolcsvai

Nagy Gábor kognitív stíluselméleti modelljéhez (A cognitive theory of style). Annak funkcionális kognitív háttérfeltevéseiben osztozva, fogalmi apparátusát követve tesz kísérletet néhány elméleti és módszertani kérdés továbbgondolására. Mindeközben némi hangsúlyáthelyezést is végrehajt: a stílust nem elsősorban a szimbolikus struktúrákra, hanem sokkal inkább a nyelvi interakcióra összpontosítva közelíti meg, a nyelvi tevékenységhez kötődő, kontextusfüggő dinamikus jelentésképzést helyezi előtérbe a jelzett problémák értelmezése során (l. a szerző Bevezetés a pragmatikába című művét). Ennek következtében a szociokulturális tényezők érvényesülését szorosan a diskurzus résztvevőinek stílustulajdonítási folyamataival és az általuk működésbe hozott stilisztikai sémákkal (stílusmintákkal) összefüggésben mutatja be. Mindez természetesen nem mond ellent az eredeti Tolcsvai Nagy-féle koncepciónak, arra viszont lehetőséget ad, hogy annak használatalapúságát, illetve a használatalapúságból adódó elméleti és módszertani következményeit a szociokulturális tényezők működése tekintetében reflexió tárgyává tegye. A dolgozat a stílus szociokulturális tényezőinek működését a figyelemirányítás triadikus viszonyrendszerében értelmezve javaslatot tesz a stilisztikai attitűd (viszonyulás) fogalmának bevezetésére, amely a megnyilatkozóknak a nyelvi konstruáláshoz kapcsolódó, a diskurzusvilág szociokulturális tényezőit a megformálásban érvényre juttató, kontextusfüggő perspektíváját jelöli. Ezzel összefüggésben kezdeményezi a protodiskurzus szociokulturális változójának bevezetését is, amely a választékos, a közömbös és a laza stílus tartományait fogja át. Mindemellett a dolgozat kitér a szociokulturális tényezők tipikus és atipikus együttállásainak problémájára is, kapcsolatba hozva azt a homogenizáló stíluseszmennyel és az az ellen irányuló, heterogén stílust eredményező szinkretizmussal. Ezek működését két Szerb Antal-novella, *A választott lovag* (1921) és a *Szerelem a palackban* (1935) példaelemzésével szemlélteti.

Pethő József a figura–alap viszony és a stílus kapcsolatát dolgozza ki tanulmányában. A funkcionális kognitív nyelvészetben a konstruálással összefüggésben kitüntetett figyelmet kap a figura–alap viszony vizsgálata. Az elsődlegesen problémafelvető jellegű dolgozat a stilisztika sajátos nézőpontjából közelíti meg ezt a viszonyt, vagyis arra kérdez rá, illetve arra keres válaszokat, hogy miképpen jelenik meg a figura–alap viszony a stílusban, és hogyan írható le ez a megjelenés. A válaszok megfogalmazásának előkészítéseként először elméleti megközelítésben, általánosságban szól a figura–alap viszonyról, majd e viszony stílusbeli jelentőségét tárgyalja. A dolgozat harmadik nagyobb egysége egy 60 adatközlővel végzett stilisztikai felmérés ismertetése. Az adatközlők három szövegből emelték ki a szerintük a stílus szempontjából előtérbe kerülő, azaz szaliens (prominens) elemeket, majd indokolták is a kiemeléseket. Az ezen a területen újszerű empirikus vizsgálat nemcsak elméleti következtetések le-

vonását kívánja szolgálni, hanem kiindulópont is kíván lenni további hasonló jellegű vizsgálatokhoz. Megfogalmazható, hogy a figura–alap viszonyoknak jelentős stilisztikai relevanciája van, de az itt felmerülő kérdések még kiterjedt további vizsgálatokat igényelnek.

Simon Gábornak Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból című tanulmánya az archaizáló nyelvhasználat stilisztikai leírását alapozza meg a régiesnek minősülő nyelvi egységek szemantikai megközelítésével. A kutatás funkcionális nyelvelméleti előfeltételeit olyan átfogó ismeretelméleti kiindulópont teszi motiválttá, amely a modern nyugati episztémé történeti megismerésének hermeneutikai kritikájából következik. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciálját a tanulmány szerkezeti és műveleti aspektusában közelíti meg, Langacker kognitív nyelvtana, Fillmore keretszemantikája, valamint a diskurzus kognitív nyelvtani modellje alapján, bevonva a vizsgálatba a lehorgonyzás és a perspektivizáció szempontját is. Az archaizáló nyelvhasználat többféle módon megragadható kontinuumként értelmeződik, olyan modellben, amely a fonológiai és a fogalmi, továbbá az enciklopédikus és az intertextuális motiváltságú archaizálást átfogóan magyarázza használatalapú kiindulópontból. A javasolt modell érvényességét példaszövegek elemzése szemlélteti.

A tanulmányok második egysége mindennapi és internetes társalgásokban vizsgálja a stílus szociokulturális tényezőit. Külön kiemelendő, hogy a vizsgálatok valós mindennapi szövegek (korpuszok) és ilyen diskurzusokkal kapcsolatos tesztadatok alapján készültek. Ezek a területek a magyar stilisztikában (és részben a magyar nyelvtudományban általában) még mindig feltáratlanak számítanak, jóllehet a nemzetközi szakirodalom évtizedek óta mutat be ilyen kutatási eredményeket. Ezért a magyar nyelvre vonatkozó tanulmányok jelentős újdonságokat hoznak a magyar nyelv leírásában, empiria és elmélet összehangolásának kérdésében éppúgy, mint a stilisztika továbbfejlesztésében.

Boronkai Dóra A társalgási struktúra mint stílustényező: Interakcionális stilisztikai vizsgálatok a belebonyolódás szakaszában című tanulmányának célja a konverzációelemzés szempontjainak bevonása (P. ten Have, Hutchby–Wooffitt és a szerző munkái alapján) a társalgási szövegek kognitív stilisztikai vizsgálatába a társalgások interakcionális jellemzői és a stílus szociokulturális tényezői közötti összefüggések feltárása érdekében. A dolgozat arra is törekszik, hogy a kapott összefüggések segítségével hozzájáruljon a spontaneitás különböző fokán álló társalgási szövegek szövegtipológiai sajátosságainak leírasi lehetőségeihez. Ennek érdekében az elemzés a beszélt nyelvi interakciók konverzációs jellemzőit veszi alapul, amelyek szoros kapcsolatban állnak a stílus szociokulturális összetevőivel és a kognitív szövegtipológia szempontjaival.

Pap Andrea az elismerő megnyilvánulásokat és válaszokat vizsgálja magyar és olasz diskurzusokban „Köszönöm a bókot” című írásában, egy lehetséges kognitív stilisztikai vizsgálatot bemutatva, diskurzuskiegészítő teszttel nyert (magyar nyelvi anyag), valamint hétköznapi dialógusokból vett (olasz korpusz) adatok alapján. Célja, hogy értelmezze az elismerő megnyilvánulások és a kontextuálisan hozzájuk kapcsolódó válaszok jelenségét, valamint felvázolja a bókra adott válaszok szociokulturális dimenzióit, stílussajátosságait magyar és olasz nyelvi anyagon keresztül. Fő kérdésfelvetése, hogy a mindennapi diskurzusokban megjelenő bókokat követő válaszok milyen módon realizálódnak, milyen stílusban formálódnak a különféle interperszonális viszonyokban, interakciókban. Az elemzés elméleti alapját a pragmatika mellett a kognitív stilisztika adja, amely a nyelvi megformáltságot funkcionális megközelítésben tanulmányozza, a kognitív és a szociokulturális feltételek összefüggésére irányítva a figyelmet. Egy adott megnyilatkozás jelentéséhez, stílusának belső struktúrájához a szociokulturális változók is szervesen hozzátartoznak. A helyzet (a szituáció) és az érték tényezőjét kiemelve, akár külön-külön is vizsgálva megfigyelhető, hogy a bókra adott válaszok stílussajátosságában is tipikus együttállások alakulnak ki, s létrehozzák egy jellegzetes megnyilvánulási mód informális, közömbös vagy formális protostílusát.

Domonkosi Ágnes tanulmányának (Önstillizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai) az a célja, hogy rámutasson az énblog újonnan megszületett műfajának néhány, a nyelvi stílussal kapcsolatos sajátosságára, egyrészt általánosságban vetve számot a közlésforma és a stílus lehetséges összefüggéseivel, másrészt egy személyes blog főbb stilisztikai jellegzetességeinek vizsgálata révén. Az elemzés egyrészt arra összpontosít, hogy a blogger diskurzusbeli identitásformálásának milyen nyelvi, stilisztikai tényezők és hogyan válhatnak eszközévé, másrészt azt is megvizsgálja, hogy az énblog műfaja milyen korábbi stílusmintákat hozhat működésbe, és milyen sajátos új stílusformákat hozhat létre, tekintettel a stílus szociokulturális összetevőire. A blog mint újonnan kialakuló viselkedés- és közlésforma alkalmasnak tűnik annak a szemléltetésére is, hogy az új szövegtípusok – részben a stílus szociokulturális összetevőinek újszerű, korábban atipikus kapcsolódásai révén – miként teremthetnek új stílusmintákat, új kommunikációs normákat. A tanulmány kitér az ironikus attitűdnek és a tipikus metaforikus, metonimikus mintázatoknak az önstillizációban játszott szerepére is.

Hámori Ágnes tanulmánya abból indul ki, hogy „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”, s így vizsgálja stílus, személyesség és egyezkedés viszonyát az internetes fórumokon folyó társalgásban. Elemzésének tárgya egyrészt a stílus változatossága és a szociokulturális összetevők szerepe ezekben a szö-

vegekben: ezt a magatartás (attitűd), a helyzet, az érték dimenziói, valamint az időhöz és a jellegzetes (pl. intézményes, földrajzi) nyelvváltozatokhoz való viszony mentén vizsgálja, majd kiegészíti a személyesség dimenziójával, bemutatva ennek szerepét és jelentőségét is a stílus szerveződésében. Kitér a szövegtípus, téma, személyesség és a stílus összefüggésére, valamint a protostílusok jelenségére. Másrészt elemzésének tárgyát adja a nyelvhasználók aktív stílusalakító és egyezkedéses tevékenysége is, amely a fenti dimenziók mentén a szövegek stilisztikai változatosságát létrehozza és alakítja, s annak bemutatása, hogy ez az egyezkedés milyen mértékben és módokon válhat kifejtetté a diskurzusokban, s hogyan jelenik meg a nyelvhasználók metastilisztikai reflexióiban, tükrözve a stílus alakításával és feldolgozásával kapcsolatos legfontosabb műveleteket és szempontokat.

Sólyom Réka írása *Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális rétegzettségének vonatkozásában* címmel a neologizmusnak nevezett jelenségek több szempontú elemzésére vállalkozik. A jelenségek elemzéséhez megadja a neologizmusnak a korábbi szakirodalomban található definícióit, egyszersmind rámutat ezeknek a definícióknak a heterogenitására, problematikusságára is, majd közöl egy olyan fogalomértelmezést, melynek keretében a jelen vizsgálódás során a tárgyalt jelenségeket neologizmusnak tekinti. A dolgozatban a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs elmélet keretében elemezhető három neologizmustípus (egy igekötős ige, egy összetett szó és egy hapaxnak tekinthető szójáték) szemantikai elemzésére kerül sor; a dolgozat internetes fórumszövegekben bemutatja e szavak használatát, környezetét is. Az elemzések koherens részét alkotja a stílus szociokulturális rétegzettségével kapcsolatos vizsgálódás az elemzett fórumszövegrészletekben megjelenő neologizmusokkal kapcsolatban. A dolgozat a közlő–befogadó viszonyában mutatja be e dimenziók jellemzőit a szövegekben, elsősorban az elemzett szavak kiváltotta jellemzőkre koncentrálva.

A tanulmányok harmadik egysége távolabbra tekint ki a szociokulturális tényezők vizsgálatában: a nézőpont tágítása egyrészt a stílus történetisége felé, másrészt az irodalmi szövegek jellemzői felé nyit.

Kuna Ágnes tanulmányának témája *Stílusmintázatok a 16–17. századi orvosi receptekben: Történeti stilisztikai elemzés kognitív nyelvészeti keretben*. A mindennapi történeti szövegek stilisztikai vizsgálata a magyar nyelvű szakirodalomban hiányterületnek számít. A szerző tanulmánya részben erre reflektálva mutatja be a 16–17. századi receptek jellemző stílusmintázatait. A korpuszalapú, pragmatikai megközelítésű elemzés kiindulási pontjának a szövegtípust mint tudáskeretet vagy forgatókönyvet tekinti, amelyben a nyelvi-grammatikai konstruáláson túl helyet kapnak a szöveg létrehozásá-

nak egyéni, valamint társas-kulturális tényezői is. A tanulmány három célkitűzés köré szerveződik. 1. Bemutatja a történeti stilisztika kognitív-pragmatikai megközelítésének számos általános kérdését. 2. Rámutat arra, hogy miként szolgálhat a szövegtípus a stilisztikai variabilitás vizsgálatára. 3. Végezetül fő célkitűzésként, a fenti kérdésekkel összefüggésben, a 16–17. századi receptekben megjelenő stílusmintázatoknak mint sajátos konstruálásbeli együttállásoknak a bemutatása fogalmazódik meg. Ebben különösen hangsúlyos szerepet kap a megnyilatkozó és a címzettek közötti személyközi viszonyok és a szociokulturális tényezők kidolgozása.

Cs. Jónás Erzsébet tanulmánya a nők nem verbális kommunikációjának nyelvi képe Németh László szövegvilágában témakört dolgozza ki, a *Gyász, és az Irgalom* példáján. A dolgozat a nem verbális eszközök leírásának módozatait járja körül a női szereplők nem verbális viselkedésének megjelenítése kapcsán Németh László írói nyelvében. Németh László ismert nőalakjainak lelki, pszichológiai összetettsége, s annak a narratívában történő verbális megjelenítése a pszichológusnak készülő orvos-író szándéka szerint komplex szövegstruktúrát képező egységben él a dialógusok többi elemével. Az író közvetett ráutalásokkal, a testbeszéd kiemelésével, előtérbe helyezésével magának a lélektani szituációnak a körülírását helyezi e totálképek fókuszába. A kognitív keretű megközelítés lehetősége új fénybe helyezi a nem verbális kommunikáció területén folyó kutatásokat. A kognitív nyelvészet segítségével megvan a lehetősége annak, hogy közelebb jussunk az ember megismerési folyamataihoz, az emberi elmében létező fogalmak természetéhez, mindahhoz, ami determinálja világlátásunkat. A kognitív vizsgálódások fejlődése során az úgynevezett megismerési determinizmus koncepciója egyre inkább háttérbe szorul, és helyébe lép az érzékelési észlelés, az úgynevezett perceptuális determinizmus. Ezt igazolja többek között a testbeszéd elemzése is.

A kötetben bemutatott kutatási eredmények újak és eredetiek a magyar nyelvtudományban és általában a nemzetközi stilisztikai vizsgálatokban is. A tanulmánykötet a kutatócsoport 2008 utáni és a 2010-ben elnyert OTKA pályázati támogatás eddigi kutatási eredményeinek összegzését adja. A projekt keretében a kutatások a következő irányokban folytatódnak: a szociokulturális tényezők viszonya a nyelvi potenciálhoz, a nyelvi rendszer stíluslehetőségeihez, a stílusstruktúrához, további szövegtípusokhoz és beszédhelyzetekhez, a szépirodalmi szövegekhez, irányzatokhoz. A kutatások egy további fő célja a szociokulturális tényezők rendszeres leírásának kidolgozása.

A szerzők és a szerkesztők hálásak a kötet tanulmányait alaposan megbíró lektoroknak.

A kutatás és a kötet megjelentetése a K 81315 – Kognitív stilisztikai kutatás jelű és című OTKA pályázati támogatás segítségével készült. A szerzők és a szerkesztők köszönik a támogatást. Az ELTE belső szabályozói miatt a kötet nem jelenhetett meg könyvkiadónál.

A szerkesztők

I.
A STÍLUSTULAJDONÍTÁS
SZOCIOKULTURÁLIS ÉS KOGNITÍV
FELTÉTELEI

Tolcsvai Nagy Gábor

A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása¹

A tanulmány a stílus szociokulturális tényezőit mutatja be a kognitív nyelvészet (R. Langacker elmélete) és a funkcionális alapozású társadalomelmélet (N. Luhmann teóriája) keretében. A szociokulturális tényezők a stílus összetevői, amelyeket egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz, de amelyek nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból. A szociokulturális tényezők a nyelv mint potenciál stíluslehetőségeit a közösség és kultúra jórészt konvencionált nyelvi cselekvésmintáihoz kapcsolják, ezáltal elősegítve a nyelvi interakcióban a közös figyelemrányítást, a közös jelentésképzést. A szociokulturális tényezők funkcionálásában jelentős szerepe van a szubjektívizációnak. A tanulmány a szociokulturális tényezőket megvizsgálja a mai stíluselméletekhez viszonyítva, metatudományos kezelhetőségüket a nyelv emergens hálózat jellegében, majd részletezi stilisztikai indokoltságukat, kulturális motiváltságukat, háttérként tárgyalja a mai kulturális csoportok és nyelvváltozatok kapcsolatának egy modelljét, a szociokulturális tényezőknek a nyelvi rendszerhez és a nyelvhasználathoz való viszonyát, végül összefoglalja az öt tényező fő funkcióit.

Kulcsszavak: autopoieszis, dinamikus jelentésképzés, közös figyelemirányítás, kultúra, kulturális attribúció, nyelvi interakció, stílus, szociokulturális tényező, szubjektívizáció

¹ Köszönöm a tanulmány két lektorának, Pethő Józsefnek és Tátrai Szilárdnak fontos és hasznos megjegyzéseit, javaslatait, továbbá a Stíluskutató csoport tagjainak hozzájárulását a kézirat kidolgozásához.

1. Bevezetés

A funkcionális alapozású nyelvreírások az elmúlt évtizedekben egyértelműen a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat összetartozását és szétválaszthatatlanságát állítják. Hasonlóan lényeges funkcionális empirikus és elméleti megállapítás az, hogy a nyelvi interakcióban részt vevők dinamikusan kezelik ismereteiket, a sematikus tudást hozzáigazítják a megértett beszédhelyzethez, aktualizálják a megvalósítás során. Az aktualizálás nem valamiféle „objektív”, külső beszédhelyzethez illeszkedést jelent, hanem a beszédhelyzetnek a résztvevők általi létrehozása, konvenciók alapján, egyezkedéses műveletek során. A nyelvhasználat a nyelvi változatosság alapja, mind a világ megismerésének módozataiban, mind a megismerés konstrukciós lehetőségeiben, a nyelvi konstruálás lehetséges változataiban. A nyelvi rendszer és a használat együttese kiegészül egy harmadik tényezővel is, a beszélő emberek közösségével, amely közösség a saját maga által létrehozott kultúrában létezik, annak folyamatos alakításával. A közösség, a társadalom a mindennapi cselekvések rendszerében olyan mintákat dolgoz ki, tesz sikeressé és érvényesít, vagy éppen hagy el, amelyek a nyelvi megformálás rendszerében közvetlenül reprezentálódhatnak, illetve pontosabban, amely cselekvésformák nyelvi keretben valósulnak meg. Vagyis, közvetlenül hatnak a nyelvi rendszer alakulástörténetére, annak a megformáltságból, a stílusból eredő rendszerére. Ez a három elméleti megfontolás, melynek empirikus alapjai vannak, számos alapvető kérdést vet föl, amelyekből a stílus kapcsán egy kérdés mindenképpen középponti. E kérdés így fogalmazható meg: egy nyelvhasználó közösség kulturális normái, viselkedési mintái miképp épülnek be a nyelv rendszerszerű használatába, vagy egy nyelvhasználó közösség kulturális normái, viselkedési mintái miképp képezik a beszélők tudásának részét, és az így kialakuló konvencionális formák miképp válnak a dinamikus jelentésképzés mindig alakuló, aktualizált, autentikus részévé. Még inkább használati alapú tételezésben úgy fogalmazható meg a kérdés, hogy miképp alakítják a kulturális normák, viselkedési minták a nyelvi közlést, és az aktuális nyelvi közlés miképp alakítja a kulturális normákat, viselkedési mintákat. A kérdés a hatókörét tekintve hagyományosabb értelemben vett stilisztika (stíluselmélet), a szociolingvisztika és a funkcionális grammatikaelmélet és -leírás határterületén artikulálódik. Kutatói nézőpont függvénye, hogy a lehetséges válaszok mit tartalmaznak.

Ismeretes, hogy a rendkívül szerteágazó és gazdag német stilisztikai kutatók a stílus viszonyjellegéből és a nyelvi interakcióban létrejövő, a szöveg művelési értelemhálójában funkcionáló stílusfogalmat részesítenek előnyben. Ezek a stílusmagyarázatok tudománytörténetileg a nagy hagyománnyal rendelkező esztétikai stílusfogalomra épülnek, és nem feledkeznek meg a stílus dinamikus

jelentésképző összetettségéről (l. például Sandig 2005). Az angolszász stílusmagyarázatok ezzel szemben egyrészt a vernakuláris és a használati stílus rendszeréből (a Halliday-féle regiszterelméletből, vö. Halliday 1968, 1978) indulnak ki, másrészt a Labov-féle formális–informális skála szociolingvisztikai modelljéből (Labov 1966). Ezek az elméletek a személy és a csoport önazonosságának jelölését, a közösségi viszonyok, a személyközi interakció szociolingvisztikai, szociálpszichológiai keretű stílusmagyarázatait dolgozzák ki (Bell 1984, Biber–Finegan 1994, Coupland 2007). Magyar nyelven több kutatási összefoglalás is készült a közelmúltban a témaköréről. Bartha és Hámori (2010) inkább szociolingvisztikai nézőpontból készült nemzetközi szakirodalmi áttekintést ad, Simon (2012) inkább stilisztikai perspektívából, míg Domonkosi (2010) a szociolingvisztikai és stilisztikai szempontokat együttesen alkalmazza.

Más irányzatok főképp a stílus kognitív, feldolgozási és megértési viszonyaira összpontosítanak, akár az irodalmi hermeneutika, akár a kognitív nyelvészet felől kiindulva (Gumbrecht 1986, Semino–Culpeper eds. 2002, Brône–Vandaele eds. 2009).

Az alábbiakban a jelzett határterületet a stilisztika és a grammatika közös nézőpontjából vázolom kognitív nyelvészeti keretben, kitérve a szociokulturális tényezők tágabb működési tartományára, Tolcsvai Nagy (1996 és 2005) folytatásaként. A megszólalás mikéntje a nyelvi interakcióban dinamikus értelemképző tényező. A szöveg művelői értelemhálózatában emergáló megformáltsági viszonyrendszer közösségi alapú kulturális tényezőkből és a nyelvi potenciálból alakul ki aktuálisan, egy-egy közös figyelmi és referenciális jelenetben, nyelvi eseményben, általában sémák (minták) alapján (Sandig 1986, 2005). A nyelvi interakcióban részt vevő beszélőtársak, a pillanatnyi beszélő és hallgató közösen egy harmadik dologra, beszélgetésük tárgyára és annak nyelvi megjelenítésére, a szövegre irányítják közösen a figyelmüket. A beszélőtársak tudják magukról és egymásról, hogy mindkettőjük a másikkal együtt hajtja végre a figyelemirányítást, tudják, hogy mindketten intencionális lények. E tényezők a társas viszony létrehozásának és fenntartásának nélkülözhetetlen összetevői. Azt is tudják, hogy mindezt nyelvi szerkezetekkel teszik, a rendszer variabilitását felhasználva. A közös figyelemirányítás, a figyelmi jelenet mint nyelvhasználati esemény középponti része a referenciális jelenet, vagyis a beszélgetés tárgyára és annak nyelvi megjelenítésére, a szövegre irányuló közös vonatkozás, referálás.

2. A szociokulturális tényezők stilisztikai indokoltsága

A stílus interszjektív és interaktív funkcionálását a stílus összetettségében lehet megragadni. A funkcionális kognitív modell szerint a stílus szövegben funkcionál, amely közös figyelmi és referenciális jelenetben, megértett beszédhelyzetben jön létre a nyelvi megformáltság aktuális értékei révén. A nyelvi megformáltságnak két forrása különíthető el: a szociokulturális tényezők és a nyelvi potenciál. A szociokulturális tényezők a stílus összetevői, amelyeket egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz, de amelyek nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból. Az udvariasságnak például vannak egyetemes jellemzői, de ezeknek a megvalósulásuk történeti koronként erősen változó lehet, mert az egyes közösségek gyorsan változtathatják az udvariasság nyelvi kifejezőeszközeit. A nyelvi potenciál a nyelvi rendszer stíluslehetőségeinek nem zárt rendszere. E rendszer azonban nincs közvetlenül kitéve a nyelvet beszélő közösség és kultúra gyorsabb történeti változásainak. Például a főnév, az ige vagy a melléknév stíluslehetőségei rendkívül nagyok, de a szófaji szemantikai és mondattani jellemzők variációs korlátként is működnek. A nyelvi rendszer maga változik, de állandóbb, mint a szociokulturális tényezők rendszere. A nyelvi potenciál mint stíluspotenciál kihasználására való törekvés történetileg erősen változó. A stílusnak e két forrása módszertanilag választható szét, a nyelvi gyakorlatban ezek nem válnak szét. Ugyanakkor a nyelvi potenciál lehetőségei inkább a tervezett, monologikus és főképp írott szövegekben érvényesülnek, míg a szociokulturális tényezők elsősorban a spontán társalgásban, a mindennapi bizalmas és formális kommunikációban kapnak szerepet. Mindkét jellegzetes esetben a másik stílusforrás a háttérben funkcionál. A két nagy szövegtipológiai csoport erősen tagolt szövegtanilag és stilisztikailag is. A bírósági határozat vagy a hivatali felszólítás kevés teret hagy a nyelvi potenciál stilisztikai funkcionálásának, míg a szépirodalmi szövegek, a hirdetések vagy a magánlevél és üzenet ellenkezőleg, bőségesen él a lehetőségekkel.

A nyelvi potenciál, illetve a szociokulturális tényezők feltűnő, profilált érvényesülésére egy-egy példát érdemes hozni. A nyelvi potenciált röviden vizsgálva egy példán, Babits Mihály *Mozgófénykép* című verse szöveg- és mondatszerkesztési szempontból éppúgy, mint ritmikailag a filmvágások gyors váltásaira épül, azt képezi le ikonikusan. E vers dinamikájának része a vers utolsó negyedében az igék egyedi eljárású kiemelése:

(1)

S hogy gördül a két robogó; hegyeken tova, völgyeken, árkokon át!
 Pornimbusz után pocsolyás utakon ver a kereke sárkoronát.
 Tágulnak a messze prerík. Zug a zápor, a sík tavakon kopogó:
 S sebesebben mint hir a dróton, a bús utakon tova gördül a két robogó.

S dacolva vonattal síneken át kerekük suhan. Alszik a város.
 Surrannak élénk magas ércemeletjei. Csöndje halálos.
 S már az öregnek a kocsija csusszan a - csusszan a jól kövezett uton át:
 Követi, keresi, hőn lesi, nem leli - nem leli lánya nyomát.

Zöldbeszegett hegy alatt toványúl sima tó vize, mint a lepény.
 Most oda-lám oda jönnek a - szöknek a - törnek a lány s a legény,
 A kocsi mint csodaparipa ront oda, jaj neki - jaj bele vad kerekén
 loccsan a - csobban a tó vize: jobb biz e tört szeretőknek a tó fenekén.

Babits Mihály: *Mozgófénykép* (részlet)

Az ige általános szemantikai jellemzőiből kiindulva megmutatkozik a Babits-vers egyik kivételes eljárása, amely előtérbe helyezi az ige szemantikai lényegét. Az ige szemantikailag függő, mert sematikus figuráit, az igével jelölt folyamat résztvevőit a mondatban főnevek dolgozzák ki (vö. Langacker 1987, Tolcsvai Nagy 2011): például *csusszan valami valamin, szökik valaki valahonnan*. Másképp fogalmazva: az ige nem áll magában, mindig vonzataival együtt érvényes a jelentése, még sematikus is, mert folyamat (cselekvés, történes) nincsen résztvevők nélkül. A szemantikai szerkezet a döntő, nem pusztán mondattani szerkezetről van szó. A Babits-vers egyes pontjain ez a szemantikai szerkezet félbemarad, mert a szintaktikai szerkezet megszakad, még hozzá a határozott névelő után, vagyis mielőtt az ige valamelyik kötelező vonzatát, tehát az egyik sematikus figurát kidolgozó főnevét a versbeli beszélő megnevezné: *S már az öregnek a kocsija csusszan a - csusszan a jól kövezett uton át, valamint lám oda jönnek a - szöknek a - törnek a lány s a legény*. A szaggatottságot, a rövid események drámaiságát a megformáltság különlegessége alapozza meg: az igék szintaktikailag is jelzett módon magukban állnak, függőségük felfüggesztődik, és az ige szemantikai lényege profilálódik, maga az időbeli folyamat, míg a vonzatok az on-line feldolgozás egy pillanatára teljes mértékben háttérbe szorulnak. Ebben az esetben a nyelvi potenciál egy eleme kerül előtérbe, az ige jelentésszerkezetének lehetőségei, egyértelmű stilisztikai funkcióval, míg szociokulturális tényezőknél korlátozottak a funkciójuk, a háttérben maradnak.

A (2) példa párbeszédében, annak egy részletében a fenti példa ellenkezőjét lehet tapasztalni. Ez a párbeszéd egy betelefonálás rádiós műsor részlete. A műsor a bevásárlóközpontok szükségességéről szólt. A lent idézett részletben a betelefonáló nyugdíjas nő, aki kétségbe vonja a bevásárlóközpontok szükségességét, majd ennek kapcsán, indokaiból kiindulva áttér saját helyzetére, a nyugdíjas lét kedvezőtlen körülményeire és a szegénységre. Ezt kifejtván a 10. fordulóban egyszerre (egymás után, de egyetlen szövegrészben) mond beszélt nyelvi, kissé szlenges és szociológiai kifejezéseket:

(2)

6 (B): Jó napot kívánok! Hát megmondom, hogy § énnekem nem tetszenek ezek a nagy bevásárlóközpontok, legalábbis ez a mennyiség, amennyit itt § akarnak építeni, § ezt nagyon sokallom, és szerintem erre nincsen szükség, § és § én például hogyha egy fél kiló kenyeret akarok venni meg két liter tejet, akkor nem fogok a Pólus Centerbe elmenni a bevásárlóközpontba.

| De

7 (A): |Most a § most a két vendégünk itt a stúdióban bólintott, és azt mondta, hogy így van, helyes, ne is |tessék § elmenni

8 (B): |Dehát ez nem olyan, hogy az ember a napi szükségleteit ilyenbe végezze, és hiába olcsóbb ott a tejföl, nem fogom a fél várost beutazni, § még ha kocsim lenne, akkor is, akko[r] a benzin... költséggel... lenne azzal több, amennyivel ott olcsóbb a tejföl, tegyük |föl.

9 (A): |Világos, ez teljesen érthető, valószínűleg akkor éri meg kocsival mondjuk elmenni egy messzebb fekvő üzletbe, hogyha az ember egy hónapra vásár|ol.

10 (B): |Nade hát énnekem nincs kocsim |persze, a másik... és a másik,

11 (A) Aha

10 (B): hogy miért vásároljak én egy hónapra, kaját az ember nem vesz egy hónapra, nincs akkora lónagy fridsiderem, § és higgye el, a magyar háztartások többségében nincsen|,

12 (A) |aha

10 (B): és egyebet meg mit vásároljon az ember, másra a mi nyugdíjunktól nem tellik, min[t] valami kis kajára, az is az is a minimum, úgyhogy egy hónapban egyszer hús és semmi több,

(Szerintem. Kossuth Rádió. 1997. aug 1. 15–16h.)

A magyar háztartások többsége szociológiai kifejezés, amely közismertté vált, gyakori, kivált gazdasági megszorítások idején. Ez tehát tárgyilagos, leíró ter-

minus, amelynek közömbös vagy kissé formális a stílushatása. Ezzel szemben a *lónagy fridsider* informális, beszélt nyelvi elem. A *fridsider* az 1945 előtti polgárság szava volt, amelyet ugyanezen réteg lassan felváltott a hűtőszekrény, hűtő kifejezéssel, az idegen szó pedig társadalmilag lesüllyedt. A *lónagy* nyilvánvalóan kissé népies és szlenges túlzó kifejezés, a betelefonáló szegénysége miatti indulatait fejezi ki. A betelefonáló ezekkel a kifejezésekkel többféle módon konstruálta meg saját maga szerepét és a beszédhelyzetet. Egyrészt a rádióműsor és az idegenek közötti beszélgetés formális jellegét hozta létre, amelyben ő mint résztvevő tárgyilagosan, felelősséggel szólal meg. Másrészt a saját szociális helyzetéből és mindennapi spontán beszédmódjából kiindulva a véleménynyilvánítás közvetlen, informális helyzetét alakította ki, amelyben az érzelmek határozzák meg a viselkedését, így felülírva a stilisztikailag közömbös megszólalási módot. A rádióműsorbeli beszélgetésben itt kiemelt kifejezések (*a magyar háztartások többsége, lónagy fridsider*) stilisztikai funkciója, stílushatása elsősorban olyan tényezők révén jön létre, amelyeket a magyar nyelvközség az adott kulturális közegben rendel hozzájuk: Az elsőhöz a tárgyilagoság, távolságtartó közömbösség, szaknyelviség, a másodikhoz a bizalmasság, informalitás, érzelemmel telítettség stilisztikai funkciója nem vagy nem elsősorban hangalakjuk, szófaji jellegük vagy akár jelentésük miatt kapcsolódik, tehát stílushatásuk nem a nyelvi rendszerben elfoglalt helyük vagy valamilyen kiemelt, előtérbe helyezett nyelvtani jellemzőjük miatt jön létre. Hanem a beszélők által a beszédhelyzetben, tágabban a kultúrában hozzárendelt, nekik tulajdonított stilisztikai értékeknek, amelyek egyébként szintén szövegben érvényesülnek maradéktalanul. A *lónagy fridsider* melléknévi jelzője itt rosszálló, negatív értéktartalmat és elítélő érzelmi feszültséget fejez ki, amely a szóból magából nem feltétlenül következik; az lehetne akár ennek ellenkezője is. Ebben az esetben a szociokulturális tényezőknek egyértelműen van funkciójuk, nyilvánvaló stilisztikai, megformáltságból eredő szereppel, míg a nyelvi potenciál nem kerül előtérbe, jóllehet variabilitására éppen lehetne a párbeszédben reflektálni. Ez a stilisztikai szinkretikus heterogenitás gyakori a spontán beszédben is, ezért kevésbé feltűnő, és kevésbé számít ellentmondásosnak.

A nyelvi interakcióban a beszélőtársak nem pusztán kifejeznek valamit, sokkal inkább közösen irányítják figyelmüket közösen egy harmadikra, a közös megértést létrehozva, miközben saját helyzetükre és saját magukra is reflektálnak, önmagukat a pillanatnyi helyzetben megalkotva. A Babits-vers beszélője a nyelvi potenciál egy elemének funkcionális felmutatásával vált reflexív és önreflexív, alkotóvá és önalkotóvá, míg a nyugdíjas betelefonáló a szociokulturális tényezők egy lehetséges megvalósításával cselekedett hasonlóképpen. Az alábbiakban a szociokulturális tényezők stilisztikai jelentőségének áttekintése következik.

3. Tudományelméleti háttér

A stílus leírásakor a nyelvi rendszer, a nyelvhasználat, a nyelvközösség és a kultúra kategóriáit szükséges összehangolni egy összefüggő, koherens elméleti keretben. A korábbi retorikai alapú és strukturalista stílusmagyarázatok ezt az összehangolást lényegében nem végezték el, mert nem tartották szükségesnek. Megelégedtek a nyelvi rendszer statikus, valóban rendszerszerű megközelítésével, amely az elméleti előfeltevés szerint önmagában megállt, a nyelvi szerkezetek rögzített(nek vélt) stílusértékeit is tartalmazva. Ezek a stílusmagyarázatok látszólag nem is kapcsolódtak közösség- vagy kultúrafogalmakhoz, eltekintve a nyelv valamilyen közösségi háttérfogalmától. Valójában azonban éppen fontos társadalommagyarázatokkal függtek össze. Minden társadalomelmélet egyik fő kérdése a társadalmi rend eredetének és jellegének a meghatározása. A klasszikus válasz – ahogy Luhmann (1998: 316) megjegyzi – általában valamilyen normatív feltételekre való hivatkozással történt meg: ilyen normatív rendszer a természetjog, a társadalmi szerződés vagy valamilyen konszenzusos morál. A mai társadalomelméletek ezzel szemben inkább a kódok és a közös szimbolikus értékek normatív értelmére épülnek. Ezek a leírások funkcionális alapúak, amelyek nem tagadják meg normák létét. Az ilyen funkcionális közösségelméletek nem egy eszményi társadalom elvárt képéből indulnak ki (rejtve vagy nyíltan), vagyis nem elsősorban teleologikusak, hanem empirikus alapozásúak, nem elvárnak valamit, hanem leírni szándékoznak, adatok alapján. Természetesen a társadalom, bármely emberi közösség rendkívül összetett rendszer, amely időben történik, azaz a közösség tagjai aktívan folyamatosan alkotják, létrehozzák. Az így létrejövő hálózat emergens jellegű, a részekből, a nyelvi cselekvés esetében a közösség tagjainak viselkedéseiből, cselekedeteiből nem lehet föltétlenül megjósolni a kimenetet, a hálózat egészét mint eredményt.

Ennyiben a nyelvtudomány általában komoly elméleti nehézségekkel küzd. A klasszikus, logikai-empirikus, formális matematikai levezethetőségre törekvő tudományelmélet egyik alapelve a megjósolhatóság, vagyis az elmélettel szembeni egyik igény az, hogy az elmélet ellentmondásmentes tételeiből levezethetők legyenek az empirikus tények, az események, eseménypéldányok. A filozófia és a tudományelmélet kezdetektől szembesül ezzel a kérdéssel. A nyelvi variabilitás, amely a nyelvhasználati variabilitásnak rendszerszerű, de nem zárt hálózatú elrendeződése, különösen érvényesül a stílus változatoságában.

A funkcionális társadalomelméletek rokonságot mutatnak a funkcionális kognitív nyelvészettel abban, hogy tudományfilozófiai alapjukat a tudományos elmélet realiztikus-empirikus felfogása adja. A realiztikus-empirikus

tudományelmélet elvei szerint az elméletek empirikusan igazolt funkcióösszefüggéseket reprezentálnak, az elméletek és a valós megfigyelésekről szóló kijelentések között deduktív viszony van, elmélet és megfigyelés nem különül el mereven egymástól. Popper (1997) és mások metateóriája szerint a megfigyelések mindig elméletek szerinti megfigyelések. A valóság leírása az elméleteken keresztül csak megközelítő lehet, a megismerés mértéke és igazolhatósága (falszifikálhatósága) növelhető, főképp egymással versengő elméletek folyamatos kidolgozásával és egymásra következésével. Az elmélet és az empiria viszonya a releváns megfigyelések elméletfüggő kiválasztásán alapul, a nem releváns megfigyelések és a róluk való kijelentések törlésén, valamint a megfigyelésekről való kijelentések jelentéseinek elmélet általi meghatározásán. A világ dolgainak reprezentációi nem a dolgokhoz logikailag rendelt tulajdonságokból állnak össze, hanem a dolgok egymás közötti viszonyain alapulva. A funkcionális kognitív nyelvészet a fenti metatudományos elveket jórészt elfogadja, de a deduktív jelleget nem alkalmazza kizárólagosan, éppen empiria és teória viszonylagos egyensúlyának fenntartása érdekében. Emellett a funkcionális kognitív nyelvészet nem abszolutizálja az objektivizmust, amennyiben a nyelv fő funkciójának a tapasztalatok megosztását tekinti, a beszélők fizikai, kognitív (mentális) és közösségi világában. A nyelv tehát nem a világot írja le objektíven, hanem a beszélő megkonstruálja a világ egy részét nyelvi kifejezésekben, szemantikai alapon, a saját nézőpontjából.

Az itt vázolt metatudományos keret alkalmas a stílus, a közösség, a kultúra összefüggéseinek modellálására. Alkalmas, mert egyrészt a társadalom és a kultúra emergens, önmagát folyamatosan létrehozó rendszer, amelyben nem lehet előre feltétlenül megjósolni minden cselekvést, másrészt a nyelv nem zárt szisztéma, hanem olyan szintén emergens rendszer, amely mindig alakul beszélőinek használati eseményei során, és a melynek szintén nem lehet megjósolni a jövőbeli megvalósulásait. A két rendszer valójában egy, annak két aspektusa. Emellett mindkét rendszer belülről írható le: a megismerő ember a társadalmat csak mint a társadalom része tudja leírni, a nyelvet csak mint beszélő ember tudja bemutatni.

A társadalomelmélet olyan dinamikus hálózat alapú rendszermodelleket dolgoz ki, amelyek a közösségre fontos cselekvéseken és azon belül a nyelvi cselekvéseken alapulnak. A társadalom ezért nem dolog, nem tárgy, nem egyszerűen emberekből és emberek közötti viszonyokból áll, amely valamilyen konszenzuson alapul, földrajzi határok között, attól független szemlélő leírásával (Luhmann 1998: 24kk). A szociolingvisztika korán fölismerte e kérdéskört. Válasza a beszélőközösség kategóriája, amely az adott nyelvhasználati szintéren azonos vagy hasonló nyelvváltozatot hosszabb távon beszélő emberek közössége (például a család, a baráti kör, az iskolai osztály, a munkahe-

lyi közösség; l. Romaine 1982). Egy személy több beszélőközösségbe tartozhat. Ez a modell hálózatalvú, nyitott, egyúttal mégis egy kissé mereven kategorizál.

A kognitív nyelvészet több, egymáshoz igen közel álló, de egyúttal versengő elmélet közös iránya. A kognitív nyelvészet főbb alapelvei a következők (Langacker 1987, Lakoff 1987, Kemmer–Barlow 2000, Geeraerts–Cuyckens eds. 2007):

- 1.) Az emberi nyelv leírását az elméről és az agyról való általános ismeretekkel és más tudományos ismeretekkel összhangban kell elvégezni.
- 2.) A nyelv rendszer és használat egysége. A nyelvtudomány elmélet és empiria kölcsönhatásában írja le a nyelvet.
- 3.) A nyelvi szerkezetek valószínűsíthetőek, valószínűségi sémák alapján konstruálják őket a beszélők. A megértett beszédhelyzetben megalkotott és feldolgozott szöveg emergens.
- 4.) A nyelvi rendszer kisebb és összetett elemeit a mindenkori beszélő nézőpontjából kell bemutatni, hiszen a mindenkori beszélő aktuális perspektívája alakítja a közlés nyelvi szerkezetét.
- 5.) A nyelvi kifejezéseket jellegzetes, gyakori közegükben, azaz viszonyaikban kell leírni, nem önmagukban.

A kognitív elmélet(ek)nek ezek a tételei a releváns megfigyelések teoretikus szintű összegzései, a nyelv variábilis jellegére összpontosítva, harmóniában a hasonló társadalommodellel.

4. A szociokulturális tényezők általános motiváltsága

A modernizált társadalom állandó kommunikációs folyamataival az adott társadalomban élők rendkívül összetett rendszereket hoznak létre. Ezek a rendszerek nem kívülről „kerülnek rá” az adott közösségekre, hanem a közösségek éppen azáltal jönnek létre, hogy önmagukat létrehozzák ilyen rendszerek kialakítása révén. Ez a belátás további következményekkel jár a leírást megelőző megkerülhetetlen körülmény révén: a társadalom vagy közösség leírása a társadalom vagy közösség része, arról nem választható le (Luhmann 1998).

Minden közösség egy alapvető jellemzője az autopoiesisz, az önalkotás (Luhmann 1998). A társadalmi vagy nemzeti közösségbe beleszülető egyénnek természetes, hogy a környezete mint közösség „adva van”, mintegy készen. Mégis, az emberi közösségeket nem (vagy nem kizárólag) tőle független természeti törvények hozzák létre, mint ahogy víz keletkezik hidrogén- és oxigéngázból, megfelelő körülmények között. Az emberi közösségek folyamatos önalkotással maradnak fenn és funkcionálnak, megszűnésüket az önalkotási

folyamatok megszakadása okozza (bármely okból is). A közösségi önalkotás nyilvánvaló tényezője az önfenntartás mindennapi cselekvéseinek a sora, a tudatosság, a konvencionáltság és tervezettség különböző fokain.

A közösség (részben) maga határozza meg, hogy miben és milyen mértékben különül el a környező közösségektől. Ezek a viszonyok kölcsönhatásokban alakulnak ki: az adott közösség mi-tudata és mi-képe gyakran igen szilárd, mégis lehet belsőleg tagolt (nyíltan vagy rejtetten), és változik történetileg. A csoport, a közösség elkülönülése ellenfogalmak kialakításával és fenntartásával, megerősítésével és időnkénti változtatásával történik (vö. Koselleck 2003). A „mi” és az „ők” ellenfogalmai a kultúra legkülönbözőbb területein érvényesülnek, nem csak a történeti értelmezésekben. Az elkülönülés egyúttal az odatartozás jellemzőit is kialakítja és alakítja. A közösség a fent jelzett műveletekkel, vagyis kulturális tartalmú mindennapi cselekedetivel folyamatosan referál, egyrészt önmagára, másrészt a környezetére, azaz részben a „mi” és az „ők” viszonyrendszerére. A szociális és kulturális referenciák és önreferenciák jórészt ismétlő, replikatív jellegűek, a nagyjából azonos körülmények közötti nagyjából azonos cselekvések önállító, önalkotó műveleteit is végrehajtva.

A közösségi érvényű cselekvések a normák, amelyek a sikeres cselekvések konvencionált sémái. A nyelvi norma a megnyilatkozás szintjén irányít szociális szabályszerűségként: egy adekvát, sikeres megnyilatkozásnak körülbelül így és így kell közösségi érvénnyel megfogalmazódnia az adott közösségben, szituációban, cselekvésben, kontextusban (vö. Tolcsvai Nagy 1998). A norma ebben a felfogásban az interakcióban megmutatkozó, a beszélő és a hallgató között jelentkező koordinációs problémák megoldását szolgálja. „A normák meghatározzák egy népesség praxisát; vagyis meghatározzák az e népesség körében társadalmilag jelentős tevékenységeket és cselekedeteket. Ennyiben egy népesség számára a társadalmi rendet alkotják, s ilyen értelemben közösséget alakítanak a népességből, különleges esetben nyelvközösséget. A normák alapján a P népesség a P népességen belüli viselkedést tevékenységekként, cselekvésként és cselekedetekként értelmezi”² (Bartsch 1985: 163). A sikeres viselkedésmódok orientáló mintákká válnak. Ezek az orientációk „lényegében a társadalmilag fontos tényekkel és viselkedésekkel, társadalmilag fontos dolgokkal, szándékokkal és késztetésekkel kapcsolatos elvárásokból állnak; továbbá idetartoznak a mások viselkedésével és szándékaival kapcsos-

² „Normen definieren eine Praxis in einer Bevölkerung; d.h. sie definieren sozial relevante Aktivitäten und Handlungen in dieser Bevölkerung [...]. Insofern konstituieren sie die soziale Ordnung in einer Bevölkerung und machen in diesem Sinne aus der Bevölkerung eine Gemeinschaft, und im besonderen Fall eine Sprachgemeinschaft. Auf der Grundlage der Normen der Bevölkerung P wird Verhalten in P als Aktivitäten, Handeln und Handlungen interpretiert.”

latos elvárások, s azok az elvárások, hogy másoknak is vannak elvárásaik saját viselkedésünkkel és szándékainkkal kapcsolatban, s hogy mások elvárják, hogy nekünk velük kapcsolatban legyenek elvárásaink”³ (Bartsch 1985: 163). Az orientációs minták, a szándékok és elvárások cselekvések során önreferálós és önalkotó folyamatokban alakulnak, nem dologszerű jelenségként vagy merev szabályként. Mindez azt jelenti, hogy van rekurzivitás a közösségeken belüli cselekvésekben: „kell, hogy legyenek elvárás által vezérelt valószínűségek, különben a kommunikáció autopoietikus, önteremtő jellege nem lehetséges”⁴ (Luhmann 1998: 190). Ez nem jelent föltétlen megjósolhatóságot, a valószínűség hiánya tényező.

Az egyén beleszületik, beleszocializálódik a közösségbe. A szocializációs folyamat több szinten zajlik. Az egyetemes, globalizációs szint mellett meghatározóbb a társadalmi és nemzeti, valamint a kisebb családi, társadalmi csoportbeli és lakóhelyi szocializáció. Ez ismét hálózatok emergens kiépítésében valósul meg, nem kész struktúrába lép be a mindenkori ember. A közösség mint hálózat a tagok (egyedek) és a közöttük lévő szerkezeti viszonyok összességénél magasabb rendű szisztéma. Az egyénre mint szubjektumra az önreferencialitás (önmagára vonatkoztatás) és az intencionalitás (másra irányultság) jellemző úgy, hogy mindezekről legalább részben be tud számolni, vagyis figyelmének középpontjába kerül önmagának a környezetéhez való viszonya, annak interaktív jellege, valamint a szelf történetének a csoport történetébe való beépülése. Az egyén a csoportra, a közösségre önreferencián keresztül referál, társadalmi cselekedetei úgy kapják meg értelmüket (vö. Weber 1987, Luckmann 1992), hogy az közben a cselekvéssel (újra) létrehozott közösségre vonatkozik, azt is állítja.

Miképp az európai típusú kultúrákban általában, a magyarban is megnőtt a jelentősége a szubjektumnak és a szubjektum köré szerveződő hálózatnak (szociológiai értelemben a csoportnak, szociolingvisztikai értelemben a beszélőközösségnek). E változás az európai típusú kultúrák individualizációs folyamatainak egyik lényegi összetevője, amely a nagy kollektív eszmék helyett az egyént tekinti az emberi élet központi tényezőjének, már a felvilágosodástól, de kivált a modernitástól, a 19. század második felével kezdődően. Az egyén,

³ „Sie besteht im wesentlichen aus Erwartungen über sozial relevante Tatsachen und Verhalten, über sozial relevante Dinge und über sozial relevante Intentionen und Motive; weiterhin handelt es sich um Erwartungen über das Verhalten und die Absichten von anderen und um Erwartungen darüber, daß andere bestimmte Erwartungen über unser eigenes Verhalten und unsere Intentionen haben, und daß andere erwarten, daß wir bestimmte Erwartungen von ihnen haben [...]”

⁴ „Es muß erwartungsleitende Wahrscheinlichkeiten geben, anders ist die Autopoiesis der Kommunikation nicht möglich.”

a szubjektum önálló és önreferáló műveletei így szintén jobban előtérbe kerültek. Ekképp az egyéni motivációs tényezők szerepe is jelentékenyebbé vált, a nyelvi közlések emergens jellegének nagyobb teret engedve. Mindez csak részben szolgálja az önazonosítás kinyilvánítását vagy éppen a hallgatóságtervezést, sokkal inkább a beszélő interakciós elhelyezését (pozicionálását), az interszubjektív viszony kialakítását és a konvenciókra való vonatkozást, a nyelvi potenciál (stíluspotenciál) aktuális kihasználásával, a nyelvi kreativitás képességének felmutatásával. A beszélő perspektivikus kiindulópontja (referenciális központ) így határozottabban része lesz a nyelvi interakciónak a megformáltság szempontjából is. A történeti folyamatok – mint fentebb is szó volt róla – emergens jellegűek: a résztvevő cselekvők nem feltétlenül tudják cselekedeteik eredményét. A műveltség, a tájékozottság növekedése és a személyiség fontossá válása együttesen a kulturális és szociális változatosságot növeli. Mivel „[a] több információ rendszeren kevesebb elfogadást eredményez”⁵ (Luhmann 1998: 316), vagyis a több ismeret a világ, az emberi közösségek, az egyének sokféleségéről nem csak passzív ismeret, hanem készítő erő a saját elkülönülésre, a különbség mint alakító tényező fölismerésére és további megerősítésére.

Mivel mindez a közösségi (társadalmi, nemzeti vagy csoportközösségi) változatosság keretén belül történik, a kulturális vonatkozások, funkciók azonnal művelési tényezők. A kultúra nem elkülönül a közösségtől, nem külön kerül arra rá, hanem éppen a kultúra a közösség önalkotó és önreferenciális cselekedeteinek lényege, megmutatózó jellege: „A kultúra (*cultura, a colere* 'valamit gondozni' szóból származva) azt jelenti: ami törődik valamivel, életben tartja és növeli azt”⁶ (Tillich 1987: 73). A nyelvi interakciókban a beszélők önmagukkal és közösségükkel is törődnek, önmagukat és közösségüket életben tartják és növelik. A stílus, a megformáltság révén önalkotó és önreferáló módon teszi ezt a beszélők. Az ember megismerő ember, környezetétől mereven el nem különülve, ezért a stilisztikai és tágabban nyelvi önreferálás és az önreflexió egyúttal mindig referálás és reflexió a környezetre, elsőként a mindenkori beszédhelyzetre, s azon keresztül a világra.

A stílus a nyelvi megformáltságból eredő szövegértelmezéssel, úgy, ahogy az egy kultúrában funkcionálni képes, pontosabban: ahogy azt egy kultúrában a beszélők funkcionáltatni képesek. A stílus ezért nem pusztán dísz, mert már eleve a kultúra, a közösség cselekvéseinek folyamatában annak változatosságát alkotja, azaz hozza létre és egyúttal le is képezi, ki is fejezi.

⁵ [...] mehr Information normalerweise weniger Akzeptanz bedeutet.

⁶ „Kultur (*cultura*, abgeleitet von *colere*, etwas pflegen) bedeutet, sich um etwas bemühen, es lebendig erhalten, es wachsen lassen.”

A nyelvi gyakorlat mellett a közösségek feldolgozó műveletekkel is reflektálnak a nyelvi gyakorlatra. A reflexív tevékenység nem korlátozódik a szaktudományra (például a nyelvtudományra vagy a retorikára), az része a közösség kultúrájának, alapja a világ megismerésében kialakított közösségi szemantika. A világ megismerhetőségét magabiztosan hirdető pozitív korokban a zártabb, hierarchikusabb társadalmi rendszerek általában konvencionáltabb, szabályozottabb stilisztikai rendszereket írnak le és írnak elő. A világ megismerésében bizonytalanabb korszakok nyitottabb kevésbé hierarchikus rendszerei változékonyabb stilisztikai rendszereket tartanak számon, és kevésbé írnak elő. (E változatok értékvonatkozásaival és hasznosságával e tanulmány nem foglalkozik.)

5. Kulturális csoportok és nyelvváltozatok

Mivel a stílus nyilvánvalóan összefügg a nyelvi változatossággal, a változatosság pedig mind „állományában”, mind funkcióiban történeti jellegű, azaz változik, ezért érdemes vázolni az ezredfordulón tapasztalható nyelvi variabilitást, szociokulturális keretben, a magyar nyelvközösségre összpontosítva. Így lehetséges a szociokulturális tényezők stílusbeli szerepét megközelíteni.

A magyar nyelvközösség és a magyar kultúra nyelvi alapú tagolódása a modernizáció során igen kiterjedtté vált. A paraszti hagyományú faluközösségek hálózatából összeálló csoportokat és régiókat a politikatörténeti megrázkódtatások mellett a társadalomtörténeti folyamatok is alakították. Elsősorban a városiasodás és a városi népi kultúra, a 20. század közepétől a populáris kultúra és nyelvváltozatok új típusú csoportokat és régiókat hoztak létre, amelyeknek a határa társadalmilag és földrajzilag már kevésbé éles. Alakító tényezők a tárgyi és szellemi etnológiai jellemzők (kanonizált és tanított ismeretek, életmód, munka, család és házasodás, zene, költészet/irodalom, tájékozódás a világban, média, tárgyi kultúra, mindezek állandósága vagy változása), a földrajzi és közlekedési viszonyok, a településtípusok, ehhez kötődően a kommunikációs hálózatok és színterek, mindenkori jellegük és mennyiségük. A dialektológiai, szociolingvisztikai jellemzők hálózati és térségi megvalósulása az előzőekkel szoros kölcsönhatásban áll. A jellemzőknek több történetileg prototipikus együttállása föltételezhető, többek között az alábbiak:⁷

⁷ A szerző köszönettel tartozik Szilágyi N. Sándornak, aki a modellt fontos javaslatokkal egészítette ki.

1.) paraszti (falusi: földműves és kézműves) nyelvjárási csoportok, hálózatok és térségek, amelyekre jellemző:

- a kumulálódó kultúra elsősorban a hagyomány megőrző (replikatív, ismétlő) jellegén alapul,
- a térség szerkezete inkább statikusan hálózatos, a szomszédos települések közötti sűrűbb kapcsolatokkal (vallási és egyházi, házassági, vásáros kontaktusokkal), a távoli csomópontok között kevesebb kapcsolattal,
- az egyének a(z) egyetlen csoporttagságuk (faluközösségbe tartozásuk) önazonosságával kerülnek más, hasonlóan anyaközösségük által meghatározott személyekkel kapcsolatba; több esetben tágabb vonatkozásokkal és erős reflexív, önreflexív regionalitással.

2.) városi eredetű vagy annak tartott populáris csoportok, hálózatok és térségek, amelyekre jellemző:

- a kumulálódó kultúra elsősorban a hagyomány feldolgozó, újító (innovatív, nem replikatív, ismétlő) jellegén alapul,
- a nyelvi kapcsolatokat a személyes mozgás (utazás, migrációs, mobilitás) növekvő mértéke befolyásolja,
- az egyének több beszélőközösségbe (ezek személyes központú hálózataiba) tartoznak, az önazonosságot az anyanyelvváltozat (vernakuláris) és a további elsajátított nyelvváltozatok egyedi (személyes és csoport-) rendszere adja.

3.) sztenderd beszélői csoportok, hálózatok és térségek, amelyekre jellemző:

- a kumulálódó kultúra elsősorban a kodifikált nyelvváltozat megtartásában és kiművelésében nyilvánul meg, de az innovációt is befogadva,
- a sztenderd nyelvváltozat kiművelése, kodifikálása és kiterjesztése szintén hálózatalvűen történik vagy történik, részben központilag is irányított intézményes hálózattal a magas kultúra és annak nyelvváltozata(i) nem kötődnek egyetlen térséghez (a történetileg többszörösen újraerősödött Budapest-központúság ellenére),
- a legreflexívebb, a leghatásosabban önreflexív, azaz önmagát meghatározó és önmaga környezetét kijelölő típus.

A fenti három típus nem különül el egymástól élesen, átfedések vannak közöttük, továbbá az egyes típusokon belül nagy a változatosság. A modellálás

elnagyolt, de szükséges a leíráshoz. Az ezredfordulón a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség és nyelvi térség sajátos képet mutat. Egyszerre van jelen és érvényesül 1) a szerves fejlődésen, nyelvjárási és paraszti (falusi) néprajzi és városi hagyományokon alapuló csoport- régióhálózat, 2) a Trianonban meghúzott államhatárok szerinti régiók rendszere (a kettő nem azonos, a második számos helyen mesterségesen metszi az elsőt), 3) a kommunikációs társadalom helyhez, földrajzi ponthoz vagy térséghez egyre kevésbé kötött, dinamikus, állandóan változó hálózata, amelyekbe bárhonnán, bármikor be lehet lépni (a régiókra összpontosítva l. még Tolcsvai Nagy megjelenőben). A több ismeret és az individualizáció főntebb említett emergens összefüggése egyértelműen érvényesül e dinamikus rendszerben.

A hétköznapi nyelvi változatok fenti rendszere mellé társulnak művészeti tartományok, főképp az irodalom, továbbá a tudomány és a művelődés néhány más ága, amely szemantikai és megformáltságbeli jellemzőivel fölül emelkedik a megnevezett változatokon, ugyanis azokat gyakorlatába és reflexív ismerteibe bedolgozza, eredeti közegüktől részben függetlenülve.

6. A szociokulturális tényezők nyelvi rendszer és használat viszonyában

A modernizált társadalom önalkotó és önreflexív jellegű (Luhmann 1998). Az ilyen típusú közösségben az egyén és a közösség, illetve az egyén és egyén viszonya folyamatos újrafeldolgozásnak van kitéve, részben kulturális és nyelvi, szemantikai és stilisztikai tényezők mentén. Ebből a tágabb keretből kiindulva lehet magyarázni a stíluszociokulturális tényezőinek funkcióit és jelentőségét.

A rendszer és a használat együttesének koherens leírása alapvető elméleti és módszertani kérdés. A szorosabb értelemben vett nyelvi rendszer funkcionális kognitív keretben konvencionizált, dekontextualizált, prototipikusként értelmezett nyelvi szerkezeteknek, fonológiai és szemantikai pólusok szimbolikus kapcsolatai struktúráinak a hálózata. A rendszer a beszélők tudásaként létezik és funkcionál, konstruálási műveletekben, a dinamikus jelentésképzés, vagyis a nyelvi interakció folyamatában aktiválódik (Langacker 1987, Tomasello 2002, Tátrai 2011).

A nyelvi interakció jellemzői:

- közös figyelemirányítás
- a résztvevők által megértett beszédhelyzetben (szövegvilágban, a szövegtérben)

- időben történve (ez a feldolgozási idő),
- a feldolgozási időben nemcsak a nyelvi közlések történnek meg, hanem a beszédhelyzet, pontosabban a pillanatnyi szövegtér és elemei folyamatos feldolgozása.

A közös figyelemirányítás irányulásának célja:

- a közös referenciális jelenet (a harmadik tényező, a beszéd tárgya) és ezzel egyidőben
- a figyelmi jelenet (fontos) tényezői, így a beszélő és a hallgató és viszonyuk.

A nyelvi interakció, a nyelvi figyelemirányítás mint folyamat része:

- 1.) a közös referenciális jelenet műveleti (on-line) feldolgozása,
- 2.) a figyelmi jelenet, itt főképp a társas viszony (fontos) tényezőinek, a kontextusnak műveleti (on-line) feldolgozása.

Mind az irányulás céljának, mind a nyelvi interakciónak a kettőssége technikai eljárás eredménye, szétválasztásuk az elemzést, a leírást megkönnyítő módszertani eljárás.

A nyelvi interakció részeként 2.) egyértelműen kultúraspecifikus jellegű, amennyiben a tényezők feldolgozása folyamatos értékeléssel jár a beszélőtársak részéről, szociális kognícióik során a másoknak és saját maguknak tulajdonított cselekvési szándékok révén. A figyelmi jelenet társas tényezői nem külső, objektív adottságok, hanem a nyelvi interakcióban részt vevők hozzák létre aktuálisan, folyamat jellegében, a már általuk ismert sémák viszonyában (aktiválva, azok által jóváhagyva vagy azoknak ellent mondva). Bár a viselkedési sémák nagyrészt föltehetőleg egyetemes elvekre vezethetők vissza, alakulástörténetük kultúrafüggő. Az értékelés (másként: a saját, személyes perspektívájú feldolgozás, értelmezés)

- 1.) a beszélőnek tulajdonított szándék és a hallgató által tudatosított elvárásnorma vagy
- 2.) a beszélő által tudatosított szándék és a hallgatónak tulajdonított elvárásnorma viszonyában történik.

A nyelvi interakció tágabb közegben a szociális kogníció része (is). A szociális kogníció azokat a folyamatokat tartalmazza, amelyek során emberek más emberekről, azok cselekedeteiről, főképp az őket érintő cselekedeteiről gondolkod-

nak (Fiske–Taylor 1991). A társas lény oksági (kauzális) magyarázatot keres, értelmezi társai cselekedeteit és viszont. A hétköznapi magyarázat attribúció, az emberek a hétköznapi helyzetekben valamilyen értelmet tulajdonítanak társaik cselekvéseinek. E folyamatokban a kogníció (a választ is kiváltó megismerés) mellett a motiváció (így a kezdeményezés) egyenrangú szerepet játszik. A szociális kogníció ekképp modellált műveleti jellege és annak leírása összhangban áll a funkcionális kognitív nyelvészet tételeivel. Eszerint az emberek intencionális lények, befolyásolják a környezetüket. A társas környezet befolyásolása kölcsönviszonyú, egy cselekvő visszajelzéseket kap és viszont. A cselekvő ember alkalmazkodik a környezet visszajelzéseire. Az ember rendkívül komplex személyiség, ezért a közvetlenül észlelhető és a közvetlenül nem észlelhető jellemzőinek összetettségét is figyelembe kell venni az inger (a célszemély által értelmezendő stimulus) vizsgálatokor (Fiske–Taylor 1991: 18–19; vö. Tomasello 2002).

A fenti tágabb antropológiai keretet a nyelv, azon belül a stílus felé szűkítve, Givón bionyelvészet-elméletének (1989, 2002) és Langacker kognitív grammatikájának (1987, 1999: 15–16) tényezőire is építve, a következők állapíthatók meg.

A környezethez igazodás, a környezet folyamatos esetenkénti feldolgozása és az ebből eredő tudás egyéni és közösségi kumulációja, valamint a környezet alakítása nemcsak a fogalmi és szemantikai szerkezetek kialakításának adja tapasztalati alapját, hanem a személyközi kapcsolatokról való tudás alapját is.

A személyközi kapcsolatok kulturális mintáit más tudástípusokkal elsajátítás révén szerzi meg a szocializáció során minden ember. A szocializáció is kategóriakidolgozások sorából áll.

A személyközi kapcsolatok és azok részeként a nyelvi interakciók gyakori és sikeres mintái történetileg kialakult kultúraspecifikus tényezők, amelyek e jellegükből fakadóan egy közösség kulturális tagolódásának megvalósítói (nem egyszerűen leképezői), és történetileg változnak.

A stílus a nyelvi megformáltságból eredő szövegértelem-rész. Ez az értelmi összetevő több forrásból ered. Az egyik ilyen forrás a nyelvi kifejezések, szerkezetek potenciálja, amelyből bizonyos megformáltsági elemek előtérbe kerülhetnek. Egy másik ilyen forrás a nyelvi kifejezések, szerkezetek szociokulturális meghatározottsága, vagyis többé-kevésbé konvencionált, megformáltságból eredő közösségi funkciója. Míg az előbbi a fonológiai és szemantikai, valamint szerkezeti jellemzőkből, tehát a nyelvi rendszerből (mint tudásból) származik, és a kreatív nyelvhasználatban is inkább a kihasználása, lehetőségeinek felderítése lehetséges, addig az utóbbi a közösségi alapú személyközi kapcsolatok normáinak alakulásából származik, a nyelvhasználati események (nyelvi interakciók) során kapcsolódik nyelvi kifejezésekhez. Ez utóbbi tényezők a stílus szociokulturális tényezői. Bár a szociokulturális tényezők az aktív nyelvhasz-

nálat során folyamatosan alakulnak, aktuálisan és történetileg is, műveleti természetük mellett is rendszer jellegű tudásként funkcionálnak. A harmadik forrás a szöveg stílusszerkezete, vagyis a nyelvi elemek stíluspotenciáljának és szociokulturális meghatározottságainak aktuális összjátéka, egymásra hatása. A stílus ilyen összetettsége mindig a nyelvi interakció dinamikájában valósul meg, a beszélő és a hallgató stílustulajdonításában.

A stílus fenti értelmű magyarázata, és részeként a szociokulturális tényezők leírásának szándéka korán megjelent például Gumperz, Hymes, Goffman, Giles elméleteiben, illetve Labov sokat vitatott stílusfogalmában, főképp szociolingvisztikai és tágabban antropológiai keretben. Legegyértelműbben és legkorábban M. A. K. Halliday ismerte föl a grammatikai rendszernek és a variabilitásából is eredő stílus nyelvhasználati és szociokulturális meghatározottságának kölcsönhatását, és igen hatásos regiszterelméletében és funkcionális grammatikájában ezt ki is fejtette. Majd az ezredfordulón a szűkebben vett stíluselmélet funkcionális irányzatai is mind határozottabban bevonták e kérdéskört a leírásba. Megjegyzendő mindamelllett, hogy Sandig legkésőbb az 1986-ban megjelent monográfiájában etnometodológiai keretben már a dinamikus társas jelentésképzés alapjait tette le a stilisztikában, és lényegében ugyanezt tette Anderegg (1977) irodalomelméleti irányból.

A szociokulturális tényezőket a jelenkori irányzatok különböző rendszerekben mutatják be, elméleti kiindulópontjuknak megfelelően. Így például Bell (1984) a hallgatóságtervezés szempontjából indul ki, Coupland (2007) az egyén (a szelf) önalkotását és mások számára az identitását hangsúlyozza, ahogy Eckert (2000) az egyéni és a csoportidentitás folyamatos megalkotását, mindegyik szerző a stílus szempontjából.

A szociokulturális tényezőket illetően a magyar stilisztikai kutatások mindaddig csak kis mértékben reagáltak a fentebb röviden összefoglalt fejleményekre. Az újabb kutatások azonban határozottabban fordulnak a tárgyalt kérdések felé (l. a már hivatkozott Bartha-Hámori 2010, Domonkosi 2010 és Simon megjelenőben írásait). Tolcsvai Nagy (1996) stílusmagyarázatának háttérét többek között a Gumperz és Hymes által képviselt szociolingvisztika és a Halliday-féle funkcionális nyelvfelfogás és regiszterelmélet adja. Ebből a szemléletből származott a szociokulturális tényezők akkori javaslata az alábbi összefoglalásban (Tolcsvai Nagy 1996: 134):

szociokulturális változók	a nyelvi tartományok stíluslehetőségei	a stílus szerkezeti lehetőségei
magatartás	hangzás	szövegszerkezeti
helyzet	szó, szótár	stílusjellemzők
érték	mondat	
idő	jelentés	módosított
hagyományozott nyelvváltozatok		alakzatrendszer

A „nyelvi tartományok stíluslehetőségei” és „a stílus szerkezeti lehetőségei” akkori rendszerével a jelen tanulmány nem foglalkozik, csak jelezni lehet, hogy Tolcsvai Nagy (2005) megfelelőbben tárgyalja ezeket. A szociokulturális tényezők (az eredeti szövegben változók) további bontása a következő (Tolcsvai Nagy 1996: 135):

- a magatartás mentén: durva, laza⁸, közömbös, választékos;
- a helyzet mentén: informális, közömbös, formális;
- az érték mentén: értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös, értéktelítő (patetikus);
- az idő mentén: közömbös, régies, újszerű;
- a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén: sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diáknyelv, a szépirodalom történeti stílusrétegei stb.

E rendszer a szociokulturális tényezők stilisztikai érvényesülésének egy lehetséges modellálása, amely mellett más megoldások is kipróbálандók lennének. Kognitív nyelvészeti indokoltsága és árnyalása alább olvasható. Bartha és Hámori (2010: 304) alternatív javaslatot tesz. A modell a társas jelentésképzést, a „kontextus, az identitás és a résztvevők közti társas viszonyok dinamikus alakítását” téve központi jellemzőnek (Bartha–Hámori 2010: 305). A rendszer a tanulmányban nem kap részletes bemutatást, ezért annyi állapítható meg, hogy a modell skalárisan a beszélőtársak egymáshoz való viszonyát helyezi előtérbe (involváltság-távolítás, szolidaritás-hatalom, nem-alkalmazkodás-túl-alkalmazkodás, direktség-indirektség), az informális–formális Labov-féle eredeti stílusértelmezését kiegészítve. Ugyanakkor nem világos a modellben

⁸ Az eredeti kifejtésben „bizalmas”, ezt Tátrai Szilárd javaslatára változtattam a „laza” megnevezésre.

feltüntetett szociokulturális tényezők és a kontextuális tényezők, valamint a diszkurzív tényezők egymáshoz való viszonya.

7. A szociokulturális tényezők fő funkciói

A szociokulturális tényezők leképezik (részben leképezik) a megformáltság nyelvi eszközeivel a nyelvi interakció azon összetevőit, amelyek nem nyelvi (szociális, személyes viszonybeli jellegűek) vagy a nyelvi potenciált közösségi (nem nyelvi) paraméterek szerint értelmezik.

Ezek az összetevők a következők:

- a beszélő aktuális kifelé irányuló magatartása (érzelmi, közösségi önreprezentációja, emögött általános habituális beállítottsága, szelfépítése);
- a beszélő aktuális (pillanatnyi) hozzáállása (stratégiája) a közös figyelemirányításban
 - a) a beszélőtárhoz és vele való viszonyhoz, a beszédhelyzethez,
 - b) a közös figyelemirányítás tárgyához,
 - c) a konvencionálisan (norma, szankcionáló szerkezet szerint) szóba jöhető megformáltsági változatokhoz,
 - d) a nyelvi interakció tágabb kulturális vonatkozásaihoz (különböző kulturális minták működtetése, konfigurálása, viselkedésben megvalósuló és időben is értelmezhető történeti hagyomány, újítás);
- a beszélőtársak egyezkedéses műveletei, a személyközi közelítés vagy távolodás, hierarchikus viszonyok.

A fent felsorolt interakcionális összetevők különböző kifejezési módokban jelölődnek a nyelvi produkciókban:

- fogalmi kifejtéssel, objektiválva (a mondatbeli jelenetekbe nyíltan beépítve),
- megformáltsági jelöléssel, részben szubjektivizálva, a mondatbeli jelenetekben implikálva.

A stílus a felsorolt interakcionális összetevőket szociokulturális tényezőkként a második kifejezési móddal konstruálja meg, minden nyelvi interakció, ezért minden szöveg inherens részeként. A szociokulturális tényezőket kifejező nyelvi megoldások ezért implicitek, részben szubjektivizáltak és episztemikusan lehorgonyozottak, vagyis kapcsolatot alkotnak a nyíltan (testes jelölőkkel) kifejezett jelenetek (az objektivizált „információ”) és a megértett beszédhelyzet között. Ezek az állítások azért is indokoltak, mert a szociokulturális tényező-

ket kifejező nyelvi megoldások a beszélő (vagyis a beszédhelyzet egyik fő tényezője) beállítódását és pillanatnyi viselkedését képezik le.

Bizonytal nem véletlen, hogy a nem nyílt, vagyis implikált, megformáltsággal jelölésnek részben szubjektivizált módja van a stílus szociokulturális összetevői megvalósulásában. A szociokulturális tényezők közvetlenül kapcsolódnak a beszélői beállítottsághoz és a nyelvi interakció résztvevőjéhez, továbbá magának a nyelvi eseménynek a temporális lefolyásához. Ezek az interakciós tényezők a megértett beszédhelyzetnek (másképp a pillanatnyi diskurzusternek) a belső részéhez, az alaphoz tartoznak (vö. Langacker 1987). Az alap (ground) közvetlenül nem összetevője az objektivizáltan megkonstruált nyelvi közlésnek, illetve objektivizáltan csak nyíltan lehet az. A ritkább megoldás mégis az az eset, amikor a beszélő ki- és bejelenti, hogy „most durván/kedvesen/hivatalosan fogok beszélni veled”. Sokkal inkább gyakori az a megoldás, hogy a színre vitt, tárgyiasított közlések mellett, azokhoz képest implikálva konstruálódik meg a beszélőnek saját magára, a dinamikus létrehozott és alakított beszédhelyzetre és a megformálási konvenciókra, sémákra vonatkozó figyelmi és referenciális jeleneteket a beszélő a hallgatóval közös értelemképzés műveleteiben hozza létre. Ennek a lehetőségei azonban korlátozottak, mind a szociokulturális tényezők tartományait, mind az azokat kifejező nyelvi megoldások tekintetében. (Ez hasonlít a grammatikai elemek zárt vagy majdnem zárt rendszereire és funkcióik fogalmilag korlátozott topológiai rendszerére; vö. Talmy 2000).

A nyelvi közlés mint közös figyelemirányítás és referenciális jelenet a funkcionális kognitív elmélet szerint nem pusztán tükrözése valamilyen valóságnak, vagy „a valóságnak”. A közlés, a figyelemirányítás és referencia a mindenkori beszélő és hallgató, valamint az általuk megértett beszédhelyzet viszonyában történik meg. A nyelvhasználati esemény a beszédhelyzeten belül az alaphoz viszonyul: az alap a beszélő, a hallgató és közvetlen tér-idő viszonyaik együttese. A beszélő és a hallgató az alaphoz viszonyítva konceptualizál, ahhoz képest konstruál meg fogalmi struktúrákat és nyelvi szerkezeteket szemantikai tartalommal (Langacker 1987). A nyelvi közlések ilyen perspektívaltsága teszi lehetővé a stílus működését.

Ebben a figyelmi és referenciális folyamatban az objektivizációs és szubjektivizációs tényezőknek alapvető szerepük van. A konstruálás során a nyelvi szerkezetekben, például a mondatokban a beszélő elsősorban objektivizál: egy vagy több elemi vagy összetett jelenetet fejez ki, amelyek a figyelem tárgyává válnak, elkülönülve a beszélőtől és a hallgatótól. A beszélő a jelenetek (események) dolgait és folyamatait a beszélő (saját maga) és a hallgató között harmadikként konstruálja meg. Mintha a nyelvileg kifejezett jelenet (esemény) egy színpadon történné, amelyet a beszélő és a hallgató a nézőtérrel figyeli és ért

meg. Akkor is ez a helyzet, ha a beszélő (saját maga) és a hallgató résztvevője az objektívan konstruált jelenetnek. Ilyenkor a beszélő saját magát vagy társát objektivizálja. Egy mondatban vagy szövegrészletben a résztvevők nyíltan kifejezve, objektívan konstruálódnak, vagyis a résztvevők a beszédhelyzettől elválasztva jelennek meg (még ha a beszélő és a hallgató is résztvevő a mondatban).

(3) Már otthon vannak Pistiék.

A (3) mondatában Pistiék a résztvevő, velük kapcsolatban konstruálja meg a beszélő és a hallgató teljesen objektivizálva azt a jelenetet, hogy 'otthonukban vannak'. A mondatok, szövegrészletek jelenetei azonban nem csak objektivizált résztvevőket tartalmaznak. A beszélő vagy az alap valamely más tényezője gyakran rejtve szintén szemantikai funkciót kapnak. Ez a szubjektívizáció. A szubjektívizáció legáltalánosabban a beszélő vagy valamely más cselekvő nem kifejtett, azaz bennfoglalt jelenléte, attitűdjének vagy hiedelmeinek, nézőpontjának a rejtett kifejezése egy mondatban vagy szövegrészletben, anélkül, hogy a mondat vagy szövegrészlet nyílt és objektivizált résztvevőjévé válna (vö. Traugott 1989, Traugott–Dasher 2000, Langacker 2006, Athanasiadou–Canakis–Cornillie eds. 2006, Verhagen 2007).

(4) Már otthon lehetnek Pistiék.

A (4) mondatában szintén Pistiék a résztvevő, velük kapcsolatban konstruálja meg a beszélő részben objektivizálva, részben szubjektívizálva azt a jelenetet, hogy 'valószínűleg otthonukban vannak'. A mondat szubjektívizált részét a ható képző fejezi ki: a beszélő valószínűsíti az eseményt, azonban a beszélő nem résztvevője ennek a jelenetnek. „Egy entitás objektívan konstruálódik addig a mértékig, ahogy „színen” van mint a konceptualizáció explicit, fókuszált tárgya. Egy entitás szubjektívan konstruálódik addig a mértékig, ahogy „színen” kívül marad mint a konceptualizáció implicit, nem öntudatos alanya”⁹ (Langacker 2006: 18). A szubjektívizáció a rejtett konceptualizáló jelenlét jelölése, amelyre az önmagára irányuló nyílt figyelem (önreferencia, önazonosítás) teljes hiánya jellemző, miközben a kifejtett jelenet mint a konceptualizálás célja feltűnő, jól körülhatárolódik, megértése kellő pontossággal történhet, vagyis objektívizált. Aszimmetria van a szubjektívizált és objektívizált elemek

⁹ An entity is said to be objectively construed to the extent that it goes “onstage” as an explicit, focused object of conception. An entity is subjectively construed to the extent that it remains “offstage” as an implicit, unselfconscious subject of conception.

között. Egy kifejezés jelentése mindig tartalmaz szubjektívan és objektívan konstruált elemeket. A szubjektívan konstruált elemek közé tartozik elsősorban a beszélő és másodlagosan a hallgató, jeleneten kívüli konceptualizáló szerepükben. A szubjektívizáció prototipikus megvalósulása a deontikus modális segédigék implicit cselekvője: például a kell segédige mondatban a kényszer erőforrását implikálja, amely erőforrás prototipikusan jelöletlenül a beszélő.

A stílus és azon belül kivált a szociokulturális tényezők rendszere a konstruálásnak csak részben objektívizált része. Ezzel együtt a szociokulturális stílus-tényezők erős fokú szubjektívizációs elemek. A közös figyelmi és referenciális jelenetben a kulturális tényezők profilálódnak, azaz előtérbe helyeződnek és értelmi tényezőként funkcionálnak, a beszélő és a hallgató számára egyaránt. Ez a profilálódás más hasonló tényezők háttére előtt történik. A profilált stilisztikai elem más, hasonló jellegű stilisztikai elemekkel együtt alkotott tartományából, és egyúttal más jellegű stilisztikai elemek csoportjával kontrasztban kerül előtérbe, így objektívizációs eljárás eredménye. Egyrészt tehát a típus (séma) és megvalósulás viszonyában egy stílustípuson belül megy végbe az előtérbe helyezés, a stílustulajdonítás, másrészt pedig a típus és típus, vagyis több különböző összetett stílustípus közötti kontrasztban (vö. Tátrai Szilárd jelen kötetbeli tanulmányával). Ezt a viszonyt, amely az előtérbe helyezéssel jön létre, értelmezik a strukturalista természetű stíluselméletek választásnak.

A főntebb elemzett rádiós beszélgetés szövegében a betelefonáló hozzászóló részéről használt *lónagy fridzsider* kifejezés jelzője egy objektivista logikai szemantika keretében a nagyon nagy fogalmát van hivatva jelölni. A magyar nyelvben, ahogy más nyelvekben is, ezt a fogalmat több más nyelvi szerkezettel is reprezentálni lehet, egymással szinonim viszonyban álló szerkezetekkel (például óriási, nagyon nagy, brutális). E kifejezések stilisztikailag erősen különböznek egymástól. A különbségek ellenére egy fogalmi tartományba tartoznak, mert szemantikai tartalmuk nagyobb részt megegyezik, mindegyik tartalmazza az egy méretskálán szélső tartomány összetevőjét. A beszélő és a hallgató számára az adott fogalmi tartomány aktiválódik, amelyben több lehetséges változat van, különböző perspektíva és konstruálási mód szerint. Ezek a tartománybeli fogalmi és szemantikai változatok legalább részben különböző nyelvi kifejezéseket kapnak vagy kaphatnak, részben konvencionált formában, részben alkalmi jelleggel. A beszélő a saját konceptualizációs, konstruáló folyamatai során akár magát a fogalmi tartományt, akár a nyelvi kifejezést hívja elő, a nyelvi kifejezés jelentése és teljes szimbolikus szerkezete az adott fogalmi tartomány többi vagy néhány eleme mint háttér előtt dogozódik ki. A hallgató számára ez a művelet részben más: a hallgató a nyelvi kifejezés megértése, feldolgozása során hívja elő mentálisan az adott fogalmi tartományt és annak variábilis elemeit, valamilyen részletességig. Az így

aktivált tartományon belül érvényesülhet a feldolgozásban az előtér-háttér viszony. A szemantikai és kifejezésbeli (alaki) változatok között megtörténő választás nem valódi választás, stilisztikai művelete nem egy teljes és minden anyanyelvi beszélő számára azonos lista alapján történik. A lehetséges kifejezések ismerete nem feltétlenül tudatos vagy tudatosítható, illetve nem azonos módon hozzáférhető, előhívható mentálisan. Az egyéni és kisebb közösségi gyakoriság jelentékeny tényező a hozzáférhetőségben.

A stílus szociokulturális tényezői az egy fogalom perspektivációs változatait megjelenítő kifejezéseket közösségi kulturális tényezők szerint különítik el. E rendszer a nyelvhasználati eseményekben, a mondatokban és szövegrészekben egy részről objektivizációs jellegű, mert maguk a tartományon belüli előtér-háttér viszonyok nem kizárólag az alap (beszélő, hallgató, tér-idő viszonyaik) valamely tényezőjétől függenek.

A fentebbi rádióbeszélgetés kiemelt részletét azonban a szociokulturális tényezők funkcionálásának szubjektivizációs szempontjából is érdemes megvizsgálni. A megformáltságból eredő itteni stilisztikai értelem, hatás ugyanis a beszélőtől származik, az ő nézőpontmeghatározó konstruálásából. A *lónagy fridsider* kifejezés a beszélő konstruálásának eredménye, nem pusztán a szerkezet kimondásával, hanem az e szerkezet kimondásával, jelentésének, fogalmi tartalmának az aktiválásával (vagy megalkotásával) a beszélői perspektíva kiindulópontjának a jelölésével. Ez a jelölés nem közvetlen és nyílt, a beszélő nem azt mondja, hogy ilyen és ilyen érzelem alakítja a közlését (*dühös vagyok, csalódott vagyok*), vagyis a példában beszélő érzelmei, a beszélő nem mint érzelmileg teltett ember résztvevője a mondatban kifejezett jelenetnek, hanem mint vásárló és háztartásban beosztással élő személy (*kaját az ember nem vesz egy hónapra, nincs akkora lónagy fridsiderem*). Ez a jelölés rejtett, vagyis nyílt önreferencia nélküli, de nyilvánvaló és határozott funkciójú, szubjektivizációs eljárás, a következő jellemzőkkel.

- A szociokulturális tényezők az alap (beszélő, hallgató, tér-idő viszonyaik, tágabban további összetevők) viszonyában funkcionálnak, funkciójuk az alap valamely összetevőjétől mint közlő forrástól ered.
- A beszélő önmagára mint érzelmi lényre irányuló nyílt figyelem nélküli közlése rejtetten tartalmazza a beszélői kiindulópontot (a referenciális középpontot). Azt jelzi, hogy „én mondom”, „én adom meg a nézőpontot”. De nem ez a tartalom áll a nyíltan kifejezett események középpontjában. Akkor sem, ha a beszélő egyébként az objektivizált jelenetek résztvevője. A hallgató a közös figyelemirányítás során ezt a hatásszándékot feldolgozza, elvárásainak megfelelően érti meg, a beszélői hatásszándékhoz közelebb vagy távolabb.

- A beszélő a kiindulópont implicit jelölésével a közösségi eredetű és érvényű stilisztikai tartalmakat saját magából mint konceptualizálóból eredezteti, azt jelzi, hogy ő dönt az adott síluselemek használatáról, az ő hatásszándéka érvényesül használatukban. Mint konceptualizáló impliciten, közvetlen önreferencia nélkül jelzi e nézőpont érvényesülését. Ugyanakkor a hallgató számára ez a művelet egyértelmű, a beszélő által rajta kiváltott stílushatást a beszélőnek tulajdonítja, és nem kizárólag a nyelvi formáknak. Ebben a műveletben válik teljessé a nyelvhasználati esemény, két beszélőtárs közelítése egymáshoz a megértésben. A nyelvhasználati esemény, prototipikusan a párbeszéd során a beszélőtársak általában egyezkedés során hozzák létre e közös megértést a megformáltságban is.

A stílus szociokulturális tényezői szubjektívizációs jellegük miatt a beszélői perspektívából erednek, egyúttal deiktikusan viszonyulnak az alaphoz, rámutatnak az alap összetevőire. A szubjektívizáció elsősorban a szociokulturális tényezők esetében érvényesül, a közösségi attribúciók révén létrejövő stilisztikai tartalmak (stílusértékek) közösségi, kulturális eredete a beszélő perspektíválása, implicit jelenléte által tud csak érvényesülni, azaz hatást kifejteni. A nyelvi potenciál aktuális megvalósulásaiban a szubjektívizáció gyengébb és áttételesebb.

A szociokulturális tényezők egyrészt az egy fogalmi tartományon belüli, motivált előtér-háttér alapú profilálások révén, másrészt ettől elválaszthatatlanul a szubjektívizációs műveletek révén funkcionálnak. Ez utóbbi, tehát a beszélői (az alaphoz származó) perspektíva implicit megvalósulása az alap, tágabban a megértett beszédhelyzet összetevőinek a leképeződését mutatja a szociokulturális tényezők rendszerében. A magatartás tényezője a beszélő kiindulópontját profilálja, a helyzet tényezője a beszélőnek a hallgatóhoz és a megértett beszédhelyzethez való viszonyát, az érték a beszélőnek a közös figyelem tárgyához való viszonyát, az idő a beszélő viszonyát az általa ismerhető történeti nyelvváltozatokhoz, az ötödik a beszélő viszonyát a hagyományozott nyelvváltozatokhoz. Ez utóbbi kettő szintén a megértett beszédhelyzet beszélő és hallgató által tekintett összetevője, a beszélő tapasztalati tere és hatásszándéka és a hallgató elváráshorizontja miatt. A nyelvi rendszerben mindegyik szociokulturális tényező olyan összetett fogalmi séma, amely a mindenkori beszélő és a hallgató tapasztalati tere, hatásszándéka és elváráshorizontja viszonyában, egyezkedési folyamatokban funkcionál. A tényezőkre kissé részletesebben a következők jellemzők.

A magatartás tényezője a beszélő saját nyelvi cselekvésének a jellegét és értelmét profilálja a megformáltság révén, önmagára mint cselekvőre mutat

rá. Ez az összetevő azt jelöli impliciten, hogy a beszélő különböző lehetséges nyelvi magatartások közül melyiket profilálja a nyelvi megformáltság révén. E változó olyan stílusösszetevőt jelöl, amely a beszélőnek a megszólalása alatti (szándékos vagy nem szándékos) magatartását, ill. a hallgató által a beszélőnek tulajdonított nyelvi megformáltságbeli magatartását reprezentálja. A magatartás tényezője a durva–laza–közömbös–választékos–ünnepélyes skálán kontinuumként helyezhető el (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 136).

A helyzet tényezője a beszélőnek a hallgatóhoz, s ezáltal a megértett beszédhelyezethez való viszonyát profilálja. Ez a viszony a beszélőtársak egymásról való kölcsönös ismeretén és annak adott pillanatnyi (újra) feldolgozásán alapul, melynek része a hatásszándék és az elvárás. A beszélő kezdeményezte konceptualizálásban a beszélőtársak közösen hozzák létre és tartják fenn a beszédhelyzetet, részben nyílt közlésekkel, részben szövegeik megformáltságával. A helyzet tényezője a formális, közömbös és informális tartományokat tartalmazza, kontinuum jelleggel (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 142).

Az érték tényezője a beszélő által szándékoltan vagy szándékolatlanul végrehajtott, ill. a hallgató által felismert nyelvi megformáltságbeli értéktulajdonítást reprezentálja. A beszélő a megformáltsággal a közös figyelem tárgyának értékvonatkozásait jelöli ezzel a beszélő számára. Az értékvonatkozások a nyelvi megformáltság értéktartalmain alapulnak, azokon az értékeken, amelyek a nyelvi kifejezések megformáltságában reprezentálódnak kulturális eredetű attribúcióval, és nem közvetlenül a megnevezett dolgok vagy folyamatok, minőségek értéket reprezentálják. Az érték tényezője az értéktelítő, közömbös és értékmegvonó tartományokat tartalmazza, kontinuum jelleggel (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 145).

Az idő tényezője a beszélő (és általa a hallgató) konceptualizációjának azt az összetevőjét profilálja, amelyben a konceptualizáló történetileg elhelyezi magát és szövegét a tapasztalati térben és elváráshorizontban, profilálja saját történetiségét a beszélő (és a hallgató) által tapasztalható, megismerhető időben. Ennek során valamely szövegnek (vagy egyes elemeinek) stílusértékét az általa tapasztalt történeti nyelvváltozatokhoz, stílusokhoz viszonyítja, nem feltétlenül tudatosan. A felnőtt anyanyelvi beszélő közvetlen nyelvtörténeti tapasztalata két nemzedékre terjedhet ki időben visszafelé, és életében ugyanennyire előre, ezért idő tekintetében saját nyelvi megformálásait tartja közömbösnek, a nála idősebb nemzedékekét inkább régiesnek, a nála fiatalabbakét inkább újszerűnek. Ez a séma további változatosságot is mutat (például az archaizálás történhet neologizálással is). Az idő tényezője a régies, közömbös és újszerű tartományokat tartalmazza, kontinuum jelleggel (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 148).

A hagyományozott, intézményes nyelvváltozat tényezője valamely közösségre hagyományozott és/vagy intézményesített nyelvváltozatba sorolható

nyelvi kifejezés megformáltságbeli profilálásával funkcionál. A nyelvi kifejezés nyelvváltozat szerinti besorolása és stílustulajdonítása a beszélő (és a hallgató) által történik a nyelvhasználati esemény során. A nyelvváltozat önmagában nem stílusváltozat, az a szöveggörnyezetben és megértett beszédhelyzetben válik azzá stílustulajdonítás révén. Az anyanyelvi beszélők nyelvváltozatokat illető ismeretei nagymértékben különbözhetnek, ezért a beszélő e tényezőben azt a tartományt (azokat a tartományokat) tekinti középpontinak, amelyet a legjobban ismer, amelyet anyanyelvváltozatként vagy például saját szakmája nyelvváltozataként beszél. A hagyományozott nyelvváltozatok rendszere hálózat jellegű, nem skaláris, mint a többi tényezőé. A hagyományozott, intézményes nyelvváltozat tényezője a paraszti (falusi, kézműves), populáris, sztenderd, szaknyelv, szépirodalom tartományokat tartalmazza, hálózat jelleggel, alcsoportokkal (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 152–153).

8. Összefoglalás

A nyelvi stílus minden szöveg megformáltságból eredő értelemösszetevője, amely a nyelvi potenciál és a közösségi kultúra megformáltsághoz kapcsolódó nyelvi tényezői révén jön létre dinamikusan, egy vagy több stílustípus megvalósulásaként, más stílustípusokkal kontrasztban. A szociokulturális tényezőket kifejező nyelvi megoldások lényegében viszonyrendszerek, olyan skaláris vagy sugaras elrendezésű kifejezési módok, amelyekben az egyes értékek egymáshoz viszonyítva kapják meg tényleges funkcióikat (hasonlóan egyes minőségek, mennyiségek fogalmi leképezéséhez). Tartományuk kiterjedését az adott kultúra cselekvésmintái határozzák meg, reflexív és önreflexív folyamatokban. Prototipikus középpontjuk az a változat (résztartomány), amely a legtöbb beszédhelyzetben és szövegtípusban a legkisebb stilisztikai (megformáltságbeli) feltűnőséggel valósul meg.

Az így értelmezett szociokulturális tényezők fő funkciója a megformáltság szerinti nyelvi variabilitás potenciáljának a közösségileg és történetileg meghatározott (tehát nem inherensen nyelvi), részben konvencionált, részben egyedi (innovatív) változatait a szöveg értelemszerkezetébe beilleszteni, a beszélő és a hallgató közös figyelemirányítását, közös megértésre törekvését elősegíteni, az adott kultúra és közösség cselekvési rendszerében elhelyezni. A szociokulturális tényezők az adott kultúra és közösség nyelvi és kulturális tagoltságának megfelelően alakulnak történetileg, a mindennapi kommunikáció számára a nyelvi interakcióban résztvevők által megértett beszédhelyzet fontos összetevőit képezik le, szubjektivizációs műveletekkel a beszélő nézőpontjából.

Irodalom

- Anderegg, Johannes 1977. *Literaturwissenschaftliche Stiltheorie*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Bert Cornillie (eds.) 2006. *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusbán. *Magyar Nyelvőr* 298–321.
- Bartsch, Renate 1985. *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 145–204.
- Biber, Douglas – Finegan, Edward (eds.) 1994. *Sociolinguistic perspectives on register*. Oxford: Oxford University Press.
- Brône, Geert – Vandaele, Jeroen (eds) 2009. *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Domonkosi Ágnes 2010. *A stílus fogalma a szociolingvisztikában*. Kézirat.
- Eckert, Penelope 2000. *Linguistic variation as social practice*. Oxford: Blackwell.
- Fiske, Susan T. – Taylor, Shelley E. 1991. *Social cognition*. Second Edition. New York: McGraw-Hill.
- Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.) 2007. *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Givón, Talmy 1989. *Mind, code and context. Essays in pragmatics*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-linguistics: The Santa Barbara lectures*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gumbrecht, Hans Ulrich 1986. Schwindende Stabilität der Wirklichkeit. Eine Geschichte des Stilbegriffs. In: Gumbrecht, H. U. – Pfeiffer, L. K. (Hg.): *Stil: Geschichten und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements*. Frankfurt: Suhrkamp. 726–788.
- Halliday, Michael A. K. 1968. The users and uses of language. In: Fishman, J. A. (ed.): *Readings in the sociology of language*. The Hague: Mouton. 139–169.
- Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London, Baltimore: University Park Press.
- Labov, William 1966. *The social stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.

- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. vii-xxviii.
- Koselleck, Reinhart 2003. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1999. Assessing the cognitive linguistic enterprise. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 13–60.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticalization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Bert Cornillie (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 17–40.
- Luckmann, Thomas 1992. *Theorie des sozialen Handelns*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Popper, Karl 1997. *A tudományos kutatás logikája*. Budapest: Európa Kiadó.
- Romaine, Suzanne 1982. What is a speech community. In: Romaine, Suzanne (ed.): *Sociolinguistic variation in speech communities*. London: Edward Arnold. 13–24.
- Sandig, Barbara 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Sandig, Barbara 2005. *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.) 2002. *Cognitive stylistics: Language and cognition in text analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 18–39.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a cognitive semantics. Volume I. Concept structuring systems*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tillich, Paul 1987. *Systematische Theologie*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Magyar fordítása: *Rendszeres teológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 2000.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor (megjelenőben). *A magyar nyelvi térség és régiói az ezredfordulón*. (Előadás a kolozsvári hungarológiai kongresszuson, 2011.)
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic meaning. *Language* (65) 31–55.
- Traugott, Elizabeth Closs – Dasher, Richard B. 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and Perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom*. I. Budapest: Közgazdasági és Jogi.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
tnghu@hotmail.com

Tátrai Szilárd

Viszonyulás és viszonyítás

Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához¹

„Gáncs nélküli lovag lévén, elve volt, hogy mindig előre köszönt a nőknek, még a polgárasszonyoknak is.”
(Szerb Antal: *Szerelem a palackban*)

A hangsúlyozottan problémafelvető dolgozat szorosan kapcsolódik Tolcsvai Nagy Gábor (2005) kognitív stíluselméleti modelljéhez (l. még ehhez Tolcsvai Nagy 1996, 2004). Annak funkcionális kognitív háttérfeltevéseiben osztozva, fogalmi apparátusát követve tesz kísérletet néhány elméleti és módszertani kérdés továbbgondolására. Mindeközben némi hangsúlyáthelyezést is végrehajt: a stílust nem elsősorban a szimbolikus struktúrákra, hanem sokkal inkább a nyelvi interakcióra összpontosítva közelíti meg, a nyelvi interakciókhoz, a nyelvi tevékenységhez kötődő, kontextusfüggő dinamikus jelentésképzést (l. Tátrai 2011) helyezi előtérbe a jelzett problémák értelmezése során. Ennek következtében a szociokulturális tényezők érvényesülését szorosan a diskurzus résztvevőinek stílusulajdonítási folyamataival és az általuk működésbe hozott stilisztikai sémákkal (stílusmintákkal) összefüggésben mutatja be. Mindez természetesen nem mond ellent az eredeti koncepciónak (l. Tolcsvai Nagy 2005: 127–146), arra viszont lehetőséget ad, hogy annak használatalapúságát, illetve a használatalapúságból adódó elméleti és módszertani következményeit a szociokulturális tényezők működése tekintetében reflexió tárgyává tegye. A dolgozat a stílus szociokulturális tényezőinek működését a figyelem-

¹ Köszönettel tartozom az ELTE Stíluskutató csoportjának azokért a termékeny beszélgetésekért, amelyek e tanulmány megírását ösztönözték és segítették. Külön hálás vagyok a tanulmány lektorainak, Domonkosi Ágnesnek és Pethő Józsefnek a hasznos tanácsokért, kritikai megjegyzésekért.

irányítás triadikus viszonyrendszerében értelmezve javaslatot tesz a stilisztikai attitűd (viszonyulás) fogalmának bevezetésére, amely a megnyilatkozóknak a nyelvi konstruáláshoz kapcsolódó, a diskurzusvilág szociokulturális tényezőit a megformálásban érvényre juttató, kontextusfüggő perspektíváját jelöli. Ezzel összefüggésben kezdeményezi a protodiskurzus szociokulturális változójának bevezetését is, amely a választékos, a közömbös és a laza stílus tartományait fogja át. Mindamellet a dolgozat kitér a szociokulturális tényezők tipikus és atipikus együttállásainak problémájára is, kapcsolatba hozva azt a homogenizáló stíluseszménnyel és az az ellen irányuló, heterogén stílust eredményező szinkretizmussal (l. Lachman 1995). Ezek működését két Szerb Antal-novella, *A választott lovag* (1921) és a *Szerelem a palackban* (1935) példaelemzésével szemlélteti.

Kulcsszavak: közös figyelem, konstruálás, adaptáció, stílusminta, stílusutajdonítás, stilisztikai attitűd, protodiskurzus, protostílus, stílusszinkretizmus

1. A stílus és a társas megismerés

A kognitív stilisztika a stílus problémáját a kognitív nyelvten egyik kulcsfogalmával, a **nyelvi varianciával** szoros összefüggésben értelmezi, a nyelvi szimbólumok stilisztikai potenciálját abból kiindulva közelíti meg (Tolcsvai Nagy 2005: 43–44). A nyelvi variabilitás azon alapul, hogy a nyelvi szimbólumok a világgal kapcsolatos tapasztalatok **fogalmi konstruálásának** különböző lehetőségeit teremtik meg (l. erről részletesen Langacker 2008: 55–89, Tolcsvai Nagy 2011: 31–50, valamint Verhagen 2007). A nyelvi szimbólumok egyfelől leképezik a fogalmilag különféleképpen megkonstruált tapasztalatokat, másfelől kezdeményezik is a tapasztalatok különböző fogalmi megkonstruálásait (l. Sinha 1999). Ezzel magyarázható a nyelvi szimbólumoknak az a tágan értett perspektivikussága (l. Tomasello 2002: 103–143), amelynek diskurzusbeli kiaknázása az éppen aktuális megnyilatkozó perspektívájának (kontextusfüggő nézőpontjának) az érvényesítéseként valósul meg. A diskurzus során alkalmazásba vett nyelvi szimbólumokkal ugyanis a megnyilatkozó arra készíti a befogadó(ka)t, hogy a világ dolgait és eseményeit az azok által felkínált módon, ne pedig másképpen értsék meg. Mindez azt is jelenti egyben, hogy a nyelvi megismerés társas emberi tevékenység, amely a **közös figyelem** működésén, az interszubjektív figyelemirányítás triadikus viszonyrendszerén alapul. E viszonyrendszert jelöli átfogóan a diskurzusvilág fogalma, amely így magában foglalja (Tátrai 2011: 29–35):

- a közös figyelmi jelenetet, annak résztvevőivel és az ő fizikai, társas és mentális világukkal együtt, amelyet e közös tevékenység során dolgoznak fel;
- a közös figyelmi jelenet során alkalmazásba vett, és így a fentebb jelzett interszjektív kontextusba helyezett, oda lehorgonyzott nyelvi szimbólumokat, valamint
- a nyelvi szimbólumok segítségével megérthetővé, mások számára hozzáférhető tett referenciális jelenetet, vagyis a fogalmilag megkonstruált és nyelvileg megjelenített világbeli tapasztalatokat.²

Az eddig mondottakból egyfelől az is következik, hogy egy adott dolgot vagy eseményt különböző perspektívákból megkonstruáló nyelvi szimbólumok között (pl. *ügyvéd - férfi, betört az ablak - valaki betörte az ablakot*) nem kell szükségképpen stilisztikai vonatkozású eltérést feltételezni (l. Tolcsvai Nagy 2005: 23–24). Másfelől az eddigiekből az is következik, hogy a különböző nyelvi szimbólumok önmagukban véve, azaz típusjelentésüket tekintve csupán stilisztikai potenciállal rendelkeznek, amely akkor realizálódik, amikor e nyelvi szimbólumok egy közös figyelmi jelenet keretében – annak **interszjektív kontextusában** lehorgonyzódva – egy referenciális jelenet megértéséhez járulnak hozzá. A diskurzus során alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok stilisztikai funkciójának feldolgozásában tehát lényegi szerepet játszik az interszjektív viszonyrendszerként értett kontextus (l. Tátrai 2011: 51–67). Azon belül is elsősorban a résztvevők által megértett társas világnak van meghatározó szerepe, hiszen az foglalja magában az éppen folyó diskurzus megformálásával kapcsolatban mozgósított, a megformálást orientáló szociokulturális (azaz közösségi alapú és kulturális kötöttségű) ismereteket (vö. Tolcsvai Nagy jelen kötetbeli tanulmányával).

Mindezzel összefüggésben fontos hangsúlyossá tenni, hogy a diskurzus megformálása annak az adaptív nyelvi tevékenységnek a részeként nyer értelmezést, amely a résztvevők kommunikációs igényeinek (céljainak, illetve elvárásainak) a körülményekhez igazodó, összehangolt kielégítését célozza meg (l. ehhez Verschueren 1999: 55–71, Verschueren–Brisard 2009, továbbá vö. Croft 2009: 413–414, Sharafian 2008). A kommunikációs igények kielégítését megcélzó **adaptáció** magában foglalja egyfelől a választás, másfelől az egyezkedés lehetőségét, illetőleg képességét. A stilisztikai hagyományban sokszor és sokféleképpen előkerülő **választás** itt olyan – eltérő mértékű tudatossággal,

² A diskurzusvilág itt követett értelmezése összefüggésbe hozható Tolcsvai Nagy (2001: 121–125) szövegvilág, valamint Langacker (2008: 463–467) aktuális diskurzustér (current discourse space) fogalmával. Az interszjektív kontextus fogalmának értelmezése ugyancsak szoros rokonságot mutat azzal, ahogy Langacker (2002: 7) a ground fogalmát értelmezi.

illetve begyakorlottsággal – jellemezhető résztvevői stratégiák működtetését jelenti, amely megnyilatkozási oldalról az adott igényeknek leginkább megfelelőnek vélt nyelvi konvenciók kiválasztásában, befogadói oldalról pedig az ezzel kapcsolatos elvárások érvényesítésében realizálódik. Az **egyezkedés** fogalma ugyanakkor arra a – nyelvi normák létrejöttében, fenntartásában, illetve megváltozásában alapvető szerepet játszó – folyamatra utal, amelynek során a résztvevők érvényt szereznek saját választásaiknak, illetve elfogadják vagy megkérdőjelezik a másik választásait (l. Verschueren 1999: 55–71, valamint Tátrai 2011: 45–50).³ Az adaptív nyelvi tevékenységgel együtt járó választás és egyezkedés természetesen a diskurzusok megformálása szempontjából is lényeges segédfogalmak, hiszen kapaszkodóként szolgálhatnak a résztvevői stílustulajdonítás leírásához.

A kognitív stilisztika szerint a stílus megformálásbeli különbségeken alapul: akkor válik feltűnővé, ha az adott nyelvi konstrukció megformálása az adott nyelvi interakcióban előtérbe kerül, mégpedig más megformálásbeli lehetőségek viszonylatában (l. részletesen Tolcsvai Nagy 2005: 22–40, valamint 2004). Ám mindez korántsem jelenti azt, hogy a stílus csak akkor játszana lényegi szerepet a dinamikus jelentésképzésben, ha a diskurzusban megjelenő nyelvi konstrukció megformálása feltűnő. A stílus jelentésképző funkciója abban nyilvánul meg, hogy a nyelvi konstrukciók megformálása mennyiben felel meg azoknak az ezzel kapcsolatos szociokulturális elvárásoknak (konvencióknak), amelyek az adott diskurzusban érvényre jutnak, illetve hogy mennyiben tér el azoktól.

A diskurzus során alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok **stílusérték**-nek (stilisztikai funkciójának, illetőleg jelöltségének) értelmezése tehát nem egy elvont, meghatároz(hat)atlan grammatikai normarendszerhez képest történik. Az adott nyelvi kifejezések stílusértéke – e használatalapú modellben – a mindenkori diskurzusban, a résztvevők által éppen aktivált **stílusminták**hoz mint orientáló mintákhoz (stilisztikai sémákhoz) viszonyítva írható le.⁴ A nyelvi praxisban a stílusminták kontextusérzékenységgel és probabilitásukkal jellemezhető nyitott prototípuselvű kategóriák, amelyek tipikus szituációkhoz, cselekvésekhez, témákhoz, és ezekkel összefüggésben tipikus diskurzusokhoz kötődnek (l. Tolcsvai Nagy 2005: 132–134). Mindez azt jelenti, hogy a diskurzus résztvevőinek **stílustulajdonítása** – a di-

³ Az egyezkedés (negotiation) fogalmát hasonlóképpen értelmezi Tolcsvai Nagy (2005: 130) stílusmodellje is.

⁴ A stílusérték fogalmának itt követett értelmezése szoros kapcsolatba hozható Péter Mihály meghatározásával, amely szerint „a stílusérték a nyelvi elemeknek az a »jelöltség« (markedness), amely az adott nyelvközösség számára stilárisan releváns kontextusokra, illetve az azoknak megfelelő nyelvhasználati változatokra, stílusokra utal” (1991: 45).

namikus jelentésképzés mindenkori összetevőjeként – a stílusminták aktiválásához és a stíluselemek ezzel összefüggő feldolgozásához kötődik. A stílus szociokulturális tényezőinek modellje ennek a folyamatnak a részletes, illetve részletező leírásához nyújthat adekvát elméleti és módszertani fogódzókat.

2. A stílus szociokulturális tényezői és a stilisztikai attitűd

A diskurzus résztvevőinek stílustulajdonításában lényegi szerep jut a szociokulturális tényezőknek, hiszen a különböző nyelvi szimbólumokban rejlő stilisztikai potenciál éppen e tényezők érvényesülésével horgonyzódik le a diskurzus világában (l. Tolcsvai Nagy 2005: 86).⁵ E **lehorgonyzás** következtében a nyelvi szimbólumokhoz olyan stilisztikai funkciók (stílusértékek) rendelődnek, amelyek feldolgozása elválaszthatatlan, integráns részét képezi a diskurzusvilágnak, és azon belül a referenciális jelenet közös megfigyelésének, azaz megértésének.

Tolcsvai Nagy (1996, 2004, 2005) kognitív stilisztikai modellje a stílus szociokulturális tényezőit, amelyek „a kommunikációs helyzet, a nyelvi interakció tapasztalataiból vonódnak el és meghatározott nyelvi kifejezésekhez kapcsolódnak” (Tolcsvai Nagy 2004: 155), öt – egymástól csupán módszertanilag elválasztható – változó mentén tárgyalja:

- a **magatartás** tartománya a beszélő megformálásbeli magatartást mutatja, és azt a választékos, közömbös, bizalmas, durva tartományokkal jellemzett skálán helyezi el;
- a **helyzet** tartománya a beszélőnek és a hallgatónak az egymáshoz való viszonyát mutatja a megformálásban, és azt a formális, közömbös, informális tartományokkal jellemzett skálán helyezi el;
- az **érték** tartománya a beszélő megformálásbeli értéktulajdonítását az értéktelítő, közömbös, értékmevono skálán mutatja;
- az **idő** tartománya valamely szöveg stílusát és a benne lévő nyelvi kifejezések stilisztikai jelöltségét az időhöz viszonyítja a régies, közömbös, újszerű skálán;

⁵ Vö.: „The socio-cultural factors have a complex role in stylistic functions. These factors constrain the stylistic potential in relation to the current discourse space, more specifically both to the scene put on stage within a viewing frame and to the ground. In other words, the socio-cultural-factors specify the activated stylistic functions relative to the speaker and the recipient within the verbal interaction as location, i.e. these factors ground epistemically the stylistic potential” (Tolcsvai Nagy 2005: 86).

- és végül a **nyelvváltozatok** tartományában az intézményesített (szten-derd, irodalmi) és a hagyományozott (regionális, városi, szleng stb.) nyelvváltozatokhoz való tartozás jelenik meg stílusösszetevőként.⁶

Mindezzel összefüggésben fontos kiemelni, hogy a modell az egyes tartományok érvényesülését nem tartja objektív kritériumokkal leírhatónak, hanem azt – a funkcionális kognitív nyelvészet használatalapú leírási elveivel összhangban (l. ehhez Barlow–Kemmer eds. 2000, valamint Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008) – az aktuális befogadó értelmezői tevékenységéhez köti. Másképpen szólva: a stílus e funkcionális kognitív megközelítése a szociokulturális tényezők érvényesülését a diskurzus résztvevőinek nézőpontjából, az ő stílustulajdonításuk felől kívánja leírhatóvá tenni.

2.1. A stílusminták aktiválása

Ahogy fentebb szó esett róla, a diskurzusbeli nyelvi szimbólumok (nyelvi konstrukciók) stilisztikai jelöltségét (stílusértékét) meghatározó szociokulturális tényezők működése a résztvevők által aktivált stílusmintákhoz való viszonyukban nyer értelmezést. Amennyiben az adott tényező szempontjából az adott nyelvi konstrukció – a résztvevők számára – megfelel a tipikus szituációhoz, cselekvéshez, témához, valamint tipikus diskurzushoz kapcsolódó tipikus megformálási módnak (az aktivált stílusmintának), akkor stílusértéke közömbösnek (jelöletlennek) tekinthető. Amennyiben viszont az adott konstrukció aktivál egy – az adott tényező szempontjából szignifikánsan – más tipikus szituációhoz, cselekvéshez, témához, diskurzushoz kapcsolódó tipikus megformálási módot (stílusmintát), akkor annak stílusértéke elmozdul a tartomány egyik végpontja felé, és jelöltté válik. E magyarázat kapcsán tehát érdemes hangsúlyozni, hogy a szociokulturális tényezők működését a befogadói stílustulajdonításban a **típus-megvalósulás** viszonya mellett a **típus-típus** viszonya ugyancsak meghatározza, illetve hogy kölcsönösen (interdependensen) határozza meg.

Így válik értelmezhetővé az is, hogy egy nyelvi kifejezés miért minősülhet egyfelől „az adott cselekvésben, szituációban, kontextusban”, másfelől „általában” (l. Tolcsvai Nagy 1996: 136–151) például választékosnak, informálisnak, régiesnek vagy éppen közömbösnek. Előbbi esetben „belső nézőpont”-ból, az éppen aktuális közös figyelmi jelenet résztvevőinek szituáltságából kiindulva beszélünk a diskurzusbeli nyelvi szimbólumok stilisztikai jelöltségéről.

⁶ A szociokulturális változók rendszerének részletes bemutatására l. Tolcsvai Nagy 1996: 134–166.

Utóbbi esetben viszont az adott figyelmi jelenetet és az abban megjelenő nyelvi szimbólumok megformáltságát egy „külső nézőpont”-ból, mintegy kívülről szemléljük, és hozzuk viszonyba a hozzá (tipikusan) hasonló és tőle (tipikusan) különböző figyelmi jelenetekkel, illetve az azokhoz kapcsolódó stílusmintákkal. Mindazonáltal a „külső nézőpont” nem csak a különböző diskurzusok megformálási jellemzőit módszeresen összehasonlító kutató pozícióját jellemezheti. Mivel az emberek általában is képesek arra, hogy önmagukat és az éppen aktuális közös figyelmi jelenetet kívülről konceptualizálják (l. Tomasello 2002: 103–143), arra is lehetőségük van, hogy saját résztvevői szituáltságuk tipikusságára és annak stilisztikai vonatkozásaira (például tipikusan formális vagy éppen informális helyzetükre) is reflektáljanak.⁷

A stílustulajdonításban a szociokulturális tényezők működésére a típus-megvalósulás, illetve a típus-típus dinamikus viszonyán túl a **megvalósulás-megvalósulás** ugyancsak dinamikus viszonya szintén lényegi hatással van. Az aktuális diskurzus során aktivált stílusminta ugyanis a résztvevők korábbi diszkurzív tapasztalataiból absztrahálódott, amelyeket a hasonló szituációban zajló, hasonló cselekvést megvalósító, hasonló témáról szóló diskurzusaikban szereztek, akár azok beszélőjeként, akár azok címzettjeként, akár azok külső megfigyelőjeként (vö. Bahtyin 1988). Mindebből az következik, hogy a beszélőközösség által működtetett stílusminta-repertoárt az egyes beszélők nem birtokolják annak teljességében. Nemcsak azért, mert nem ismernek minden stílusmintát, hanem azért is, mert nem egyformán jól ismernek minden stílusmintát. Ennek következtében a diskurzus résztvevőinek célnormái, illetve elvárásnormái akár jelentősen is eltérőek lehetnek (l. Tolcsvai Nagy 1996: 56–68, 2005: 134–138, valamint vö. Sharafian 2008), és ezzel összefüggésben a megformálás megfelelőségét érintő egyezkedéseik akár konfrontatívvá is válhatnak.

2.2. A stilisztikai viszonyulás (attitűd) fogalma

A fentiekben röviden bemutatott Tolcsvai Nagy-féle modellben szereplő szociokulturális tényezők közül a legösszetettebbnek az **attitűd (magatartás)** változója tűnik, amelynek ugyanakkor központi szerepet is tulajdoníthatunk. Az általános meghatározás szerint ugyanis e változó „olyan stílusösszetevőt jelöl, amely a beszélőnek a megszólalása alatti (szándékos vagy szándéktalan) magatartását, ill. a hallgató által a beszélőnek tulajdonított

⁷ E kiindulópontból tekintve bizonyos nyelvi megoldások, elsősorban lexikai elemek (pl. *csaj, kajálás*) azért hordozhatnak önmagukban, dekontextualizálva is egyfajta (sematizálódott) stilisztikai jelöltséget, mert önmagukban is képesek felidézni bizonyos stilisztikai sémákat (vö. Péter 1991: 44–46, Tolcsvai Nagy 1996: 198–203).

nyelvi megformáltságbeli magatartását reprezentálja” (Tolcsvai Nagy 1996: 136, l. még 2005: 88). E fogalomértelmezés eléggé tágasnak tűnik ahhoz, hogy – az eredeti modelltől eltérően – az attitűdöt (inkább viszonyulásként, mint magatartásként értve) ne egyszerűen csak az egyik változóként, hanem a szociokulturális tényezőket átfogóan jellemző fogalomként kezeljük. Olyan alapkategóriaként, amelynek segítségével arra a kérdésre adhatunk választ, hogy a szociokulturális tényezők hogyan vonódnak be, hogy jutnak érvényre a nyelvi konstruálásban, illetve hogyan jelennek meg a nyelvi interakcióban. A stilisztikai attitűd (viszonyulás) fogalma ugyanis alkalmas lehet arra, hogy általában jelölje a megnyilatkozónak a nyelvi konstruáláshoz kapcsolódó, a diskurzusvilág szociokulturális tényezőit a megformálásban érvényesítő kontextusfüggő perspektíváját, mind a diskurzus, mind a helyzet, mind az érték, mind az idő, mind a nyelvváltozatok viszonylatában.⁸ Az itt vázolt javaslat a viszonyulás (attitűd) fogalmát a nyelvi konstrukciók általános perspektivikusságára, illetve annak diskurzusbeli kiaknázására vonatkoztatja, és azt hozza összefüggésbe a stílus fogalmával.⁹ Mindehhez hozzáfűzhető, hogy a viszonyulás (attitűd) fogalma jól illeszkedik a stílust viszonyként (relációként), viszonyításként (összehasonlításaként) értelmező funkcionális felfogáshoz.

A megformálásban érvényesülő megnyilatkozási viszonyulás jelen van mind a helyzet, mind az érték, mind az idő, mind a nyelvváltozat változója tekintetében. A **helyzet** változója vonatkozásában a megformálás a megnyilatkozónak a beszédpartneréhez való viszonyulását, személyközi kapcsolatát teszi felismerhetővé.¹⁰ Az **érték** változója kapcsán a megnyilatkozónak a tapasztalatok megkonstruálása során érvényesített értékelő attitűdje, kontextusfüggő értékelési centruma mutatkozik meg a nyelvi megformálásban.¹¹ Az **idő** változójával összefüggésben pedig a megnyilatkozónak a nyelvi konstrukciók időbeliségéhez való viszonyulása válik a nyelvi megformálás összetevőjévé (vö. Simon Gábor, valamint Sólyom Réka jelen kötetbeli tanulmányával). Továbbá nagyon

⁸ A stilisztikai attitűdnek kontextusfüggő perspektívaként (kiindulópontként) történő értelmezése mindazonáltal a stílus tágan értett deiktikus természetére is ráirányítja a figyelmet. Habár e tanulmány nem tekinti céljának a stílus és a deixis kapcsolatának beható vizsgálatát, annyit érdemesnek tart felvetni, hogy a szociokulturális tényezőket működésbe hozó nyelvi konstrukciók alkalmazásba vétele értelmezhető olyan kulturális deixisként (l. Simon 2012, vö. még Stockwell 2022: 41–57), amely e konstrukciók stilisztikai potenciálját a közös figyelmi jelenet interszubjektív szociokulturális kontextusában teszi kiaknázhatóvá (vö. még Tolcsvai Nagy jelen kötetbeli tanulmányával).

⁹ Érdemes megjegyezni, hogy az attitűd eredeti jelentése ’testtartás, póz, térbeli elhelyezkedés’ (l. Nemesi 2009: 141–142), amely szorosan kötődik a megformáltság problematikájához.

¹⁰ Vö. az attitűddeixis fogalomértelmezésével (Verschueren 1999: 20–21, valamint Tátrai 2010a: 218).

¹¹ Vö. az ironikus attitűd fogalomértelmezésével (Wilson–Sperber 1992, Tátrai 2011: 190–204, továbbá l. még Grice 1978).

úgy tűnik, hogy a stilisztikai viszonyulás fogalma a **nyelvváltozatok** stilisztikai vonatkozásainak értelmezéséhez is kellő relevanciával rendelkezik: „A nyelvi réteg önmagában nem stílus, az mindig a beszélő vagy a hallgató stílustulajdonításában, a hasonlításban, kiválasztásban, hozzáigazításban, konnotálásban válik azzá valamilyen viszonyrendszerben” (Tolcsvai Nagy 1996: 152).

Mindazonáltal azt is fontos hangsúlyozni, hogy a stilisztikai attitűd itt változott értelmezése nem hozható közvetlen kapcsolatba azzal a szociálpszichológiai gyökerű – a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdvizsgálatokban érvényesített – értelmezésével, amely szerint az attitűd „olyan kognitív reprezentáció, amely összegzi az egyén értékeléseit egy adott személlyel, csoporttal, dologgal vagy tettel kapcsolatban, vagyis értékelő viszonyulást tartalmazó tartós beállítódás” (Domonkosi 2007: 38–39). A stilisztikai attitűd itt nem tartós beállítódásként jelenik meg. A javasolt értelmezés az attitűd fogalmát a közös figyelem aktuális működésével, és azon belül a megnyilatkozó kontextusfüggő kiindulópontjával hozza viszonyba. Ahogy korábban szó esett róla, a nyelvi konstrukciók perspektivikusságának és azzal összefüggő stilisztikai potenciáljának diskurzusbeli kiaknázása a megnyilatkozó kontextusfüggő perspektívájának érvényesítéseként valósul meg, hiszen az általa alkalmazásba vett nyelvi szimbólumokkal arra készíti a befogadó(ka)t, hogy a világ dolgait és eseményeit az azok által felkínált módon, ne pedig másképpen értsék meg (l. Tátrai 2011: 29–35). Mindez azt is maga után vonja, hogy a megnyilatkozó – adaptív nyelvi tevékenységének részeként, vagyis a saját és a másik kommunikációs igényeinek kielégítését megelőzve – a hozzáférhetővé tenni kívánt tapasztalatok nyelvi megkonstruálását viszonyba hozza azokkal a **közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal**, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára. Másképpen szólva: a szociokulturális tényezőket a konstruálás folyamatának elválaszthatatlan, integráns részévé teszi, ezzel is befolyásolva a közös figyelmi jelenet másik résztvevőjének a mentális irányultságát. Fontos hangsúlyozni, hogy a stilisztikai attitűd érvényesítése nem feltétlenül tudatosan kontrollált folyamat: e tekintetben inkább fokozatúságról beszélhetünk, hiszen akár nagyfokú rutinizáltság is jellemezheti.

Továbbá azt is érdemes mindehhez hozzátenni, hogy a stilisztikai viszonyulás megközelíthető a **szubjektívizáció** problematikája felől.¹² A konstruálás folyamatában szerepet kapó stilisztikai viszonyulás rejtetten, szubjektívizálva jelenik meg a különböző diskurzusokban, az alkalmazásba vett nyelvi konst-

¹² A szubjektívizáció „legáltalánosabban a beszélő vagy valamely más cselekvő nem kifejtett, azaz bennfoglalt jelenléte, attitűdjének vagy hiedelmeinek, nézőpontjának a rejtett kifejezése által, egy mondatban vagy szövegrészletben, anélkül, hogy a mondat vagy szövegrészlet nyílt és objektívizált résztvevőjévé válna” (Tolcsvai Nagy 2011: 134).

rukciók ugyanis képesek kifejezésre juttatni a szociokulturális tényezőket (vö. Tolcsvai Nagy jelen kötetbeli tanulmányával). Ez még azzal együtt is megállapítható, hogy esetenként az érvényesített stilisztikai attitűd metapragmatikai reflexiók formájában objektivizálódhat (pl. *hogy választékosan fejezzem ki magam*; vö. Hámori jelen kötetbeli tanulmányával).¹³ Mindamelllett a szubjektivizáltság feltűnőségének mértéke szorosan összefügg a nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségével, illetve jelöletlenségével: míg a stilisztikailag jelölt, azaz a szociokulturális tényezők szélső tartományait mozgósító konstrukciók előtérbe helyezik, addig a közömbös tartományt játékba hozó konstrukciók háttérbe tolják a megformálásban tetten érhető szubjektív viszonyulást. Amennyiben tehát a **szaliencia** fogalmát azzal a kérdéssel hozzuk összefüggésbe, hogy az adott kontextusban alkalmazásba vett nyelvi konstrukciók mennyiben felelnek meg a diskurzus során érvényesülő szociokulturális normáknak, elvárásoknak (Tátrai 2011: 116, l. még Verschueren 1999: 173–200),¹⁴ annak alkalmazása stilisztikai szempontból is igen termékenynek bizonyulhat. Ha azt tekintjük, hogy az adott nyelvi konstrukció megformáltsága az adott szituációban mennyire várható el, illetve mennyire tér el az adott szituáció vonatkozásában közösségileg konvencionálisnak tartott, egyénileg pedig begyakorlott megoldásoktól, akkor a nyelvi konstrukciók stilisztikai feltűnősége és hozzáférhetősége (elvárhatósága) között fordított arányosságot tételezhetünk. Minél könnyebben hozzáférhető egy adott megformáltságú konstrukció az adott szituációban, annál kevésbé válik feltűnővé, és fordítva. Mindez azt is jelenti, hogy egy adott kontextusban feltűnő megformáltságú konstrukció egy tipikusan más kontextusban már közel sem biztos, hogy feltűnő lesz, és fordítva (vö. még Pethő jelen kötetbeli tanulmányával).

2.3. A protodiskurzus változója

Habár eddig arról esett szó, hogy a magatartás változójának fentebb idézett fogalomértelmezése (Tolcsvai Nagy 1996: 136) nem zárja ki az attitűd kiterjesztett, átfogó kategóriaként történő („perspektivikus”) értelmezését, nem tekinthetünk el attól, hogy a jellemzés során alkalmazott választékos, közömbös, bizalmas, durva tartományok egy szűkebb értelmezést hoznak játékba. A stílus szociokulturális rétegzettségének olyan aspektusára irányítják a figyelmet, amely a helyzet, az érték és az idő aspektusához hasonló stilisztikai érvényességgel rendelkezik, így hiba lenne eliminálni őket a stilisztikai

¹³ A metapragmatikai reflexiók problematikájáról l. Tátrai 2011: 119–125.

¹⁴ Vö.: „Salience refers to a cue’s ability to attract attention in its context” (Smith–Mackie 2000: 66). A saliencia fogalmának értelmezésére l. még Schmid 2007.

attitűd átfogó kategóriájában. E probléma lehetséges feloldását jelentheti a **protodiskurzus** (protoszöveg) szociokulturális tényezőjének a bevezetése. A **választékos** tartomány ugyanis olyan értelmezést nyit meg, amely azt a két ún. protodiskurzus, a közvetlen interakcióval, spontaneitással, szóbeliséggel, dialogikussággal és a műfaji elvárások kisebb mértékű kodifikáltságával jellemezhető társalgás, valamint a közvetett interakcióval, tervezettséggel, írásbeliséggel, monologikussággal és a műfaji elvárások nagyobb mértékű kodifikáltságával jellemezhető (irodalmi vagy eminens) szöveg közül az utóbbira jellemző stílusmintákkal hozza összefüggésbe (l. Tátrai 2011: 74–80, vö. még Tolcsvai Nagy 2008). Ezzel szemben a bizalmas és a durva tartományok – a maguk részlegességével együtt is – a prototipikus, mindennapi társalgáshoz kapcsolódó stílusmintákat hozzák működésbe. Mivel a bizalmas és a durva terminusok a megnyilatkozóknak a diskurzus megformáltságához („megalkotottságához”) legközvetlenebbül kapcsolódó viszonyulását a választékos terminushoz képest talán túlságosan is specifikusan nevezik meg, célszerűbb lenne ehelyett egy azoknál kevésbé specifikus terminust bevezetni. Ilyen lehetséges terminusként merülhet fel a **laza** tartomány (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 141) alkalmazása.¹⁵

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a választékos tartomány a prototipikus irodalmi (szépirodalmi, hivatalos, tudományos, teológiai) szövegekre jellemző tulajdonságok közül elsősorban azok tervezettségét, nagyobb tudatossággal jellemezhető megformáltságát profilálják, ahogy a köznapi, laza stílus is elsősorban a prototipikus társalgások spontaneitását, megformáltságának kisebb mértékű tudatosságát helyezi a figyelem középpontjába. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy léteznek olyan megnyilatkozók, akik viszonylag kis figyelmi ráfordítással is képesek választékosan beszélni vagy írni, és hogy léteznek olyan megnyilatkozók is, akiknek a laza stílusát tudatos döntések sorozata eredményezi. Ahogy ugyanis arról szó esett, a befogadó stílustulajdonítását a stílusminták aktiválása határozza meg: az adott szövegek stílusát és az abban szereplő nyelvi konstrukciók stilisztikai funkcióját így elsődlegesen az azokhoz való viszonyukban értelmezi.

A stílus szociokulturális tényezőihez rendelt tartományokról szólva érdemes még hangsúlyozni ezek módszertani motiváltságát (l. Tolcsvai Nagy 1996: 135). Nemcsak abból a szempontból, hogy az egyes tényezőkhöz rendelt és megnevezett tartományok voltaképpen kontinuumot alkotnak. Emellett az is

¹⁵ A laza altartomány bevezetését egyfelől az is indokolhatja, hogy a durva (vulgáris) altartomány kapcsán felvethető a stíluserények és stílushibák klasszikus tanára épülő preskriptív stílusminősítések problémája, holott – ahogy ezt a többi elnevezés is megerősíti – itt egy leíró modellről van szó. A bizalmas (familiáris) altartomány pedig módszertanilag nehezen tűnik elválaszthatónak a helyzet változójának informális altartományától.

fontos lehet, hogy ezek a tartományok a konstruáláshoz kapcsolódó stilisztikai viszonyulás lehetőségeit az adott tényező szempontjából meglehetősen sematikus módon nevezik meg. Ez pedig nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az egyes tényezők működésének részletező leírása során specifikusabban megnevezett – akár a népi, laikus stílusminősítéseket játékba hozó, akár tudományos szempontokat érvényesítő – tartományokhoz folyamodjunk. A protodiskurzus tényezője estében ilyen lehet például a *közönséges* és a *fennkölt* vagy a *személyes* és a *személytelen* stílus, a helyzet esetében pedig a *lekezelő* és a *behízélgő* vagy az *udvarias* és az *udvariatlan* stílus stb.

3. A szociokulturális tényezők együttállásai: a protostílusok és a stíluszinkretizmus

Ahogy arról már szó esett, az egyes szociokulturális változók elkülönítése a modellben módszertani motiváltságú, ugyanis „[a]z egyes tartományok altartományai párhuzamosan érvényesülnek egy nyelvi kifejezés vagy a szöveg stíluszervezetében” (Tolcsvai Nagy 2004: 157). A szociokulturális tényezők együttes működése szempontjából különös figyelmet érdemel, hogy léteznek jellegzetes (tipikus), illetve nem jellegzetes (atipikus) együttállásaik (l. Tolcsvai Nagy 1996: 164–166, 2005: 90–105). A tipikus együttállások, amilyen nagyon általánosan a választékos, formális, értéktelítő és régies, illetve a laza, informális, értékmegvonó, újszerű tartományok együttállásai, homogén stílust eredményeznek. Ezzel szemben a nem tipikus, nem jellegzetes együttállások a stílus heterogenitáshoz vezetnek. Ennélfogva a szociokulturális tényezők működése is megerősíti, hogy a stílust „a homogenizálás stratégiáinak együtteseként”, a homogenizációs határok átlépését pedig „a stílus ellen irányuló beállítódásként” szemléljük (Lachman 1995: 266, vö. még Bahtyin 1976). A stílustulajdonításunkat ugyanis mai napig áthatja a retorikai hagyomány **homogenizáló stíluseszménye**, amely a három stílusnem, az alacsony, a közepes és a fennkölt stílus arisztotelészi hármasságán alapul, és amely folyamatosan ki van téve a stílus heterogenitását eredményező **stíluszinkretizmusnak** (l. részletesen Lachman 1995).

3.1. A protostílusok két modellje

Mindennek a szociokulturális tényezőkkel kapcsolatban eddig elmondottak szempontjából azért van kiemelt jelentősége, mert a kognitív stilisztika lehetőséget ad a homogenizáló stíluseszmény olyan újraértelmezésére, amely a tipikus együttállások eredményeként létrejövő **protostílusokkal** számol. A diskur-

zus résztvevőinek stílustulajdonítását lényegileg meghatározó protostílusokra egyfelől a formális, a közömbös és az informális (l. erre Tolcsvai Nagy 2005: 86), másfelől a választékos, a közömbös és a laza tartományokat (vö. ehhez Tolcsvai Nagy 2004: 160) előtérbe helyező megnevezés mellett is lehet érveket hozni. Ám az sem zárható ki, hogy a protostílusok e kétféle kiindulópontú értelmezését egymás mellett alkalmazzuk: előbbit a prototipikus társalgások és az azokhoz inkább közelebb álló diskurzusok, utóbbit pedig a prototipikus (irodalmi) szövegek és az azokhoz inkább közelebb álló diskurzusok tipikus megformálására vonatkoztatva.

A prototipikus társalgások esetében a helyzet változójához kapcsolódó formalitás–informalitás szempontját azért tűnik indokoltnak kiemelni, mert e diskurzusokra a közvetlen interakció és ennek folyományaként a személyközi viszonyok alakításának – a résztvevők között diskurzusról diskurzusra újra és újra létrejövő társas kapcsolatnak, egyenrangú, illetve alá- vagy fölérendelt társadalmi viszonyuknak, valamint a közöttük lévő társadalmi távolságnak (közelségnek) – az előtérbe helyeződése jellemző. Nem nevezhető például véletlennek, hogy Bartha–Hámori (2010: 304) stílusmodellje, amely a stílus problémáját társalgási diskurzusok vizsgálatára alapozva, illetve azokra vonatkoztatva értelmezi, az informális–formális stílus megkülönböztetéséből indul ki, és kezdeményezi annak árnyalt kidolgozását az involváltság–távolítás, szolidaritás–hatalom, konvergencia–divergencia, direktség–indirektség fogalompárok segítségével. A társalgási diskurzusok lényegi jellemzője ugyanis a résztvevők személyes kapcsolata, a címzett(ek) egyénített kijelölése.

A prototipikus irodalmi (szépirodalmi, hivatalos, tudományos stb.) szövegeket viszont, mivel már eleve közvetett interakcióval számolnak, nem jellemzi a résztvevők személyes (egyéni) kapcsolata: a megnyilatkozó olyan módon teszi hozzáférhetővé a tapasztalatait, hogy azt bárki, aki képes és hajlandó rá, bárhol és bármikor megértse (Tátrai 2011: 78). Így a helyzet szociokulturális tényezője ezekben a diskurzusokban korántsem játszik olyan kiemelt szerepet, mint a társalgásokban. Mivel a prototipikus irodalmi szövegek viszonylagosan függetlenednek mind létrehozásuk, mind befogadásuk aktuális körülményeitől, a szöveg egészének megformáltsága, „megalkotottsága” és az ehhez kapcsolódó stilisztikai viszonyulás jobban a figyelem előterébe kerül, amely ennél fogva a választékos, a közömbös és a laza tartományokkal írható le leginkább. Elsőre nehéznek tűnhet belátni a prototipikus társalgásokra jellemző laza stílus (l. 2.3.) relevanciáját a prototipikus irodalmi szövegek kapcsán. Ám ha – Bahtyint (1988) követve – figyelembe vesszük az irodalmi szövegek összetettségét, vagyis azt, hogy nagyon gyakran magukba ágyaznak, magukba épí-

tenek különböző társalgási diskurzusokat,¹⁶ akkor ezzel összefüggésben már érvényesíthetők a laza stílussal kapcsolatos szociokulturális szempontok.

3.2. A stílusimitáció két lehetősége: A választott lovag és Szerelem a palackban

Az alábbiakban a protostílusok működését két szépirodalmi szöveg, jelesül két Szerb Antal-novella, *A választott lovag* (1922) és a *Szerelem a palackban* (1935) áttekintése szemlélteti, nem törekedve a két novella átfogó, szisztematikus stíluselemzésére.¹⁷ A két szöveg bizonyos részleteinek vázlatos elemzése csupán azt tűzik ki célul, hogy a protostílusok szépirodalmi működésével összefüggésben releváns vizsgálati szempontokat ajánljanak a **stílusimitáció**, illetőleg a **stílusszinkretizmus** eljárásának (vö. Lachmann 1995, Bahtyin 1976) kognitív stilisztikai értelmezéséhez. A két Szerb-novellában közös, hogy témaválasztásukkal az Arthus-mondakört, stílusukkal pedig a középkori lovagregényeket idézik fel, illetőleg idézik meg. Ám a stílusimitáció a két novellában meglehetősen eltérő módon valósul meg.

Ahogy azt vélhetően *A választott lovag* kezdő sorait idéző (1) példa is kellőképpen szemlélteti, e novellát a homogenizáló stílusimitáció jellemzi.

- (1) Abban az időben történt, hogy a dicsóséggel teljes Arthus király hadnépével hazatért Avalun csodaszigetéről, és fogolyként követte őt Merlin, a százesztendőös varázsló, aki az almafák ama szigetének fedelme volt. Mesélik, ez lett volna Arthusnak legsúlyosabb csatája, mert nem lovagi sereggel, pajzzsal pajzs ellen kellett küzdenie, hanem foghatatlan, titokzatos bűvölettel. Rettenetes volt a nem apa nemzette Merlinnek hatalma, szolgálói voltak a föld koboldjai, kik titkos aknákat ástak, a tenger tündérei, kik éjszaka az árral túlköelve fellovagoltak a partra, a viharok koronás madarai, kik csaponganak a légi síkokon, és az erdők fénylő hasú kígyói mind. Senki sem győzné elmondani a sok csodát és veszedelmet, de végtére mégis győzött az igaz lovagság, ki soha hamisat nem ismert – Merlin tisztelt fogolyként vonult Arthus király diadalmenetében, és kincseit hozta hűbéri adóul.

(A kiválasztott lovag. 40)

¹⁶ Vö.: „A másodlagos (összetett) beszédműfajok – regények, drámák, különféle tudományos munkák, terjedelmes publicisztikai műfajok stb. – [...] formálódásuk során magukba gyűjtik és feldolgozzák a legkülönfélébb elsődleges (egyszerű) műfajokat, amelyek a nyelvi érintkezés feltételei közt közvetlenül alakultak ki” (Bahtyin 1988: 247–248).

¹⁷ A stíluselemzés elméleti és módszertani kérdéseire l. Tolcsvai Nagy 1996: 255–258.

E novella homogenizáló stílusát a választékosság, az értéktelítettség és a régiesség tipikus együttállása hozza létre. A szövegrészlet olyan nyelvi konstrukciókat tartalmaz, amelyek – a hangzás, a szó, a mondat és a jelentés stilisztikai potenciálját (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 176–245, 2005: 43–84) egyaránt kiaknázva – e kontextusban éppúgy tekinthetők értéktelítőnek vagy régiesnek, mint ahogyan választékosnak. Mindazonáltal a választékosság kiemelését, protostílusként történő értelmezését az teszi indokolttá, hogy a résztvevői stílustulajdonítás során olyan, prototipikus irodalmi szövegekhez kapcsolódó stílusminták aktiválódnak, amelyek lényegi jellemzője a megalkotottság, a retorikai hagyománynak megfelelő szövegformálás, illetve az ehhez kapcsolódó stilisztikai viszonyulás (attitűd). Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell az (1) szövegrészlet és általában a novella egésze kapcsán, hogy a homogenizáló stílusimitáció nem a középkori lovagregények stílusának rekonstruálása, hanem a stílus szecessziós megkonstruálása, amelyet a „középkorias” és a szecessziós stílusjegyek összeolvadásának, és ezzel összefüggésben egyfajta – a szöveg egészét átfogó – beszédmód, azaz stilisztikai attitűd érvényesítésének a lehetősége motivál. Másképpen szólva: A választott lovag stílusa legalább annyira, sőt inkább tartható szecessziósnak, mint amennyire „lovagiasnak”.¹⁸

Az egyfajta beszédmódot érvényesítő, homogenizáló stílus nemcsak a auktoriális narrátor szólamát érinti, a szereplők egyenes idézetként megjelenő szólamára éppúgy kiterjed.

- (2) „[...] és mégis, Cynevare, te mindenkinél csodálatosabb, én mindet-mindent elfelejtem, eldobom emlékezetüket, mint kincses rakományt hajóból, mely végső tengeren zátonyra fut, honnan már nincs menekvés – és a hajó boldog szigetté lesz, lobogók köszöntik majdan a hajnalt, ó, engedj örökre pihennem szívednek édes zátonyán, tűzzed ki ajkadra mosolyod várívó zászlaját.”

De valamint vannak holt várak, melyeken nem leng zászló feltámadásig, oly módon Cynevare sem mosolygott.

(A kiválasztott lovag. 49)

A (2) szövegrészletben található szereplői megnyilatkozás stílusa nem tér el az utána következő történetmondói reflexió stílusától, azaz nemcsak utóbbiról, hanem előbbiről is hasonló megállapítások tehetők, mint amelyek az (1) kapcsán elhangzottak. A szereplők általában – így az (2)-ben megszólaló vörös lo-

¹⁸ Vö.: „[...] többek (főleg művészettörténészek) szerint a szecesszió tulajdonképpen historizmus, azaz egy-egy múltbeli stílus utánzása, felújítása, ezzel összefüggően és egy valamivel elterjedtebb vélemény szerint a szecesszió valamilyen neostílus, egy-egy korábbi díszítő stílus felújítása” (Szabó 1998: 173).

vag – retorikailag jól felépített, fennkölt stílusban megfogalmazott beszédek tartanak, egyszóval úgyszintén a választékos protostílushoz igazodnak.

A *Szerelem a palackban* című novellában viszont a beszédmódok egymással ütköző keveredése, vagyis a heterogén stílust eredményező szinkretizmus jelenik meg lényeges stílustényezőként (l. Bahtyin 1976).¹⁹ E novella ugyancsak aktiválja a középkori lovagi és/vagy szerelmi történetekhez (regényekhez, mondákhoz, széphistóriákhoz stb.) kapcsolódó stílusmintá(ka)t, amely a választékossággal tipikusan együtt járó archaizáló és az értéktelítő viszonyulás elvárását váltja ki az olvasóból. Ezen elvárásnak az auktoriális történetmondó – a szereplői szövegek egyenes idézésekor ugyanúgy, mint magában a narrátori szövegben – részben meg is felel (l. például a *sokat nyájaskodott az asszonyokkal* (284), illetve a *most már eleget nyájaskodtunk* (288) kifejezéseket). Ám ebben a novellában a választékos beszédmódot folyamatosan felülírja egy olyan laza – társalgási narratívákat idéző – beszédmód, amely az időbeli és az értéktelítő viszonyulás tekintetében is meglehetősen távol esik a középkori lovagi és/vagy szerelmi történetek elvárható stílusától.

- (3) Lancelot, a lovag, akit nem érhet semmiféle gáncs, Chatelmerveilnek, Klingsor varázsló várának vendége volt. Vacsora után voltak, Klingsor a legjobb borait hozatta fel előkelő vendége tiszteletére. Kettesben időgáltak az irdatlan nagy terem közepén.

(Szerelem a palackban. 280)

Ahogy azt a novella első sorait idéző (3) példa is mutatja, a *Szerelem a palackban* sokkal kevésbé az elvárásoknak megfelelően konstruálja meg az Arthus-mondakör lovagi világát, mint *A választott lovag*. Jellemző, hogy a (3)-ban a középkori lovagok megtisztelő elnevezésére szolgáló *gáncs nélküli lovag* kifejezés konvencionális jelentésének ('lovag, aki nem él a gáncsvetés eszközeivel') ironikus kifordítása jelenik meg (*lovag, akit nem érhet semmiféle gáncs*). E konstrukció jelentésképző szerepének fontosságát mutatja egyébiránt, hogy a későbbiekben két alkalommal jelenik meg a szövegben a *gáncs nélküli lovag* (288, 293), mindkétszer olyan esetben, amikor Lancelot nem éppen a lovagi erkölcsökhöz illően viselkedik, azaz olyan kontextusban, amely e kifejezés ironikus, érték-megvonó értelmezését hozza játékba (l. részletesen Tátrai 2010b: 243–245).

A *Szerelem a palackban* szövegében tehát kétfajta beszédmód ütközik egymással: a választékossággal, régiességgel és értéktelítéssel jellemezhető imi-

¹⁹ A *Szerelem a palackban* részletesebb stilisztikai érdekeltségű, az ironia működésére fókuszáló elemzésére l. Tátrai 2010b.

tált „középkorias” stílus és az azt relativizáló, lazasággal, újszerűséggel, érték-megvonással jellemezhető „modern” stílus.

- (4a)– Én boldog? Cipelem magammal a gyötrelmet, és néha lefekszem a földre, úgy üvöltök. Napjaim kétharmadát aktív boldogtalansággal töltöm, maradék harmadában pedig csodálkozom, hogy hogy is bírom elviselni.
(Szerelem a palackban. 282)
- (4b) Abban az időben még nem találták fel a diszkréciót, és a nevezetesebb szerelmekkel országról országra házaltak a lantosok.
(Szerelem a palackban. 282)
- (4c) Az öreg varázsló alapján véve igen jóindulatú ember volt, és Wolfram von Eschenbach éppúgy félreismerte, mint a középkoriak általában.
(Szerelem a palackban. 283)

A (4a)-ban, amely Lancelot szavainak szó szerinti idézete, az *aktív boldogtalanság* kifejezés esik távol attól a választékosan archaizáló stílusregisztertől, amely a szöveg feldolgozásaikor viszonyítási alapként funkcionál. A (4b)-ben pedig a narrátori szólam részeként jelennek meg olyan megformáltságú konstrukciók (*nem találták fel a diszkréciót*, illetve *házaltak*), amelyek ugyancsak egy eltávolító funkciójú értékelői-értelmezői pozíciót hoznak játékba. Ezzel összefüggésben a (4b)-ben szereplő *abban az időben* kifejezés – szemben *A választott lovaggal*, ahol ezzel a kifejezéssel indul a novella (l. az (1) példát) – e kontextusban nemcsak időben, hanem kulturálisan is eltávolítja a történetként megjelenő eseményeket. A beszédmódok ütköztetésének eredményeképpen létrejövő ironikus eltávolítás tehát a kulturális hagyomány, illetve hagyománymondás viszonylatában is érvényesül. Amíg *A választott lovag* auktoriális történetmondója hasonul a forrásaihoz (l. pl. a *mesélik* kifejezés szerepét az (1) példában), addig a *Szerelem a palackban* ugyancsak auktoriális történetmondója a (4c)-ben azzal a *Wolfram von Eschenbach*-hal száll vitába, aki a német középkor legnagyobb epikusa volt, és aki 13. századi verses regényében, a *Parzivalban* – egyéb korábbi francia forrásokra támaszkodva – ugyancsak az Arthus-mondakörrel foglalkozik (l. Vizkelety 1994). Ezzel a történet többszöri, egymásba ágyazódó elbeszéltségére, a valóságillúzió áttételességére, és ezzel párhuzamosan – ami stilisztikai szempontból igazán releváns – az események többféle, eltérő kulturális beágyazottságú nézőpontból történő megjeleníthetőségére hívja fel a figyelmet (vö. Stockwell 2002: 41–57, Simon 2012).

A szociokulturális tényezők szerepére visszatérve megállapítható, hogy a stíluszinkretizmusra jellemző heterogén stílust nem egyszerűen a szocio-

kulturális tényezők atipikus együttállása hozza létre, hanem sokkal inkább két, eltérő protostílushoz igazodó beszédmód (stilisztikai perspektíva, attitűd) ütközése, keveredése teremti meg.

4. Összegzés

E problémafelvető dolgozat Tolcsvai Nagy (1996, 2004, 2005) kognitív stíluselméleti modelljének háttérfeltevéseiben osztozva, fogalmi apparátusát követve tett kísérletet néhány olyan elméleti és módszertani kérdés továbbgondolására, amelyek közvetlenül érintik a stílus szociokulturális tényezőinek a működését, illetőleg e működés leírhatóságát. E továbbgondolás sarokpontjai a következők voltak:

- A dolgozat a modell használatalapúságára, illetve annak következményeire reflektálva a szociokulturális tényezők érvényesülését a diskurzus résztvevői stílustulajdonítási folyamataival, az általuk működésbe hozott stilisztikai sémákkal (stílusmintákkal) összefüggésben értelmezte, a típus és megvalósulás dinamikus viszonya mellett hangsúlyt helyezve a típus-típus és a megvalósulás–megvalósulás ugyancsak dinamikus viszonyára.
- A stílus szociokulturális tényezőinek működését a figyelemirányítás triadikus (interszjektív) viszonyrendszerében értelmezve javaslatot tett a stilisztikai viszonyulás (attitűd) fogalmának bevezetésére. Mellett érvelt, hogy a stilisztikai viszonyulás fogalma alkalmasnak tűnik arra, hogy általában jelölje a megnyilatkozónak a nyelvi konstruáláshoz kapcsolódó, a diskurzusvilág különböző szociokulturális tényezőit, dimenzióit a megformálásban érvényesítő kontextusfüggő perspektíváját. A stílus értelmezésében (és leírásában) ugyanis kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, ahogyan a megnyilatkozó – adaptív nyelvi tevékenységének integráns részeként – a hozzáférhetővé tenni kívánt tapasztalatok nyelvi megkonstruálását viszonyba hozza azokkal a közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára.
- A szociokulturális tényezők rendszerét némiképp újraértelmezve kezdeményezte a protodiskurzus szociokulturális tényezőjének a bevezetését. Ennek keretében a választékos tartományt a prototipikus irodalmi (szépirodalmi, hivatalos, tudományos stb.) szövegekhez kapcsolódó stílusmintákkal, a túlságosan specifikusnak ítélt bizalmas és durva tarto-

mány helyett ajánlott laza tartományt pedig a prototipikus mindennapi társalgásokhoz kapcsolódó stílusmintákkal hozta összefüggésbe.

- A szociokulturális változók tipikus együttállásainak kérdését érintve felvetette a protostílusok két modelljének együttes alkalmazását. Amellett érvelt, hogy amíg a helyzet változóját előtérbe helyező formális és informális protostílusok inkább a résztvevők személyes kapcsolatával, a címzett(ek) egyénítettséggel jellemezhető prototipikus társalgások, addig a diskurzusok „megalkotottságát” kiemelő választékos és laza protostílusok inkább a már eleve közvetett interakcióval számoló prototipikus (irodalmi) szövegek megformáltságának a leírásához nyújtanak adekvát fogódzókat.
- A szociokulturális tényezők tipikus és atipikus együttállásainak problémáját emellett kapcsolatba hozta a homogenizáló stíluseszeménnyel és az ellene irányuló, heterogén stílust eredményező szinkretizmus-sal. E problematikát Szerb Antal két, középkori lovagregényeket különböző módon imitáló novelláján keresztül szemléltette. A *választott lovagot* megvizsgálva arra jutott, hogy e novellában a homogenizáló stílusimitációt a szociokulturális változók tipikus együttállásai teremtik meg. A *Szerelem a palackban* elemzésével pedig arra világított rá, hogy az eltérő beszédmódok (stilisztikai perspektívák) keveredése, illetve a stílusminták ezzel összefüggő ütközése, amely lényegi jellemzője a stíluszinkretizmusnak, ugyancsak jól leírható a stílus szociokulturális változóinak modelljében.

Forrás

Szerb Antal 1963. *Szerelem a palackban*. Szerk. Poszler György. Budapest: Magvető Kiadó.

Irodalom

Bahtyin, Mihail 1976. *A szó esztétikája*. Budapest: Gondolat.

Bahtyin, Mihail 1988. A beszéd műfajai. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 246–280.

Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.) 2000. *Usage-based models of language*. Stanford, California: CSLI Publications.

Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 299–320.

- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420.
- Domonkosi Ágnes 2007. Attitúd, értékítélet, minősítés: az értékszempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhasználati reflexiókban. *Acta Academiae Pædagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger. 35–51.
- Grice, Paul 1978. Further notes on logic and conversation. In: Cole, Peter (ed.): *Syntax and semantics. Vol. 9: pragmatics*. 113–128. New York: Academic Press. 113–128.
- Lachman, Renate 1995. *A szinkretizmus mint a stílus provokációja*. Helikon 266–277.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 17–58.
- Langacker, Ronald W. 2002. Deixis and subjectivity. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin, New York: Mouton. 1–28.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Schmid, Hans-Jürgen 2007. Entrenchment, salience, and basic levels. In: Geraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 117–138.
- Sharifian, Farzad 2008. Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation and language. In: Frank, Roslyn M. – Dirven, René – Ziemke, Tom – Bernádez, Enrique (eds.): *Body, language, and mind. Vol. 2: Sociocultural situatedness*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 109–136.
- Simon Gábor 2012. *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meanings. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisele (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. 2000. *Social psychology*. Philadelphia: Psychology Press.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics. An introduction*. London, New York: Routledge.
- Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina.

- Tátrai Szilárd 2010a. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 311–332.
- Tátrai Szilárd 2010b. Stílus, nézőpont és ironia – Szerb Antal két elbeszéléseben. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 239–251.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus. Egy kognitív stíluselmélet vázlata. In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 6. Szeged: SZTE. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. *Metalinguistica* 17. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Topik és szövegtípus. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 41–48.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Második, javított kiadás. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Verschueren, Jef – Brisard, Frank 2009. Adaptability. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 28–47.
- Vizkelety András 1994. Wolfram von Eschenbach. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 17. Budapest: Akadémiai Kiadó. 638–640.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 1992. On verbal irony. *Lingua* 87: 53–76.

Pethő József

A figura-alap viszony és a stílus

A funkcionális kognitív nyelvészetben a konstruálással összefüggésben ki-tüntetett figyelmet kap a figura-alap viszony vizsgálata. Ez az elsődlegesen problémafelvető jellegű dolgozat a stilisztika sajátos nézőpontjából közelíti meg ezt a viszonyt, vagyis arra kérdez rá, illetve arra keres válaszokat, hogy miképpen jelenik meg a figura-alap viszony a stílusban, és hogyan írható le ez a megjelenés. A válaszok megfogalmazásának előkészítéseként először elméleti megközelítésben, általánosságban szól a figura-alap viszonyról, majd a viszony stílusbeli jelentőségét tárgyalja. A dolgozat harmadik nagyobb egysége egy 60 adatközlővel végzett stilisztikai felmérés ismertetése. Az adatközlők három szövegből emelték ki a szerintük a stílus szempontjából előtérbe kerülő, azaz szaliens (prominens) elemeket, majd indokolták is a kiemeléseket. Ez az ezen a területen újszerű empirikus vizsgálat nemcsak bizonyos elméleti következtetések levonását kívánja szolgálni, hanem kiindulópont is kíván lenni további hasonló jellegű vizsgálatokhoz. Tanulsgként megfogalmazható, hogy a figura-alap viszonynak jelentős stilisztikai relevanciája van, de az itt felmerülő kérdések még kiterjedt további vizsgálatokat igényelnek.

Kulcsszavak: figura-alap viszony, szaliencia, stílustulajdonítás, nyelvi potenciál, szociokulturális tényezők, a stílus szerkezeti lehetőségei

1. A figura-alap viszonyról

E dolgozat a figura-alap viszonyal összefüggő stilisztikai kérdéseket vet fel, illetve ilyen jellegű kérdésekre keres válaszokat. A válaszok megfogalmazása során – főként a kérdésfelvetések új szempontjaiból következően – különösen fontos elmélet és gyakorlat egyensúlyának szem előtt tartása. Ezért és ilyen értelemben vegyes műfajú ez az írás: az elméleti alapozás mellett egyenrangúként kíván támaszkodni empirikus összetevőkre: a(z itt csak részlegesen kifej-

tett) stílselemzésekre¹, illetve egy szorosabban értett empirikus anyagra is, egy egyszerű stilisztikai felmérés eredményeire.

A figura-alap viszony nyelvi és ebből következően nyelvléírásbeli relevanciájára többen is rámutattak (l. például a külföldi szakirodalomból: Langacker 1987: 120–122 és passim, Talmy 2000: 311–344, Talmy 2007; a magyarból: Tolcsvai Nagy 2001a: 48–50, 96, Kocsány 2005: 48–49, Hámori 2010: 42). E viszony vizsgálata azonban ezidáig csak a nyelvléírás egyes, bár kétségtelenül meghatározó területein, nevezetesen a szemantikában és a szövegtanban kapott részletező kifejtést, illetve ezeken a területeken jelenik meg ez a viszony az elemzésekben (a legújabb magyar nyelvű példák közül l. pl.: Tolcsvai Nagy 2001a, 2010). A legutóbbi időszak stíluselméleti eredményeinek hasznosításával a stílus leírásának újabb lehetőségeit keresve, illetve a stilisztika említett két fontos rokon tudományának eredményeit figyelembe véve mindenképpen érdemes feltennünk azt a kérdést: mit adhat a stilisztika számára ennek a viszonynak a figyelembe vétele, vizsgálata?

Kiindulásul, az alább tárgyalandó stilisztikai kérdések megalapozáshoz szükséges legalább röviden áttekinteni azt, hogy a figura-alap viszony szerepét miképpen írja le funkcionális kognitív nyelvészet. E kérdéskör rövid, vázlatos bemutatásában először is Tolcsvai Nagy (2001a: 48–49) összefoglalására támaszkodom, amely Chafe (1976) és Wallace (1982) idetartozó meglátásait is összegezi. Eszerint a szövegekben mind szintaktikai, **mind szemantikai szempontból megkülönböztethetők fontosabb, feltűnőbb és kevésbé fontos, kevésbé feltűnő egységek**. A megkülönböztetés alapja a **foregrounding**, a szöveglétrehozás és szöveg megértés során lezajló műveletek keretében történő előtérbe helyezés, vagyis az a szerkezeti és műveleti jellemző, amely a szöveg bizonyos elemeit fontosabbnak, kiemelkedőbbnek tartja a többinél, és ezáltal a feldolgozásban előtérbe helyezi ezeket. A feltűnőbb nyelvi kategóriák figuryszerűek, a kevésbé feltűnőek alapszerűek.

Tolcsvai Nagy (2001a: 48–49) a kiemelkedő és a kevésbé kiemelkedő nyelvi kategóriák közül Wallace (1982: 212) összesítő táblázata alapján a következő viszonyokat sorolja fel:

¹ A stílselemzés határozottan elválasztható azoktól az elsődleges, vagyis az első olvasáshoz (l. pl. Jauss 1982) kötődő stílusulajdonításoktól, illetve azoktól az egyszerű a stílusminősítésektől, amelyek az itt feldolgozott kérdőívek válaszaiban általában megjelennek. A stílselemzés ugyanis a lényegében spontánul történő stílusulajdonítás és a stílus hatás módszeres, fogalmi keretben történő kifejtése, lényegéhez tartoznak a második, sokadik olvasaton alapuló fogalmi kifejtések. A kérdőívek megválaszolása viszont nem is igényelte – bár nem is zárta ki – a „kétirányú”, ti. az első olvasás megértésére, az ott szerzett ismeretre és élményre, illetve még egyszer a szövegre vonatkozó második olvasást (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 255–258).

<i>feltűnőbb</i>	<i>kevésbé feltűnő</i>
A humán	nem humán
élő	élettelen
tulajdonnév	köznév
egyed szám	többes szám
konkrét	elvont
határozott	határozatlan
referenciális	nem referenciális
1., 2. személy	3. személy
megszámolható	megszámlálhatatlan
B perfektív	nem perfektív
jelen, azonnali	nem jelen, távoli
eseményszerű	nem eseményszerű
C tranzitív	intranszitiv
cselekvő ige	állapotige
szándékos cselekvés	esetleges cselekvés
D főmondat	mellékmondat
előtér	háttér

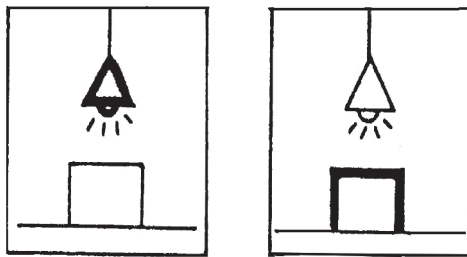
A figura-alap viszony nyelvbeli jelentősége valójában a **fogalmi konstruálás**-ban, azaz a jelentéskonstruálásban betöltött szerepe felől közelíthető meg leginkább. A konstruálás egy esemény, egy jelenet feldolgozó (elemző) megértése és fogalmi megalkotása több lehetséges módozat közül valamilyen módon (Tolcsvai Nagy 2010: 31, vö. még Langacker 2008). A konstruálás tényezői, műveletei a funkcionális kognitív nyelvészet tanulsága szerint több szempontból is leírhatók (l. pl. Langacker 2008: 55–89, Tolcsvai Nagy 2010: 30–48 és passim, Hámori 2010: 47–48). A szóba jöhető tényezők és műveletek közül legalább két szorosan összefüggőről azonban mindenképpen szükséges szólni itt is: a **perspektiválás**ról (a figyelem irányításáról), illetve a **szalienciáról**.

A **perspektiválás**sal, illetve a **figyelemirányítással** kapcsolatban a kognitív munkák, főként Langacker (1987, 1988, 2008), Talmy (2000), illetve a magyar szakirodalomból Tolcsvai Nagy (2010) és Hámori (2010) nyomán röviden a következők emelhetők ki: egy konceptuális tartalom feldolgozásakor a beszéd dinamikájában mindig létrejön egy figyelmi keret, ezen belül pedig a figyelemnek a fókuszja. A figyelem fókuszában álló entitás **előtér**ben, a figyelmi keret többi része pedig **háttér**ben van. Attól függően, hogy melyik összetete-

vő kerül a figyelem előterébe, ugyanazt a jelenetet, viszonyt többféle módon lehet szemantikailag megkonstruálni. Egyszerű példaként erre idézzük fel most Langackernek (1988: 60–61) a perspektiválás kérdéskörével foglalkozó szakirodalomban gyakran citált „lámpa-példa”-ját. A figura-alap viszony (a foregrounding) szempontjából különböznek az alábbi mondatok: ugyanis arról van szó, hogy az első mondatban a lámpa kerül elsődleges figuraként előtérbe, a másodikban pedig az asztal. A figura itt olyan alstruktúraként érthető, „amelyet »kiemelkedőként« észlelünk a többihez (az alaphoz) képest, amelynek különleges jelentősége van mint központi entitásnak, amely körül az egész észlelt dolog elrendeződik” (Langacker 1987: 120 – idézi Tolcsvai Nagy 1999: 161).

- (1a) A lámpa az asztal felett van.
- (1b) Az asztal a lámpa alatt van.

Wildgen (2008: 122) ábrájával (vö. Langacker 1988: 60–61, Langacker 2008: 71):

1. ábra

A **szalienciáról** összefoglalóan a következőket szükséges itt rögzíteni: a szalienia azt a figyelmet jelenti, amelyet egy nyelvi egység magára vonz a beszédben (nyelvhasználatban), vagyis a szalienia azt fejezi ki, hogy mennyire lesz feltűnő, kiemelkedő az adott nyelvi egység. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy – mint ahogyan ezt a vonatkozó nemzetközi szakirodalmat összegezve például Schmid (2007) vagy Hámori (2010: 49, 56–60) bemutatja – a kognitív nyelvészetben különböző értelemekben használják a szalienia fogalmát. Először is van egy olyan megközelítés, ebben az esetben az ún. „**kognitív szalieniáról**” van szó, amelyben a szalienia **könnyű hozzáférhetőséget** jelent, eszerint a szaliens nyelvi egységek fő jellemzője az, hogy feldolgozásukhoz minimális energia szükséges a jelentéskonstruálásban (vö. pl. Langacker 2008: 97, Schmid 2007: 119, Hámori 2010: 57–58). Ez a felfogás például szaliensnek tekinti a már aktivált fogalmakat, amelyek így a beszéd folyamat jelentéskonstruálásában

gyorsabban elérhető, közvetlenül hozzáférhető, a nem aktivált fogalmak eszerint nem szaliensek. Hasonló értelemben, tehát a kognitív szaliencia értelmében, tekintik a szakirodalomban szaliensnek azokat a jelentéseket, amelyek a kontextuális körülményektől függetlenül elsőként aktiválódnak, mivel tárolva vannak a mentális lexikonban, és más jelentéseket a konvencionális, gyakoriság, megszokottság és prototipikusság, tehát az elsáncoltság tekintetében előznek meg.

Más megközelítésekben – e dolgozatban magam is ezt a felfogást veszem alapul – azonban a szaliencia nem a fogalmak (jelentések) temporális aktivitációjával függ össze, hanem egyértelműen a **feltűnőséghez (prominenciához)** kapcsolódik. Langacker (2008: 66) ilyen értelemben azonosítja a szalienciát és a prominenciát, és ezeket egymással felcsérelhető fogalmakként kezeli. Schmid (2007: 120) is ilyen, azaz 'feltűnőség' értelemben beszél az **ontológiai szalienciáról**, amely egy entitás tulajdonságaiból ered. Schmid (2007: 120) a vizuális érzékelés területéről vett példája jól mutatja, hogy mennyire szorosan összefügg ez a szalienciaértelmezés a figura-alap viszonyal, illetve a figyelemmel. A példa a következő: ha valaki egy réten futó kutyát lát, akkor ebben a jelenetben (tulajdonságaiból adódóan) jóval nagyobb figyelemfelhívó potenciállal (attention-attracting potential) vagyis szalienciával rendelkezik a kutya, mint a rét, amelyen fut. Következésképpen a jelenet szemlélője nagyobb figyelmet fog szentelni a kutyának, mint a rétnak.

Langacker (1987: 307–310) nyomán Hámori (2010: 57–58) kiemeli az **ontológiai**, másképpen **intrinzikus szaliencia** és a **konstruálásból, elrendezésből fakadó szaliencia** közti fontos különbséget is: szalienciát teremtő intrinzikus tulajdonság például a „humánosság”, míg a konkrét-absztrakt különbség vagy a figura-alap, előtér-háttér elrendezés konstruálás eredménye (vö. még Langacker 2008: 66–73). Stilisztikai szempontból ez utóbbi mellett az ún. **relatív szaliencia** is különös figyelmet érdemel. A relatív szaliencia azt az aspektust emeli, illetve fejezi ki, hogy mekkora figyelmet von magára a nyelvi kifejezés a szövegben, vagyis mennyire feltűnő (prominens) például elhelyezkedése vagy valamilyen norma, elvárás megsértése, a kontextusban való váratlanság stb. miatt (vö. Schmid 2007, Talmy 2007, Verschueren 1999: 183, Hámori 2010: 58).

Alapvető fontosságú kérdés a stilisztika szempontjából a figura-alap viszony, a szaliencia és a stílus összefüggéseinek feltárása, vagyis annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mikor **stilisztikai jellegű** a foregrounding által előálló különbség. Az (1a) és az (1b) mondatok között például nincs stílusbeli különbség. Első közelítésben nem tűnik egyszerűnek stilisztikai különbségeket rendelni Talmy (2000: 315–316) – a korábban említett Wallace-féle modellnél kidolgozottabb, így itt is elsődlegesnek tekintett – figura-alap rendszeréhez sem, amely a következőképpen állítja szembe a két kategóriát:

Figura	Alap
Nem ismert, meghatározandó térbeli (időbeli) tulajdonságai vannak	Vonatkozásul szolgáló entitás, olyan ismert tulajdonságokkal, amelyek alapján a figura térbeli (időbeli) jellemzői meghatározhatók
Mozgó, illetve mozogni képes	Tartósan helyhez kötött
Kisebb	Nagyobb
Geometriai szempontból, megjelenésében egyszerű	Geometriai szempontból, megjelenésében összetett
A jelenetben/a tudatosságban később megjelenő	A jelenetben/a memóriában korábban is meglévő
Nagyobb fontosságú, relevanciájú	Kisebb fontosságú, relevanciájú
Szaliens	Háttérben lévő
Inkább függő (dependent)	Inkább önálló, független (independent)

Belátható azonban az is, hogy lehetnek stilisztikai vonatkozásai ezeknek az ellentétpároknak, konkrétan szólva az ezekből az ellentétekből levezethető sematikus, semleges elrendezéstől való eltéréseknek. Például sajátos stílust eredményezhet a szokásos figura-alap viszony felcserélése (vö. ironikus-metaforikus értelem: *gombhoz varrja a kabátot*) vagy arányának megváltozása (több a figuryszerű elem) stb.

Mint arra például Bańcerowski (2000: 43) rámutat, a figura-alap viszonytal összefüggő megformálásbeli különbségeken alapul az aktív és a passzív szerkezetek közötti különbség is: „Ily módon magyarázható az *activum* és a *passivum* közötti különbség is: *János veri Pétert* és *Péter veretik János által*. Amikor az *activumot* *passivummá* változtatjuk, egyben döntöttünk az elsőrendű figura megválasztásáról is.” Az aktív és passzív ellentétnek a magyarban ugyan csak viszonylag kis stilisztikai relevanciája van, azonban a német aktív és passzív (*Vorgangspassiv*) szerkezetek viszonya már lényeges stílusbeli különbséget jelent:

(2a) Er übersetzt das Buch. (Ő fordítja a könyvet.)

(2b) Das Buch wird von ihm übersetzt. (A könyvet ő fordítja. *A könyv általa fordíttatik le.)

- (3a) Der Lehrer lobt den Schüler. (A tanár megdicséri a tanulót.)
 (3b) Der Schüler wird vom Lehrer gelobt. (A tanuló dicséretet kap a tanártól.)

A perspektívaváltás grammatikai lehetőségei, az aktív és passzív szerkezetek egyértelműen stilisztikai különbséget is jelentenek, eredményeznek. Eroms (2009: 1605) statisztikája szerint például a német szépirodalmi stílusban, pontosabban szólva ezen belül a versekben mindössze 1,5%-ban fordulnak elő a passzív szerkezetek, a hétköznapi társalgásban már 10,5 % ezek aránya, míg a tudományos stílusban 25 %, a hivatalos stílusban pedig 26 %. A passzív stílusbeli szerepét elemzve Eroms (2009) arra is rámutat, hogy a tudományos stílusban az ilyen szerkezetek stílushatása semleges, viszont ha olyan szövegtípusokban fordulnak elő, ahol kevésbé várhatók, megnő a stílusértékük, előtérbe kerülnek. – Mindez azonban már átvezet a következő szemponthoz, a figura-alap viszony stílusbeli jelentőségének kérdésköréhez.

2. A figura-alap viszony stílusbeli jelentősége

A figura-alap viszony stílusbeli jelentőségéről általánosságban szólva mindekelőtt azt kell leszögezni, hogy a stílusbeli foregrounding nem azonosítható egyszerűen a szöveg szembetűnő vagy meglepő elemeire irányuló nagyobb figyelemmel, másfelől azonban a stílus csak akkor mutatkozik meg, akkor „lép működésbe”, amikor bizonyos nyelvi egységek előtérbe, azaz a figyelem középpontjába kerülnek mint figurák (Tolcsvai Nagy 2005: 33–37).² Ennek a ténynek szemléletes példái azok az adjekciós alakzatok, amelyek ismétléssel egy prototipikusan nem előtérben álló elemet helyeznek az elsődleges figura pozíciójába. Tolcsvai Nagy (2006: 640) egyik példáját és erre vonatkozó elemzését alapul véve nézzük meg, hogyan is érvényesül ez a nyelvhasználatban:

- (4a) Nagyon-nagyon hosszú időbe fog telni, míg elérjük céljainkat.
 (4b) Nagyon hosszú időbe fog telni, míg elérjük céljainkat.

A figura-alap viszony szempontjából, illetve a figyelemirányítás szempontjából (vö. pl. Talmy 2007) közelítve a (4a)-ban szereplő *nagyon-nagyon* hosszú szerkezethez, célszerű azt a (4b)-ben szereplő *nagyon* hosszú szerkezethez viszonyítva elemeznünk. Míg a hosszú jelző határozója a (4b)-ben nem áll előtérben, nem

² „Style appears in the case when the formations of certain expressions are foregrounded, i.e. drawn in the focus of attention as a figure” (Tolcsvai Nagy 2005: 33).

elsődleges figura, addig a (4a)-ban a sajátos, mert közvetlenül az előző aktivációt követő ismétlő aktiválás a prototipikusan nem előtérben álló határozót, illetve magát az ismétlő műveletet előtérbe helyezi, ezáltal a *nagyon-nagyon* nyelvi szerkezet stilisztikai szempontból relevánssá válik. Az ismétlés legáltalánosabb jelentése a (4a)-ban a mennyiség növekedése, ezáltal a hangsúlyozás. Az ismétlés „alakzat státusa [pedig] a konvencionalizált várhatótól és a feldolgozáshoz, a hozzáférhetőséghez szükséges mértéktől való eltérés szintén várható és konvencionalizált, de kevésbé begyakorlott jellegében ragadható meg” (Tolcsvai Nagy 2006: 640).

A figura-alap viszonytal összefüggő „stilisztikai fókuszálás” különböző típusainak és eljárásainak leírására irányuló vizsgálatoknak egyébként nagy, de egymástól eltérő nyelv- és stíluselméleti alapokhoz és ebből következően eltérő módszertanhoz kötődő hagyományai vannak a stilisztikában (vö. Hoffmann 2009). Ilyen értelemben szólnak például egyes stilisztikák az expresszivitásról, a szövegek feltűnő azonosságairól (kongruenciáról) és feltűnő ellentéteiről, a feltűnőség fokáról és ún. stilisztikai „információprofil”-ról (von Stufen der Auffälligkeiten und einem stilistischen Informationsprofil), ez utóbbi fogalmak azt fejezik ki, hogy egyes elemek a szövegfeldolgozás horizontjában háttérben maradnak, nem tűnnek fel, mások viszont a fókuszba kerülnek, feltűnőek lesznek a stílus szempontjából. Példaként érdemes röviden Hoffmann (2009: 1536–1540) idevonatkozó összegzésére utalni, amelyben a – figurahelyzetet és így prominenciát teremtő – „stilisztikai fókuszálás” következő típusait és eljárásait mutatja be:

- Izomorfia: az ismétlés válfajai, például epizeuxis, figura etymologica, anafora, epifora, paronomázia, alliteráció, paralelizmus stb.
- Ellentét: például chiasmus, antitézis, kérdés-felelet váltakozás, stílusrétegek, nyelvváltozatok közötti váltások stb.
- Deviáció: míg az izomorfia és az ellentét szövegen belüli viszonyokra vonatkozik, a deviáció jelensége ebben az értelemben a szövegen kívülre mutat, hiszen az eltérés megállapítása, észlelése a korábban megismert, feldolgozott szövegekkel végzett műveletekből eredő nyelvi tudáson alapul, az eltérés az ezekből a szövegekből leszűrt, általánosíthatóan érvényes szabályoktól, normától, konvencióktól való eltérést jelenti. Ilyen értelemben deviáció például az enallagé, a hyperbola, a hysteron proteron, a szinesztézia, a paradoxon, a zeugma; az illóság (aptum) megsértése stb.

Bár Hoffmann (2009) fenti rendszere kétségtelenül csak egy, főként az alakzatokra koncentrálnó metszetét mutatja be a stílus szempontjából figurahelyzet-

be kerülő elemeknek, és magának a rendszerezésnek a módszertana is kérdéseket vet fel (például bizonyos értelemben az izomorfia és az ellentét itt sorolt alakzatai is tekinthetők „eltérés”-nek; egy-egy típuson belül nem homológ elemek is megjelennek, például az ellentét alakzatai mellett a kérdés-felelet váltakozás stb.), a „stilisztikai fókuszálás” a figura-alap viszony és a stílus kapcsolatára irányuló további vizsgálatokban mégis az egyik figyelembe veendő lehetőséget jelentheti.

A fentieket (ideértve az 1. pontban foglaltakat is) összegezve a **figura-alap viszony és a stílus** kapcsolatát vizsgálva mint releváns kérdések például a következők tehetők fel:

- A) Wallace (1982: 212), illetve Tolcsvai Nagy (2001a: 48–49) és Talmy (2000: 315–316) fent idézett, a figura-alap viszonyt általánosságban jellemző oppozícióival közvetlen összefüggésben:
1. Milyen viszonyban vannak ezek az oppozíciós rendszerek, főként Talmy modellje, a stilisztikai leírás módszereivel, eljárásaival (fogalomkészletével)?
 2. Szükséges-e kiegészíteni a felsoroltakat hagyományosan stilisztikainak tartott oppozíciókkal, és ha igen, ez miképpen lehetséges? (Például: alakzatos – nem alakzatos, metaforikus – nem metaforikus stb.)
- B) E kérdésekkel összefüggésben további lényeges kérdések merülnek fel, például:
3. Melyek a stilisztikailag releváns feltűnőbb – kevésbé feltűnő párok?
 4. Hogyan érvényesíthető a prototípus-elv és a skalaritás következetes figyelembe vétele a figura-alap viszony stílusbeli szerepének leírásában?
 5. Hogyan kezelhetők a különböző jellegű szövegek a figura-alap viszony szempontjából, különös tekintettel a szépirodalmi szövegekre?

3. Stílus és szaliencia – egy felmérés tanulságai

3.1. A felmérés módszertanához

Az alább ismertetendő felmérés fő célja az volt, hogy a stílus szempontjából szaliens (feltűnő) nyelvi egységeket kiválasztva és az adatközlőkkel a választást megindokolgatva olyan adatokhoz jussunk, amelyek felhasználhatók a figura-alap viszonytal összefüggő stilisztikai kérdések empirikus vizsgálatára.

A nyelvi adatok gyűjtésének és feldolgozásának, mint az köztudott, különböző módszerei vannak, ezek mindegyikének megvannak a maga korlátai,

ezért (relatív) teljes képet csak a különböző módszerek együttes alkalmazásával kapunk (vö. pl. Kiss 1998: 257). Az itt alkalmazott módszer a kvalitatív-kvantitatív kutatás dichotómia alapján az első, azaz a kvalitatív típushoz áll közel. Ennek itteni alkalmazása egyébként a tudomány módszertan elveiből is következik, hiszen a viszonylag feltáratlan kutatási területeken inkább a kvalitatív módszereket szokás alkalmazni. A kvalitatív kutatás következő fő jellemzői érvényesültek a jelen esetben: bár a vizsgálendő tényezők körét előzetesen meghatároztam, ezeket a kutatás során nyitottan kezeltem, a statisztikai eljárásoknak csak az egyszerűbb formáit alkalmaztam, előzetes feltevéseim szintén kevésbé specifikusak, nyitottak voltak, fontos szerepet szántam a kérdőívek feldolgozása közben felmerült új kérdéseknek, szempontoknak és a jelenségeket igyekeztem összefüggéseikben elemezni.

A kérdőíves vizsgálat összefoglalóan arra irányult, hogy a válaszadók a megadott szövegekben milyen nyelvi egységeket és miért minősítenek előtérben, azaz a figyelem középpontjában állónak. Ezen kívül a kérdőív lehetőséget adott annak megfogalmaztatására is, hogy a stílusban figuraként előtérbe került nyelvi egységeknek, a szöveg nyelvi megformáltságának milyen értelmet tulajdonítanak a befogadók (vö. Tolcsvai Nagy 2001b).

A példát adó gyakorlat hiánya miatt (legalábbis jómagam nem ismerek ilyen célú, ilyen jellegű felméréseket) a módszertant előzetesen csak fő vonalaiban,³ és nem is biztos, hogy a leghatékonyabban sikerült meghatározni. Több szempontból azonban e dolgozat előzményének tekintendő Tolcsvai Nagy Gábor (2001b) Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján című tanulmánya, az ebben a dolgozatban közölt felmérés több módszertani tanulságát is figyelembe vettem. A Tolcsvai Nagy által felvetett, illetve az azokkal érintkező kérdések közül ugyancsak érint néhányat saját kérdőívem, és bár ezeket nem helyeztem a kérdőívek elemzésének fókuszába, de szükségesnek tartom itt őket említeni:

- 1.) Az adatközlők szövegfeldolgozásában, stílustulajdonításában (nagyjából) azonos vagy (jelentősen) eltérő egységek kerülnek-e előtérbe?
- 2.) Azonos vagy eltérő stílusértéket rendelnek-e azonos szövegekhez, szövegrészekhez?
- 3.) Mi okozza az azonos vagy az eltérő válaszokat, a szociokulturális tényezők milyen mértékben befolyásolják ezt?
- 4.) Van-e lényegi különbség a mindennapi és a szépirodalmi szövegek stílusértékelése között?

³ Vonatkozik ez például az adatközlők kiválasztására, a feldolgozás módszereire stb.

- 5.) Milyen módszerrel lehet megállapítani és fogalmi keretben rögzíteni a kapott adatokat?

3.2. Az adatközlőkről

A kérdőíveket összesen 60 fő töltötte ki. A felmérésben résztvevők körét nem véletlenszerűen választottam ki, mivel bizonyos életkort és iskolázottsági fokot eleve szükségesnek tartottam ahhoz, hogy a kérdőívben megfogalmazott feladat a megfelelő mértékben értelmezhető és megoldható legyen, illetve a stílusismeretnek valamilyen fokát is szükségesnek gondoltam ahhoz, hogy olyan indokló válaszokat kapjak, amelyek e felmérés céljainak megfelelően kezelhetők. Ebből következően a legfiatalabb válaszolók 17–18 évesek voltak (23 fő), a többiek zömében (32 fő) a 19 és a 40 év közötti korosztályba tartoztak. Iskolai végzettségüket tekintve a válaszolók a következő nagyobb csoportokba tartoznak: a) a legfiatalabb válaszolók 11. évfolyamos gimnáziumi tanulók voltak (23 fő); b) a második nagyobb, körülbelül ugyanekkora létszámú csoportba különböző felsőoktatási képzésekben részt vevő hallgatók tartoznak (felsőfokú szakképzés hallgatói, alapszakos hallgatók, mesterszakos hallgatók: 30 fő), c) a 3. csoportba pedig diplomás értelmiségiek, a végzettségek viszonylag széles spektrumával (grafikus, informatikus, pedagógus stb.: 7 fő).

3.3. A vizsgált szövegek

Három szöveget⁴ választottam a felmerülő kérdések itt szóba hozható csoportjának bevezető vizsgálatához:

1. szöveg

Görögország

(néha: Új-Görögország, hivatalosan Hellasz), királyság Európa DK-i részén. Az ország 1863. nov. 14. megszaporodott a jóni szigetekkel, melyek addig külön államot képeztek angol protektorátus alatt. A berlini konferencia (1880. jún.) megpótolta Tesszáliával és Epirusz egy részével és így tekintélyesen megnövesztette, úgy hogy ma már (a szigeteket is ideértve) az é. sz. 35° 50' és 39° 54', továbbá a k. h. 19° 20' és 26° 10' fokai közt levő területet foglalja magában. Csak az északi oldalon függ össze Törökországgal (Albánián és Makedónián által), holott a többi három világtáj irányában mindenütt tenger határolja (keleten az Archipelagus, délen a

⁴ Valójában három szövegrészről van szó, de a felmérésben ezek szöveggént funkcionáltak.

Földközi-tenger, nyugaton a Jóni-tenger). Az ország három főrészből áll: északi Görögországból, a moreai félszigetből és a szigetekből.

2. szöveg

Észak-Görögország

Görögország szárazföldi részét északon Albánia, Macedónia, Bulgária határolja, keleten Törökország és az Égei-tenger, délen és nyugaton a Földközi- és az Ion-tenger veszi körül. Bár az ország területének 20%-át 2000 sziget alkotja, a szárazföldön található ókori települések (Athos, Spárta, Delphi) jelentik az európai civilizáció bölcsőjét. Észak-Görögország kedvező földrajzi adottsága, klímája, változatos mediterrán tájai, 1500 m felé magasodó, vadregényes hegyei, hosszan elnyúló, homokos és sziklás tengerpartjai, a görög emberek vendégszeretete, ízletes konyhája és az üdülőhelyek szórakozóhelyei kellemes és tartalmas kikapcsolódási lehetőséget nyújtanak az odalátogató vendégeknek. A Chalkidiki-félsziget buja növényvilága, eldugott, romantikus öblei, kiváló bújárhelyei miatt, az Olymposzi Riviéra széles, finomhomokos, lassan mélyülő tengerpartja miatt népszerű.

3. szöveg

Babits Mihály: Messze... messze...

Spanyolhon. Tarka hímű rét.
Tört árnyat nyujt a minarét.
Bus donna barna balkonon
mereng a bibor alkonyon.

Olaszhon. Göndör fellegek.
Sötét ég lanyhul fülleteg.
Szökőkut víze fölbuzog.
Tört márvány, fáradt mirtuszok.

Göröghon. Szirtek, régi rom,
ködöt pipáló bús orom.
A lég sűrű, a föld kopár.
Nyáj, pásztorok, fenyő, gyopár.

Az 1. szöveg a „Pallas Nagy Lexikoná”-ból származik. Az 1893 és 1897 között tizenhat kötetben a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. által kiadott nagy tudo-

mány-összefoglaló szintézis az első önálló, azaz nem fordításon alapuló magyar nagylexikon. A felhasznált szöveg a hosszabb Görögország-szócikk egy része. Választásának két fő okát említem itt: egyfelől a szöveg stílusa mint lexikonszócikk mutat sajátos: figuryszerű, azaz feltűnő, előtérbe kerülő vonásokat, például az objektív szakszerűséghez kapcsolódó szóhasználati, mondat szerkezeti stílustulajdonságok, a tömörség stb.; másfelől előtérbe kerülnek a több mint százéves (1894-es) szövegben a stílus szociokulturális rétegzettsége szerint az idő mentén régiesnek minősülő elemek. Tehát úgy véltem, főleg ezt a két vonatkozást emeli ki majd a befogadói stílusminősítések, azaz a kérdőívre adott válaszok többsége.

A 2. szöveg forrása az OTP Travel utazási iroda egyik katalógusa. E szöveg választásának elsődleges oka az 1. sz. szöveggel való témabeli érintkezése volt, amely jó (jobb) lehetőséget ad a stílusbeli eltérések észlelésére: ezek közül előzetes feltevéseim szerint főként a lexikonszócikk tömörségéhez, objektivitásához viszonyítva feltűnő, a rábeszélő funkcióval összefüggő („reklámizű”) megformálás sajátosságainak megnevezésére számítottam, például a stílus szociokulturális rétegzettsége szerint az érték mentén értéktelítő elemek kiemelésére (az *európai civilizáció bölcsőjét, kedvező földrajzi adottsága, klímája, változatos mediterrán tájai, 1500 m felé magasodó, vadregényes hegyei* stb.), illetve a rábeszélő jellegű műfaj elsődleges funkciójával szintén összefüggő választékoszépírodalmias elemek kiemelésére, pl. a jelzővel történő jelentésspecifikáció gyakorisága, tipikussága a szövegben (*buja növényvilága, eldugott, romantikus öblei* stb.). Mivel egy napjainkból származó (2011-es) szövegről van szó, szintén – főként kontrasztban az előző szöveggel – a válaszadók által feltehetően majd kiemeltnek véltem azt, hogy az idő mentén viszonylag újszerű a szöveg. Például a következő szerkezetek – saját stílusminősítem szerint – viszonylag újak, hiszen csak az utóbbi egy-két évtized hasonló prospektusaiban jelentek meg: *tartalmas kikapcsolódási lehetőséget nyújtanak az odalátogató vendégeknek, lasan mélyülő tengerpartja miatt népszerű.*

A 3. szöveg(rész) Babits egyik ismert versének részlete, az előző két szöveghez a 3. szakasz révén kapcsolódik tematikailag. A szöveg(rész) stílusa önmagában és különösen az előző két szöveghez viszonyítva feltűnő módon tartalmaz általában a lírai szövegekre, illetve az adott korszakra és Babits egyéni stílusára jellemző jegyeket. Különösen kiemelhető a fokozott zeneiség, a Görögországra vonatkozó részben megjelenő nominális szerkesztésmód stb. Annak igazolására, hogy ezek a stílusjellemzők mennyire hangsúlyosak, idézek egy irodalmi műelemzést, amelyben az ilyen jellegű elemzésekhez viszonyítva igen nagy teret kap a stílusjellemzők bemutatása. Természetesen ez az elemzés abból a szempontból is érdekes, hogy mit emel ki a stílusból az elemző, előzetes feltevéseim szerint magam is főként ezek kiemelését vártam volna az

adatközlőktől: „A Messze... messze... kilenc strófájából nyolc ugyanennyi ország képeslap rövidségű és ennek megfelelő **nyelvtani tömörségű** jellemzése. A szavak, szóképek külsősítése [’jelképesítése’: P. J.] kiválóan alkalmas egy-egy ország anizs szerű bemutatására. A nyitány, Spanyolország képeslapja a legismertebb, s kissé hírhedt is alliterációi miatt. [...] Babits **alliterációit** a kitűnő J. Soltész Katalin is díszítőelemnek olvassa. Épp ez a strófa bizonyítja, mennyire nem az. Szimbolikus kifejezőeszköze legcsúfoltabb harmadik-negyedik sora a kasztanyettek országának életvidámságát ütközteti a női életforma előítéletes elzártságával a csengő zeneiség és a borongás fogalmi közlésének ellentétében. De már a kezdősorok egy regésen színes ország konkretizált varázslatait szimbolizálják a **sorvégi rímharmóniában**. [...] A vers költőiségének egyedi karakterét nem [...] az alliterációk, hanem jelentését elmélyítő funkcióban **nominális mondatai** szabják meg. [...] A Messze... messze... nominális mondataiban, a szóverset előfutárként megelőző stílusában a képmutogató szituációja elevenedik föl: a vers a végtelen szomjának határesetre, műformája párját ritkító lelemény, de minden szavát elfojtott érzés feszíti, plasztikus, néhol **festői szókapcsolatain** átvérzik a személyesség” (Rába 1981: 169–170).

A kérdőív a következő **feladatot**, illetve **kérdést** fogalmazta meg a válaszolók számára:

Kérem, húzza alá az alábbi szövegekben azokat a részeket (akár az egész szöveget), amelyeknek a **stílusa** valamiért **érdekes, feltűnő, különösen szembetűnő**, esetleg **szokatlan** Önnek! Kérem, írja le röviden azt is: **miért** tartja ilyennek a megjelölt részt?

3.4. A stílus szempontjából előtérbe kerülő egységek a vizsgált szövegekben

A kérdőívekben jelölt egységeket a továbbiakban három fő szempontból vizsgálom: mit, hányszor és milyen indokkal jelöltek az adatközlők?

3.4.1. Az adatközlők válaszainak vizsgálata szövegenként

Az alábbi, a kérdőívek válaszait összegző táblázatokban csak azokat az egységeket tüntettem fel, amelyeket legalább az adatközlők 10%-a, azaz legalább 6 fő jelölt.

1. táblázat

Az 1. szövegben az adatközlők által a stílus szempontjából feltűnőnek jelölt nyelvi egységek

Sor-szám	Jelölt egység	Jelölő adatközlők száma
1.1.	<i>megszaporodott</i>	16
1.2.	<i>megpótolta</i>	15
1.3.	<i>(tekintélyesen) megnövesztette</i>	14
1.4.	<i>a k. h. 19° 20' és 26° 10' fokai közt levő területet foglalja magában</i>	7
1.5.	<i>protektorátus</i>	6

2. táblázat

A 2. szövegben az adatközlők által a stílus szempontjából feltűnőnek jelölt nyelvi egységek

Sor-szám	Jelölt egység	Jelölő adatközlők száma
2.1.	<i>Észak-Görögország kedvező földrajzi adottsága, klímája, változatos mediterrán tájai, 1500 m felé magasodó, vadregényes hegyei, hosszan elnyúló, homokos és sziklás tengerpartjai, a görög emberek vendégszeretete, ízletes konyhája és az üdülőhelyek szórakozóhelyei kellemes és tartalmas kikapcsolódási lehetőséget nyújtanak az odalátogató vendégeknek.</i>	20 ⁵
2.2.	<i>A Chalkidiki-félsziget buja növényvilága, eldugott, romantikus öblei, kiváló búvárhelyei miatt, az Olymposzi Riviéra széles, finomhomokos, lassan mélyülő tengerpartja miatt népszerű.</i>	6

Csak néhányan jelöltek kisebb egységeket, szavakat, szó szerkezeteket: *romantikus öblei* (3), *2: buja* (2), *az európai civilizáció bölcsőjét* (2) stb.

⁵ A 20 főből 9-en az egész mondatot jelölték, 11-en az 1500 m-től vagy a vadregényestől kezdődően jelölték végig a mondatot. Ezeket az adatközlői kiemeléseket itt együtt kezeltem.

3. táblázat

A 3. szövegben az adatközlők által a stílus szempontjából feltűnőnek jelölt nyelvi egységek

Sor-szám	Jelölt egység	Jelölő adatközlők száma
3.1.	Több (4 vagy több), egymástól távolabb eső rész, illetve sor, többnyire ezek az egységek: <i>Spanyolhon; hímü rét; minarét; Bus donna barna balkonon; Olaszhon; Göröghon.</i>	11
3.2.	<i>Az egész szöveg</i>	8

Érdeemes itt megjegyezni azt is, hogy nem volt olyan válaszadó, aki ne talált volna feltűnő elemet egyik szövegben sem.

3.4.2. A válaszok értékelése az előzetes feltevések tükrében

Fontosabb előzetes feltevéseim (a fent, a szövegek bemutatása során érintetteken kívül) a következők voltak:

- A válaszolók külön-külön és ebből következően főképp együttesen (mivel feltehetően releváns mértékben különböző egységeket jelölnek meg) **számos stílusával feltűnő elemet** fognak kiemelni.
- Az egyes szövegek stílusának recepciója között **releváns eltérések** lesznek abban a tekintetben, hogy hány feltűnő, azaz előtérbe kerülő elemet találnak a válaszolók, főképp az utolsó szövegre vonatkozóan vártam nagyobb számú kiemelést.
- A Babits-versre vonatkozóan mindenképp számítottam az **alakzatok** (alliteráció, felsorolás, párhuzam, rím) valamilyen módon történő kiemelésére (pl. a paralelizmus ritmusával összefüggésben: *Tört márvány, fáradt mirtuszok, A lég sűrű, a föld kopár* stb.).
- Feltételeztem, hogy többnyire **pozitív értékelést** fognak kapni a feltűnő részek.

Ezek az előfeltevések csak viszonylag kis részben igazolódtak:

- A válaszolók egyenként viszonylag kevés elemet jelöltek, szövegenként átlagosan 1–2 egységet. Összességében nézve az adatokat azonban más képet kapunk: ha csak a legalább az adatközlők 10%-a által jelölt egy-

ségeket vesszük figyelembe, akkor is azt látjuk, hogy az első szövegben öt ilyen egység van. A második szövegben ugyan csak két egység érte el ezt a szintet, de ez a két mondat a szövegnek több, mint a felét teszi ki. Sajátos a helyzet az utolsó szöveg esetében, amelyet többen is egészében jelöltek, vagy számos (4 vagy több) egységet is a stílus szempontjából feltűnőnek minősítettek. Összességében tehát **viszonylag sok stílusával feltűnő elem** kapott jelölést az adatközlők jelentős számú körétől.

- Az egyes szövegeket abban a tekintetben viszonyítva egymáshoz, hogy hány feltűnő, azaz előtérbe kerülő elemet találtak a válaszolók, a recepció között **releváns eltérések** voltak. Bár csak tendenciaszerű és nem általános jelenséget láthatunk, mégis kirajzolódik egy világos fokozatiság: az 1. szövegnek néhány szava, a 2. szövegnek az utolsó két mondata került a figyelem előtérébe, míg a 3. szöveg inkább a maga egészében volt feltűnő az adatközlőknek.
- A 3. szöveg, a Babits-vers alakzataira vagy a bennfoglalás jelentésstiliztikájára vonatkozó feltevéseim csak részben igazolódtak, hiszen ezek a stílustényezők alig kaptak szerepet a válaszokban. Legalábbis közvetlenül nem: vagyis az **alakzatokat** (alliteráció, felsorolás, párhuzam, rím) külön nem emelték ki, de feltételezhető, hogy azoknak az adatközlőknek a minősítésében, akik az egész vers stílusát feltűnőnek minősítették, az alakzatok is szerepet kaptak.
- A stílushatás szempontjából várakozással ellentétben a megfelelőség, a hatékonyság mentén (vö. pl. Sandig 2006: 34–36) **nem egyértelműen a pozitív értékelések** voltak többségben, sok esetben vagy egyáltalán nem volt ilyen jellegű értékelés, vagy éppen negatív értékelést adtak az adatközlők. Például: az 1. szöveg kiemelt szavairól semleges értékelés: „szokatlan szóhasználat”, negatív értékelések: „gyakran használ idegen kifejezéseket, amelyek megnehezítik a megértést”; „egy ilyen szövegben igénytelen az ilyen szavak használata”. A 2. szövegnek a táblázatban 2.1. és a 2.2. jelű részét is kiemelő adatközlő például ezt írja a felsorolásról: „rengeteg benne a felsorolás, és mire a végére ér az ember, és értelmezi a hosszú mondatot, már az elejét el is felejtette”. Egy másik szintén elmarasztaló vélemény: „nagyon ömlesztett, túl sok információ egy mondatban”. Viszont ugyanennek a résznek az ellentétes értékelései is megjelennek, például: „A hosszú felsorolás röviden, de hatásosan mutatja be [Észak-Görögországot].” „Rendkívül figyelemfelkeltő. A felsorolástól az embernek kedve támad odamenni.” „Pontos leírást ad ..., így az emberek könnyen maguk elé tudják képzelni az adott tájat.” Előfordul olyan értékelés is, amelyben a pozitív és a negatív minősítés keveredik: „Turistacsalogató szöveg, szépen megfogalmazva. HATÁSVADÁSZ! (sic!)”

3.4.3. A nyelvi potenciál, a szociokulturális tényezők és a stílus szerkezeti lehetőségeinek aspektusa

A stílus komplex megközelítésének három fő aspektusából (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2005, 2006) azaz a nyelv önmagában vett varianciájából eredő stíluslehetőségekre, a szociokulturális tényezőkre és a stílusstruktúrára fókuszálva is érdemes áttekintenünk a kérdőív válaszait.

3.4.3.1. A nyelvi potenciálból eredő stíluslehetőségek

A nyelvi potenciál stíluslehetőségei szinte végtelenek (vö. Tolcsvai Nagy 2006: 632), így a vizsgált három szöveg esetében is az idetartozó jelenségek viszonylag széles spektrumával találkozunk. Ezek közül az alábbiakban néhány tipikusnak tarthatót tárgyalok.

A hangzás stíluslehetőségei – Mivel az adatközlők csak írott szövegekkel találkoztak a felmérésben, a hangzásstiliztika tartományának eleve korlátozott szerep jutott, bár itt is feltételezhető, hogy a „hangasszociáció a hang grafikai megjelenítésében is létezik, az olvasó a [...] befogadás folyamatában grafofonemikus környezetet állít föl, és az egyedi hang hangzását belsőleg aktualizálja” (Spillnertől [1984: 77] idézi Tolcsvai Nagy 1996: 194). A korlátozott szerep ellenére voltak olyan stílustulajdonítások, igaz, kis számban, amelyek hangzásstiliztikai jellemzőket állítottak középpontba. Pl.: „Azért tetszik, mert az egész vers dallamos”; többen is jelölték az alliterációt tartalmazó *Bús donna barna balkonon* sort a Babits-versben.

Szó, szótár – Az adatközlők gyakran (l. a 2. és 3. táblázatot) nagyobb egységeket jelöltek: szószerkezeteket vagy a szöveg nagyobb részét, illetve az egész szöveget, e tekintetben csak az első szöveg mutat eltérést, ott többségében egyes szavak kerültek a figyelem fókuszába. A szó és a szótár stilisztikája általában jól megközelíthető a szociokulturális változók rendszerében (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 199–203, illetve Tolcsvai Nagy jelen kötetbeli tanulmánya), és mivel egyes szavak kiemelése, illetve ezeknek a kiemeléseknek az indoklása az itteni felmérésben is főképpen a szociokulturális összetevők alapján történt, a szó és a szókészlet tartományához tartozó kérdéseket én is a szociokulturális tényezőkre koncentráló részben tárgyalom (l. alább).

Mondat – A mondatok stilisztikájának leglényegesebb általános változói Tolcsvai Nagy (1996: 207) szerint a következők: rövid – átlagos – hosszú, egyszerű – átlagos – összetett (nem nyelvtani értelemben, hanem a mondatszerkezet bonyolultságának a szövegalkotó vagy a szövegbefogadó által érzékelt fokmérőjeként), szerkesztett – szerkesztetlen, jobbra építkező – balra építkező. A feldolgozott kérdőívekben az indoklások szerint ezek közül az egyszerű – átlagos – összetett változók mentén történő előterbe kerülés volt leginkább jelen. Például: a 2.1. részre (l. 2. táblázat) vonatkozóan: „az aláhúzott rész na-

gyon ömlesztett, túl sok információ egy mondatban”. Ugyanerről a részről egy másik adatközlő: „Furcsa, mert sok mindent egybeömleszt. Én több mondatba írtam volna.” Fent más összefüggésben már szintén szerepelt ez az ide is tartozó indoklás: „rengeteg benne a felsorolás, és mire a végére ér az ember, és értelmezi a hosszú mondatot, már az elejét el is felejtette”.

Jelentés – A kérdőívek alapján kapott adatok szerint egyik szöveg sem helyez jellemző módon előtérbe a jelentés tartományába tartozó stílusjelenségeket. Az 1. és a 2. szöveg valóban a jelentésstilisztikailag közömbös típusba tartozik. A Babits-vers esetében viszont várható volt a bennfoglalás (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 238–243) és a(z) ugyan kisebb jelentőségű) képiség említése, azonban ezek is csak elvétve jelentek meg a válaszokban: például a ködöt pipáló bús orom jelölésének indokaként: „emberi tulajdonságokkal felruházott tájelemek” vagy a következő, az egész vers stílusának feltűnőségére vonatkozó indoklásban „a vers jelzős szerkezetei szokatlanok, érzellemmel telített képek”.

3.4.3.2. A szociokulturális tényezők

E szempontból analizálva a felmérést az öt változóból (magatartás, helyzet, érték, idő és hagyományozott nyelvváltozatok; l. pl. Tolcsvai Nagy 1996: 133–166, 2006: 642–646) főleg az idő szerinti minősítések tűnnek ki. Az 1. és a 3. szöveg esetében gyakran kerültek előtérbe, váltak feltűnővé a régiesnek minősített nyelvi egységek, főként szavak. Az 1. szövegből a *megnövesztette*, a *megszaporodott* minősítéseiből néhány példa: „a régi időkre emlékeztet ez a két szó egymás mellett”; „Olyan régiesnek tűnik. Manapság nem használjuk gyakran.” A Babits-versről: „régies szavakat használ az író”; „régiesen van megfogalmazva”; „régies stílus, de az egész olyan”; „az egész furcsa és régies”, *minarét*: „régii stílusban írták”.

A stílus szociokulturális rétegzettségén belül a hagyományozott nyelvváltozat jelenik meg explikált szempontként például a következő indoklásokban: az első szöveg „túl szakmai, túl sok földrajzi szakszó található benne”, a 2. szövegben szereplő *vadregényes (hegyei)* „inkább mesében szokott előfordulni, nem pedig tudományos szövegben”, ugyanerről egy másik vélemény: „kicsit költői, nem annyira a szövegbe illő”. A Babits-vers esetében egyértelműen domináns szerepet kapott az adatközlői válaszokban ez a szempont: 11 adatközlő 4 vagy több, egymástól távolabb eső részt is megjelölt, illetve 8 adatközlő az egész szöveget mint a stílus szempontjából feltűnőt jelölte meg. Ez az összesen 19 fő majdnem a válaszadók egyharmada. Az első két szöveg esetében viszont az adatközlők nem jelöltek ilyen mértékben szórtan egységeket, azaz nem jelöltek meg értékelhető mennyiségben a szövegben egymástól távolabb eső egységeket, és csupán egy adatközlő jelölte meg az egész 2. szöveget. Mindebből világosan kitűnik, hogy – mint ez feltételezhető is volt, bár nem

feltétlenül ilyen mértékű eltérést anticipálva – a jelen esetben a szépirodalmi stílus egy adott irodalomfelfogáshoz kötődő, általánosítható vonásai egyértelműen, prototipikusan a figyelem előterébe kerültek. Ebben az összefüggésben érdekes adalék, hogy az az adatközlő, aki a 2. szöveget egészében jelölte, éppen annak szépirodalmi stílushoz kötődő vonásait emelte ki, ekképpen: „a szóhasználat költői, érzékletes”. Néhány példa a 3. szöveget egészében jelölők idetartozó indoklásai: „választékos, nem köznapi megfogalmazás”; „kifejezésekben gazdag, »megnyerő«”; „a szóhasználat költői, érzékletes”; „a versben olyan szavakat használ az író, amelyek nem hétköznapiak”.

Összegezve a szociokulturális rétegzettség szempontjából az állapítható meg, hogy egyfelől főként régiesnek, idegennek tekintett elemeket neveztek meg az adatközlők, vagyis azokat, amelyek általános, szövegtípushoz kötött elvárásainak nem feleltek meg, másfelől azonban a 3. szöveg esetében, bár a lírai költemény szövegtípusához kötődő elvárásainak nyilván megfelelt a Babits-vers stílusa, számos prominens (szaliens) elem került előtérbe, illetve az egész szöveget jelölték szaliensnek.

3.4.3.3. A stílus szerkezeti lehetőségei

A stílus szerkezeti lehetőségeit tárgyalva két nagyobb, részben összefüggő területet kell érintenünk: a stílusstruktúrát és az alakzatrendszert (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 245–254). A szöveg stílusstruktúrája a stílus szempontjából előtérbe helyezett elemek közötti viszonyokat, az előtérbe helyezett elemek és a koherenciát teremtő tényezők és az előtérbe helyezett elemek és a szövegtípus közötti viszonyokat foglalja magában (Tolcsvai Nagy 2005: 112). Az idetartozó indoklások közül szemléletes a következő: a 2. szövegből a 2. táblázat 2. pontjában szereplő részt kiemelő adatközlő az előtérbe kerülés okaként ezt írja: „a kiemelt szöveget megelőző szövegrész stílusa más, inkább tényszerű leírás”. Egy hasonló, az egész 2. szöveget jellemző példa: „a rész tudományos részletességgel indul, de a szöveg több része inkább turisztikai ajánló”. Az alakzatok közül csak a felsorolások kerültek előtérbe: főképpen jelölésekkel, kisebb mértékben az indoklásokban, például: a 2.2. egység „folyamatos felsorolás”.

4. Tanulságok és nyitott kérdések

A fentiekben bemutatott és elemzett, feladatkielölésében egyszerű, rövid szövegeket felhasználó és viszonylag kevés adatközlővel dolgozó felmérés nyilván nem adhat alapot széles körű általánosításokhoz. Magam is csak problémafelvető célúnak tartom és szántam: ez azt jelenti, hogy alapul vehető vagy elvethető mintaként a további hasonló szándékú felmérésekkel és elemzésekkel

együtt lehetőséget adhat bizonyos módszerek, kérdések átgondolására és így a figura-alap viszony és a stílus összefüggését megvilágító hatékonyabb eljárások kidolgozására és ezáltal lényeges elméleti és gyakorlati kérdések tisztázására.

Néhány tanulság azonban a fentiek alapján is megfogalmazható:

- A) A kérdőív válaszaiból ugyan csak részben deríthető ki, hogy miért kerültek egyes nyelvi egységek a stílus szempontjából előtérbe, de néhány tényező mégis világosan kirajzolódik: mindenekelőtt a kifejezés szokatlansága, a szövegtípushoz, illetve a szövegtípussal összefüggő kommunikációs cselekvéstípushoz kapcsolódó befogadói elvárások és az adott szöveg közötti feszültség (vö. Tolcsvai Nagy 2001b). A kifejezés szokatlanságának stilisztikai relevanciájával összefüggésben, magyarázatként érdemes utalni arra, hogy a használat alapú nyelvtudomány alapelvei közé tartozik az, hogy a gyakoriságnak meghatározó szerepe van a nyelvben: „a gyakoriság az egyén szempontjából begyakorlottság, amely az egyéni nyelvi tudás mértéke”, a közösség szempontjából pedig „konvencionáltság, amely a nyelvi kifejezések, nyelvi szerkezetek közönség általi elfogadottságának mértékét adja meg” (Tolcsvai Nagy 2010: 13). Az adatközlők indoklásaiban mindhárom szöveg esetében a legtöbbször a begyakorlottság hiányára találunk utalást: „szokatlan”, „nem nagyon használjuk”, „szokatlan szóhasználat” stb.
- B) Mint Tolcsvai Nagy (2001b) többször idézett felmérése vonatkozásában, itt is elmondható: az a tény, hogy a stilisztikailag feltűnő nyelvi egységek meghatározható köre azonos az adatközlők többségénél, már önmagában jelzi a szövegbeli feltűnőség, az előtérben állás stilisztikailag releváns jellegét.
- C) A 2. és a 3. szöveg adatközlői minősítései is azt igazolják, hogy a szövegek stílusának minősítése elsősorban holisztikusan történik, a befogadói szövegfeldolgozásban a szöveg stílusa elsődlegesen mint egész (Gesamtgestalt) jelenik meg (vö. pl. Sandig 2006: passim, Sandig 2008: 1108).

Az e téren szükséges későbbi kutatások általános keretének részeként kijelenthető az is, hogy releváns mértékben akkor lesz stilisztikai szerepe, stílusértéke egy kisebb vagy nagyobb nyelvi elemnek, ha úgy kerül a szövegalkotói és/vagy a befogadói figyelem előtérbe, hogy a megformáltság sajátosságai a jelentéskonstruálásban is szerepet kapnak. „Az, hogy egy szövegben melyek azok az elemek, amelyek ilyen helyzetbe kerülnek, függ a szöveg által adott lehetőségektől, az olvasó [illetve befogadó: P. J.] nyelvi horizontjától, a megér-

tés konkrét műveleteitől” (Tolcsvai Nagy 1996: 225). Ezeknek a tényezőknél a további vizsgálatában, úgy vélem, még számos alapvető feladata és jelentős eredményeket ígérő lehetősége van a funkcionális kognitív stilisztikának.

Források

1. szöveg: Latkóczy Mihály: Görögország. In: [A] Pallas Nagy Lexikona. VIII. kötet. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1894. 175.
2. szöveg: Külföldi utak. Az OTP Travel katalógusa. 2011. nyár. 38. oldal.
3. szöveg: Babits Mihály: Messze... messze... In: B. M.: Összegyűjtött versei. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 1982. 13.

Irodalom

- Bañcerowski Janusz 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 35–47.
- Chafe, Wallace 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and points of view. In: Li, Charles N. (ed.): *Language comprehension and the acquisition of knowledge*. Washington: Winston. 25–55.
- Eroms, Hans-Werner 2009. Stilistische Phänomene der Syntax / Stylistic aspects of syntax. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape, Joachim (Hg.): *Rhetorik und Stilistik/Rhetoric and stylistics 2*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1594–1610.
- Hámori Ágnes 2010. *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Hoffmann, Michael 2009. Mikro- und makrostilistische Einheiten im Überblick / Micro- and macrostylistic elements: An overview. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape, Joachim (Hg.): *Rhetorik und Stilistik/Rhetoric and Stylistics 2*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1529–1545.
- Jauss, Hans Robert 1982. *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak a tükrében). *Magyar Nyelv* 257–269.
- Kocsány Piroska 2005. A szövegtan filozófiája és gyakorlata. Gondolatok Szikszainé Nagy Irma, Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa, valamint Tolcsvai Nagy Gábor könyvéről. In: Petőfi S. János (szerk.): *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához. Három közelítés*. Officina Textologica 11: 9–53.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.

- Langacker, Ronald W. 1988. A view of linguistic semantics. In: Brygida Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 49–90.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: University Press.
- Sandig, Barbara 2006. *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Sandig, Barbara 2008. Stil als kognitives Phänomen. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape Joachim (Hg.): *Rhetorik und Stilistik/Rhetoric and stylistics 1*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1106–1119.
- Schmid, Hans-Jörg 2007. Entrenchment, salience, and basic levels. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 117–138.
- Spillner, Bernd 1984. Grundlagen der Phonostilistik und Phonoästhetik. In: Spillner, Bernd (Hg.): *Methoden der Stilanalyse*. Tübingen: Narr. 69–100.
- Rába György 1981. *Babits Mihály költészete (1903–1920)*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a cognitive semantics*. Volume I. Cambridge, MA: MIT Press.
- Talmy, Leonard 2007. Attention phenomena. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 264–293.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 154–165.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegtan számára. *Magyar Nyelvőr* 494–500.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001a. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001b. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján. *Magyar Nyelvőr* 299–319.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Stilisztika. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 628–652.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London: Arnold.

- Wallace, Stephen 1982. Figure and ground: The interrelationships of linguistic categories. In: Hopper, Paul J. (ed.): *Tense - aspect. Between semantics and pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 201–223.
- Wildgen, Wolfgang 2008. *Kognitive Grammatik: klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin: De Gruyter.

Nyíregyházi Főiskola
pethojos@nyf.hu

Simon Gábor

Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból

A tanulmány az archaizáló nyelvhasználat stilisztikai leírását kívánja megalapozni a régiesnek minősülő nyelvi egységek szemantikai megközelítésével. A kutatás funkcionális nyelvelméleti előfeltevéseit olyan átfogó ismeretelméleti kiindulópont teszi motiválttá, amely a modern nyugati episztémé történeti megismerésének hermeneutikai kritikájából következik. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciálját a tanulmány szerkezeti és műveleti aspektusában közelíti meg, Langacker kognitív nyelvtana, Fillmore keretszemantikája, valamint a diskurzus kognitív nyelvtani modellje alapján, bevonva a vizsgálatba a lehorgonyzás és a perspektivizáció szempontját is. Az archaizáló nyelvhasználat többféle módon megragadható kontinuumként értelmeződik, olyan modellben, amely a fonológiai és a fogalmi, továbbá az enciklopédikus és az intertextuális motiváltságú archaizálást átfogóan magyarázza használatalapú kiindulópontból. A javasolt modell érvényességét példaszövegek elemzése szemlélteti.

Kulcsszavak: történeti megismerés, kognitív nyelvtan, keretszemantika, lehorgonyzás, perspektivizáció

1. Bevezetés – A tárgy körülhatárolásának kérdései

E tanulmány célja egyfelől, hogy a régies nyelvhasználat mint kutatási tárgy körülhatárolásának dilemmáit kifejtse, és metareflexív szinten gondolja újra az elavuló nyelvi elemek kérdéskörét, másfelől, hogy a kognitív stilisztika kiindulópontjából (l. Tolcsvai Nagy 2004, 2005) kezdeményezze az archaizáló nyelvhasználat részletes és koherens magyarázatát. Ennek megfelelően először a modern történeti tudatra és annak módszertani következményeire kívánok

reflektálni, érvényesítve a nietzschei historizmuskritika, a foucault-i archeológia és a gadameri hermeneutika belátásait (2). Majd visszatérve az archaizáló nyelvhasználat nyelvtudományi magyarázatához, az archaizmus mint stílusegyező nyelvi potenciáljának megragadására tesz kísérletet részben Fillmore keretszemantikájára, részben pedig a nyelvi struktúra és a diskurzus kognitív nyelvtani leírására támaszkodva, szerkezeti és műveleti aspektusból (3). A tanulmányt a legfőbb következtetések összefoglalása zárja (4).

Az archaizmus fogalmának meghatározását tekintve a magyar nyelvtudományban a hetvenes évektől kezdve hagyományozódik az a felfogás, amely szerint minden elavult, vagy elavulóban lévő nyelvi egység archaizmusnak tekinthető, ha „egy előző fejlődési fok nyelvéllapotába illik, arra jellemző”, ha tehát kölcsönzéssel kerül a jelenben folyó diskurzusba (Tompai 1972: 167, l. még Fónagy 1970: 431). Az archaizmus e szűkebb, nyelvészeti megközelítésében a legfőbb viszonyítási alap ilyen módon a nyelvi rendszer történeti alakulása, vagyis aszerint minősíthető régiesnek egy kifejezés, hogy része-e a jelen nyelvi rendszerének, vagy egy korábbi rendszerállapotba tartozik. Ennek az értelmezésnek a háttérében a strukturális nyelvelmélet egyik alaptétele áll (l. Saussure 1997: 103–119, Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 20–21), amely szerint a nyelv története szinkrón rendszerek időbeli egymásutánja, diakrón állapotok sorozata. Mindez persze azt is magában foglalja, hogy egyértelműen elválaszthatók egymástól az egyes rendszerállapotok, továbbá a nyelvi egységek egyértelműen egyik vagy másik állapotba tartoznak.

Az elmúlt négy évtizedben az archaizmusok megközelítésében nem történt lényegi változás a magyar nyelvészetben: az imént felvázolt értelmezés tekinthető az archaizmuskutatás kiindulópontjának még napjainkban is (l. Heltainé Nagy 2006: 49, 2008: 128), s ezen annak felismerése sem változtatott érdemben, hogy az archaizáló minősítés egyáltalán nem magától értetődő, hiszen függ a szövegkörnyezettől, a nyelvhasználati szituációtól, az előző korhoz való viszonytól (Heltainé Nagy 2008: 128). Úgy is fogalmazhatunk, hogy miközben az ezredforduló után egyre inkább nyilvánvalóvá vált az archaizmus meghatározásának problematikusága, viszonylagossága, vagyis az a tény, hogy a hagyományos szinkrón-diakrón elkülönítésre nem építhető egy használható archaizmusdefiníció, továbbra is alapvetően formális nyelvelméleti előfeltevések mentén kerül tárgyalásra a nyelvi régiességek kérdése.

Ennek magyarázata korántsem magától értetődő. Megállapítható ugyan, hogy a magyar stilisztikai kutatásokban a funkcionális stilisztika¹ révén a strukturális szemlélet dominált egészen a kilencvenes évekig, és a Prágai Nyelvész kör eredményei kevésbé hatottak (l. Tolcsvai Nagy 1996: 18–19), ugyanakkor Péter Mihály egy 2006-os tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a prágaiak már 1929-ben elutasították szinkronia és diakronia merev elkülönítését, s határozottan funkcionális kiindulópontból tekintettek a nyelvi rendszerre, a dinamikus szinkronia igényével, a centrum-periféria elv alapján strukturálva azt (Péter 2006: 404, l. még Tolcsvai Nagy 1996: 11–17, nyelvfilozófiai előzményként Humboldt 1985).² Vagyis ha megkétszerezve is, de napjainkra már egyértelműen megjelentek a magyar nyelvészeti diskurzusban a prágai iskola funkcionális nyelvelírásának alapelvei. Emellett a szociolingvisztika variációs paradigmája is elutasította az egystílusú nyelvhasználó és a homogén nyelvhasználói közösség téves idealizálását (l. Labov 1979: 180), rámutatva a nyelvi struktúrák szociokulturális meghatározottságára, valamint a kategóriákba sorolás viszonylagosságára. Az elmúlt évtizedekben több olyan nyelvelméleti kiindulópont vált tehát ismertté, amely funkcionális irányultságú, következésképpen nem az autonóm nyelvi rendszer felől, hanem a mindenkori nyelvhasználó perspektívájából vizsgálja a nyelvi elemeket (Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 28–31). E funkcionális nyelvelméleti kiindulópontból ismerhető fel igazán az archaizmus hagyományos meghatározásának problematikussága: jóllehet az autonómnak tekintett nyelvi rendszer szempontjából működőképesnek mutatkozhat a valamely diakrón nyelvéllapotba történő besorolás az archaizmusok minősítésénél, a mindenkori nyelvhasználó szempontjából ez csak homogén nyelvhasználói közösség, vagy számtalan, egyéni rendszerállapot tételezésével maradhat érvényben. Másként fogalmazva: a hagyományos szinkronia-diakronia elkülönítés nem egyeztethető össze a mindenkori nyelvhasználó perspektívájával, amennyiben pedig mégis kísérletet teszünk erre,

¹ Lényeges, hogy az ún. funkcionális (azaz a Bally nevéhez köthető) stilisztikai iskola a funkcionalitásnak másfajta felfogását képviseli, mint a funkcionális-kognitív stilisztika. Míg az utóbbi a nyelvi szerkezetek funkcionális megközelítésében a forma funkcionális motiváltságát, a jelentések, illetve funkciók elsődlegességét, valamint a nyelvi rendszer autonómiájának elvetését és a mindenkori nyelvhasználó perspektíváját érvényesíti (l. Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 21–22), addig az ún. funkcionális stilisztika formális nyelvelméleti háttérfeltevések alapján lényegében elfogadja a nyelvi rendszer autonómiájának tételét, funkcionalizmusa pedig az orosz formalizmustól és a prágai iskolától átvett teleologikus-funkcionális szemlélet, amely a nyelvi szerkezetek feladatára, célra irányultságukban vizsgálja (l. Szathmári 1996: 14–17).

² Érdemes megjegyezni, hogy – miként azt Tullio de Mauro a kritikai kiadáshoz fűzött jegyzeteiben bemutatja – a nyelvi rendszer szinkrón és diakrón perspektíváját már Saussure sem választotta el mereven egymástól, a szinkronia dinamikus szemlélete tehát nem volt idegen a svájci nyelvésztől, l. a kritikai kiadás 176. jegyzetét (Saussure 1997: 313–317).

parttalanná válik a nyelvi rendszer fogalma, s elvész a tudományos általánosítás lehetősége.

Mindebből következően a funkcionális nyelvelméleti kiindulópont érvényesítése szükségessé teszi az archaizmus fogalmának újragondolását, a kutatási tárgy újszerű körülhatárolását. Ennek során nemcsak az archaizmus hagyományos meghatározását szükséges revideálni, hanem magát a formális nyelvelméleti háttérrel is, azaz a nyelvi rendszer autonómiájának és a szinkrón-diakrón elkülönítésnek a tételét. Mindazonáltal nyitva marad a kérdés, hogy a funkcionális szemléletű nyelvelméletek megjelenése ellenére a hazai nyelvtudomány miért maradt meg továbbra is egy formális nyelvelméleti háttérű archaizmusfelfogás mellett. Úgy vélem, ennek oka nem elsősorban a funkcionális nyelvelmélet megkésett hazai recepciója, s nem is magyarázható kizárólag a strukturális szemléletű stilisztika magyar nyelvtudományon belüli dominanciájával. Megítélésem szerint mindez mélyebbre vezethető vissza: az archaizmus hagyományos felfogása ugyanis nemcsak a nyelvre vonatkozó előfeltevéseiben szorul revízióra; reflexió tárgyává kell tenni azt a történetelméleti-episztemológiai kiindulópontot is, amelyből az ember és a nyelv történetisége értelmeződik a huszadik században. Mint látni fogjuk, ez a történeti tudat, valamint az ebből következő történeti módszer a tizenkilencedik századi historizmus eredménye, a modernitás alapvető jellemzője. E tanulmányban amellet érvelek, hogy az archaizmus meghatározásának problematikussága nemcsak a nyelvelméleti orientációból következik, hanem – foucault-i kifejezéssel élve – a modern episztémé reflektálatlanságából. Ezért az archaizmus újradefiniálása – egy funkcionális-kognitív stilisztikai kutatás megalapozásaként – elsősorban a történelemre, valamint a nyelv történetiségére vonatkozó hagyományos előfeltevések explikálását és kritikai megközelítést teszi szükségessé. Csak ezt követően lehet eredményesen kezdeményezni az archaizáló nyelvhasználat (tehát egy, a korábbinál tágabb funkcionális kategória) szemantikai alapjainak kidolgozását kognitív nyelvészeti kiindulópontból.

2. A történeti módszer kritikája

Az archaizmus hagyományos meghatározása problematikus, mert ha következetesen a nyelvi rendszer diakrón állapotaihoz viszonyítva értelmezzük az archaizmusokat (vagyis ragaszkodunk a diakrónia kritériumához), nem jutunk el egy általános érvényű magyarázathoz, vagyis nem tudjuk kimerítően megragadni az elavuló nyelvi elemek régiességének jellegét. A régies jelleg ebben e megközelítésben abból következik, hogy az adott nyelvi egység a rendszer egy korábbi állapotából kerül át. Már Fónagy Iván (1970: 431) felismeri az antik

retorikák alapján, hogy az archaikus kifejezés hiányt pótol, ugyanakkor nem válik egyértelművé, hogy a mindenkori jelen nyelvi rendszerében hol és hogyan jelenik meg hiány, s miért van szükség annak pótlására. A hagyományos meghatározás révén csupán egy kritériumhoz jutunk el, amely mentén elvileg egyértelműen elkülöníthetők az elavult és az el nem avult kifejezések, ám nem magyarázható általánosan az archaikusság mibenléte. Olyan heterogén kategóriát eredményez a hagyományos definíció alkalmazása, amely nem értelmezhető, csak osztályozható: ez vezet el az archaizmuskutatásban tapasztalható bonyolult, több szempontú taxonómiáig (l. Heltainé Nagy 2008). Ennek háttérében a nyelvi rendszer autonómiájának előfeltevése, illetőleg a rendszer szinkrón és diakrón aspektusának merev elválasztása áll. Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy ez a hagyományos meghatározás a nyugati világ modern episztéméjébe (l. Foucault 2000: 15–16, 185, l. még Kisantal-Szeberényi 2003: 432), vagyis a modern tudományosságot, annak tapasztalati terét és elméleti tárgyait, továbbá az ezekről kialakuló diszkurzív struktúráját meghatározó ismeretelméleti mezőbe illeszkedik, ily módon magyarázó értékét is mindenekelőtt ebből nyeri. Amennyiben tehát az archaikus nyelvhasználat új megközelítését kívánjuk megalapozni, azt nem a nyelvelméleti előfeltevések felülvizsgálatával, hanem magára a nyelvre mint történeti hagyományra irányuló megismerés módjainak tisztázásával szükséges kezdeni.³

A történeti tudat, vagyis annak a belátása, hogy a megismerő és a megismerés tárgya saját történetiségében meghatározott, a felvilágosodás teleologikus racionalizmusának elutasításával kezdi meg pályáját, a tizenkilencedik század historizmusában. Nem véletlen, hogy a történeti módszer kulcsfigurája, Leopold von Ranke éppen Hegel ugyancsak célelvű történetelméletével helyezkedik szembe, kifejtve, hogy minden nemzedék, állam, korszak közvetlenül az isteni akarat megnyilvánulása, nem pedig a Szellem előrehaladásának egymást követő fázisai (Breisach 2004: 239–241). A modern történeti tudat legfőbb célja, hogy a múltat a maga egyediségében ismerje meg.⁴ Ennek háttérében az objektivitás igénye áll (a rankei „wie es eigentlich gewesen” értelmében): a múltat úgy lehet a maga valójában megismerni, ha saját életösszefüggésébe helyezzük, tehát ha eltekintünk jelenbeli megismerő pozíciónktól (Breisach

³ Fontos megjegyezni, hogy a történelmi tapasztalat nyelviségére, illetőleg az ebből következő episztemológiai problematikára a történetelmélet is reflektált az utóbbi évtizedekben (l. Kisantal-Szeberényi 2003), vö.: „a történeti tapasztalat tartalmának kifejezése [...] a jelenkori nyelvfilozófiát, illetve a nyelv és a világ közti kapcsolat aktuális koncepcióit alátámasztó feltételezések vizsgálatára ösztönöz bennünket” (Ankersmit 2000: 171).

⁴ Különösen érvényes ez a múlt „antikvárius” szemléletére, miként erre már Friedrich Nietzsche is rámutat a historizmust bíráló „korszerűtlen elmékedésében” (l. Nietzsche 1989: 42–47, továbbá Kisantal-Szeberényi 2003: 416–417).

2004: 287–288, l. még Nietzsche 1989: 65, Kisantal–Szeberényi 2003: 415). Annak érvényesülése esetén ugyanis elkerülhetetlenné válna a megismerés tárgyának szubjektív értékelése.

A modern történeti tudat olyan episztémé terméke, amelyben a minket körülvevő világ minden entitása a maga történetiségén keresztül válik megismerhetővé. Ezáltal azonban az episztémének, vagyis a modern történeti megismerés kiindulópontjának legfőbb előfeltevése a jelen és a történeti hagyomány közti áthidalhatatlan elvi távolság: csak akkor lehetséges a múlt egy darabjának megismerése, ha az lezárult, saját összefüggésrendszere van, amely saját nézőpontjából látható át, ehhez pedig érvényen kívül kell helyeznünk jelenbeli, szubjektív nézőpontunkat (Gadamer 2003: 17, 333). Mindez két szempontból is ellentmondásos. Egyfelől felmerül kötelező érvényű tudományos kritériumként a múlt tárgyiasításának, objektiválásának igénye, a megismerő és a megismerés tárgyának episztemológiai (és ontológiai) elidegenítése, amely lehetetlenné teszi a megértést, a hagyományból való részesedést (Gadamer 2003: 370). Másfelől a múlt egyediségének megismerése, azaz a jelen és a múlt között megnyitott szakadék áthidalása csak azáltal lehetséges, hogy a megismerő egy történelmen kívüli nézőpontot érvényesít, azaz kilép a történelemből – Foucault (2000: 411) szavaival az ember saját „történelmietlenedése” révén, saját végességétől eltekintve képes csak pozitív történeti megismerésre a historizmusban. Belátható azonban, hogy ilyen abszolút nézőpont csak a megismerő ember végletes idealizálásával érvényesíthető.

Következésképpen a történeti tudat által kezdeményezett megismerési mód lehetetlenné teszi magát a megismerést. Ebből a felismerésből következik a historizmusból eredő történeti megismerési mód visszabontásának, illetve egy másik megismerési mód körvonalazásának szükségszerűsége. Mindez azonban nem jelentheti egy új, abszolútnak tekintett nézőpont kijelölését, hiszen ebben az esetben nem sikerülne meghaladni a modern ismeretelméleti mező belső ellentmondásait. Miként Nietzsche (1989: 95) megjegyzi: a „felejteni-tudás és a határolt horizont mögé zárkózás” az, amely kivezethet a történeti megismerés paradoxonából. Vagyis be kell látnunk, hogy éppen a viszonylagosság, tehát saját megismerő pozíciónk meghatározottságának elfogadása vezethet el a megértéshez. A megismerés alapjának tekinthető tapasztalat ugyanis maga is belső történetiséggel rendelkezik: a tapasztalás folyamata nem a tények rögzítése, hanem korábbi tapasztalatainkból származó tudásunk és elvárásaink megmozgatása; a megértés múlt és jelen megismerő horizontjának összeolvadása (Gadamer 2003: 255, 342). A megismerő saját meghatározottságának elfogadása révén nyitja meg a megértés valódi lehetőségét, hiszen ebben az esetben az időbeli távolság a hagyomány és az értelmező párbeszédének játéktere. „Az idő – írja Gadamer (2003: 332) – immár elsődlegesen nem szakadék, melyet

át kell hidalni, mert elválaszt és távol tart, hanem valóban a történet hordozó alapja, melyben a jelen gyökerezik. Ezért az időbeli távolság nem valami olyasmi, amit le kellene győzni. [...] Valójában az a feladatunk, hogy az időbeli távolságban a megértés pozitív és termékeny lehetőségét ismerjük fel. Nem tátongó szakadék, hanem kitölti a szokás és a tradíció kontinuitása, melynek fényében megmutatkozik nekünk a hagyomány.”

Ily módon a megértés egyetlen lehetséges módja a jelenbeli perspektíva következményeinek való alárendelődés, a „végesség analitikája” (Foucault 2000: 415–416). Annak belátása, hogy csak előzetes fogalmaink játékba hozásával értelmezhetjük a hagyományt, ezeknek a fogalmaknak a kikapcsolása tehát nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is (Gadamer 2003: 440). A megismerő nem léphet ki saját életösszefüggéseiből, hiszen a megismerés „feltételezi az életet, vagyis az élet fenntartásában ugyanúgy érdekelt, ahogyan minden lény érdekelt a saját továbbélésében” (Nietzsche 1989: 96). Lényeges, hogy a történeti megértés nem valami adott, a megismerőtől függetlenül tételezett dolog elemzése, hanem saját tudásunk felülvizsgálatának dinamikus folyamata egy másik nézőpont bevonásával. Érdekes ezen a ponton továbblépnünk némiképp Gadamernél. Ő ugyanis a történeti módszer paradox jellegét a filozófiatörténet tanulmányozása során ismerte fel, a megértést mint hermeneutikai tapasztalatot pedig elsődlegesen a műalkotásokra vonatkoztatta. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a nyelv alapvető jelentőségű a hagyomány közvetítésében. Ennek alapján minden interszjektív jelentésképzés, amely a nyelv közegében megy végbe, egyben hermeneutikai tapasztalat is (Gadamer 2003: 432). Következésképpen maga a nyelv biztosít közeget az egyidejűtlenségek egyidejűségére, jelen és múlt koegzisztenciájára. A nyelv a hagyomány egyik legfőbb konstituense, ily módon minden nyelvi megnyilatkozás értelmezése hermeneutikai szituáció: értelemképzés nézőpontok összehangolásának, horizontok összeolvadásának terében.

Ezen a ponton válik egyértelművé, hogy a mindenkori nyelvhasználó perspektíváját érvényesítő funkcionális nyelvelméleti kiindulópont, illetőleg a nyelvet a megismerés közegének és eszközének tekintő kognitív nyelvészeti kiindulópont érvényesítéséhez megkerülhetetlen egy általános ismeretelméleti pozíció körvonalazása. Olyan történeti gondolkodást kell megvalósítani, amely nem tárgyiasítja a múltat, nem idealizálja a megismerő embert, és nem abszolutizálja a történeti nézőpontot. Éppen a történeti nézőpont rögzítettségének, ezáltal viszonylagosságának elismeréséből kiindulva nyílik lehetőség az archaizáló nyelvhasználat funkciójának értelmezésére. Ez a funkció a nyelvi interakcióban, az interszjektív jelentésképzésben valósul meg. Abban a folyamatban, ahogyan a közös figyelem középpontjába helyezett entitást, jelenetet a nyelvhasználók saját enciklopédikus és nyelvi tudásuk alapján, az

interszjektív referencia aktusában fogalmilag konstruálják (vö. Sinha 1999). A továbbiakban ennek az archaizáló funkciónak a magyarázatára teszek kísérletet szemantikai alapokon.

3. Az archaizáló kifejezések nyelvi potenciálja

Az archaizáló nyelvhasználat stilisztikai leírásában a funkcionális-kognitív előfeltevéseknek megfelelően mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, hogy a nyelvben meglévő megformálási lehetőségek (a nyelv önmagában vett variabilitása mint potencialitás, l. Tolcsvai Nagy 2004: 144-146, 2005: 37-41) milyen módon motiválják az archaikus stílusminősítést. E motiváció szerkezeti és műveleti szempontból egyaránt megközelíthető. Eszerint:

- vizsgálni kell, hogy a nyelvi szimbólumokat motiváló szemantikai szerkezetek milyen módon működnek közre a jelentés archaikus jellegének kialakításában: feltételezhető-e az archaikusságot hordozó alszerkezet szemantikai struktúrájukban, illetve milyen módon teszik szerkezetileg hozzáférhetővé a hagyományozódó tudást;
- vizsgálni kell, hogy az egyes szemantikai struktúrák hogyan értelmeződnek archaizmusokként a diskurzusban, azaz milyen műveletekkel valósul meg az archaizálás a nyelvi interakcióban.

A nyelvi potenciál e két aspektusának együttes elemzésével megragadhatóvá válik az archaikus nyelvhasználat referenciális funkciója. A funkcionális-kognitív stilisztikai leírásban az archaikus jelleg tehát nem az adott kifejezés történeti alakulásából, valamely nyelvtörténeti korszakon belüli lokalizálhatóságából, illetőleg tudományos módszerekkel kidolgozott etimológiájából következik, hanem abból, hogy olyan fogalmi tudást tesz hozzáférhetővé, amely a nyelvközösség történeti hagyományára vonatkozik.

Lényeges azonban, hogy az archaizmus nem egyszerűen e tudáshoz történő hozzáférést teszi lehetővé (ezt ugyanis bármely semleges nyelvi szerkezet biztosíthatja a múltra vonatkozó enciklopédikus tudás nyelvi szimbolizálásával), hanem a hagyományt magát be is vonja a fogalmi feldolgozásba, hiszen azon keresztül kezdeményezi a referenciális jelenet konceptualizációját. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az archaizáló nyelvhasználat a hagyományt részlegesen önállósló ismeretforrásként helyezi előtérbe. (Ezt a perspektivizáció kapcsán részletezem a későbbiekben.)

Fontos továbbá már ezen a ponton tekintetbe venni, hogy minden stílus-hatás a szövegben bontakozik ki, következésképpen az archaizáló nyelvhasz-

nálat nem az egyes elszigetelt, archaikus stíluspotenciált hordozó kifejezések összege, hanem dinamikus jelentésképzési folyamat, amely a diskurzusban megy végbe, összefüggésben a referenciális jelenettel és az arra irányuló nyelvi szimbólumok lehorgonyzásával (l. részletesebben a 3.2 alfejezetet).

3.1. Az archaikusság szerkezeti megközelítése

Az archaizáló stílusminősítést motiváló szemantikai szerkezetek elemzésekor az egyik legfőbb kérdés, hogy van-e olyan része ezeknek a struktúráknak, amely az archaikusságot valósítja meg, s ha igen, hogyan modellálható mindez. Ennek vizsgálatához mindenekelőtt a használatalapúság elvéből (l. Kemmer-Barlow 2000, Langacker 2000) kell kiindulnunk, amelynek értelmében a nyelvhasználó a nyelvi rendszerről való tudását a nyelvhasználati szituációkból nyeri, vagyis a nyelvi rendszer elemei a tényleges nyelvi interakciókból sematizálódnak és kategorizálódnak. Az archaizáló nyelvhasználat kutatásában ez az elméleti előfeltevés azért különösen fontos, mert funkcionális kiindulópontból nem tételezhetünk valamilyen a priori szemantikai jegyet vagy komponenst, amely az archaikus minősítést lehetővé teszi. Ebből következően az archaikus jelleg is egyéni begyakorlási folyamatban sáncolódik el, s válhat a sematikus jelentésszerkezet részévé.

Ezen a ponton támaszkodhatunk Langacker (1987) megállapításaira. A kognitív nyelvtanban a nyelvi rendszer elemei konvencionális nyelvi egységek, amelyek dekontextualizációs folyamatban sematizálódnak. Az így létrejövő szemantikai egységek kognitív tartományokkal jellemezhetők, a jelentésstruktúrában pedig bármely fogalmi tudásrendszer tartományként funkcionálhat, a nyelvi jelentés tehát enciklopédikus természetű. Amint Langacker (1987) kifejti, a nyelvhasználók társadalmi viszonya, a beszédhelyzet jellemzői, tehát a verbális interakció szociokulturális tényezői is konceptuális struktúrákként dolgozódnak fel, ily módon kognitív tartományként részét képezhetik egy szemantikai egység jelentésszerkezetének. Amennyiben egy szociokulturális tényező kellő gyakorisággal fordul elő egy nyelvi szerkezet interakcionális közegében, „túlélheti a dekontextualizációs folyamatot, és az eredményként előálló egység szemantikai specifikációja marad” (Langacker 1987: 63, l. még Tolcsvai Nagy 2004: 153). Ezáltal az adott kifejezés szociolingvisztikai státusa a szemantikai struktúra részévé, sematikus alstruktúrájává válhat.

Ezt továbbgondolva egy nyelvi szimbólum archaikussága mint szociokulturális státus is sematizálódhat, periférikus tartományként, az idő tartományaként jelenhet meg a sematikus jelentésszerkezetben. Archaizáló nyelvhasználat esetén ebben a tartományban mindig az archaikus érték van

előtérben, a semleges és a neológ érték háttére előtt. Az archaikusság mértéke eltérő lehet. Tekintsük például a következő szövegrészletet:

- (1) És történt, hogy elszánták magokat azon gyár férfiai, hogy gazdaságossá tennék az termelést, és nem fizetnének annak, aki nem dolgozik.

Az (1) példában olyan kifejezéseket találunk, amelyek elsődlegesen fonológiai struktúrájukból következően minősülnek archaikusnak: *magokat*, *azon*, *az termelést*. Ezeknek a szerkezeteknek a fonológiai feldolgozása során feltehetően semmilyen partikuláris, a történeti múltra vonatkozó fogalmi tudás nem aktiválódik. Ugyanakkor ezek a fonológiai struktúrák olyan szemantikai struktúrákkal állnak szimbolikus viszonyban (l. Langacker 1987: 56–62, 81, 328–368), amelyeknek részét képezi az idő sematikus tartománya, amelyen belül előtérben áll az archaikusság értéke, mert ezek a szemantikai szerkezetek a nyelvközösség hagyományait közvetítő megnyilatkozások (bibliai szövegek, népköltészet) értelmezése során konvencionalizálódnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kifejezések által hozzáférhetővé tett fogalmi tudás nem minősül archaikusnak,⁵ de a fonológiai struktúra feldolgozása és egyéni begyakorlása során a jelentésszerkezet részévé válik az idő tartománya (a fonológiai és a szemantikai pólus között fennálló szimbolikus viszony mentén), és elsáncolódik az archaikusság értéke.

Hasonló megállapítás tehető a régies grammatikai szerkezetek kapcsán, mint amilyen példánkban a *gazdaságossá tennék*, illetve a *nem fizetnének*. Kognitív nyelvtani kiindulópontból a nyelvtan nem tekinthető autonómnak, lévén a szemantikai tartalom strukturálása és szimbolizációja, vagyis a nyelvtani szerkezeteknek is jelentésük van, még ha sematikus jellegű is; egyfelől tehát a morfológia, a szintaxis és a lexikon kontinuumot alkot, másfelől a grammatikai konstrukciók is egy fonológiai és egy szemantikai struktúra szimbolikus viszonyaként írhatók le (Langacker 1987: 12). Ily módon a fenti mellékmondatbeli állítmánynak is elsősorban a fonológiai struktúra régiessége folytán tulajdonítható archaikus stílusminősítés. Másként fogalmazva, a feltételes módú igealak nem sematikus jelentésével ér el archaikus stílushatást (hiszen az igé-

⁵ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a példaszöveg befogadása során olyan enciklopédikus ismeretek is előtérbe kerülhetnek a motivációs kontextusból, amelyek az adott szöveg műfajára, valamely hagyományozódott nyelvváltozatra, illetőleg a közösségi szöveghagyományra mint kulturális produktumra vonatkoznak. Az itt javasolt megközelítésben azonban ezek az ismeretek nem a régies stílusminősítés szerkezeti aspektusának leírásában, hanem az archaikus nyelvhasználat szövegbeli megvalósulásának magyarázatában válnak fontos tényezőkké, ugyanis a perspektivizáció explicitté tétele során funkcionálnak (l. később). A kifejezések által hozzáférhetővé tett fogalmi tudás ezen a ponton a szemantikai szerkezetek háttéréként kibontakozó konceptualizációkra vonatkozik.

ben profilált folyamat feltételessége nem kerül előtérbe a feldolgozás során), s nem is a rá vonatkozó nyelvtörténeti ismeretek⁶ révén, hanem azáltal, hogy a jelenben nem konvencionális (komplex) fonológiai struktúrának tekinthető. Valószínűsíthető tehát, hogy a grammatikai szerkezet archaikus jellege is elsősorban a fonológiai pólus feldolgozásának folyamatában érvényesül, vagyis funkcionális-kognitív megközelítésben nem tételezhető külön grammatikai archaizálás, ugyanakkor nem zárható ki a szemantikai feldolgozás közreműködése sem.

Mindezek alapján az archaizáló nyelvhasználat hagyományos alkategóriái (fogalmi, jelentésbeli és formai, l. Heltainé Nagy 2008: 128–129) nem egymástól elkülönülő jelenségcsoportok, hanem az archaizálás kontinuumának egyes tartományai. A fenti példa, vagyis a fonológiai struktúrában tapasztalható archaikusság minden bizonnyal az archaikus nyelvhasználat kontinuumának egyik végpontja, míg a régies grammatikai konstrukció a kontinuum két végpontja (a fonológiai és a fogalmi archaizálás) között helyezhető el. Az archaikus minősítés alapja a fonológiai végpontra a nyelvközösség hagyományának részét képező megnyilatkozások értelmezésének tapasztalata. Ennek révén formálódik ugyanis az archaikusság szociokulturális státusa. A korábbi megnyilatkozások tehát mint a közösség hagyományának szemantikus vagy specifikus fragmentumai jelennek meg a jelentésképzés során, s képezik azt a közeget, amelyben az archaizálás kibontakozhat. Lényeges azonban, hogy a fonológiai, a grammatikai és a fogalmi archaizálás is szemantikailag ragadható meg szerkezeti szempontból: a szemantikai struktúrában az idő szociokulturális tartományának megjelenésével, azon belül a régiesség értékének előtérben állásával, illetve e tartomány profilálódásával, a szerkezet feldolgozása, vagyis a jelentésképzés folyamatában. Éppen ezért rendezhető el kognitív nyelvészeti kiindulópontból az archaizálás egy kontinuum mentén.

Megállapítható továbbá, hogy egy nyelvi elem régiessége mindig valamilyen értelmezési háttér előtt alakul ki, illetve profilálódik. Ennek a háttérnek a körülírásában alkalmazható eredményesen a keretszemantika, amely ugyan elsődlegesen szószemantikai irányultságú, de az archaizáló nyelvhasználat leírásában termékeny elméleti kiindulópontnak bizonyul. Fillmore (2006) a jelentést a tapasztalatok kategorizálásának aktusával ragadja meg: a szavak és más nyelvi formák szemantikai kategóriákra mutatnak, amelyek tágabb konceptuális szerkezetek részei. A jelentésképzés tehát a tapasztalat kategóriába sorolása a világról való fogalmi tudás előtérben, ugyanakkor a katego-

⁶ A célhatározói mellékmondatban tapasztalható feltételes mód a latin nyelv igemód-egyeztetési szabályai, az ún. *consecutio temporum* hatására jelent meg a magyar kódexekben, majd az eredeti magyar nyelvű levelekben is az ómagyar korban, s különösen a főmondat múlt idejű igéje után volt gyakori (l. Kiss-Pusztai szerk. 2005: 516–517).

rizálást és magát a fogalmi tudásrendszert is a megismerési szituáció motiválja, vagyis az a kontextus, amelyben a nyelvközösség szükségét érzi az adott kategóriák kialakításának (l. Fillmore 2006: 373–374, 381). Mindig valamilyen motivációs kontextusban válik ésszerűvé, elfogadhatóvá és értelmezhetővé egy entitás kategorizálása, vagyis az adott nyelvi forma használata az adott szituációban. Ez a motivációs kontextus a társadalmi, kulturális szokásokból, a társadalmi intézményekre vonatkozó, közösségben hagyományozódó ismeretekből, illetve korábbi értelmezésekből formálódik, s ez teszi érthetővé egy kategória kialakítását, valamint egy kategorizációs aktus végrehajtását a nyelvközösségben. Ilyenformán mind a jelentést, mind pedig a nyelvi szerkezet használatát ez az összetett kontextus motiválja, mégpedig azért, hogy ezzel összhangban strukturáljuk a jelentések háttérében kialakuló kategóriarendszert. A motivációs kontextus által kezdeményezett, egymással is rendszeresítő összefüggésben álló kategóriák alkotják egy nyelvi egység szemantikai keretét (Fillmore 2006: 381). Lényeges, hogy az így értelmezett szemantikai keret nem nélkülözhetetlen a nyelvi szerkezet értelmezésében, ugyanakkor e keret nélkül a nyelvközösség konvencionális tudása nem képezné részét a jelentésnek. Fontos továbbá, hogy a tapasztalatok feldolgozása során a motivációs kontextus, ezzel együtt pedig a nyelvi egység szemantikai kerete is alakítható, a nyelvhasználat folyamatában a megnyilatkozó ugyanis intencionálisan alkalmazza a keretet a szituációra (Fillmore 2006: 382). Következésképpen a keretszemantika nemcsak funkcionális, hanem használatalapú elmélet is, hiszen maguk a keretek a megismerési szituációkból erednek, s azokban alakulnak.

A nyelvi interakció során a közös figyelem középpontjába helyezett entitás vagy jelenet fogalmi konstruálásában a szemantikai keretek tehát közösségleg motivált, egyénileg elsáncolt konstruálási módokat tesznek hozzáférhetővé, rugalmasan alkalmazhatóvá. A szemantikai keret kategóriák rendszere, amely a motivációs kontextus mint konceptuális háttér előtt működtethető. A jelentésképzés aktusában a nyelvhasználó dinamikusan alkalmazza a szemantikai keretet, hogy más nyelvhasználók számára konceptualizációkat kezdeményezzen: a nyelvi szerkezet feldolgozása során a befogadó a referenciális jelenetet, illetve annak résztvevőit a kifejezéshez tartozó szemantikai keret mentén, azt aktualizálva vagy módosítva dolgozza ki fogalmilag.

Mindezek alapján funkcionális kiindulópontból akkor minősül archaikusnak egy nyelvi egység, ha motivációs kontextusa a nyelvközösség hagyományára vonatkozó ismereteket tartalmaz, s ezek az ismeretek a kifejezés szemantikai kerete által válnak hozzáférhetővé a nyelvhasználók számára. A kifejezés előhívja létrehozásának történeti bázisát (Fillmore 2006: 385), tehát a jelentésképzés folyamatában a szemantikai szerkezet által profilált entitás, folyamat vagy

viszony a közösség múltja felől értelmeződik azáltal, hogy szemantikai keretében a közösség múltjára vonatkozó fogalmi tudás motiválja a kategorizálást.

Mint látható, az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív értelmezésében nem a nyelvi forma, hanem a jelentést motiváló kategóriák történetisége a döntő tényező. Az archaikus minősítést a mindenkori nyelvhasználó számára nem a struktúra történetére vonatkozó tudás kezdeményezi, hanem az az értelmezési közeg, amelyben a struktúra szemantikailag motiválttá válik. Különösen érvényes ez az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának másik végpontjára, amelyet hagyományosan lexikális, vagy fogalmi archaizmusnak tekint a korábbi szakirodalom. Vizsgáljuk meg a következő szövegrészletet:

- (2) Leültem az ágy szélére, apám pedig beléfogott a távollétemben történetek elbeszélésébe. Alig két héttel azután, hogy engem fölrakott az Izsákfalvára induló szekérre, levelet kapott az ödenburgi tanácstól, amelyben tudatták velem, hogy fivére, kinek feleségét s két gyermekét már előző évben elragadta a pestis, maga is elhunyt valamely gyors lefolyású betegségben, de mégsem annyira hirtelen, hogy ne lett volna ideje testámentumot tenni, amelyhez tanúnak, annak rendje és módja szerint, a külső és belső tanács két-két tagját kérte fel.

A példa archaizáló nyelvhasználata mérsékelt, ugyanakkor az *ödenburgi* és a *testámentumot* kifejezések határozottan előtérbe kerülnek. A teljes szövegben elbeszélte történet magyar nyelvterületen, Nyugat-Magyarországon játszódik, ezért a Sopronra referáló német városnév mindenképpen feltűnő: a mai magyar nyelvhasználók a magyar nyelvterület településeit magyar nevükkel jelölik. Ebből következően az *ödenburgi* szerkezet feldolgozásakor a nyelvhasználó nem a saját jelenére vonatkozó tudását érvényesíti a kategorizálás során, hanem olyan motivációs kontextus segítségével értelmezi a kifejezést, amely a magyar nyelvközösség múltjáról szerzett ismereteket mozgósít. Ehhez hasonlóan a *testámentumot* szerkezet szemantikai kerete is a múltra vonatkozó fogalmi struktúrákat tesz hozzáférhetővé, hiszen a végrendeletet mint a közös figyelmi entitást a hagyomány felől teszi kidolgozhatóvá. Természetesen mindkét kifejezés fonológiai feldolgozása is közreműködik az archaikus stílusminősítésben.

Fontos megjegyeznünk, hogy a fenti két szerkezet értelmezéséhez, illetőleg a régies nyelvhasználat felismeréséhez nem a közösség múltjának részletes, specifikus ismerete szükséges. Nem kell tehát pontosan tudnia a nyelvhasználónak, hogy melyik történeti korszakban, a magyar nyelv történetének mely időszakában volt konvencionális a szabad királyi városok német elnevezése, illetve a végrendeletre használt latin jövevényszó. Elegendő annak felismerése,

hogy a jelenben nem konvencionális a jelentésszerkezet. Ez a felismerés pedig abból következik, hogy a kifejezés szemantikai struktúrájának részét képezi az idő szociokulturális tartománya, amelyben az archaikusság érték profilálódik.

Összegezve az eddigieket, az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljának szerkezeti aspektusa a következő módon írható le. A keretszemantika az archaizáló nyelvhasználat szemantikai motiváltságának megragadását teszi lehetővé, ráirányítva a figyelmet a nyelvi egységek motivációs kontextusára. Ez a kontextus archaizáló kifejezések esetén részben nem nyelvi, enciklopédikus tudásból, részben pedig a közösség szöveghagyományának elemeiből, a múltból eredő megnyilatkozások sematikus vagy konkrét töredékeiből mint tágran értett intertextusokból (Gasparov 2010: 3–4) épül, vagyis az archaizmusok jellemezhetők egyfelől enciklopédikus, másfelől intertextuális motiváltsággal. (E két motivációs kategória természetesen nem határolható el élesen, s az esetek többségében feltehetően mindkét motiváltság érvényesül valamilyen mértékben, tekintetbe véve, hogy a szöveghagyomány nemcsak intertextusok összességéként, hanem enciklopédikus tudásként is mozgósítható.) Ebben a kontextusban minősül egy kifejezés archaizmusnak, tehát olyan szemantikai szerkezetnek, amely a nyelvközösség szociokulturális és nyelvi hagyományai felől értelmezhető. Az archaizáló minősítés elsáncolódása során a szemantikai szerkezetben megjelenik az idő szociokulturális tartománya, azon belül előtérbe kerül a régiesség értéke. Az archaizáló nyelvhasználat intenzitása mindezek alapján az idő tartományának a szerkezeten belüli centralitási fokával ragadható meg: minél inkább központi tartomány az idő szociokulturális tartománya, azaz minél inkább beletartozik a szerkezet aktív zónájába, automatikusan aktiválódva a szerkezet feldolgozása során, annál intenzívebb lesz a kifejezés archaikus minősítése, másfelől a nyelvi egység annál inkább tekinthető prototipikus archaizálásnak.

Ebben a leírásban akkor is szemantikailag motivált az archaizálás, ha a fonológiai struktúrában valósul meg. A közösség szöveghagyományába tartozó megnyilatkozások feldolgozása során sematizálódik a fonológiai struktúra, annak archaikus jellege ugyanakkor a vele szimbolikus viszonyban álló szemantikai struktúrában rögzül. Fonológiai archaizálás (valamint régies grammatikai konstrukció) esetén a motivációs kontextuson belül a szöveghagyomány fragmentumai kerülnek előtérbe. Az archaizáló nyelvhasználat másik végpontjának, a fogalmi archaizálásnak a megvalósulásakor a motivációs kontextusban a hagyomány mint konceptuális tudásrendszer válik elsősorban hozzáférhetővé, ugyanakkor az így motivált szemantikai szerkezetben is aktiválódik az idő szociokulturális tartománya. Ezáltal eredményesen modelálható az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának mindkét végpontja.

3.2. Archaizáló nyelvhasználat a diskurzusban

Az archaizáló nyelvhasználat terminus már önmagában hivatott jelezni, hogy az archaizálás a nyelvi interakcióban, a diskurzus folyamatában bontakozik ki, s válik értelmezhetővé. Ezért a nyelvi potenciál magyarázatában is érvényesíteni kell a műveleti megközelítést, tehát vizsgálni kell, hogy az imént bemutatott szemantikai szerkezet miként működik közre a diskurzus konceptuális szerveződésében. Az archaizálás mint referenciális jelenség is csak ezáltal modellálható, hiszen az interszjektív nyelvi tevékenység keretei között a jelentésképzés folyamatában épül ki a referenciális entitást vagy jelenetet konstruáló fogalmi struktúra.

Induljunk ki abból a megállapításból, hogy bármely nyelvi struktúra (szimbolikus egység) kezdeményezi valamilyen módon az aktuális diskurzustér (current discourse space) alakítását (Langacker 2001: 151). A diskurzus konceptuális struktúrája több szinten épül párhuzamosan, az egyes nyelvi egységek pedig ezeknek a szinteknek a kidolgozásában funkcionálnak. Elsődlegesen az objektív jelenet (objective scene) megváltoztatását kezdeményezik: új résztvevőt vezetnek be, illetve megváltoztatják a figyelem irányulását a jeleneten belül (Langacker 2009: 2). Ugyanakkor a diskurzustér részét képezi a beszédhelyzet (vagyis a résztvevők, a köztük lévő kapcsolat és maga a beszédesemény) mentális reprezentációja, az alap (ground), továbbá a tudatos figyelem hatóköre (scope of awareness), amely az alapot és az objektív jelenetet foglalja magában, végül a közvetlen kontextus (immediate scope) is, amely a nyelvi interakció tágan értett fizikai és társas közege (Langacker 2009: 1-2).

Amennyiben az idő szociokulturális tartományát tekintve semleges diskurzusban, egy nyelvi struktúra feldolgozásán keresztül egy entitás a közös figyelem középpontjába, azaz figyelmi fókuszba kerül, az entitást leképező konvencionális szemantikai struktúra az alaphoz, tehát a megértett és feldolgozott beszédeseményhez horgonyzódik le (Tolcsvai Nagy 2010: 130-132), vagyis a típus megvalósulása az alaphoz viszonyítva értelmeződik. Lényeges egyfelől, hogy hagyományos megközelítésben a lehorgonyzás megvalósítása előfeltételezi a szűkebb értelemben vett referenciát, azaz egy entitás vagy folyamat azonosítását a szövegvilágban nyelvi szimbólum alkalmazásba vételével, hiszen a lehorgonyzás éppen a referenciák koordinálását teszi lehetővé a diskurzusban (Brisard 2002: xvi). Másfelől a lehorgonyzás, vagyis egy világbeli entitáshoz vagy folyamathoz történő konceptuális hozzáférés megvalósítása (ezen keresztül az entitás vagy folyamat bevonása az objektív jelenetbe) önmagában nem kerül a figyelem előterébe, hiszen éppen a lehorgonyzás művelete során határolódik körül az objektív jelenetet magában foglaló figyelmi hatókör, s alakul ki a hatókörhöz vezető fogalmi ösvény (Brisard 2002: xii-xv). Másként fogalmazva, az egyes szemantikus szemantikai szerkezetek kidolgozásának episztemikusan

orientált folyamata teszi lehetővé, hogy a diskurzus résztvevői összehangolják a típusok megvalósulásait, miközben az összehangolás művelete nem profilálódik. A résztvevők világról való tudásrendszerében, ismeretrepertoárjában értelmeződnek a szemantikai szerkezetek típusok megvalósulásaként, következésképpen a lehorgonyzás művelete során a megnyilatkozó nemcsak ráirányítja a befogadó figyelmét valamely referensre, amelyről feltételezi az azonosíthatóságot, hanem mentális kontaktust is lehetővé tesz az adott referenssel: minősíti a referens viszonyát a diskurzus fizikai, mentális és szociális világához (Brisard 2002: xiii-xv).

Látható, hogy a lehorgonyzás hagyományos (langackeri, illetve brisardi) felfogása magát a műveletet a konceptualizáló és a konceptualizált jelenet viszonyában értelmezi, amennyiben az objektív jeleneten belüli entitásokhoz való fogalmi hozzáférés kialakításaként határozza meg. Ez a megközelítés olyan szűkebb referenciatípust implikál, amely kimerül a szemantikai szerkezetek típusvonalozásában: a nyelvi szimbólumok eredendően típusokra referálnak ebben a megközelítésben, s csak a diskurzusban, a lehorgonyzás művelete révén jelölik az objektív jelenet entitásait. Másként fogalmazva, a séma megvalósulásának folyamatában, azaz a konstruálásban jön létre az a kidolgozott szemantikai szerkezet, amely a megfigyelt jelenetet, illetve annak egy részét konceptualizálja valamely nézőpontból, s amely így tehát az alapozva van lehorgonyozva. A hagyományos megközelítésben az instanciáció és a konceptualizált entitás viszonya már nem referenciális jellegű, hiszen a lehorgonyzás művelete maga nem referenciális művelet, hanem a referenciákat (azaz a típusvonalozásokat) összehangoló művelet. Mindez meglehetősen leszűkíti a referencialitás értelmezését, ráadásul a dinamikus jelentésképzést, vagyis a konstruálási folyamatokat nem-referenciális jellegű folyamatokként fogja fel. Ezt az ellentmondást Langacker (2008: 269-272) ugyan némiképp feloldja azáltal, hogy a referencialitást két szinten értelmezi: a típusvonalozást tekinti a konceptuális szintű referencialitásnak (ahol egy kifejezés konceptuális profilja lesz a referens), míg a diskurzus szintjén egy ennél tágabb referencialitást tételez (amely révén a konstruálásban kialakuló instanciáció egy diskurzusbeli entitásra vonatkozik, egy típus megvalósulásaként).

Az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív értelmezése során azonban ez a kétszintű referenciatípust sem problémamentes, kérdéses ugyanis, hogy amennyiben az idő szociokulturális tartományát a szemantikai szerkezetben lokalizáljuk, az vajon milyen mértékben profilálódik. Következésképpen a referencialitás kettős megközelítése alapján nem válaszolható meg egyértelműen, hogy az archaizálás mint referenciális művelet a konceptuális vagy a diszkurzív szinten megy végbe, vagy ha mindkét szintet érinti, úgy milyen jellegű különbség van a két folyamat között. A megoldást a referencialitás, il-

letve ezzel együtt a lehorgonyzás fogalmának kiterjesztése jelentheti, a funkcionális pragmatikai referenciaértelmezés alapján: ebből a kiindulópontból ugyanis a konceptualizáció minden művelete a referencia aktusán belül megy végbe, vagyis a fogalmi kidolgozás minden szinten (a típus és a megvalósulás viszonylatában is) referenciális folyamat (Sinha 1999: 231-232). Ennek értelmében a referenciális aktus fogja át a fogalmiasítás, a konstruálás lépéseit, így a lehorgonyzás is referenciális jellegű műveletként értelmezhető: olyan folyamatként, amely nemcsak a konceptualizált entitáshoz való fogalmi hozzáférést teszi lehetővé, hanem mindezt a konceptualizáló mint szubjektum felől kezdeményezi. Vagyis a konceptualizáló nem pusztán absztrakt vagy semleges tényezőként jelenik meg ebben a felfogásban, hanem a diskurzus egyik résztvevőjeként, mentális és szociokulturális jellemzőkkel rendelkező szubjektumként. A lehorgonyzás pedig az objektív jelenet, illetve a közös figyelmi jelenet résztvevői közti bonyolult viszonyrendszerben értelmezhető olyan műveletként, amely a referenciális jelenethez vagy entitáshoz vezető, interszubjektív jellegű fogalmi ösvényt alakítja ki. Tehát valóban összehangoló jellegű, de nem referenciákat hangol össze, hanem konceptualizációk egymáshoz igazítását biztosítja a referenciális aktusban.

Ebben a modellben válik sikeresen értelmezhetővé az archaizáló nyelvhasználat referenciális funkciója, összefüggésben a lehorgonyzással. Fontos belátni, hogy az archaizálás a konstruálás folyamatában bontakozik ki, ugyanakkor a diskurzus viszonyrendszere, amelyben a konstruálás végbemegy, nem egy konceptualizáló és egy objektív jelenet kétdimenziós konfigurációja (l. Verhagen 2005: 5-7), hanem a konceptualizált jelenet és a konceptualizálók (a diskurzus résztvevői), valamint a konceptualizálók egymás közötti viszonyának összetett, háromdimenziós viszonyrendszere. Az alap, amelyhez a nyelvi szerkezeteket lehorgonyozzuk, maga is interszubjektív természetű, hiszen a nyelvhasználati esemény résztvevői közös tudással rendelkeznek, egymást pedig intencionális mentális ágensnek tekintik (Tomasello 2002: 80-87). Tehát közös alapról (common ground, Verhagen 2005: 7) beszélhetünk, a megnyilatkozások pedig arra szolgálnak, hogy ehhez a közös alaphoz képest közös figyelmi és konceptualizációs műveleteket kezdeményezzenek. A diskurzus résztvevői konceptualizációikat koordinálják, mégpedig elsősorban a lehorgonyzás művelete révén.

Megállapítható, hogy az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív magyarázata szükségessé teszi a referencialitás és a lehorgonyzás fogalmának kiterjesztését. Mindez azonban lehetőséget is kínál egyúttal az archaizálás újraértelmezésére. Ha ugyanis a feldolgozásra kerülő szimbolikus egység szemantikai pólusában az idő szociokulturális tartománya, azon belül az archaikusság értéke előtérben áll, a lehorgonyzás két dimenzióban is megtörténik

párhuzamosan. Egyfelől az alaphoz horgonyozzuk le az entitást, hiszen ezáltal válik elérhetővé a szövegvilágban. Másfelől az entitás olyan típus/kategória megvalósulásaként konstruálódik, amely a nyelvközösség nyelvi és nem nyelvi hagyománya mint motivációs kontextus által motivált, így az entitás konceptuálisan a hagyomány felől válik hozzáférhetővé. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az archaizáló nyelvhasználatban a referenciális jelenet két dimenzióban konstruálódik: a konceptualizáció során az entitás egyrészt a közvetlen kontextus elemeként, a szövegvilág résztvevőjeként, másrészt a közösség hagyományának részeként kerül kidolgozásra. Következésképpen az archaizáló nyelvhasználatnak a konceptualizációban, a fogalmi konstruálásban van funkciója, mert a szövegvilág fókuszált elemeit a kollektív hagyományon keresztül teszi referenciálisan hozzáférhetővé. Ez az archaizálás referenciális funkciója. Az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának fonológiai végpontja azáltal tölti be referenciális funkcióját, hogy a szövegvilág részeként magát a megnyilatkozást, annak fonológiai, illetve szerkezeti megformáltságát helyezi a figyelem előterébe. Mivel a szemantikai szerkezetben ekkor is profilálódik az idő tartománya, az archaikus megformáltság értelemösszetevőként működik közre az entitás fogalmi feldolgozásában.

Nagyon fontos látni, hogy az archaizáló nyelvhasználat során egy a szövegvilágban azonosított entitás konceptuális kidolgozása történik meg magasabb reprezentációs szinten, azáltal, hogy az entitást a közösség hagyományaként felfogott enciklopédikus és nyelvi tudás rendszerében minősítjük. Ám éppen ebből következik az archaizálás alapvetően episztemikus jellege, összefüggése a deixissel: az archaikus szemantikai szerkezetek interszjektív referenciális értelmezése során a közösség hagyományának egy darabja mint közös tudás is önálló kiindulópontként jelenik meg a referenciális értelmezésben, kapcsolatba hozva a beszédesemény kontextusát a kollektív múlt kontextusával.

Ezért az archaizáló nyelvhasználatban a lehorgonyzás összetett folyamata maga is a figyelem előterébe kerül, ennek következményeként pedig a tudatos figyelem hatóköre is megváltozik: a fókuszba helyezett entitás kategorizálását és lehorgonyzását a hagyomány motivációs kontextusában is elvégezzük, ezáltal a figyelem nemcsak fókuszált szövegvilágbeli entításra, hanem a hagyomány egy részére is ráirányul. A tudatos figyelem hatóköre nyitottá válik a fogalmi tudásrendszerben strukturált múlt irányába, nem zárul le a beszédhelyzet közvetlen kontextusában. Éppen ezért tekinthető az archaizálás a perspektivizáció specifikus megvalósulásának: a dinamikus jelentésképzés folyamatában megjelenik a hagyomány perspektívája, vagyis a konceptualizáció érvényessége nem kizárólag a megnyilatkozóhoz kötődik, mert maga a fogalmi kidolgozás beágyazódik egy tág, a közösségi múlt felé nyitott diskurzustérbe (vö. Sanders-Spooren 1997: 89–90). Mindez a tudatosság szubjektumának

részleges áthelyezésével jár, hiszen a megnyilatkozó nem önmagában, hanem a közösség múltjára vonatkozó, kanonikus (enciklopédikus és nyelvi jellegű) ismeretek bevonásával vállalja a felelősséget a nyelv kifejezéseivel leképezett konceptualizációkért. Másként fogalmazva, az archaizáló nyelvhasználatban a hagyomány saját szubjektumigénnyel lép fel.

A tudatosság szubjektumának áthelyezése eltérő módú és intenzitású lehet. Explicit perspektivizáció történik, ha a közösség szöveg-hagyományába tartozó korábbi megnyilatkozás idéződik intertextusként, ekkor ugyanis többé-kevésbé azonosítható egy korábbi megnyilatkozó (konkrét szubjektum) a szöveg-hagyomány ismeretében, akár jelöltté válik az idézés, akár nem. Ez a helyzet áll fenn akkor is, ha valamely konkrét szöveg evokálódik a rá jellemző kifejezésekben, fonológiai struktúrákban, hiszen ebben az esetben is azonosíthatunk egy partikuláris szubjektumot, a szöveg megnyilatkozóját, még ha ez a szubjektum sematikus marad is a rá vonatkozó tudás mennyiségéből következően. Az evokáció tehát az archaizáló perspektivizáció átmeneti tartománya, amelyet ugyan eltérő mértékű kifejtettség jellemezhet, ám – ennek függvényében – hozzávetőlegesen körülhatárolható egy megnyilatkozó szubjektum. Az archaizálásban megvalósuló perspektivizáció skálájának másik végpontján a perspektívaváltás implicit marad. Ez történik azokban az esetekben, amikor a közösségi múltra vonatkozó enciklopédikus tudásrendszerbe ágyazódik bele a konceptualizáció: ekkor maga a hagyomány jelenik meg a tudatosság részleges szubjektumaként. A közösség múltjának egy darabja ugyanis nem pusztán ismeret- és értékrendszerként, azaz viszonyítási alapként lép működésbe, hanem olyan konvencionális, komplex fogalmi struktúraként, amelyvel szintén össze kell hangolni az egyéni konceptualizációkat. Az archaikus perspektivizáció implicit megvalósulásában a hagyomány nagyon általánosan körülhatárolt, tágan értelmezett, de önálló episztemikus igénnyel fellépő szubjektumként jelenik meg az interszubjektív nyelvi tevékenységben. Fontos továbbá, hogy a tudatosság szubjektumának áthelyezése részlegesnek tekinthető, ugyanis a megnyilatkozó marad a konceptualizáció forrása, tehát őt jellemzi az aktív tudatműködés. Mindez összehangolható a lehorgonyzásról mondottakkal: az archaizáló konceptualizálás nem a szűken értett referencia mint aktív mentális művelet, hanem a tágabb referenciális aktusban végbemenő lehorgonyzás felől válik értelmezhetővé. Mivel a lehorgonyzás művelete előtérben marad, a konceptualizációk összehangolásában a hagyomány szubjektuma is szerepet kap, ugyanakkor maga nem lép fel önálló konceptualizációs igénnyel, hanem a mindenkori konceptualizáló tudatosságában értelmeződik.

Minél gazdagabb a kollektív hagyományra vonatkozó tudásunk, azaz minél kidolgozottabb a kifejezés motivációs kontextusa, annál specifikusabb a tudatos figyelem múltbeli irányulása. Ugyanakkor ismét érdemes megjegyezni,

hogy az archaizáló nyelvhasználat működéséhez nem szükséges egy kidolgozott, specifikus motivációs kontextus, elegendő, ha a tudatos figyelmi hatókör jelenbeli lehatároltsága feloldódik a múlt irányába, azaz ha a tudatosság szubjektuma részlegesen áthelyeződik a hagyományra. Ezt figyelembe véve az is megállapítható, hogy funkcionális-kognitív kiindulópontból nem lehet egyértelmű kritérium alapján meghatározni az archaizáló nyelvhasználatot. Ugyanakkor az itt felvázolt magyarázat nem is törekszik a prediktabilitás teljesítésére, hiszen a mindenkori nyelvhasználó perspektívája nem egyeztethető össze egy a priori jellegű archaizmusdefinícióval. Funkcionális kiindulópontból tekintve nem jelent problémát az archaizálás viszonylagos természete, az ugyanis a közösség hagyományaihoz való egyéni hozzáférés mértékéből következik.

Az archaizáló nyelvhasználat diskurzusbeli megvalósulásának vizsgálatához tekintsük a következő szövegrészt:

- (3) Ország- és világszerte ismert híres emberek mellett egy-egy kisebb vidék – falu, város – megemlékezik olyan szülöttéről vagy helybéli lokálpatriótájáról, aki a szűkebb haza dicsőségére, netán még boldogítására is alkotott valami maradandót. Többféle lehet ezen alkotás is: az építéstől a versekig, illetve a népjóléti cselekedetekig. Dunavecscén a száz esztendővel ezelőtt született Molnár Lajost kiállítással köszöntik földije. A sokoldalú férfiú egymásnak látszatra ellentmondó területeken bizonyította tehetségét, viharos történelmi időkben tanúsította emberségét. Volt költő és pap, politikus és családapa, lapszerkesztő és a dunavecsei kaszinó elnöke.

A szöveg enyhén archaizáló jellegű, s ez éppen a fenti modell alapján válik megragadhatóvá: a dinamikus jelentésképzés során a perspektivizáció ugyanis nem válik kifejtetté, a hagyomány szubjektuma csak nagyon általánosan határolható körül, így a tudatosság szubjektumának áthelyezése kismértékű. Ugyanakkor egyes kifejezések (e tanulmány szerzője számára) egyértelműen régiesnek minősíthetők, mint például a *cselekedetekig*, a *földije* vagy a *kaszinó*. A szerkezetek archaikus jellege funkcionális-kognitív megközelítésben a jelentésképzés során a szemantikai keret alkalmazásával megvalósuló kategorizáció motivációs kontextusából, azaz a közösség múltjára vonatkozó tudásrendszer és szöveghagyomány aktiválásból, továbbá az abban megvalósuló leborgonyzásból következik. Ezeknek a részben konvencionális motivációs kontextusoknak a szabatos körülrajzolása további átfogó kutatásokat tesz szükségessé, így e tanulmányban csak hozzátétőlegesen vázolhatók.

Célszerű a diskurzus szerveződéséből mint makroszempontról kiindulni. A példaszöveg már az első mondatnál a nyelvi interakció közvetlen kontextusából való kilépést kezdeményezi, hiszen a tudatos figyelem hatókörét egy kisközösség hagyományának terében jelöli ki. Lényeges, hogy ez még nem tekinthető perspektivizációnak, hiszen voltaképpen a szövegvilág körülhatárolása történik meg sematikusán. Ezen a figyelmi hatókörön belül a fókuszalkotásokra és alkotókra irányul, majd pedig egy konkrét személy (Molnár Lajos) kerül a közös figyelem középpontjába. A szöveg voltaképpen ennek a személynek az alakját dolgozza ki fogalmilag, múltbeli tevékenységein keresztül, vagyis elsősorban Molnár Lajosra referál. A példa tehát azért különösen érdekes, mert a szövegvilág eleve a hagyományon belül konstituálódik, de eredendően nem a hagyomány bevonásával, következésképpen arra érdemes irányítanunk a figyelmünket, hogy az archaizáló nyelvhasználat miként működik közre a perspektivizációban.

Az első általam kiemelt esetben a *cselekedet* szerkezet a tevékenység végpontját, a végrehajtott cselekvést (tehát valami maradandót) profilálja, emellett szemantikai keretében megjelenik az erkölcsi értékelés dimenziója, vagyis a cselekedet morálisan jó vagy rossz minősége. Mindez a magyar nyelvű irodalmi hagyományából eredeztethető, különösen a Károli-biblia szöveghagyományából, vö. „Ímé szövetséget kötök; a te egész néped előtt csudákat teszek, a milyenek nem voltak az egész földön, sem a népek között, és meglátja az egész nép, a mely között te vagy, az Úrnak *cselekedeteit*; mert csudálatos az, a mit én cselekszem veled” (2Móz 34,10). Az archaikus minősítés természetesen nem ebből vagy bármely más konkrét szöveghelyből vezethető le, ugyanakkor a fenti idézet is mutatja, hogy a bibliai szöveghagyomány fontos forrása a *cselekedet* régies jellegének: az eredeti szöveg, illetőleg az azt idéző vagy parafrázáló (irodalmi) megnyilatkozások értelmezése során sematizálódhat a szerkezet archaikus jellege az idő szociokulturális tartományában. Itt tehát a bibliai megnyilatkozó jelenik meg részleges, sematikus tudatossági szubjektumként, a morális értékelés érvényessége pedig ennek a perspektívának a következménye.

Hasonló módon közelíthető meg a *földjei* kifejezés is. A szemantikai szerkezet egy közösség tagjait regionális összetartozásukban profilálja, azaz a tagok közös földrajzi eredetét helyezi előtérbe a szemantikai keret. Ez a konceptualizációs mód a kisközösségekre jellemző szociokulturális gyakorlat, következésképpen a példaszövegben e közösségi hagyományban mint motivációs kontextusban horgonyozódik le a szerkezet. A kisközösség sematikus tagjaként jellemezhető a leírásban a tudatosság szubjektuma.

Az előzőeknél egyértelműbben meghatározható a *kaszinó* archaikus motivációja: egy társadalmi intézmény történetre vonatkozó, enciklopédikus jellegű

ismeretek aktiválódnak, s teszik a közösségi múltat hozzáférhetővé a jelentés-képzés során. A motivációs kontextus tehát specifikus, ugyanakkor a hagyomány szubjektuma itt tűnik a leginkább sematikusnak, a legtágabban körülhatárolhatónak.

Ezek a kifejezések tehát azáltal minősülnek archaikusnak, hogy a nyelv-közösség hagyományának megismerése során absztrahálódnak és kategorizálódnak, így feldolgozásuk során e hagyományt vonják be a konstruálásba, e hagyományban horgonyzódnak le szemantikai szerkezetekként. Mindez a diskurzusban értelmezhető igazán: a dunavecsei közösség múltjában mint szövegvilágban körülhatárolódó tudatos figyelmi hatókört nyitottá teszik a magyar nyelv-közösség hagyománya irányába, közelebről meghatározható (*kaszinó*) vagy általánosabb módon (*cselekedetekig, földije*) érvényesítve egy másik perspektívát. Miközben a közös figyelmi entitás fogalmi feldolgozását végzi a nyelvhasználó, a nyelvi szerkezetek kategorizációs szemantikai keretei révén olyan konstruálási műveleteket is elvégez, amelyek a közösségi hagyományra vonatkozó konceptuális struktúrák, illetőleg a közösség hagyományába tartozó szövegek előtérben mennek végbe. Ezek eredményeképpen a szöveg értelem szerkezetébe beépülnek sematikus vagy specifikus tudáselemek a múltból, a hagyományon keresztül referálva a szövegvilág entitásaira. A nyelvhasználók pedig nemcsak egymással, hanem a hagyomány szubjektumával is összehangolják konceptualizációikat.

4. Konklúzió

Ebben a tanulmányban az archaizálás funkcionális-kognitív értelmezését kezdeményeztem. Ennek során határozottan elvettem az archaizmusok formális szemléletű megközelítését, amely az autonóm nyelvi rendszerben, a szinkrón és diakrón rendszerállapotok merev elkülönítése révén határozta meg a nyelvi régiességeket olyan kifejezéseként, melyek a jelenben elavult rendszerállapotból kerülnek át a szövegbe. Az archaizálás funkcionális-kognitív kiindulópontból nem a nyelvi szerkezet, hanem az azon keresztül hozzáférhetővé tett fogalmi struktúra történetiségével magyarázható. Mindez szerkezetileg és műveletileg is megközelíthető. Az első esetben a szemantikai struktúrákon belül modellálható az idő szociokulturális tartománya, amelyben az arcaikusság értéke áll előtérben, s amely tartomány maga is előtérbe kerül a szerkezet feldolgozása során. Mivel a kognitív nyelvtan a nyelvi szerkezeteket fonológiai és szemantikai struktúrák szimbolikus viszonyában írja le, e szerkezeti leírás alkalmazható a fonológiai struktúrában megvalósuló archaizálásra és a régiesnek minősülő grammatikai szerkezetekre is. A szemantikai szerkezet

régies jellegének magyarázatában produktívnak bizonyul a keretszemantika kiindulópontja, ennek révén magyarázható ugyanis, hogy a közösség múltjára vonatkozó enciklopédikus és nyelvi ismeretrendszer miként motiválja a szemantikai szerkezetek archaikusságát. A műveleti megközelítés a szemantikai szerkezetek diskurzusbeli közreműködését tematizálja, tekintetbe véve egyfelől az archaizálásban megvalósuló összetett lehorgonyzási folyamatot, vagyis a szemantikai szerkezet kidolgozása során a sematikus típusnak a beszédhelyzethez és a hagyományhoz történő párhuzamos lehorgonyzását, másfelől a lehorgonyzás előtérbe kerülését, amely perspektivizációt, a tudatosság szubjektumának részleges áthelyezését eredményezi.

A következtetések levonásában mindenekelőtt szükségesnek tűnik a szerkezeti és a műveleti leírás kidolgozottabb összekapcsolása. Lényeges ugyanis, hogy az archaizálás mint összetett lehorgonyzás éppen azért lehetséges, mert az archaikus kifejezések szemantikai keretében jelen vannak a hagyományt megmozgató kategóriák, vagyis ezek a szemantikai szerkezetek már sematikususan is hordozzák a perspektivizáció lehetőségét. Másfelől a jelentésszerkezetek a régies megnyilatkozások feldolgozásában, tehát a konceptualizációk sikeres összehangolásának ismétlődő folyamatában sáncolódnak el. Funkcionális-kognitív megközelítésben a szerkezeti és a műveleti leírás tehát egymást feltételezi: a diskurzusban szerkezeteket működtetünk, amelyek a múltra vonatkozó tudást teszik hozzáférhetővé, és mindezt szemantikailag jelöltté az idő szociokulturális kognitív tartományában, e szerkezetek ugyanakkor a korábbi diskurzusokban sematizálódnak. Az idő tartományának az egyes szemantikai szerkezeteken belüli helye és jellege további kutatásokat igényel.

Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljának leírásában több szempontból is alkalmazhatónak bizonyult az archaizálás kontinuum-modellje. Érdeemes röviden összefoglalni és egymással is összefüggésbe hozni ezeket a szempontokat. Az archaizáló nyelvhasználat skálaként értelmezhető:

- a nyelvi szimbólum pólusainak dominanciája tekintetében, egyik végpontként a fonológiai archaizálással, másik végpontként a fogalmi archaizálással, tekintetbe véve azonban, hogy a skála egésze mentén a szemantikai motiváltság érvényesül;
- a motivációs kontextus jellege felől, az enciklopédikus tudást, illetve a közösségi szöveg-hagyomány intertextualitását érvényesítő végpontokkal, valamint az ezek közötti átmeneti tartománnyal;
- az idő szociokulturális tartományának centralitási foka alapján, tehát az archaizáló minősítés intenzitásának mértékében;
- a perspektivizáció módja szerint, az explicit archaizálás és a megnyilatkozótól eltérő tudatosság szubjektumának specifikus körülhatárolható-

sága, valamint az implicit archaizálás és a hagyomány mint általános tudatosság szubjektumának sematikussága közötti kontinuumként.

Ezek közül a második és a negyedik aspektus egyértelműen szoros kapcsolatban áll egymással: ha a motivációs kontextus intertextuális természetű, akkor a perspektivizáció minden bizonnyal a skála kifejtettséggel jellemezhető végpontjához közel valósul meg. A harmadik és a negyedik szempont is összefüggésbe hozható: ha a jelentésszerkezetben az idő tartománya könnyen aktiválódik, akkor az archaizáló nyelvhasználat kifejtettsége, jelöltsége, vagyis az archaizáló lehorgonyzás profilálódása intenzív. Látható, hogy mindenképpen szükséges további kutatásokban vizsgálni e szempontok egymáshoz való viszonyát.

Az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív stilisztikai leírásában tehát a jövőben a szemantikai modell finomítására, részletezésére és árnyalására szükséges törekedni, ennek révén ugyanis még alaposabban körülírhatóvá válik majd, hogy az archaizáló nyelvi elemek miként válnak értelemösszetevővé a dinamikus jelentésképzés folyamatában. Emellett fontosnak tűnik a nyelvi potenciál itt bemutatott leírása alapján az idő szociokulturális tényezőjét összevetni a többi tényezővel, s azt vizsgálni, milyen együttállási mintázatok jellemzőek a mai magyar nyelvközösségben az archaizálás tekintetében. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit visszavonatkoztatva lehet majd még aprólékosabban kidolgozni a nyelvi potenciálra vonatkozó modell szerkezeti aspektusát, míg a művelési aspektus az egyes archaikusnak minősített szövegek stílusstruktúrájának elemzése révén lesz továbbgondolható.

Az archaizáló nyelvhasználat szemantikai alapjainak funkcionális-kognitív leírását érdemes végül visszavonatkoztatni a tanulmány első felében körvonalozott hermeneutikai ismeretelméleti kiindulópontokra, reflektálttá téve az általános episztemológiai, illetőleg a konkrét nyelvelméleti kiindulópont összefüggéseit. A modern nyugati episztéméből következő történeti megismerési mód elsősorban azért nem alkalmas az archaizálás magyarázatára, mert a megismerési pozíció abszolutizálását (azaz a történetiségen kívül helyezését), a megismerés tárgyának objektívalását (azaz jelen és múlt teljes elválasztását), továbbá a megismerő ember idealizálását (azaz ismeretelméleti fölényét) implikálja. Belátható, hogy a mindenkori nyelvhasználó perspektíváját érvényesítő funkcionális megközelítés nem támaszkodhat ilyen előfeltevésekre, azaz a megismerő pozíciójának történeti meghatározottságát, határoltóságát, végességét kell szem előtt tartania. Ebből következően funkcionális kiindulópontból nem dolgozható ki általános érvényességű, megjósolhatóságra törekvő archaizmusértelmezés. Ám éppen a megismerés alapvető viszonylagosságának tekintetbe vétele vezethet el annak felismeréséhez, hogy a nyelvi tevékenység, és így a megnyilatkozás megformáltsága mint értelemösszetevő mindig dinamikus,

összetett viszonyrendszerben megvalósuló folyamat, amelynek tudományos leírása is csak összetett, több szempontot együttesen vizsgáló kutatásban lehetséges. Továbbá a hagyomány megismerésének hermeneutikai tapasztalata, valamint a nyelvhasználat kognitív és szociokulturális beágyazottsága felől válik igazán megalapozottá az archaizáló nyelvhasználat perspektivizációként történő magyarázata: az interszubjektív jelentésképzésben azért kell a hagyományt önálló érvényességi igényvel fellépő szubjektumnak tekinteni,⁷ mert a nyelv által konstituált hagyomány megismerése csak ennek révén értelmezhető a hagyománnyal folytatott párbeszédnek, tehát valódi megértésnek.

Példaszövegek

- (1) Komlós János 1965. Ott fenn... Némileg klerikális színezetű Tan Mese az Mai Példabeszédek Könyvéből. *Népszabadság* 23: 8.
- (2) Rakovszky Zsuzsa 2002. *A kígyó árnyéka*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 244.
- (3) Zsolnár Melinda 2002. A dunavecsei politikus-lelkipásztor. *Magyar Nemzet* 65: 15.

Irodalom

- Ankersmit, Frank R. 2000. Nyelv és történelmi tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijárat Kiadó. 169–184.
- Breisach, Ernst 2004. *Historiográfia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Brisard, Frank 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. xi–xxxii.
- Fillmore, Charles J. 2006. Frame semantics. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373–400.
- Foucault, Michel 2000. *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fónagy Iván 1970. Archaizálás. In: Király István (szerk.): *Világirodalmi lexikon I.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 431–433.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest: Osiris Kiadó.

⁷ Megkerülve az objektivitás mint „örök szubjektumnélküliség” feloldhatatlan ellentmondását (l. Nietzsche 1989: 58).

- Gasparov, Boris 2010. *Speech, memory, and meaning. Intertextuality in everyday language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2006. Archaizálás és retorizáltság. Az archaizmusok tipológiája és retorikai funkciói. In: Szathmári István (szerk.): *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–60.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmus. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–132.
- Humboldt, Wilhelm von 1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi szellemre gyakorolt hatásáról. In: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Kiadó. 69–115.
- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor 2003. A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris Kiadó. 413–442.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Labov, William 1979. The study of language in its social context. In: Pride, John – Holmes, Janet (eds.): *Sociolinguistics*. Middlesex: Penguin Books. 180–202.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. 17–58.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. 1–64.
- Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* 12: 143–188.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2009. *Substrate, system, and expression: Aspects of the functional organization of English finite clauses*. Kézirat.
- Nietzsche, Friedrich 1989. *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péter Mihály 2006. Szinkronia és diakronia a prágai iskola felfogásában. *Magyar Nyelv* 400–407.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker,

- Gisele – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 85–112.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meanings. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisele (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Szathmári István 1996. A funkcionális stilisztika megalapozása. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 13–33.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus. Egy kognitív stíluselmélet vázlatja. In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 6. Szeged: SZTE. 143–160.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Verhagen, Arie 2005. *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
simonga@vipmail.hu

II.
A STÍLUS SZOCIOKULTURÁLIS
TÉNYEZŐINEK EMPIRIKUS
VIZSGÁLATA MINDENNAPI
ÉS INTERNETES TÁRSALGÁSOKBAN

Boronkai Dóra

A társalgási struktúra mint stílustényező

Interakcionális stilisztikai vizsgálatok a belebonyolódás szakaszában

A tanulmány célja a konverzációelemzés (Have, P. ten 2005; Hutchby–Wooffitt 2006; Boronkai 2009) szempontjainak bevonása a társalgási szövegek kognitív stilisztikai vizsgálatába a társalgások interakcionális jellemzői és a stílus szociokulturális tényezői közötti összefüggések feltárása érdekében. A dolgozat arra is törekszik, hogy a kapott összefüggések segítségével hozzájáruljon a spontaneitás különböző fokán (Osch 1979; Boronkai 2011) álló társalgási szövegek szövegtipológiai sajátosságainak leírási lehetőségeihez. Ennek érdekében az elemzés a beszélt nyelvi interakciók konverzációs jellemzőit veszi alapul, amelyek szoros kapcsolatban állnak a stílus szociokulturális összetevőivel (Tolcsvai Nagy 1996: 134–158) és a kognitív szövegtipológia (Tolcsvai Nagy 2001a: 336–338) szempontjaival.

Kulcsszavak:interakcionálisstilisztika,konverzációelemzés,szociokulturális tényezők, belebonyolódás, konverzációs viselkedés

1. Bevezetés

A konverzációelemzés szempontjainak stilisztikai alkalmazását indokoltá teszi az az empirikus kutatások alapján is igazolt tény (Hámori 2010), hogy a beszélgetések során nemcsak magának a szövegnek, hanem a diskurzusnak¹

¹ A tanulmány a szöveg és a diskurzus fogalmát abban a felfogásban használja, amely szerint a diskurzus folyamatként értelmeződik a szöveggel szemben. A szöveg ebben az esetben a diskurzus folyamán létrejött eredmény (termék, produktum) jelentésben szerepel (Brown–Yule 1989: 23–25), ezért a fogalmat célszerű a szövegnél tágabb értelemben használni. Ez alapján a

is van stílusa, vagyis vannak olyan választásokon alapuló „diskurzusszintű” (interakcionális vagy konverzációs) jelenségei, amelyek a stílus szerves részét alkotják (Tannen 2005). Az olyan diskurzusjelenségekre, mint pl. a fordulók hossza, a beszélőváltások, az együttbeszélések és megszakítások is jellemző a nyelvi variabilitás, hozzájuk is kapcsolódnak társas elvárások, normák és minták (Bartha–Hámori 2010: 306). A diskurzuskutatásban és az egyes típusok jellemzésében elengedhetetlen a stílusnak, mint az adott szövegtípus megformálásából eredő értelemösszetevőnek, illetve mint a társas jelentés konstruálójának (Eckert–Rickford 2001; Coupland 2007) a vizsgálata. Az így értelmezett stílusvizsgálat a nyelvhasználat különféle szintjein (pl. fonológiai, lexikai, morfoszintaktikai, pragmatikai) végzett stíluselemzések (Labov 1972, 1984) helyett elsősorban az eddig kevesebb figyelmet kapott diskurzusjelenségek (Németh T. 1996a, b; Redeker 1990; Andersen 2001; Tannen 2007; Selting 2008) vizsgálatára koncentrálnak, mivel ezek a jelenségek szoros összefüggést mutatnak a hagyományos elemzésekben vizsgált pl. lexikai vagy morfoszintaktikai szempontokkal (vö. diskurzuspartikulák, fordulók, szomszédsági párok, beszédaktusok).

A tanulmány az elméleti keret felvázolása után röviden jellemzi a jelen vizsgálat korpuszát és módszereit, majd a társalgási és interjúszövegekből származó példák elemzésével bemutatja az interakciós szerkezet első állomásának, a belebonyolódás szakaszának jellemzőit. A példaelemzések a belebonyolódás interakcionális jellemzőinek a helyzet szociokulturális tényezőjével (Tolcsvai Nagy 1996: 134–158) való összefüggéseire irányulnak. A dolgozat terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy az ismertetés az interakciós mintázat többi elemére és azok stilisztikai vonatkozásaira is kiterjedjen, ezért azok vizsgálata további kutatások témája lehet.

2. Elméleti keret: interakcionális stilisztika

A kognitív szemléletű stilisztika a hermeneutikára alapozva a stílust úgy határozza meg, mint a nyelvről való tudás egyik alapvető elemét. Ez a felfogás a romantikától kezdve, majd Humboldt nyelvelméletére építve bontakozott ki, s a későbbiekben szövegtani, szociolingvisztikai és pragmatikai szempontokkal bővítette a stílus tanulmányozásának kérdéseit (Tolcsvai Nagy 2004).

diskurzus olyan nyelvi tevékenységként határozható meg, amely egyszerre jelenti az egyes megnyilatkozások létrehozásának és befogadásának egymással kölcsönhatásban lévő és egymást feltételező folyamatát. E nyelvi tevékenység során a résztvevői szerepek felcserélődnek, a résztvevők egy térben és időben helyezkednek el, kommunikációs üzeneteiket pedig a szóbeli közlés csatornáján továbbítják (Tátrai 2011).

A 20. század végén az etnometodológiára, a regiszterelméletre és a Labov-féle stílusfelfogásra épülő elméletek mellett egyre nagyobb teret kapott az előtérbe helyezés műveletének stilisztikai hatásából kiinduló kognitív szemléletű stílusértelmezés is (van Peer 1986). Napjaink kognitív stilisztikai kutatásai (Semino–Culpeper eds. 2002) pedig már a szociolingvisztika (Labov 1982; Halliday 1978) és a kognitív nyelvészet (Langacker 1987) alapfogalmából, a nyelvi variancia kérdéséből indulnak ki, amely szerint egy adott jelentést és funkciót többféle módon is ki lehet fejezni. A kognitív stilisztika (Tolcsvai Nagy 1996; 2005) a stílust egy adott nyelvi megnyilatkozás megformáltságából eredő értelemösszetevőként határozza meg, leírásában pedig a következő szempontokat érvényesíti:

- a nyelvi potenciál (a nyelvi varianciából eredő stíluslehetőségek)
- a szociokulturális tényezők
- a stílusstruktúra, mely a szövegértelem részeként jelenik meg (Tolcsvai Nagy 2004).

A kognitív stilisztika fenti szempontjai közül a társalgási szövegek vizsgálata a szociokulturális tényezők és a nyelvi varianciából eredő stíluslehetőségek viszonylatában tűnik célszerűnek. A szociokulturális tényezők (Tolcsvai Nagy 1996: 134–158) a szöveg megformáltságának és a kommunikációs helyzet összetevőinek kapcsolatára vonatkoznak, érvényesülésüket a nyelvi variancia különböző lehetőségeinek felhasználása biztosítja. E felfogás alapján tehát a stílus úgy értelmezhető, mint a szöveg szociokulturálisan is meghatározott megformáltságbeli értelemösszetevője (Tolcsvai Nagy 2001b). A szociokulturális tényezőket egy adott közösség kulturális normái és értékei határozzák meg, mindig a nyelvre vonatkoznak, leírásuk pedig a kognitív stilisztikában öt alapvető változó (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok) mentén történik. A változók mentén tartományok jönnek létre, azokban altartományok helyezkednek el, amelyek között átfedések is lehetségesek, megjelenésükre tehát nem a kategorikus, hanem a skaláris elhelyezkedés a jellemző. A szociokulturális jelleg a résztvevők nyelvről való tudásának és az adott szövegnek a kölcsönhatásában érvényesül. A szövegek létrehozása és értelmezése során a résztvevők folyamatos stílustulajdonítást végeznek, vagyis összevetik az adott szöveg stílusát a korábbi szituációkban megismert szövegekből eredő elvárásaikkal. Ez a stílustulajdonítás empirikus kutatások eredményei alapján nem homogén, tehát ugyanannak a szövegnek ugyanahhoz a nyelvi egységéhez nem minden esetben rendelnek azonos stílusértéket a befogadók (Tolcsvai Nagy 2001b). Az egyéni különbségeket az is magyarázza, hogy a stílustulajdonítás függ az adott szövegjellemzők hozzáférhetőségének mértéké-

től, feltűnőségétől, vagyis minél nagyobb szaliencia jellemzi őket, annál kisebb kognitív erőfeszítést kell tenni a résztvevőknek az előhívásuk érdekében (Tátrai 2011: 115–119).

A szociokulturális tényezők közül a helyzet változója szoros összefüggésben áll a társalgások interakciós jellemzőivel is, különösen a belebonyolódás szakaszának stratégiáival. A helyzet változója mentén a szövegeket az informális, a közömbös és a formális altartományokban lehet elhelyezni. Ez a változó a megnyilatkozó és a befogadó egymáshoz való viszonyát reprezentálja a nyelvi kifejezések megformáltságában. A helyzet stílusváltozóját a megnyilatkozó és a befogadó számára az adott szituációban formálisnak, közömbösnek vagy informálisnak tartott elemek határozzák meg. Formális elemek lehetnek egy adott megnyilatkozásban a megszólítások, az udvariassági fordulatok, a személytelen nyelvi formák, az informális megnyilatkozásra pedig a személyes nyelvi formák és a beszélt nyelvi elemek használata jellemző.

A kognitív szemléletben a szöveg mindig valamilyen kommunikációs közegben jelenik meg és válik értelmezhetővé, ezért felfogásában a szövegek mindig egy összetett rendszer részeként jelennek meg az emberi cselekvés folyamatában és annak eredményeképpen, meghatározott térben és időben, más eseményekkel és tevékenységekkel együttesen (Tolcsvai Nagy 2001a: 86). S bár a kognitív nyelvészeti és stilisztikai kutatások gyakran foglalkoznak irodalmi szövegek vizsgálatával is, egyre nagyobb figyelmet fordítanak az olyan szövegek tanulmányozására, amelyek kommunikációs közege a szóbeli interakció szituációja. A funkcionális szemlélet a szövegtipológiai kutatásokban is a kommunikáció interaktív jellegére helyezi a hangsúlyt, és a kutatásokban megjelenik a kommunikációorientált szempontok alkalmazása (Sandig 1972, 1995) és a szövegtípus aktuális interakcióban létrejövő entitásként való értelmezése (Gulich 1986).

A kognitív stilisztika fenti szemléletrendszeréhez jól illeszkedik a konverzációelemzés (Have, P. ten 2005; Hutchby—Wooffitt 2006) felfogása, amely az interakcionális szociolingvisztika (Gumperz 1982; Goffmann 1990), a beszélésnéprajz (Hymes 1968, 1975) és az etnometodológia (Garfinkel 1967, 1972) szemlélete alapján közelíti meg a stílust, vagyis azt a társas valóság létrehozásának eszközeként határozza meg (vö. Tolcsvai Nagy 2005: 19–20). Mindehhez szervesen kapcsolódik a szociolingvisztikai kutatások legújabb iránya (Eckert-Rickford 2001; Selting 2008), amely a stílus kutatásban a nyelvhasználatot és a stílushasználatot a társas jelentések létrehozásával, a társadalmi identitás megteremtésével összefüggésben vizsgálja. Az interakcionális stilisztika arra a kérdésre keresi a választ, hogy a társalgások stílusa, a társalgásokban megjelenő stílusvariációk hogyan függenek össze a társas jelentés konstruálásával, a kontextus és a résztvevők közötti társas viszonyok alakításával (Bartha-Hámori 2010:

302). Az irányzat Bell (1984, 2001) modelljére építve a hallgatóságra-tervezés alapján a stílust iniciatív, kezdeményező jellegűnek tartja. Ez a modell hívta fel a figyelmet a stílus válaszként való értelmezése mellett a kezdeményezés lehetőségére is, mely esetben a beszédmód megváltoztatásának, alakításának oka az adott szituáció megváltoztatása is lehet. Ebből kiindulva az interakcionális stilisztika a különböző stilisztikai variációkat nem válaszként, hanem a beszélő identitásteremtő és világalakító eszközeként (Schilling-Estes 2004: 388) értelmezi. Képviselői azt kutatják, hogy a beszélők miért, milyen kontextuális tényezők (szituációs kontextus, tematikus kontextus, cselekvés kontextusa) és interakciós célok hatására alkalmazzák egy adott szituációban az adott stilisztikai választást. Az interakcionális stilisztika tehát szoros kapcsolatban áll a stílus szociokulturális tényezőivel is, elméleti kerete ezért lehetőséget kínál arra, hogy a kognitív stilisztika és a konverzációelemzés között megteremtse azt a határterületet, amelyben a társalgási szövegek mindkét terület vonatkozó szempontjait együttesen alkalmazva vizsgálhatók.

3. Anyag és módszer

A tanulmányban szereplő nyelvi példák a spontaneitás és a tervezettség skáláján különböző ponton helyezkednek el. A szövegek egy része egy saját gyűjtésű, rögzített és a konverzációelemzés transzkripciói jeleivel lejegyzett, társalgási szövegeket tartalmazó korpuszból származik (Boronkai 2009).² Ezek valódi spontán, családi és baráti beszélgetések, amelyeket semmilyen felkészülés nem előz meg, a szövegek mindegyike családi környezetben zajló beszélgetés, a munkából vagy iskolából hazatérő családtagok kötetlen társalgása hétköznapi, a résztvevők mindennapi tevékenységeihez kapcsolódó témákról. Az összesen 3790 szövegszónyi beszédanyag 17 beszélgetése közül jelen vizsgálat 11 társalgás belebonyolódási szakaszának elemzésére terjed ki. A vizsgált társalgások belebonyolódási szakaszainak hossza összesen 1099 szövegszó. Az elemzett példák másik része a Tolnatáj Televízió Ismerős című műsorának³ félszponatán interjúszövegeiből származik. A vizsgált korpusz 6 beszélgetést tartalmaz, amelyek terjedelme a spontán korpuszhoz hasonló, a belebonyolódási szakaszra vonatkozóan 1195 szövegszó. A két korpusz a spontaneitás mértéke szempontjából két fontos dologban is különbözik egymástól. Egyrészt az inter-

² A korpusz gyűjtésében a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának kommunikáció-magyar szakos hallgatói működtek közre, a 2004/2005-ös tanévben. A korpusz részletes jellemzői és a társalgások teljes szövege megtalálható a Bevezetés a társalgáselemzésbe c. könyv függelékében (Boronkai 2009).

³ Az interjúk teljes szövege meghallgatható a www.tolnataj.eu weboldalon.

jú valójában irányított társalgás, amelynek szerkezete az egyik fél által előre elkészített terv szerint épül fel, másrészt a téma előzetes megadásával lehetőség nyílik némi felkészülésre, amely módot teremt a gondolatok összerendezésére és a kifejezéshez szükséges nyelvi formák hozzárendelésére. A szövegek elemzésének, vizsgálatának módszertani keretét a konverzációelemzés adja.

4. A belebonyolódás stílusa

A személyközi kommunikáció első lépése a belebonyolódás szakasza (Schegloff-Sacks 1973; Horányi 2001: 74–76), amely a kommunikáció felépülésének folyamatát foglalja magába. A belebonyolódást tekinthetjük a kommunikáció interaktív strukturális, tematikai és pozicionális előkészítésének, mivel a nyelvi tevékenység e szakaszában kerülnek a résztvevők partneri kapcsolatba egymással. A kapcsolat kialakítása során definiálják saját szerepüket, felkínálnak és elfogadnak/elutasítanak egy sajátos szerepet vagy szerepmegvalósítást, meghatározzák a szituációt és a témákat vagy azok sorrendjét. A szerepmeghatározás egyrészt a résztvevők viszonyában történik, másrészt az adott szerepek közötti választást jelenti egymás viszonylatában. A résztvevőknek a pervazív (pl. kor és nem), az organikus (pl. hivatás és foglalkozás) vagy az átmeneti szerepek közül kell kiválasztaniuk a szituációs kontextushoz illő, domináns szerepe(ke)t. Egy adott szituációs kontextusban (pl. bevásárlás) a résztvevőknek el kell dönteni, hogy a rendelkezésre álló szerepek közül (pl. nő, eladó) közül melyiket valósítják meg a kommunikáció során. Az így kiválasztott szerepek a kommunikáció folyamán természetesen változhatnak, eltérbe kerülhetnek, kiszoríthatják egymást, sőt, konfliktusba is kerülhetnek egymással. A társalgásnak ebben a részében kezd felépülni a résztvevők önreprezentációja, a közöttük lévő viszonyok definiálása, valamint megkezdődik önmaguk és a másik fél pozicionálása, amellyel meghatározzák a közös kontextus kereteit. Általában ebben a szakaszban történik meg a téma vagy témák kijelölése és sorrendjük meghatározása is, amely a spontán társalgásokban nem minden esetben jelenik meg explicit formában. A belebonyolódás – a kihátrálással együtt – a kommunikációs folyamat keretét nyújtja: a belebonyolódás kezdete és a kihátrálás vége kijelöli a személyközi kommunikációban végbemenő nyelvi tevékenység határait. A belebonyolódás megteremti a beszélgetés kontextusát, létrehozza a társalgás „kiinduló stílusát” (Bartha–Hámori 2010: 306).

A belebonyolódás szakaszának stílusa, a résztvevők által választott stratégiák szoros összefüggésben állnak a helyzet szociokulturális változójával. A „kiinduló stílusban” alkalmazott nyelvi és diskurzuszstratégiák reprezentálják a megnyilatkozó és a befogadó egymáshoz való viszonyát, meghatározzák

a társalgás kontextusát. Ezek a nyelvi választások pedig alapvetően a beszélgetés formalitásának és a résztvevők távolságának mértékétől, a felek pozicionálásaiból erednek. A helyzet szociokulturális tényezőjének hatása a stílus alakítása során leginkább az olyan nyelvi-stilisztikai elemekben nyilvánul meg, mint a köszönésformák, a megszólítások, megnevezések, a magázás-tegezés különböző formái közötti választás, a bemutatkozás vagy bemutatás, de jelentkezhethet egyes szintaktikai és lexikai választásokban is (pl. beszélt nyelvi elemek, választékos kifejezések használata). Emellett gyakran megjelenik a társalgás interakciós mintázatában is olyan jegyekben, mint a fordulók hossza és szerkezete, az egymást átfedő megnyilatkozások gyakorisága, a beszélőváltások jellege, a betét- és mellékszekvenciák funkciója és előfordulási aránya. Ezek a jellemzők jól mutatják, hogy a felek milyen mértékben kívánnak részt venni a társalgásban, alkalmazzák-e a bevonódó, involválódó stratégiákat, vagy inkább távolságtartó viselkedést⁴ tanúsítanak.

A félspontán társalgásokban a fentiek mellett a felek választásait az interjú sajátos műfaji jellemzői is befolyásolhatják. Ebben a valójában háromoldalú kommunikációs helyzetben a résztvevők választásainak nemcsak a beszélőpartnerhez, hanem a közönséghez is igazodniuk kell, s ez hatással lehet pl. a megszólítási módok vagy a reprezentációs stratégiák alkalmazására is.

A következő fejezetek a helyzet szociokulturális változójának és a résztvevők választásainak összefüggéseit vizsgálják a fenti szempontok alapján sponntán társalgásokból és félspontán interjúszövegekből származó példaelemzések alapján.

4.1. A kontextus kialakítása

A társalgás elején, a belebonyolódás szakaszában a résztvevők elkezdik a társalgás kontextusának kialakítását, az itt választott nyelvi és diskurzusstratégiákkal reprezentálják a megnyilatkozó és a befogadó egymáshoz való viszonyát. Ezek közül a stratégiák közül alapvető a különböző köszönésformák közötti választás, amely úgy kezdi meg a kontextus felépítését, hogy a társalgást kezdeményező fél részéről iniciatív jellegű megnyilatkozásként ajánlja fel a beszélgetőpartner számára az általa megfelelőnek tartott kontextus kiépítését. Ennek elfogadását, további formálását, esetleg elutasítását a beszélgetőpartner reaktív jellegű megnyilatkozással jelzi, vagyis a kontextus kialakítása

⁴ A bevonódás fogalma a beszélő interakcionális részvételének, a partner bevonását szolgáló nyelvi jellemzők alkalmazásának, valamint a résztvevők érzelmi érintettségének mértékét jelenti. Ez alapján Tannen (2005) nyomán megkülönböztethető a „nagyfokú” és az „alacsony” bevonódás, vagy más néven távolságtartó viselkedés, amely a társalgás témájának kidolgozásán keresztül a résztvevők egymáshoz való viszonyulását is jelzi (Bartha-Hámori 2010: 304).

a felek folyamatos, dinamikus egyezkedésének eredménye. Ennek első lépése a köszönésformák kiválasztása, de a későbbiekben pl. a megszólítási formákban vagy a személyhasználat terén is folyamatosan jelen van.

A családtagok és barátok között folyó spontán társalgásokban egyrészt a hagyományos köszönésformák választása jellemző, de gyakori az üdvözlés teljes elmaradása, illetve helyettesítése más stratégiákkal. A következő szövegrészek a spontán társalgások alapvető belebonyolódási stratégiájára, a köszönésre (1) és a köszönést helyettesítő stratégiák széles skálájára hoznak példát. A szövegekből jól látható, hogy a köszönésformák helyettesítése a spontán társalgásokban leggyakrabban a kapcsolat kezdeményezésére irányuló kérdéssel (2), a szituációra (3) vagy témára (4) való utalással, és gyakran, főleg többszemélyes társalgások esetén, a kommunikációra való és felszólítással (5) történik.

(1) [10,1—2]⁵

A: Helló↓

B: He:lló↓ Há:t te↑ Hogyhogy itt va::gy↑ Kivel jöttél↑

(2) [7,1—2]

A: Anyuék (.) Bélusék is lesznek↑

B: Hát a Bélus (..) az lehe::t (.) de az ö:: Anett (.) az tuti nem↓

(3) [6,1—2]

A: Elkezdődött már a film↑ Történt (..) valami↑

B: Ige::n (.) egy nő:t-

(4) [12,1—2]

A: É::s (.) hogy van az a:: tanfolyam↑

B: Hetente kétszer (.) hétfőn van neki (.) meg szerdán (...) de:: nem nagyon megy neki↓

(5) [4, 1]

A: Kérdezd csak meg Líviá:t (.) milyen műtéten esett át:↓

A példákból az is kitűnik, hogy a beszélgetőpartner általában elfogadja a kezdeményező jellegű megnyilatkozásban felajánlott kontextust, és az abban választott köszönésformákhoz (*helló*) való alkalmazkodással (1), vagy az informális kontextushoz illeszkedő kifejezések (*tuti*) használatával és egyes megnevezések (*Bélusék*) ismétlésével a reaktív megnyilatkozásban hozzájárul a kontextus további alakításához. A kontextus közös alakítását nagymértékben elősegíti a résztvevők által használt elemek szalienciája is. Az előző példákban említett

⁵ A spontán társalgásokból származó példák esetében első helyen a beszélgetés sorszáma szerepel, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló(k) száma következik (pl. [10, 1—2]).

szembeötlő, feltűnő kifejezések segítik a résztvevőket abban, hogy az elvárásaikban, előzetes tudásukban meglévő mintákat kis mentális erőfeszítéssel hívják elő, és segítségükkel rövid idő alatt elvégezhesék az adott szövegre vonatkozó stílusteremtést.

A félszpontán interjúk szövegében a formalitás mértékének erősödését jelzi a köszönésformák kötelező alkalmazása. Ez a stratégia ilyenkor általában kettős funkciót tölt be, hiszen egyrészt üdvözli az interjú nézőit (6), másrészt köszönti az interjú résztvevőjét is (7).

(6) [CSB, 1—2]⁶

A: Köszöntöm nézőinket (..) ez itt a:z Ismerős↑ benne pedig (.) e:gy fiatal-ember (.) akit (...) Csillag Balázsnak hívnak↓

B: Szia ↑ Köszöntöm a (...) nézőket↓

(7) [MKJ, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ (.) Ez itt az Ismerős (...) és benne e:gy abszolút ismerős (.) bár ezt (.) sokszor szoktam mondani í:gy a műsor elején↓ Matókné Kapás Julát köszöntöm (..) sok szeretettel↑

A következő (8) példában a köszönési stratégiák alkalmazása mellett az is látható, hogy a résztvevők a köszönéshez kapcsolódóan közösen jelölik ki a társalgás szituációs kontextusát, határozzák meg az interjú tér- és időviszonyait, a résztvevői szerepekkel és a résztvevők szociológiai és kulturális helyzetéből eredő viszonyainak rendszere által pedig létrehozzák a társalgás szociális világát.

(8) [ME, 1—2]

A: Kitüntetések (..) elismeréseket (..) szerintem nagyon jó érzés kapni (...) de a:z, hogy ö:: néhány nap különbséggel (.) kettőt is kapjon az ember (.) az bizonyára nagyon fantasztikus↓ Köszöntöm (.) nézőinket↑ (...) Módos Ernő a vendégünk↓ (...)

B: Ige:n↑ kétségtelen (..) hogy az elismerés (.) mindig jól esik az embernek bár: (...) viccesen mindig el szoktam mondani↑ hogy ha az ember (.) megér egy kort (..) és hát én sajnos 60 fölött vagyok ↑akkor már: (..) ezek a díjak (...) jobban megtalálják az embert↓ ami há:t nyilvánvalóan (..) egy életszakasz lezárását (...) elismerését jelenti.

⁶ Az interjúszövegekből származó példák esetében első helyen a beszélgetőpartner nevének kezdőbetűi szerepelnek, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló(k) száma következik (pl. [CSB, 1—2]).

A (8) példából az is kitűnik, hogy spontán társalgásokhoz hasonlóan a kontextus a résztvevők folyamatos együttműködésének és dinamikus egyezkedésének eredményeképpen teremtődik meg.

A helyzet szociokulturális változójának alapján a spontán társalgásokban választott köszönésformák, és az azok helyettesítésére szolgáló stratégiák az informális szituációval hozhatók összefüggésbe, a félspontán interjúk köszönésformáit pedig a helyzet formalitásának erősödése befolyásolja.

4.2. Pozicionálás

A társalgások szociális világa a résztvevők egymáshoz és/vagy más harmadik személyű utaltakhoz (a beszédeseményen kívül eső személyekhez) képest elfoglalt társadalmi és kulturális helyzetét is magában foglalja. A résztvevők társadalmi viszonyait a kultúránként is különböző szociális deixis (Tátrai 2011: 131–135) lehetőségei (megszólítások, címek és rangnevek, tegező, magázó és önöző formák) teszik nyelviileg jelöltté a felek közötti viszony jellegének megfelelően.

A belebonyolódás „kiinduló stílusának” választott megszólítási formái a fentiekből következően szintén szoros összefüggésben állnak a helyzet szocio-kulturális tényezőjével. A megszólítás kiválasztott formája a másik fél verbális megjelenítése, pozicionálása az adott kontextus függvényében (Domonkosi 2002). A megszólítások tehát rendelkezhetnek a körülményekre utaló kontextuális szereppel (Hymes 1975: 110; 118–119; Ervin-Tripp 1997: 508), és lehet társadalmi helyzetjelölő értékük is. A megszólítások alapfunkciójukon kívül a társas viszony jellegére is rámutatnak, ezért szociális deixisként is értékelhetők. Explicit formában, s így a beszélő által a leginkább ellenőrizhető módon (Ervin-Tripp 1997: 522) jelzik az érintkező felek viszonyát, vagyis a megnyilatkozó a megszólítás során kijelöli a résztvevők közötti viszonyt, meghatározza önmaga és társa helyzetét a kommunikációs szituációban. A megszólítás így befolyásolhatja a partner viselkedését és az általa használt formulákat is. A megszólításnak tehát nagy szerepe van abban, hogy a beszélgetés során a résztvevők milyen társadalmi szerepeket tulajdonítanak önmaguknak és egymásnak, és ezáltal hogyan definiálják és kontrollálják cselekvésük feltételeit és érvényességi körét, a társalgás kontextusát. E felfogás alapján a megszólítás a társadalmi pozicionálás egyik nyelvi stratégiájaként is értelmezhető, amellyel a beszéd résztvevője önmagához és másokhoz bizonyos tulajdonságokat rendel azért, hogy cselekvési lehetőségeit befolyásolja (Wolf 1999). A beszédpartnerre vonatkozó megszólítások és megnevezések abban különböznek más nyelvi elemektől, hogy elsődleges jelentésük mellett mindig van szociális jelentésük és a társadalmi viszonyrendszerben elfoglalt helyre utaló funkci-

ójuk is, és a közlés kísérőjeként folyamatossá teszik a szövegben a társas viszonylat jellegének jelölését (Domonkosi 2002: 52). A megszólításoknak mind ezek mellett erős társalgásszervező szerepük is van, hiszen társalgásindító funkcióban irányulhatnak a kapcsolat kialakítására, később annak megtartására, formálására, lezárására.

A következő szövegrészek spontán társalgások megszólítási választásaira hoznak példát. A (9) és (10) példa résztvevői testvérek és unokatestvérek, így megfigyelhető a helyzet informális jellegéből adódó keresztnéves és névmási megszólítás, amely társalgásindító funkcióban áll, mivel a választott köszönésformákkal együtt (*szia, helló*) jelenik meg a belebonyolódási szakasz legelején. Mindkettő forma második személyt használ, de míg a (9)-ben a második személy keresztnévvel egészül ki, a (10)-ben a nominális megszólítás hiánya tapasztalható.

(9) [8,1—2]

A: Na szia (.) Róbert↑ Csinálunk neked (..) pudingot↓

(10) [10,1—2]

A: Hellól

B: He:llól↓ Há:t te↑ Hogyhogy itt va::gy↑ Kivel jöttél↑

A (11) példában a férj által választott megnevezés a kapcsolat formálását szolgálja, a lexikai (*kicsi*) és morfológiai (birtokos személyjel) választással alakítja a résztvevők közötti kontextust. A formalitás mértéke a választott nyelvi kifejezésben nyilvánul meg.

(11) [6,5—6]

A: Mikor jössz haza holnap (..) kicsim↑

B: Há::t (..) nem lesz hatodik ó:rám (..) elhozom az (..) ebédet (..) és (..) akkor olya::n negyed kettő (..) fél kettő felé érkezem↓

Az interjúszövegekben választott megszólítások és megnevezési módok szintén összefüggésben vannak a helyzet szociokulturális változójával, hiszen ez esetben a szituáció formalitásának mértéke a formálisabb megszólítási módok választásában nyilvánul meg. A következő (12) példa az interjúkban gyakran megfigyelhető szerepfőnévvel (*őorvos úr*) történő megszólítás egyik lehetséges változatát mutatja, amelyben a választás a szituáció formalitásán kívül a riportter beszédpartnertől való távolságát és a pozicionális viszonyokat is tükrözi.

(12) [RI, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ ez itt (.) ú::jra az Ismerős↑ (..) vendégem pedig Dr. Ré:pásy István (...) a szekszárdi kórház (.) szüléset-nőgyógyászat osztályának (.) osztályvezető főorvosa↓ Há::t üdvözlöm (.) főorvos ú:r (..) és há:t örülök (..) hogy el tudott jönni (..) mert hát említette ho::gy (..) nagyon nehéz napokat él↑ (...)

Ahogy részben már a fenti példa is mutatta, a félspontán interjúk megszólítási módjainak választásait a szituáció formalitásának mértéke mellett a beszélő címzetthez való viszonya is erősen meghatározza. A formális szituációban, széleskörű nyilvánosság előtt elhangzó beszélgetésekben is találunk olyan példákat, amelyek a második személyű formákat keresztnévvel (13), becéző névvel (14, 15) egészítik ki. E példák minden esetben a résztvevők közötti ismeretség bizalmasabb jellegét, szorosabb voltát jelzik, amelyre a riporter több alkalommal nemcsak indirekt módon utal, hanem verbálisan kifejtett formában is explicitté (15) tesz.

(13) [CSB, 3]

A: Szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balász↑

(14) [TA, 1]

A: Szia Andris↑ (..) mikor érkeztél és: (...) meddig maradsz↑

(15) [MKJ, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ (.) Ez itt az Ismerős (...) és benne e:gy abszolút ismerős (.) bár ezt (.) sokszor szoktam mondani í::gy a műsor elején↓ Matókné Kapási Julát köszöntöm (..) sok szeretettel↑ Julia↑ a nézők talán tudják (..) mi tegezzük egymást (.) ezen nem fogunk (..) ezen beszélgetés alkalmával sem vá:ltoztatni (..) de azért (.) ezt illik elmondani↓

A helyzet szociokulturális változója nemcsak a megszólítási módokat, hanem a beszélőpartnerhez forduló közlések személyhasználatának formáit is befolyásolja. Minél kevésbé formális a szituáció, annál gyakoribb a második személyű, tegező formák alkalmazása, amely megteremti a beszélőpartnerre való utalás alapjait. A tegezés emellett a beszélőpartnerhez fűződő viszony minőségéről is információval szolgál; jelölheti a barátok, osztálytársak közötti azonos rangot (16), a szolidáris viszonyt (17), érzékeltetheti az unokatestvérek közötti bizalmasságot és a közvetlenséget is (18). A következő spontán társalgásokból (16, 18) és interjúkból (17) származó szövegrészek az informális helyzetet és a bizalmas viszonyt jelölő második személyű, tegező formák választására hoznak példát:

(16) [15, 1—5]

A: Hell:ó↑

B: Szia↑ Milyen volt a:: tegnap esti (.) buli↑

A: Ó:: (.) hát az (.) nagyon jó volt↓ Haverokkal voltunk (.) jó volt a zene (.) jó volt a (.) hangulat (.) jól éreztem magam↓

B: É::s (.) kivel mentél el↑

A: A Beával (..) meg az Anitával↓ Aztán (.) szép sorban (..) megérkeztek a:: többiek is↓

(17) [TA, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ (...) ez az Ismerős (..) és benne egy fiatal-ember (...) akit úgy hívnak (.) hogy Tóth András↓ és hát: ha (.) azt mondom (..) hogy faddi (.) akko::r tulajdonképpen (.) igazat beszélek (...) de tulajdonképpen András csak az évv:égéket tölti most má::r (...) jónéhány éve Faddon↓ mi legutóbb (...) olya:n 2007 táján (.) beszélgettünk vele (.) há::t azt kell mondjam (.) hogy egy volt kollegánkról (.) adunk most hí::rt ho::gy (..) éppen hogy is,(..) merre is a világban↑ Andrást ugyanis akko::r Ausztráliából sakkozni (...) sakkot oktatni (.) hí:vták↑ (...) szia Andris↑ (..) mikor érkeztél és (...) meddig maradsz↑

(18) [10,1—9]

A: Hellól↓

B: He:lló↓ Há:t te↑ Hogyhogy itt va::gy↑ Kivel jöttél↑

A: Ó:: (.) most csak egyedül↓

B: Me::rt↑ A keresztnyué::k (.) [hol vannak↑]

A: [Nem tudtak] jönni (.) mert dolgoznak (.) én is csak (.) beugrottam mert (.) sietek a mamáékhoz↓

B: Tényleg↑ Tök jó (.) hogy jöttél (.) na mesélj (.) mi van veled↑

A formalitás erősödésével megnő a harmadik személyű, „nemtegező” formák választásának aránya. A magázás és önözés, valamint a hozzájuk tipikusan kapcsolódó névmások és névszótípusok kombinációi a helyzet formális jellege mellett kifejezhetik a résztvevők távolságát vagy rangbeli különbségét is (Brown–Gilman 1975: 359–388). A következő interjúrészletekben a résztvevők által választott harmadik személyű és önöző formák egyrészt a formalitás mértékét, másrészt a beszélgetőpartnerek rangbeli különbségét és rövid ideje tartó ismeretségüket jelzik.

(19) [RI, 1]

A: Köszöntöm nézőinket↑ ez itt (.) ú::jra az Ismerős↑ (..) vendégem pedig Dr. Ré:pásy István (...) a szekszárdi kórház (.) szülészet-nőgyógyászat osztályának (.) osztályvezető főorvosa↓ Há:t üdvözlöm (.) főorvos

ú:r (..) és há:t örülök (..) hogy el tudott jönni (..) mert hát említette ho::gy (..) nagyon nehéz napokat él↑ de én (..) azt hiszem (.) hogy a:: szülészet-nőgyógyászat az egyi:k olyan osztály (..) amelyről mindi::g elmondható (,) ho::gy nehéz napokat él↑ tehát rengeteg a:: történés (.) ez nyilván::n érthető↓ most már lassa::n (..) három éve (.) ho::gy itt va::n Szekszárdon↓ sokakat meglepett (..) hogy Pécsről kaptunk a:: szülészet élére (.) irányító személyt↓

(20) [RI, 3]

A: Ö::: mennyire volt (..) nehéz (..) ez a váltás (.) Pécsről eljönni (...) elszakadni (...) átvenni ez a:: szekszárdi szülészetet ami (...) valljuk be őszintén (..) nem túl jó: állapotban került (...) ugye ismerve a:z egészségügy helyzetét (...) az Ön kezei közé (..) sem↓

Az interjúban azonban arra is láthatunk példát, hogy a helyzet szociokulturális változója, a formalitás erőssége nem befolyásolja a résztvevők közötti hosszú időn keresztül kialakult bizalmas viszonyt, és a második személyű formák választása a domináns diskurzuszstratégia. A következő példákban látható, hogy ez a választás gyakran válik verbálisan is explicitté, mintegy magyarázatot adva a formalitás kényszerének figyelmen kívül hagyására.

(21) [MKJ, 1]

A: (...) Matókné Kapási Julát köszöntöm (..) sok szeretettel↑ Julia↑ a nézők talán tudják (..) mi tegezzük egymást (.) ezen nem fogunk (..) ezen beszélgetés alkalmával sem vá:ltoztatni (..) de azért (.) ezt illik elmondani↓

(22) [ME, 1]

A: (...) Köszöntöm (.) nézőinket↑ (...) Módos Ernő a vendégünk↓ Ernő (...) gyorsan elmondom a: műsor elején (..) bár: nem beszélünk róla (...) hogy mi tegezzük egymá:st↑ ezen (..) nem fogunk változtatni↑

A példák alapján megfigyelhető, hogy a spontán társalgások megszólítási és megnevezési stratégiái között leggyakrabban a keresztneves és a névmási megszólítás szerepel, és előfordul a nominális forma elhagyása is, míg a félszponstán interjúszövegekre a keresztnevi megszólítások mellett inkább a pozicionáló funkciójú szerepfőnévvel történő megszólítás jellemző. A spontán társalgások személyhasználatában minden esetben a tegező formák jelentkeznek, az interjúszövegek személyhasználati stratégiáját pedig a helyzet formalitása mellett a résztvevők egymáshoz való viszonya is befolyásolja, amely gyakran válik a helyzet változójánál is dominánsabb diskurzuszstratégiává.

4.3. Reprezentációs stratégiák

A féléspontán interjúk felvezető szakaszában általában a beszélgetőpartner bemutatása (23, 24) vagy bemutatkozása (25) áll, tehát a társalgások belebonyolódásában szerepelnek olyan reprezentációs és önreprezentációs stratégiák, amelyek egyben szerepdefiniálást és témamegjelölést is tartalmaznak. Ezek a résztvevők szerepei mellett gyakran azok egymáshoz és/vagy más harmadik személyű utaltakhoz (pl. nézők) képest elfoglalt társadalmi és kulturális helyzetét is magában foglalják. Mindezekre példát láthatunk a következő interjú egyes részeiben.

(23) [CSB, 3]

A: Szerintem itt (...) szűkebb pátriánkban (.) nincs olyan ember (.) aki ne ismerne téged a:: sportmúltad kapcsán↑ középtávfutó vagy (...) ha í::gy elkezdeném sorolgatni a:: (...) sikereket (.) akkor egy darabig itt ücsöröghetnénk (...) ö:: talán azt (.) hogy magyar csúcstartó vagy↑ talán azt (...) hogy EB-n megmérte magad (.) de:: különböző extrém helyzetektől sem (.) ijedsz meg↑ szóval rengeteg ö:: feladat van má::r (.) mögötted (.) amit teljesítettél (.) de én (.) úgy érzem (.) ho::gy rengeteg feladat van még (.) előtted (...) ami rád vár↑ (...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balázs↑

A (23) példa az interjú alanyának bemutatását tartalmazza, amely során szerepdefiniálást alkalmaz (*középtávfutó vagy*), utal az alany szociokulturális státuszára (*nincs olyan ember, aki ne ismerne téged*), és kijelöli a beszélgetés kezdő témáját (*mi a helyzet most veled Balázs?*). Hasonló funkciók figyelhetők meg a következő interjúrészletek (24, 25) szövegében is. Tartalmaznak utalást a beszélgetőpartner szociokulturális státuszára (*meghatározó alakja vagy a város közéletének*), és önreprezentációs stratégiákat is alkalmaznak (*annak idején alapító tagként az elsők között voltam; hát én sajnos 60 fölött vagyok; Rotary szellemiségét, az általa képviselt értékeket próbáltam népszerűsíteni*).

(24) [MKJ, 1]

A: Pont itt (...) a:z adás előtt néhány szóban beszélünk arról (...) ho::gy (.) nem ezen keretek között (...) hanem nagyon régen (.) amikor ez a mű:sor indult (...) ültél már ebben a székben↓ és hát (...) miért ne ültél volna (...) hiszen ö:: egy meghatározó alakja vagy a:: (...) város közéletének (...) és hát most is hívtunk↑

(25) [ME, 2]

B: Ige:n↑ kétségtelen (.) hogy az elismerés (.) mindig jól esik az embernek bár (...) viccesen mindig el szoktam mondani ↑hogy ha az ember

(.) megér egy kort (..) és hát én sajnos 60 fölött vagyok ↑akkor má:r
 (..) ezek a díjak (...) jobban megtalálják az embert↓ (...) a Rotary-díj
 (..) a::z nyilván több mint tí::zesztendős (..) időszakot zár le (..) hiszen
 é::n (...) annak idején alapító tagként az első között voltam (..) aki
 a Rotary szellemiségét (..) az általa képviselt értékeket próbáltam
 (..) népszerűsíteni (..) magunk köré gyű::jteni azokat az embereket
 (..) akik ezeket az értékeket maguknak vallják↑ és (...) gondolom én↑
 hogy hasznosan (...) Szekszárdért (..) általában az emberekért (..) jót
 tesznek↑

A spontán társalgásokban az identitás megteremtésének eszköze általában nem a bemutatás vagy a bemutatkozás, mivel az interakció résztvevői eleve ismerik egymást, ezért nincs szükség ilyen típusú explicit verbális önreprezentációra. Az identitás kialakítása ezekben a társalgásokban egyéb stratégiák segítségével történik. Ahogy a következő, szülők és gyermekek között zajló párbeszédekben megfigyelhető, a beszélő önreprezentációját szolgálhatják a különböző stílusrétegekből származó szaliens elemek is. Ezek származhatnak akár a szleng szókészletéből, tartalmazhatnak pejoratív vagy durva stílusminősítésű elemeket (26), de előfordulhat a választékos stílusú, az irodalmi vagy a tudományos nyelv (27) elemeinek használata is.

(26) [4, 22—25]

D: (...) Ha oda drágám (.) be fog rakódni a rittyó:: (.) már bocsánat (...)

B: Hahahaha↑

C: Fertőtlenítve va::n↓

A: Ne:m↑ Hogy pucolod ki:↑ Lesz izé (...) fogni- va::gy (.) hülye vagyok
 (...) fülpálcikáva:l↑ A törölközőt (...) hogy fogo::d (...)

(27) [17, 17—20]

A: Te agyalágyult↓ Nem tudod (.) hogy a ginko-bilobát érzed↑ Meg a:
 vadkörtét↓ A vadkörtének az illatát (.) nem tudod milyen↑

B: Hát nem↓ Brutális (.) mi↑

A: Fa:ntasztikus vagy↓ Ilyen (..) tudatlan (.) főleg↓

B: Szerintem is↓ Aki (.) nem tudja a::z orrával megkülönböztetni a (..)
 fűrészipor szagot a (..) ginko-bilobától↓

A példák alapján jól megfigyelhető, hogy a tervezettség és formalitás mértéke alapvetően befolyásolja a résztvevők reprezentációs és önreprezentációs stratégiáit, és a stratégiák közötti választás a diskurzus során folyamatosan alakítja identitásukat.

4.4. Konverzációs viselkedés

Az interakcionális stilisztika a konverzációs viselkedés stilisztikai vonatkozásainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A stilisztikai vizsgálatok egyik lényeges kérdése, hogy a szövegek interakcionális jellemzői hogyan függenek össze a szituációval, annak formális és informális jellegével, és hogy a résztvevők milyen viselkedési stratégiákat alkalmaznak a különböző helyzetek során. A konverzációs viselkedés stilisztikai szempontból is releváns elemei a szünetek, hezitálások hossza és gyakorisága, a témaváltások, a háttéracsatorna jelzései, a fordulók hossza és szerkezete, valamint a beszélőváltási stratégiákkal összefüggő közbevágások, együttbeszélések, betét- és mellékszkekvenciák száma. A tanulmány további elemzése a fordulók és a beszélőváltási stratégiák interakcionális stilisztikai jellemzőit vizsgálják a helyzet szociokulturális változójával összefüggésben a spontán társalgások és az interjúszövegek belebonyolódási szakaszai alapján.

4.4.1. A fordulók hossza és szerkezete

A társalgás alapegységei azok az egy beszélőtől származó megnyilatkozások,⁷ amelyek forduló néven váltak ismertté a vonatkozó kutatások szakirodalmában. A fordulók megnyilatkozásait ugyanaz a beszélő hozza létre anélkül, hogy közben átadná a szót valaki másnak. A társalgások legalább két különböző beszélő által létrehozott megnyilatkozást tartalmaznak, amelyek feltételezik egymás létét, és szerves egységet alkotnak. A társalgások legkisebb része a két fordulóból álló egységnyi⁸ dialógus, amelynek részei szemantikailag és grammatikailag is szoros egységet alkotnak. Az egységnyi dialógus kezdeményező és reagáló része olyan szomszédsági párokat alkot, amelyek láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, és tematikus tömböket hoznak létre. A tömbök határait a kommunikatív témaváltások szabják meg, a bennük található dialógusok terjedelme pedig a felek aktivitásától függően lényeges különbségeket mutat. Ez alapján azokat a párbeszédeteket, amelyek két forduló alatt fejtenek ki egy adott témát kétfordulós, vagy egyfokú (mikro) dialógusoknak nevezzük. Ilyen egyfokú dialógus pl. a következő spontán párbeszéd:

(28) [2, 1–2]

A: Helló↓ Anyu↑ hol van↑

B: Fodrásznál↓

⁷ A megnyilatkozás a nyelvi tevékenység behatárolható szakaszaként értelmezendő, melynek határait a beszédalanyok váltakozása jelöli ki. A megnyilatkozás fogalma ebben az értelmezésben a produkcióra és a produktumra egyaránt használatos (vö. Tátrai 2011: 68–99).

⁸ Az egységnyi dialógus megnevezésére a vonatkozó szakirodalomban használatos a kétfordulós, az egyfokú és a kétláncszemű elnevezés is (Cs. Jónás 1999: 38–45).

Az spontán társalgások legelemibb formája az egyfokú, két fordulóból álló párbeszéd, amely a vizsgált spontán mintának is domináns interakciós jellemzője. Ennek oka, hogy a kötetlen beszélgetések szekvenciális rendezettségét a kérdés-válasz szomszédsági párok gyakori előfordulása határozza meg, amelynek egyik következménye az egyfokú dialógusok élőszerű gyakorisága. Ezzel szemben egyfokú dialógus a félszponán interjúk belebonyolódási szakaszában csupán a köszöntés és bemutatás szakaszában szerepel. Erre láthatunk példát a már említett (6) interjúrészletben is.

A kötetlen beszélgetéseknél és az interjúkban is gyakran előfordul, hogy kettőnél több forduló szükséges a téma kifejtéséhez. Ilyenkor a beszélők egy téma kifejtése alatt többször is magukhoz ragadják a szót, s így kettőnél több fordulóból álló, két- és többfokú (makro) dialógusokat alkotnak. A kétfokú dialógusra látható példa az alábbi spontán szövegből származó beszélgetésben (29), amely az előző dialógus folytatásaként hangzik el az unoka és a nagymama társalgásában, és az interjúrészletben (30). A legnagyobb különbség a két, azonos szerkezetű dialógus között azok fordulóinak terjedelme.

(29) [2, 3–6]

A: Jó lett a: fuszekli (.) [ami:t csináltál↓]

B: [Jó lett↑]

A: Este már (.) abban aludtam (...) de aztán (.) levettem (.) mert melegem volt↓

B: Aha:: (hát már) ö: agyonra volt stoppolva (.) a: többi↓

(30) [ME, 1–4]

A: Kitüntetések (..) elismeréseket (..) szerintem nagyon jó érzés kapni (...) de a:z, hogy ö:: néhány nap különbséggel (.) kettőt is kapjon az ember (.) az bizonyára nagyon fantasztikus↓ Köszöntöm (.) nézőinket↑ (...) Módos Ernő a vendégünk↓ És hát gratulálunk, hát január 15-én a Rotary legnagyobb kitüntetését kaptad meg, aztán a Kultúra Napján pedig a kultúra lovagjává ütöttek Budapesten, ez pedig 22-én volt. Hát jól kezdődik ez az év!

B: Ige:n↑ kétségtelen (..) hogy az elismerés (.) mindig jól esik az embernek bár (...) viccesen mindig el szoktam mondani ↑hogy ha az ember (.) megér egy kort (..) és hát én sajnos 60 fölött vagyok ↑akkor már: (..) ezek a díjak (...) jobban megtalálják az embert↓ ami há:t nyilvánvalóan (..) egy életszakasz lezárását (...) elismerését jelenti. (...) a Rotary-díj (..) a::z nyilván több mint tí::zesztendő (..) időszakot zár le (..) hiszen é:n (...) annak idején alapító tagként az első között voltam (..) aki a Rotary szellemiségét (..) az általa képviselt értékeket próbáltam

(..) népszerűsíteni (..) magunk köré gyűjteni azokat az embereket (..) akik ezeket az értékeket maguknak vallják↑ és (...) gondolom én↑ hogy hasznosan (...) Szekszárdért (..) általában az emberekért (..) jót tesznek↑ Ebben az volt talán a: különleges (...) hogy olyan emberekkel együtt (...) vehettem ezt át (..) [akik...]

A: [Harminc]hatan [kaptátok meg]

B: [harminchatan]

igen (...) ho::gy a 187 fős beregszász melletti:: kisközségnek a művelődésszervezője (..) azok a: főleg határon túli (..) de határon belüli emberek (..) akik nagyon sokat tesznek a: kisközösségek kultúrájáért↑

A kétfokú dialógusok mellett mindkét társalgástípusban szerepelnek három- és négyfokú párbeszéd is, amelyekben az adott téma kifejtése hat, illetve nyolc fordulón keresztül történik. Az ilyen bonyolultságú dialógustípusok alkalmazása a belebonyolódási szakaszra nem jellemző, az interjúszövegekben azonban erre is láthatunk példát:

(31) [CSB, 3–8]

A: (...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balázs↑

B: Há:t ö:: köszönöm a: kérdést↑ öö jól vagyok (.) ö:: most éppen a:z Európa Bajnokságra készülök↓ igaz (..) egy picit ö:: megcsúsztam és (...) nem úgy alakult a felkészülésem (...) ahogy szerettem volna↑ ugye a::z Európa Bajnokság (...) augusztusban lesz: (..) tehát már (...) nincsen sok időm arra (...) ho:gy (...) hogy szintet fussak↑ ö:: há:t most ez a fő cél (...) és a: jövő hétvégén lesz a:z Országos Bajnokság (...) ahol szintén szeretnék (...) jól szerepelni↑ -

A: Mit jelent a:z (...) hogy egy kicsit (..) megcsúsztal↑ mi történt↑ azért (...) beszéljünk arról is (...) hogy voltak sérüléseid is a: közelmúltban (...) amik akadályoztak abba:n (...) hogy úgy teljesíts (...) ahogy szeretnél↓

B: Igen (...) talán a: kedves nézők legutóbb (...) akkor hallhattak rólam (...) még 2002-ben (...) amikor országos csúcsot futottam↑ és a::z Európa Bajnokságon (...) hetedik voltam ↑ -

A: Ez 5000 méteren volt↓ [Ugye?]

B: [Így van↑] 5000 méteren (...) é::s hát utána (...) én: én nagy reményekkel készültem a:z olimpiára (...) de sajnos egy térd sérülés (...) és egy térdműtét jött 2003 augusztusában (...) ami talán még nem is lett volna gond (..) de ö:: rá ké:t hónapra e:gy vakbélműtét is ö:: közbejött↑ úgyhogy az az év (...) teljesen kimaradt és (..) és a: felkészülés (.) mint alapozás (..) olyan nem volt egyáltalán↓

tehát az olimpia (..) értelemszerűen (..) nem jött össze↑ és hát (..) azóta (..) őszintén szólva (..) elég nehezen találom a:: formát↓ valami mindig közbejön (...) kisebb-nagyobb sérülések↑ most is zavart egy (.) kis achilles fájdalom az elmúlt néhány hétben (..) ami azért (.) megátlásra nem kényszerített (..) de:: mégiscsak zavaró volt↓

Az előző példákban olyan dialógusok szerepeltek, amelyeknél a kezdeményező szekvencia minden esetben reagálással zárult. Az informális helyzethez kapcsolódó elvárásoknak, a résztvevők korábbi tapasztalataiból eredő viselkedésmintáinak megfelelően a spontán társalgásokban a felek gyakran alkalmaznak olyan megnyilatkozásokat is, amelyekben a kihívás reakció nélkül marad, vagy a reaktív megnyilatkozás tartalmazza a kezdeményezés aktusát. Ez utóbbira láthatunk példát a következő, anya és lánya által folytatott társalgás részletében:

(32) [1, 5—9]

C: Szia anyu↑Szia (..) itt vagyok↓

A: Szia↓ Te ebédelsz↑ Melegíthetem a:z (.) ebédet↑

C: Mi az ebéd↑

A: Most mondtam↓ Bableves (...) me::g palacsinta↓ Lehet↑

C: Igen (..) ké::rek↓

A spontán párbeszédnek egy tematikus egységhez tartozó fordulójának száma a vizsgált társalgásokban általában alacsony. Szövegükben leggyakrabban az egy- és kétfokú dialógusok szerepelnek, amelyek között gyakran megfigyelhető a reaktív forduló elhagyása. A félspontán interjúk belebonyolódásában is az egy- és kétfokú dialógusok fordulnak elő gyakrabban, de ezek domináns jellemzője a fordulók hosszúsága. Az idézett példákban (30) (31) is jól látható, hogy az interjúk megnyilatkozásai általában sokkal hosszabb szövegekből állnak, mint a spontán társalgások fordulói. A formális helyzethez kapcsolódó előzetes tudásból és elvárásokból következően a félspontán interjúk belebonyolódására nem jellemző a reagáló megnyilatkozás elhagyása, szerkezetüket minden esetben a kezdeményezés-válasz szekvenciája határozza meg. A fenti példák alapján feltételezhető, hogy a fordulók szerkezete és hossza szoros összefüggést mutat a résztvevők választási stratégiáival, amelyeket a társalgások szociokulturális tényezői, a helyzet formalitásának mértéke határoz meg. A félspontán interjúkban a belebonyolódás mértékét a résztvevők által választott stratégiák mellett meghatározhatja a rendelkezésre álló műsoridő hossza és a riporter társalgásszervező, irányító viselkedése is.

A fordulók szerkezete és hossza azzal is összefügghet, hogy a résztvevők milyen mértékben szándékoznak belebonyolódni a társalgásba. A belebonyolódás mértéke függhet attól, hogy az adott résztvevők milyen mértékben érdeklődnek a téma iránt, hogy milyen a résztvevők közötti viszony, milyen az adott társalgás kontextusa, milyen szociokulturális tényezők befolyásolják a diskurzust. A belebonyolódási szándék erőssége az interakcionális részvétellel és az aktivitás mértékével hozható összefüggésbe, amelyet a beszélői aktivitás jelei (egyértelműség, határozottság, nyomatékosság, önreprezentáció, explicit formák, szaliencia) mellett jól mutatnak a diskurzusbeli aktivitás jegyei is (Bartha-Hámori 2010). Ilyen konverzációs jellemző a beszédtempó gyorsulása, a fordulók hosszának, az átfedések számának és terjedelmének növekedése, a közbevetések, a beszédpartnerre utaló nyelvi elemek (pl. megszólítások, kérdések) szaporodása, amelyek a résztvevők involválódásának növekedését jelzik. A bevonódás csökkentésének is megfigyelhetők a fentiekhez hasonló konverzációs jellemzői, hiszen a résztvevők távolságtartása esetén lassul a beszédtempó, szaporodik a diskurzusjelölők, hezitálások, szünetek száma, rövidül a fordulók hossza. A következő spontán társalgásból származó szövegrészlet – egy beszélőtől eltekintve – a résztvevők diskurzusbeli aktivitásának erősségére hoz példát.

(33) [4, 1–18]

A: Kérdezd csak meg Líviát: (.) milyen műtéten esett át:t↓

B: Mé:rt (.) voltál műtéten↑

C: Ne::m↓

D: Agy mosás [volt↑]

C: [Ah::↓]

B: [Jé:zus Má:ria↑]

D: [Csodá:os↓ Elá:]julok↓

B: Hahahaha↑

D: Most hogyha: (.) nem ülnék akko:r (.) leülnék↑

B: Ha:l lod↑ [Fá:jt↑]

D: [Fá:jt mi↑]

C: Ne::m↓

B: Ne::, mért beszélsz má::r (.) hogy nem fájt↑

A: Fakí::r↑

C: Té:nyleg nem fájt↓

B: [Ne:: ↑]

C: [(...) most kezd] (.) [egy kicsit- (...)]

D: [Ja:: (.) mo:st↓]

A többszereplős társalgásban a résztvevők involválódási szándékának növekedésére utalnak a gyakori kérdések, az átfedések, a háttéracsatorna jelzései (nevetés), a gyakori közbevetések. Az egyik résztvevő (C) távolságtartó viselkedését pedig a rövid válaszok, szünetek, indulatszók jelzik. Ez a fajta távolságtartás, ahogy a következő példában is látható, az involválódó viselkedéshez hasonlóan szintén gyakori jellemzője a spontán társalgásoknak. Ennek oka abban is kereshető, hogy az informális helyzethez kapcsolódó konverzációs viselkedés a családi és baráti beszélgetésekben egyaránt lehetővé teszi az involválódás és a távolságtartás stratégiáinak alkalmazását.

(34) [2,11—16]

A: Hiába teszem le:: (.) akkor is fölcsúszik↓ Eszek egy kis magot↓

B: Jó::↓

A: Hideg van↑

B: Hideg bizony↓ (...) Hideg szél fúj↓

A: Tegnap azért nem gondoltam (..) hogy ily:en rossz idő lesz↓ Reggel kinéztem az ablakon (.) mondom (..) elmegyek (.) futok egy jót↓ Úgy döntöttem (.) futok ma ö:: nyolc kilométert (.) de hát ö:: (...) de hát futok há::rom kilométer óta (.) azt még mindig fázik a kezem↓ Mondom (.) nem futok többet mert (...) teljesen átfagyok↓

B: Ja↓

A (34) példában a nagymama kisebb belebonyolódási hajlandóságot mutat, míg unokája a témák váltogatásával kísérli meg érdeklődésének felkeltését. Az involválódási szándék alacsony voltát a beszélő által választott konverzációs stratégiák közül a rövid mondatok, a kérdések kerülése, a hezitálások, szünetek gyakorisága, az együttbeszélések kerülése jelzi.

A félspontán interjúkban a belebonyolódás mértéke általában mindkét résztvevő oldaláról hasonlóan mutatkozott. Valószínűsíthető, hogy az általában erősen involválódó viselkedés a formális helyzetnek is köszönhető, hiszen az interjú szituációjában mindkét résztvevőnek a társalgás együttes építésén kell munkálkodnia, ehhez kell igazítania nyelvi és konverzációs választásait. A következő interjúszövegben jól látható, hogy a résztvevők konverzációs viselkedése erős belebonyolódási hajlandóságot mutat. Ennek jelei a beszédpartnerre utaló nyelvi elemek, kérdések, megszólítások gyakori alkalmazása, a fordulók hossza, a támogató jellegű átfedések, együttbeszélések.

(35) [TA, 1—4]

A: Köszöntöm nézőinket↑ (...) e:z az Ismerős (..) és benne e:gy fiatal-ember (...) akit úgy hívnak (.) hogy Tóth András↓ és há:t ha (.) azt

mondom (..) hogy faddi (.) akko::r tulajdonképpen (.) igazat beszélek (...)
de tulajdonképpen András csak az évvégéket tölti most má::r (...)
jónéhány éve Faddon↓ mi legutóbb (...) olya:n 2007 táján (.) beszélget-
tünk vele (.) há::t azt kell mondjam (.) hogy egy volt kollegánkról (.)
adunk most hí::rt ho::gy (..) éppen hogy is, (..) merre is a világban↑
Andrást ugyanis akko::r Ausztráliából sakkozni (...) sakkot oktatni (.)
hí:vták↑ hisze::n otthon ő ö:: ötvenedik volt a: hazai ranglistán (..) és
há::t Andris elment oktatni (..) a világ másik végére (...) és hát azóta is
ott va:n (..) de az élete azért (..) sokmindenben megváltozott (...) szia
Andris↑ (..) mikor érkeztél és: (..) meddig maradsz↑

B: Karácsony előtt (..) jöttem haza (.) ahogy szoktam most már (..) ne-
gyedik éve ez a trend (..) hogy hazatérek karácsony előtt↑ és ha min-
den igaz (..) akkor olya::n január közepéig (.) maradok↓ most egy ki-
csit trükkösebb a helyzet az átlagosnál (..) ugyanis (..) pont lejárt a
vízumom (..) és most beadtam egy: új vízumigénylést↑ úgyhogy az (..) remé-
nyeim szerint elkészül január közepé-végére (...) és akkor remé-
nyeim szerint (..) megyek vissza (.) most már másodmagammal (...)
mert közben [családos ember lettem↑]

A: [Há:t ez az egyik legnagyobb] hír (...) veled kapcsolat-
ban (.) hogy megnősültél és (..) elvehettél volna akár faddi lányt (..) el-
vehettél volna akár: ausztrál lányt (..) [de nem így történt↓]

B: [Nem (.) valóban (..) egy]
fülöp szigetek i illetőségű hölgy lett végül is a:: kedvesem (..) és na-
gyon örülök neki egyébként (.) hogy így alakult (..) nagyon boldogok
vagyunk együtt (.) és együtt tervezzük a: jövőt↓

A fenti példák azt mutatják, hogy az informális helyzethez kapcsolódó elvá-
rásoknak és viselkedésmintáknak megfelelően a spontán társalgásokban - az
interjúk szövegeivel ellentétben - a kezdeményező szekvencia gyakran marad-
hat reakció nélkül. Az egyes fordulók terjedelme, és a résztvevők belebonyo-
lódási hajlandósága szintén összefüggésbe hozható a formalitás mértékével.
A spontán szövegek konverzációs viselkedésére a bevonódás mellett a távol-
ságtartó stratégia is jellemző, míg az interjúk résztvevői nyelvi és interakciós
választásaikkal az involválódó viselkedés stratégiát alkalmazták.

4.4.2. A beszélőváltások

A társalgások fő rendezőelve a megnyilatkozások állandó cserélődése, vagyis
a beszélőváltás mechanizmusa. Ez minden élőszóbeli megnyilatkozásra jellem-
ző, hiszen általában egyszerre csak az egyik fél ragadhatja magához a beszélés
jogát. A fordulóváltás (Have 2005: 111–113) soha nem előre meghatározott he-

lyen, forгатókönyvszerűen zajlik, hanem az arra alkalmas pillanatban történik meg, amelyet a beszélő jelei érzékeltetnek. Ilyen jel a téma lezárása, a konverzációs viselkedés egyes jelei, a szünet vagy a töltelék elemek használata, az intonáció, és nagyon fontos szerepet játszanak a nem verbális üzenetek is, mint a testtartás vagy a szemkontaktus.

A helyzet szociokulturális változója szempontjából a beszélőváltással kapcsolatban fontos vizsgálati szempont, hogy melyik résztvevő kezdeményezésére történik meg a társalgásokban a szó átvétele. A több résztvevős társalgások esetén a beszélő külső kiválasztással kijelölheti azt a személyt, akinek át kívánja adni a szót, de a következő beszélő a szó magához ragadásával alkalmazhat önkiválasztást is (Iványi 2003). A kiválasztás sajátos esete, amikor a megnyilatkozó nemcsak a következő beszélőt jelöli ki kérdés segítségével, hanem a kommunikációra való felszólítással a harmadik megnyilatkozó személyét és a témát is meghatározza. Erre, a spontán társalgásokban a helyzet formalitásának minimális mértékéből adódóan ritka stratégiára hoz példát a következő (36) társalgás részlete:

(36) [4,1—3]

- A: Kérdezd csak meg Líviá:t (.) milyen műtéten esett át:↓
 B: Mé:rt (.) voltál műtéten↑
 C: Ne::m↓

A spontán társalgások jellemző beszélőváltási stratégiája az önkiválasztás. Ez leggyakrabban az olyan kötetlen beszélgetésre jellemző, ahol egymással közeli kapcsolatban álló megnyilatkozók társalognak, akik gyakran beleszólnak a társalgásba anélkül, hogy arra kérték volna őket, vagy más személyt szólítottak fel a beszélgetés folytatására (l. a D jelű adatközlő):

(37) [4,2—9]

- B: Mé:rt (.) voltál műtéten↑
 C: Ne::m↓
 D: Agymosás [volt↑]
 C: [Ah::↓]
 B: [Jé:zus Má:ria↑]
 D: [Csodá:os↓ Elá:]julok↓
 B: Hahahaha↑
 D: Most hogyan: (.) nem ülnék akko:r (.) leülnék↑

A formálisabb helyzethez köthető félszponán interjúk vizsgálata azt mutatja, hogy ezekre a szövegekre is jellemző mindkét beszélőváltási stratégia, de

választásuk inkább a társalgást irányító résztvevőhöz köthető. A külválasztás stratégiáját a riporter általában akkor alkalmazza, amikor a kérdés-válasz szekvenciapár kezdeményező szekvenciájával válaszadásra szólítja fel az interjú alanyát. Az alany ilyenkor elfogadja a felkínált stratégiát, és megadja a reagáló szekvenciát. Ez figyelhető meg a (31) példa első két fordulójában is.

Önkiválasztás jelenhet meg abban az esetben, ha az interjúalany magához ragadja az inicializáló szerepet, vagy ha a riporter a reagáló záró szekvenciát elegendőnek, túl hosszúnak, vagy a nézők számára nem teljesen értelmezhetőnek érzi, és ismét magához szeretné ragadni a szót. Ez utóbbira láthatunk példát az előző interjú (31) folytatásában, a beszélgetés harmadik fordulójában, ahol az interjú készítője kérdéssel strukturálja az interjú témáját.

A társalgásokra a külválasztáson és az önkiválasztáson kívül gyakran jellemző a beszédjog megszerzésére és/vagy megtartására való törekvés, amely nyelvi és interakciós jelekben is megnyilvánulhat. A beszédjog megszerzésének egyik eszköze a közös mondatalkotás, amely során a hallgató kihasználva a hezitációs szünetet, kiegészíti a megkezdett lépést, és magánál tartva a szót folytatja a diskurzust. Erre a beszélőváltási stratégiára láthatunk példát a következő (38) társalgásban:

(38) [2,8—11]

B: Anyád lehozta (.) átkötöm (.) mert így (.) úgyse tudod meghordani (.)
 hogy ilyen (...)

A: Hát ja: (.) mer ö.: mindig- (...)

B: Fölcsúszik (...)

A: Hiába teszem le:: (.) akkor is fölcsúszik↓

A beszédjog átvételének másik gyakori eszköze a szó erőszakos megragadása. Az erőszakos szóátvétellel, közbevágással a spontán társalgásokban gyakran találkozhatunk, az alábbi (39) példában a kamasz fiú ragadja magához édesanyjától a szót ezzel az eszközzel:

(39) [5,20—1]

B: Bejött hozzám (.) és-

A: Té:nyleg (.) ma este az Audival mentél vissza↑

A beszédjog megszerzésének eszközeként a spontán társalgásokban gyakran megjelennek az egymást átfedő megnyilatkozások is (Hutchby–Wooffitt 2006: 54–57). Az együttbeszélés jelensége különböző mértéket ölthet, előfordulhat egy szótagra vagy szóra korlátozva, de nem ritka a huzamosabb ideig tartó, akár teljes tagmondatokat, mondatokat felölelő átfedés sem.

(40) [4,30—3]

D: Jézus anyá:m↓ É:desem↓ Á::! Miket nem vá:llaltok (...) kicsiké:m (.) és én csak most- Mikor veszed ki:↑ Bajban va:gy (..) [vége a szezonnak↓]

B: [Hát mér kivéve::↑]

Nem azért csináltatta:↓

D: Ha:llo:d (.) én berakattam volna (.) tavasszal (.) a szezon előtt (...) [te-]

C: [Hát

pont jó:] (.) nyáron már (..) semmi baja nem lesz (.) mehetnek strandra↓

A fenti, erősen involválódó magatartásra utaló beszélőváltási stratégiák alapvetően az informális helyzethez igazodnak, de az együttbeszélés jelensége a formálisabb helyzetekben is megjelenik. Ennek magyarázata az lehet, hogy a spontán társalgások mellett az interjúszövegekre is jellemző az erős belebonyolódási szándék és a társalgásban való aktív részvétel igénye. Az átfedések és közbevágások funkciója azonban a spontán társalgásokhoz képest alapvetően különbözik abban, hogy az interjúszövegekben ezt a stratégiát nem a beszédjog megszerzésének eszközeként használják a résztvevők. Céljuk sokkal inkább az együttműködés, a társalgás kontextusának közös alakítása, amely a belebonyolódás szakaszában különösen fontos. Ez abból látható, hogy az átfedések és közbevágások kezdeményezője általában az interjú készítője, célja pedig az előző megnyilatkozás támogató kiegészítése, magyarázata. A támogató funkció abban is megnyilvánul, hogy az interjú készítője az átfedések segítségével próbálja érdekesebbé, a nézők számára érthetőbbé tenni az interjúalany szövegét, lerövidíti a túl hosszú magyarázatot, kiegészíti a hiányzó, de fontos információkat, vagyis a közbevágásokkal segít kialakítani a beszélgetés struktúráját. A társalgás az átfedés és a közbevágás után nem a riporter, hanem az interjú alanyának szövegével folytatódik, tehát a közbevágás és az együttbeszélés itt nem beszélőváltási stratégiaként, hanem inkább mellékszekvencia funkcióban, a metapragmatikai tudatosság megnyilvánulásaként (Verschueren 1999: 187–198; Tátrai 2006) szerepel. Erre a két stratégiára láthatunk példát a következő két interjúszövegben:

(41) [RI, 4—6]

B: Há:t ige:n (..) nagyon meglepő volt (..) amikor a:z első látogatásom alkalmával (..) megláttam a:: társalgóban lévő telefonhálózatot↓ és ugye: a: Váci tanár úr idejében nagyon kiválóan működő telefonokat láttam (...) amik csak porfogónak voltak (..) használva (.) a vezeték közben a: falban má:s MATÁV-vonalakra változtak (...) úgyho::gy ennek a lecserélése (.) és az épületnek a: festés-mázolási munkálata-

iba (..) aktív részvételt ö:: mindenféleképpen kitűztem (...) idejövetelem [céloomul]

A: [Ezt rögtön] a::z első látogatáskor (..) ahogy körbejárt

B: Igen (..) igen (..) nagyon deprimáló volt ez a: (...) ez a: bejárat↑

(42) [ME, 2—4]

B: Ebben az volt talán a:: különleges (...) hogy olyan emberekkel együtt (...) vehettem ezt át (..) [akik...]

A: [Harminc]hatan [kaptatok meg]

B: [harminchatan] igen (...)

ho::gy a 187 fős beregszász melletti:: kisközségnek a művelődésszervezője (..)

A társalgások beszélőváltási mechanizmusa a korábban vizsgált interakciós jelenségekhez hasonlóan a résztvevők választásainak eredményeképpen alakul ki. A konverzációelemzés egyik fő vizsgálati szempontja a stíluszociokulturális összetevőivel kapcsolatban a fordulóváltás során alkalmazott résztvevői stratégiák, illetve az azok közötti választás kérdése. A vizsgált spontán társalgásokban leggyakrabban alkalmazott stratégia az önkiválasztás, és jóval kisebb arányban fordult elő, hogy a résztvevőket valamilyen külválasztási stratégia alkalmazásával (pl. felszólítással, kérdéssel, megszólítással stb.) kellett kérni a társalgás folytatására. Jellemző a beszédjog megszerzésére való törekvés, amelynek fő stratégiái a közös mondatalkotás, az erőszakos szóátvétel és az egymást átfedő megnyilatkozások gyakori alkalmazása. A beszédjog megtartására irányuló stratégiák megjelenése ritkább, és az is jellemző, hogy a beszélő általában át tudja adni a szót a társalgás valamely résztvevőjének. A félspontán interjúkban ezzel szemben a külválasztás stratégiájának dominanciája figyelhető meg a helyzet formális jellege miatt pedig elsősorban a támogató, együttműködő célú átfedés és közbevágás a jellemző. Az elemzés eredményei és a fenti példák alapján jól látható, hogy a beszélőváltás mechanizmusa szintén a résztvevők választási stratégiáinak eredménye, s így szoros összefüggésben áll a társalgások szociokulturális jellemzőivel.

5. Összegzés és kitekintés

A tanulmány spontán és félspontán társalgási szövegek belebonyolódási szakaszában vizsgálta a résztvevők által választott kontextusalakító, identitásteremtő, reprezentációs és konverzációs stratégiákat, azok stilisztikai vonatkozásait a helyzet szociokulturális változójának vonatkozásában. Fontos megjegyezni, hogy az empirikus vizsgálat kapott eredményei elsősorban

a vizsgált két korpusz közléstípusaira érvényesek, tehát nem terjeszthetők ki a spontán és félspontán társalgások minden megjelenési formájára. Mivel a spontán korpusz elsősorban bizalmas, szoros viszonylatokból származó szövegeket tartalmaz, az ezekben alkalmazott stratégiák (pl. tegező formák) választása nem általánosítható minden típusú spontán társalgásra (pl. munkahelyi viszonylatok társalgási formái).

A vizsgált spontán társalgásokban választott köszönésformák, és az azok helyettesítésére szolgáló stratégiák megfeleltek a résztvevők informális helyzethez kapcsolódó elvárásainak, a félspontán interjúk köszönésformáit pedig a helyzet formalitásának erősödése befolyásolta. A spontán társalgások megszólítási és megnevezési stratégiái között leggyakrabban a keresztneves, a névmási megszólítás és a nominális forma elhagyása szerepelt, míg a formalitás erősödésével az interjúszövegekben inkább a pozicionáló funkciójú szerepfőnévvel történő megszólítás volt jellemző. A spontán társalgások személyhasználatában minden esetben a tegező formák jelentkeztek, bár ennek oka nem elsősorban az informális helyzethez köthető, hanem inkább a vizsgált korpusz összetételére (barátok, családtagok) vezethető vissza. Az interjúszövegek személyhasználati stratégiáit a helyzet formalitása mellett a résztvevők egymáshoz való viszonya is befolyásolta. A belebonyolódásban választott köszönésformák, megszólítási és személyhasználati módok alkalmazására jellemző volt bizonyos tipikus együttállások (jellemzően gyakori együttes előfordulások) jelentkezése is, amelyek hozzájárultak az informális és formális helyzetekhez köthető szövegek interakciós jellemzéséhez. Az informális szituációban a bizalmas köszönésformák a keresztneves megszólításokkal és a tegező formákkal kombinálódtak, míg a formális helyzetben a hivatalosabb köszönésformák szerepeltek együtt a szerepfőnévvel történő megszólítással és a nemtegező személyhasználat stratégiáival. Az egyes fordulók terjedelme és a résztvevők belebonyolódási hajlandósága szintén összefüggésbe hozható a formalitás mértékével. A spontán szövegek konverzációs viselkedésére a bevonódás mellett a távolságtartó stratégia is jellemző, míg az interjúk résztvevői nyelvi és interakciós választásaikkal az involválódó viselkedés stratégiát alkalmazták. A beszélőváltás során a spontán társalgásokban leggyakrabban alkalmazott stratégiaként az önkiválasztás jelent meg, és jellemző volt a beszédjog megszerzésére való törekvés (közös mondatalkotás, közbevágás, egymást átfedő megnyilatkozások). A félspontán interjúkban ezzel szemben a külválasztás stratégiájának dominanciája volt megfigyelhető, a helyzet formális jellege miatt pedig elsősorban a támogató, együttműködő célú átfedés és közbevágás volt jellemző. A tipikus együttállások a konverzációs viselkedésben is jelentkeztek, az informális helyzet rövidebb fordulóit a beszédjog megszerzésére irányuló stratégiák kezdeményezésével váltották egymást, a formálisabb helyzetben

elhangozó interjúk hosszabb terjedelmű fordulónak beszélőváltásai pedig a külválasztásra történő reagálással, az együttműködést szem előtt tartva valósultak meg.

A vizsgálat eredményei alapján jól látható, hogy a nyelvi viselkedés konverzációs sajátosságai (pl. az együttbeszélések, a közbevágások, a hezitációk terjedelme és gyakorisága) összhangban vannak a beszélők társalgási stílusáról alkotott hétköznapi stílustulajdonításokkal (pl. *távolságtartó, agresszív* stb.). Ezek a jelenségek szervesen hozzájárulnak a beszélők stílusáról alkotott kép kialakításához, a társalgási struktúrának tehát fontos szerepe van a stílus kialakításában, megformálásában. A vizsgált korpusz terjedelme és sajátosságai miatt azonban a társalgási struktúra stílustényezőként való vizsgálatához további empirikus kutatásokra van szükség. Fontos lenne egy nagyobb, többféle szituációból származó spontán és félspontán mintán végzett vizsgálat, amely a belebonyolódási szakasz mellett a társalgások további egységeinek (pl. kihátrálás) vagy a konverzációs viselkedés egyéb szempontjainak (pl. szünetek, témaváltások, diskurzusjelölők) elemzésével további eredményeket hozhat. Az így kibővített szempontrendszer alapján végzett vizsgálatok eredményei nemcsak a konverzációelemzés és a stilisztika számára lehetnek tanulságosak, hanem jól hasznosíthatók a szövegtipológiai kutatásokban is. A kommunikációban résztvevők gyakorlati tudásuk, tapasztalataik, a szituációhoz fűződő elvárásaik alapján sorolják az egyes szövegeket az általuk ismert nyitott, az adott helyzettől függően számos variációs lehetőséget tartalmazó típusokba, s a besorolást aktuálisan az adott beszédhelyzethez igazítják folyamatosan értékelve és alakítva ezzel a verbális interakciót. A szövegtipológiai kutatásokban már régóta jelen van (Sandig 1972; Helbig 1975; Ermert 1979) az egyes társalgási műfajok leírásának szükséglete, és a konverzációelemzés szempontjai alapján néhány műfaj (pl. utcai útbaigazítás-kérés, pletyka, telefonbeszélgetés) jellemzése meg is történt (Hámori 2006). Az interakcionális és szociokulturális szempontok összefüggéseinek vizsgálata tovább finomíthatja a spontán szövegek jellemzését, és a prototipikusan spontán társalgások mellett a spontaneitás és a tervezettség különböző fokán álló társalgási műfajok tanulmányozásához is segítséget nyújthat.

Az interjúk forrásai

Ismerős: Csillag Balázs. Tolnatáj Televízió. 2007_08_10 <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (Letöltés ideje 2007_12_11)

Ismerős: Dr. Répásy István. Tolnatáj Televízió. 2010_12_15 <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (Letöltés ideje: 2011_04_10)

- Ismerős: Tóth András. Tolnatáj Televízió. 2011_01_10 <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (Letöltés ideje: 2011_04_10)
- Ismerős: Matókné Kapási Júlia. Tolnatáj Televízió. 2011_02_07 <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (Letöltés ideje: 2011_04_10)
- Ismerős: Módos Ernő. Tolnatáj Televízió. 2011_02_07 <http://www.tolnataj.eu/page/videotar> (Letöltés ideje: 2011_04_10)

Irodalom

- Andersen, Gisle 2001. *Pragmatic markers and sociolinguistic variation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.
- Boronkai Dóra 2011. *A dialógus szövegtani jellemzői*. Budapest: Pátria.
- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13: 145–204.
- Bell, Allan 2001. Back in style: reworking audience design. In: Eckert, Penelope – Rickford, John R. (eds.): *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 139–69.
- Brown, Roger – Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 359–388.
- Brown, Gillian – Yule, George 1989. *Discourse analysis*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Eckert, Penelope – Rickford, John R. 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ermert, Karl 1979. *Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation*. Tübingen: Niemeyer.
- Ervin-Tripp, Susan 1997. The development of sociolinguistics. In: Paulston, Christina B. – Tucker, G. Richard (eds.): *The early days of sociolinguistics: memories and reflections. Publications in Sociolinguistics 2*. Dallas: Summer Institute of Linguistics. 61–76.
- Garfinkel, Harold 1967. *Studies in ethnomethodology*. New York, Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Garfinkel, Harold 1972. Remarks on Ethnomethodology. In: Gumperz, John Joseph – Hymes, Dell (eds.): *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt. 39–324.

- Goffman, Erving 1990 [1967]. A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. ELTE Szociológiai Intézet. Budapest: Tankönyvkiadó. 3–30.
- Gumperz, John Joseph 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Güllich, Elisabeth 1986. Textsorten in der Kommunikationspraxis. In: Kallmeyer, Werner (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*. Düsseldorf: Schwann. 15–46.
- Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London, Baltimore: University Park Press.
- Hámori Ágnes 2006. A társalgási műfajokról. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 157–181.
- Hámori Ágnes 2010. *A diskurzus stílusa: megfigyelések és kérdések a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú elemzése alapján*. (kézirat)
- Have, Paul ten 2005. *Doing conversation analysis. A practical guide*. London: Sage.
- Helbig, Gerhard 1975. Zu Problemen der linguistischen Beschreibung des Dialogs im Deutschen. *Deutsch als Fremdsprache* 12: 65–80.
- Horányi Özséb 2001. A személyközi kommunikációról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó. 57–86.
- Hutchby, Ian – Wooffitt, Robin 2006. *Conversation analysis. Principles, practices and applications*. Cambridge: Polity Press.
- Hymes, Dell 1968. Ethnography of Speaking. In: Fishman, Joshua A. (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton. 99–138.
- Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 91–146.
- Iványi Zsuzsanna 2003. A „nyelvemen van” - jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. *Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel. Magyar Nyelvőr* 127, 76–91.
- Cs. Jónás Erzsébet 1999. *Az orosz dialógus természetrajza*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William 1984. Field methods of the project in linguistic change and variation. In: Baugh, John – Sherzer, Joel (eds.): *Language in use. Readings in sociolinguistics*. Prentice Hall: Englewood Cliffs. 23–53.
- Labov, William 1982. Building on empirical foundations. In: Lehmann, Winfried P. – Malkiel, Yakov (eds.): *Perspectives on historical linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 17–92.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

- Németh T. Enikő 1996a. *On the role of pragmatic Connectives in Hungarian spoken discourses*. ERIC Document Reproduction Service No. ED 379 937, Washington.
- Németh T. Enikő 1996b. *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása*. Nyelvtudományi Értekezések 142. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ochs, Elinor 1979. Planned and unplanned discourse. In: Givón, Talmy (ed.): *Syntax and semantics 12. Discourse and syntax*. New York: Academic Press. 51–80.
- van Peer, Willie 1986. *Stylistics and Psychology. Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm.
- Redeker, Gisela 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structures. *Journal of Pragmatics* 14: 367–381.
- Sandig, Barbara 1972. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In: Gülich, Elisabeth – Raible, Wolfgang (Hg.): *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Frankfurt: Athenäum. 113–124.
- Sandig, Barbara 1995 [1986]. A német nyelv stilsztikája. *Helikon* 306–333.
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8: 289–327.
- Schilling-Estes, Natalie 2004. Investigating stylistic variation. In: Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie (eds.): *The handbook of language variation and change*. Malden, Oxford: Blackwell. 375–402.
- Selting, Margret 2008. Interactional stylistics and style as a contextualization cue. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knappe, Joachim (eds.): *Rhetorik und Stilistik / Rhetoric And Stylistics*. Halbband 1. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1039–53.
- Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.) 2002. *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Tannen, Deborah 2005. *Conversational style: Analyzing talk among friends*. 2nd edition. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah 2007. *Taking voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Tátrai Szilárd 2006. „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?” – Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Sliz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 617–621.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2001a. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001b. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói változások alapján. *Magyar Nyelvőr* 125: 299–309.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlata) In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Wolf, Ricarda 1999. Soziale Positionierung im Gespräch. *Deutsche Sprache* 1: 69–95.

Pécsi Tudományegyetem
boronkaidori@freemail.hu

Pap Andrea

„Köszönöm a bókot” Az elismerő megnyilvánulások és válaszok magyar és olasz diskurzusokban

(Egy lehetséges kognitív stilisztikai vizsgálat)¹

A dolgozat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok egy lehetséges vizsgálatát adja diskurzuskiegészítő teszttel nyert (magyar nyelvi anyag), valamint hétköznapi dialógusokból vett (olasz korpusz) adatok alapján. Célja, hogy értelmezze az elismerő megnyilvánulások és a kontextuálisan hozzájuk kapcsolódó válaszok jelenségét, valamint felvázolja a bókra adott válaszok szociokulturális dimenzióit, stílussajátosságait magyar és olasz nyelvi anyagon keresztül. Fő kérdésfelvetése, hogy a mindennapi diskurzusokban megjelenő bókokat követő válaszok milyen módon realizálódnak, milyen stílusban formálódnak a különféle interperszonális viszonyokban, interakciókban.

Az elemzés elméleti alapját a pragmatika mellett a kognitív stilisztika adja, amely a nyelvi megformáltságot funkcionális megközelítésben tanulmányozza, a kognitív és a szociokulturális feltételek összefüggésére irányítva a figyelmet. Egy adott megnyilatkozás jelentéséhez, stílusának belső struktúrájához a szociokulturális változók is szervesen hozzátartoznak. A helyzet (a szituáció) és az érték tényezőjét kiemelve, akár külön-külön is vizsgálva megfigyelhető, hogy a bókra adott válaszok stílussajátosságában is tipikus együttállások alakulnak ki, s létrehozzák egy jellegzetes megnyilvánulási mód informális, közömbös vagy formális protostílusát.

Kulcsszavak: udvariasság, bók-válasz, stílusminta, szociokulturális változók (helyzet és érték), diskurzuskiegészítő teszt

¹ Köszönettel tartozom a dolgozat lektorainak, Szili Katalinnak és Tátrai Szilárdnak munkámat segítő, építő tanácsaikért.

1. Bevezetés

A mindennapi diskurzusoknak, a társas interakcióban létrejövő megnyilatkozásoknak szerves hozzátartozója az udvarias nyelvi viselkedés, melynek egyik jellegzetes megnyilvánulási módja elismerésünk kifejezése beszédpartnerünknek, a bók vagy dicséret és a hozzá kapcsolódó válaszok.

Jelen tanulmány az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok egy lehetséges vizsgálatát kívánja felvázolni. A bókra adott válaszokra összpontosít, ehhez azonban az elismerő megnyilvánulásokat is szükséges figyelembe venni. A dolgozat elméleti hátterét egy pragmatikai és kognitív stilisztikai keret adja (Tolcsvai Nagy 2005), amely a nyelvi megformáltságot funkcionális megközelítésben tanulmányozza a kognitív és a szociokulturális feltételek összefüggésére irányítva a figyelmet. Elsősorban stilisztikai érdekeltségű vizsgálat, amely azonban a vonatkozó pragmatikai kutatások eredményeire támaszkodik, azok stilisztikai adaptálhatóságára kíván rámutatni. A megnyilatkozások értelmezéséhez a kontextus ismerete is szükséges, amely az interakció során a dinamikusan létrejövő jelentés részét képezi. Fauconnier-t (2004) idézve a nyelv a jelentést adott kontextusban adott kulturális modell és kognitív források alapján irányítja, tehát nem függetleníthető a kontextustól (a kontextusról l. Tátrai 2004, 2011: 51–67).

A tanulmány első részében az udvariasságot tágabb elméleti keretben értelmezem, illetve bemutatom a stílussal való viszonyát a szociokulturális változókra mint a stilisztikai jelentés meghatározóira koncentrálva. A 3. fejezetben a bók fogalomértelmezése és kulturális dimenzióinak rövid áttekintése következik. Az empirikus vizsgálatokat tartalmazó 4. fejezetben a bókra adott válaszokat helyezem a középpontba, a szociokulturális tényezőkkel való összefüggéseiket a helyzet és az érték változójának mentén vizsgálom.

2. A vizsgálat célja, módszere, elméleti kérdései

Az udvarias nyelvi viselkedésnek a dolgozatban vizsgált jelensége érdekes megfigyelésekkel szolgálhat, mivel alkalmas a különböző beszélőközösségekben létrejövő mindennapi diskurzusok udvarias nyelvi jellemzőinek összevetésére, a társadalmi és kulturális eltérések, a nemi és korosztálybeli különbözőségek megfigyelésére.

A dolgozat fő kérdésfelvetése az, hogy a mindennapi diskurzusokban megjelenő elismerő kijelentéseket, a külső tulajdonságra, megjelenésre, a belső értékekre vagy a beszédpartner által végzett munka eredményére történő utalásokat követő válaszok milyen megnyilatkozásokban, milyen módon reali-

zálódnak, milyen stílusban formálódnak a különféle interperszonális (egyenrangú, illetve alá- és fölérendelt társadalmi) viszonyokon, interakciókon belül (a nyelvi interakció a szociális kogníció részét képezi: vö. Tolcsvai Nagy jelen kötetbeli tanulmányával).

2. 1. A vizsgálat célja és módszere

A vizsgálat célja, hogy értelmezze az elismerő megnyilvánulások és a kontextuálisan hozzájuk kapcsolódó válaszok jelenségét, valamint felvázolja a bókra adott reagálások szociokulturális dimenzióit, stílussajátosságait a magyar és az olasz nyelvben. A felek között kialakuló viszonyok, a szituáció körülményei hatással vannak a megnyilatkozás módjára, egy adott kijelentés stílusára. Az elemzés a szociokulturális tényezők (Tolcsvai Nagy 1996, 2005) közül a helyzet (szituáció) és az érték stílusváltozójára koncentrálna, mivel a vizsgálat tárgyának szempontjából ezek válnak hangsúlyossá. Az interperszonális viszonyok alakulásában leginkább a helyzet tartománya, a másokra irányuló elismerő vélemények stílusának leírásában az érték változója kerül előtérbe.

A magyar korpusz saját gyűjtés eredménye, az adatokat egy általam összeállított diskurzuskiegészítő teszt segítségével nyertem, melyet egy több nyelvre és kultúrára kiterjesztett felméréssorozatban alkalmazott módszer (Blum-Kulka 1982) mintája alapján készítettem (a kérdőív felépítéséről részletesen l. Pap 2011: 80). A vizsgálatot 20 és 30 év közötti főiskolás, egyetemista, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok körében végeztem (83 kérdőív). Jelen munkában a diskurzuskiegészítő teszt 4. és 5. szituációjához kapcsolódó reagálásokat elemzem, melyekben a bókra adott válaszok kapnak hangsúlyt. Az adott szituációkban elhangzó bókok egyrészt a külső megjelenésre (4. szituáció), másrészt a fáradságos szellemi munka eredményére (5. szituáció) vonatkoznak. Az olasz nyelvi anyagot Alfonzetti (2009) által összegyűjtött példákból vettem, amelyek hétköznapi olasz dialógusokban megjelenő bókokat mutatnak be. A vizsgálat az olasz adatok közül is csak a külsőre, illetve a teljesítményre vonatkozó bókokra adott válaszokat veszi számba. A kétféle nyelvi korpuszt összevetve megfigyelhető, hogy míg a magyar adatok a beszélők nagyobb tudatosságáról (az adott szituációban mi mondható a nyelvhasználó szerint) árulkodó diskurzuskiegészítő tesztekben származnak, addig az olasz korpusz spontánabb beszélgetéseket rögzít. Ez a tényező ugyan áttételesebbé teszi az adatok összevethetőségét, mivel az írásos módszer szűkítheti a szóbeli megfogalmazási módok stíluslehetőségeit, az eltérő nyelvi anyag azonban így is megfelelő alap lehet bizonyos hasonlóságok és különbségek megállapí-

tására.² Mindkét korpuszban található a kontextuális jelentés részét képező, a diskurzusok spontaneitására és a szóbeliségre jellemző metapragmatikai és metakommunikatív reflexiók (a metapragmatikai reflexióról l. Tátrai 2011: 119–125).

2.2. A udvariasság értelmezése

Az **udvariasság** jelensége sokféle módon értelmezhető (az udvariasságról és a hozzá kapcsolódó elméletekről részletesen l. Szili 2004b, 2007). Mindennapi jelentésben a másokkal való tapintatos társadalmi viselkedésmódok normarendszere (Szili 2004b: 32), az illő magatartás szabályainak összessége. Az udvarias nyelvi viselkedésben az embertársaink iránt való tisztelet, egymás kölcsönös megbecsülése nyilvánul meg a társas érintkezés hagyományai és a mindenkor követendő normák alapján (Éder 1980: 1128–1130). Az udvariasságot „gyakorolja [...] ki-ki tettel, szóval, szimbolikus mozdulatokkal kisebb vagy nagyobb mértékben a szerint, amint neveltsége, társas érintkezésének színvonala és lelki hajlandósága parancsolja neki” (Kertész 1933: 1). Az udvariasság tágabb értelmezésben az a jelenség, amikor beszédünket társas célok szolgálatába állítjuk, a mondanivaló másokra gyakorolt hatásának figyelembevételével (Tannen 2001: 32). Az udvariasság olyan értéket képvisel, amely jelentős szerepet tölt be a társadalmi viszonyokban, kifejezi a kommunikációs partner iránt érzett tiszteletet, elismerést az általa képviselt társadalmi pozícióra való tekintettel (Bańcerowski 2000: 312). Az udvariasság fogalmát gyakran azonosítják a tiszteletadással. A két jelenség azonban nem ugyanaz: az udvariasság a másokkal szembeni figyelmesség általánosabb módja, a tiszteletadás formái pedig az udvariasság kifejezőeszközeinek részét képezik (Szili 2007: 3).

Az udvariasság pragmatikai megközelítésből olyan stratégiák összessége, amelyet meghatározott szituációban a kommunikációs igénynek megfelelően alkalmaz a beszélő céljai elérésének, valamint kapcsolatai létrehozásának és fenntartásának érdekében (Szili 2000: 272). Az udvarias nyelvi viselkedés segíti az interperszonális kapcsolat létrehozását, módosítását és megtartását, ami Leech (1983: 80) értelmezésében arra ad magyarázatot, hogy miért olyan indirektek az emberek gondolataik átadásában (Leech elméletéről l. Bańcerowski 2000, Nemesi 2000, Szili 2004b, Pap 2011).

Az udvariasság tehát általánosan olyan nyelvi viselkedésmódként határozható meg, amelyet a megnyilatkozó a kommunikációs igényeinek kielégítésére, a saját és a beszédpartner elvárásainak leginkább megfelelően alkalmaz

² Részletesebb elemzéshez a magyar nyelven már elvégzett vizsgálatokat ugyanazon módszerrel (diskurzuskiegészítő teszt segítségével) érdemes lesz olasz nyelvre is kiterjeszteni.

az interperszonális viszonyok létrehozásának és fenntartásának érdekében. Az udvariasság a társas érintkezésnek, a személyközi kapcsolatoknak egy sajátos kísérő jelensége, amely a beszédpartnerek társadalmi viszonyát, a beszélőnek a szituációval és beszédpartnerével kapcsolatos attitűdjét jeleníti meg. Bianchi (2005: 91) megfogalmazásában a kommunikáció alapvetően társadalmi dimenziója, amely komplex interakciós hálózatot alkot a különböző társadalmi identitások és az eltérő szabályrendszerek között.

Leech elmélete alapján megkülönböztethető az udvariasság „objektív” és „szubjektív” jellege. Az „objektív” udvariasság arra reflektál, hogy egyes nyelvi megoldásokat önmagukban udvariasabbnak érzünk másoknál. Ennek releváns magyarázata lehet, hogy bizonyos tipikus szituációkban (amelyek a vizsgálatokban is megjelennek: pl. főnök-beosztott, tanár–diák) a személyközi viszonyok bonyolítása nagyobb figyelmet és kidolgozást igényel, mint más tipikus (pl. barát–barát) szituációkban (Tátrai 2011: 47). Az „objektív” udvariassággal függ össze, hogy a főnök-beosztott, illetve tanár–diák interakcióban például a szituációt (helyzetet) formálisabbnak érzékeljük a barátok közötti informálisabb interakcióhoz képest. Ehhez az értelmezéshez kapcsolható az udvariasság etimológiai magyarázata is. Gyökere a fejedelmi, királyi udvar (Szili 2004b: 32): l. angol *court*, német *höflich*, francia *courtois*, spanyol *cortes*, olasz *corte*, magyar *udvar*. A szláv jövevényszóból (*udvar*) kialakult *udvarias* melléknév és *udvariasság* főnév német mintára létrejött tükörjelentés. A 17. században az *udvar* szó származékai még a királyi udvarhoz kapcsolódva jelentek meg a nyelvhasználói tudatban, de a kor írásainak tanúsága szerint a királlyal szembeni udvarias viselkedésként való értelmezés mellett „e szavaknak tartalmába az udvarok és az egész társasélet akkori erkölcsével egybehangzóan a hamisság, a hátsógondolat, az őszinteség hiánya is beletartozott” (Kertész 1933: 155). Az udvariasság, az udvarias viselkedés (egy magasabb társadalmi jelenségként) a felsőbb osztályok magatartására, a társas érintkezés formáságaira vonatkozó szabályokat foglalta magába (Kertész 1933: 1-2, 154-155). Az udvariasság kifejezésmódjait meghatározó illemszabályok a polgári fejlődés során tudatosultak, a különböző kultúrákban eltérő módon és időben fejlődtek, konvencionálizálódtak (Deme-Grétsy-Wacha 1987: 92).

A „szubjektív” udvariasság viszont az udvarias nyelvi viselkedés szituációfüggőségére utal, amely a vizsgálatokban is hangsúlyozódik (l. 4. fejezet). Ez a jellegzetesség a stílustulajdonítás és a stílusminták működésének kérdéséhez kapcsolható. A „szubjektív” udvariasságot tekintve egy tipikus szituáción belül is lehet formális, közömbös és informális stílusról beszélni az adott szituációhoz kötődő stílusmintával összefüggésben. Az udvariasság tehát viszonyfogalomként definiálható, amely szerint egy adott nyelvi megoldás ud-

variassága vagy udvariatlansága az adott kontextusban, a beszédpartnerek között fennálló viszony alapján értelmezhető (Tátrai 2011: 47).

Az udvarias megnyilvánulásokban a nyelv interszjektív (megismerő) és interperszonális (kapcsolatteremtő) funkciói (más megnevezések: kognitív – interaktív: Habermas 1997: 248, tranzaktív – interaktív: Brown és Yule 1983: 1) közül az interperszonális szerep hangsúlyozódik (Tátrai 2011: 36–41, Szili 2007: 1). A nyelv elsődlegesen interperszonális használata az olyan szituációkban valósul meg, amikor a figyelem a diskurzus résztvevőinek személyközi kapcsolatára irányul (Tátrai 2011: 39; a közös figyelmi jelenet mint a diskurzusvilág része: vö. Tátrai Szilárd jelen kötetbeli tanulmányával és Tolcsvai Nagy ugyancsak jelen kötetbeli tanulmányával). A kommunikáció sikerességéhez a személyközi viszonyok megfelelő alakítása is nagyban hozzájárul, meg kell felelni egy adott beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedéséhez kapcsolódó szociokulturális elvárásoknak.

2.3. Az udvariasság és a stílus viszonya – a szociokulturális változók mint a stílus összetevői

Egy kijelentés udvariassága (vagy udvariatlansága) mindig az adott kontextusban értelmezhető. Egy megnyilatkozás értelmezéséhez háttértudás is szükséges, amely alapvető feltétele az interakció sikerességének. Egy udvarias megnyilvánulás (akár indirekt formában is) releváns lehet egy adott szituációban, amennyiben megfelel a kommunikációs elvárásoknak. Az udvarias nyelvi viselkedés során begyakorlott dolgok konvencionálizálódnak egy adott közösségen belül, eseményekhez köthető dinamikus sémák, stílusminták (stilisztikai sémák, tipikus megformálási módok) jönnek létre, s ezekkel az ismeretekkel a diskurzus résztvevői egyaránt rendelkeznek (vö. Tátrai 2004: 482). Az interakciókat egy adott közösség szociokulturális normarendszere irányítja (Tolcsvai Nagy 2001: 318), a nyelvi viselkedéshez kapcsolódó sémák ismerete szociokulturálisan meghatározott.

Az udvarias viselkedés a mások iránti figyelem megvalósulása, egyfajta nyelvhasználati mód, mely különféle stílusokban realizálódhat. Kognitív megközelítésben – Tolcsvai Nagy elméletét véve alapul (1996, 2005) – a stílus komplex jelenségként határozható meg, amely a diskurzus szociokulturálisan is meghatározott értelemösszetevője (Tolcsvai Nagy 2001: 300, 2005: 85). A stílus leképezi az interakció szociokulturális körülményeit, a szociokulturális változóknak szerepük van a stílus alakulásában. Halliday (1978: 32) értelmezésében a szöveg jelentése a szituációhoz kapcsolódik, annak részévé válik (l. regiszterelmélet). A stílus (regiszter) tehát olyan nyelvhasználati mód, amely függ az adott szituációtól (l. még Tolcsvai Nagy 2005: 86). Langacker úgy véli, hogy egy

nyelvi egység szemantikai és fonológiai mátrixához szociolingvisztikai és más értékek is hozzátartoznak (Langacker 1987: 63, Tolcsvai Nagy 2005: 87). Tolcsvai Nagy megállapítása szerint a stilisztikai jelentés szociális és kulturális faktorok, a kogníció és a kommunikáció univerzális és kultúrspecifikus tényezői által is meghatározott. A szociokulturális jelleg a beszélő és a befogadó nyelvi tudásának és a szövegnek a kölcsönhatásában érvényesül, meghatározza a megnyilatkozóra és a befogadóra vonatkozó stilisztikai funkciókat egy interakción belül. Egy adott kifejezés jelentésmátrixához tehát a szociokulturális tényezők is hozzátartoznak, mivel hatással vannak a komplex szöveg értelmezésére, a mindennapi szövegek stílusértékére. Egy szöveg stílusát a belső tényezők mellett olyan külső tényezők is meghatározzák, mint a verbális cselekvés minősége és a kontextus (Tolcsvai Nagy 2001: 229, Tolcsvai Nagy 2005: 85–87).

Tolcsvai Nagynak (2005: 88–92) a verbális interakciót bemutató modelljében a beszélő és a befogadó egymással, a szöveggel és a szituációval való kapcsolata jelenítődik meg, a szociokulturális tényezők kognitív tartományokban, előtér-háttér viszonylatban ábrázolhatók. Öt fontosabb kognitív tartományt különböztet meg (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok), melyekben kontinuumot alkotva további altartományok különíthetők el sematikus kategóriákként. Az elismerő megnyilvánulásokra, bókokra adott válaszok tanulmányozása során a stilisztikai vonatkozásokat a helyzet és az érték változójára összpontosítva, kapcsolatukat kiemelve vizsgálom, így e két tényező jellemzésére részletesebben is kitérek (l. 4. fejezet). Az egyes szociokulturális faktorok együttállásának megvalósulásával (paralell disztribúcióval) különféle protostílusok, prototipikus együttes előfordulások jönnek létre, így az informális, a közömbös és a formális protostílusok (Tolcsvai Nagy 2005: 92, 95, vö. még Tátrai kötetbeli tanulmányával). Ez a jelenség az udvarias nyelvi megnyilvánulásokban is megfigyelhető.

3. Az udvarias nyelvi viselkedés egy jellegzetes megnyilvánulási módja, a bók

A **bók** (mint a beszédpartner felé irányított elismerés) az udvarias nyelvi viselkedés jellegzetes megnyilvánulási módja. A bókhoz kapcsolódó aktus, a bókra adott válaszok elemzése előtt fontos kitérni a bók jelenségének értelmezésére. Az idegen nyelvű szakirodalomban az ilyen típusú megnyilatkozási formákat általánosan *bóknak* nevezik (angol *compliment*, olasz *complimento*). A magyar nyelvben azonban a bók (amelyet főképp férfiak fogalmaznak meg nőknek) és a dicséret (általánosabb, az elismerés kifejezése) jelentése jól elkülönül (Szili

2004b: 156). A szakirodalmat követve munkám során a bókot azonos jelentésben értelmezem minden elismerő megnyilatkozással.

3.1. A bók fogalomértelmezése

A bók a magyar nyelvben „udvarlásként vagy hízelgésül mondott kedveskedő dicséret” (ÉKsz.² 2003: 140) értelemben használatos. Az angol *compliment* kifejezésre több szótárban is hasonló értelmezést adnak: a dicséret, csodálat, tisztelet, gratuláció udvarias kifejezése (Oxford Dictionaries 2011); az udvariasságnak, tiszteletnek egy formális aktusa (Dictionary of the English Language 2009); dicséret, ajánlás vagy csodálat kifejezése, az udvariasság, tisztelet, elismerés formai aktusa, valamint régies nyelvhasználatban ajándékot is jelent (Dictionary.com Unabridged. Based on the Random House Dictionary 2011). Az olasz egynyelvű szótárak is hasonlóan értelmezik a kifejezést: az udvariasság, tisztelet, gratuláció aktusa (Dizionario Garzanti della lingua italiana 1963: 195); csodálat, tisztelet, gratuláció, udvariasság és hasonló kifejezése, udvarias megnyilvánulások vagy magatartás (Zingarelli: 2007: 422); tisztelet, udvariasság, üdvözlés aktusa; egy hölgynek való bókolás; tisztelet, hódolat kifejezése magas rangú személyekkel szemben (Grande dizionario della lingua italiana III. 1964: 416).

A mindennapi társalgásban használatos bókok a szóbeli udvariasság szerves részét képezik, annak jellegzetes megnyilvánulási formái. Leech udvariassági rendszerében (1983) a bókok a megerősítés maximához köthetők, amelynek egyik alapelve szerint maximalizálni kell a másik fél dicséretét, a megerősítést szolgáló megnyilatkozásokat. A bókokat – az üdvözléssel, a gratulációval, a köszönettel és más kifejezésekkel együtt – kedélyes, bizalmasan udvarias aktusoknak véli (Leech 1983: 106). Leech megállapításából kiindulva a bókhoz kapcsolódó megnyilatkozások elsősorban informális szituációra reflektálnak, az informális stílushoz köthetők. A bók „viselkedő-ítélkező” nyelvi aktus (e kettős tulajdonságát elsőként Pomerantz (1978) emelte ki), amellyel a megnyilatkozó megbecsülését, csodálatát fejezi ki beszédpartnerével szemben. Pomerantz a felajánlásokkal, meghívásokkal, ajándékokkal, dicsérekkel együtt a „támogató aktusok”-hoz (supportive actions) sorolja (1978: 82). Szerinte olyan viselkedési minta, amely kifejezi a másik félre irányított figyelmet, tiszteletet. Wolfson (1983: 86) szerint a bókok kapcsolatok létrejöttét és azok megtartását szolgálják, társadalmi olajozók (social lubricants, Szili 2004b: 167), amely tulajdonság azonban minden udvariassági aktust jellemez. Holmes a beszédpartnerhez intézett pozitív érzelmi beszédaktusként határozza meg (1986: 500), amelynek szerepe a beszédpartnerek közötti viszonyok létrehozása vagy helyreállítása (Holmes 1986: 486, Szili 2004b: 167). A témával foglalkozó szakirodalom a bókot pozitív udvariassági aktusként értelmezi. A bók tehát mint

pozitív értékelés „nyelvi ajándék”-ként is definiálható, amellyel a beszédpartnernek örömet szerzünk (Alfonzetti 2009: 46). Értelmezése azonban egy adott közösség kulturális értékeitől függ (l. 3.2.), sikerességéhez tehát meg kell felelni az (adott társadalomra jellemző) udvarias nyelvi viselkedés szociokulturális elvárásainak. Munkám során a szakirodalom általános meghatározását követve a bókot mint a másik felé irányuló pozitív megnyilatkozást tekintem (ezt az értelmezést támasztja alá a két beszélőközösség nyelvi viselkedése és a vizsgált korpusz is).

A bókokat egy adott kommunikációs kontextusban érdemes vizsgálni, vagyis a bókra adott válasszal együtt. A bók „támogató aktus” jellegére azok a válaszok mutatnak rá, amelyekben a beszédpartner örömét kifejezve megköszöni az elismerést. Ebben az esetben a „nyelvi ajándékozás” kölcsönös. A bókhöz kapcsolódó pozitív érzelem a válaszban metapragmatikai reflexión keresztül is kifejeződhet: pl. bók: *Csinos a ruhád, nagyon jól áll.* – válasz: *Igazán udvarias vagy ma.*

A bók kétféle aktus potenciális értékét hordozza magában: egyrészt egy értékelő állítást (amelyet követhet egy másik értékelő állítás, egyetértve vagy nem egyetértve), másrészt egy támogató aktusét (amelyet el lehet fogadni vagy elutasítani) (Alfonzetti 2009: 57–58). A bók és az arra adott válasz egymáshoz kötődő beszédaktusokként egy megnyilatkozásláncot, ún. szomszédsági párt alkotnak (Schegloff–Sacks 1973: 296, Szili 2004b: 156). A dicséretre adott válaszok az expresszívumok csoportjába tartoznak (Austin 1962), mivel a beszélőnek a dolgok állásával kapcsolatos magatartását jelenítik meg (l. még Searle 1975: 357, Szili 2004b: 156).

3.2. A bók kulturális dimenziói

Az udvariassággal foglalkozó főbb elméletek (Leech 1983, Brown–Levison 1987) a nyelvi magatartás általános elveinek megfogalmazására törekedtek. Brown és Levinson (1978: 56) szerint az udvarias megnyilvánulások sok univerzális elemet tartalmaznak. Leech (1983) is az udvariasság univerzális elveinek a megfogalmazására törekedett ugyan, megállapítja azonban, hogy az elvek követésének foka kultúránként változhat. Az udvarias nyelvi viselkedés univerzális jellegére utal, hogy bizonyos szituációk udvariasságot várnak el a megnyilatkozótól. Ilyen lehet például a magasabb rangú, társadalmi státuszú beszédpartnerrel, az idősekkel, az idegenekkel, valamint a férfiak nőkkel folytatott interakciója. Az előzékeny viselkedés azonban eltérő módon érvényesül a különféle társadalmakban. A kutatók egy körének véleménye szerint az udvariasság nyelvi normái nem univerzálisak (Wierzbicka 1991, Bańcerowski 2000: 313, Nemesi 2000: 419, 428, Szili 2004b: 104). Tolcsvai Nagy (jelen kötetbeli tanulmányának) megállapítása szerint a beszélő és a hallgató társas viszonya

(a nyelvi interakció részeként) kultúrspecifikus jellegű; a (szocializáció során elsajátított) viselkedési sémák ugyan általános elvekre vezethetők vissza, kialakulásuk azonban kultúrafüggő.

Nyelvi viselkedésünket, beszédtevékenységünket meghatározzák az adott társadalom összetevői, szociokulturális elvárásai. Az udvarias nyelvi magatartás szabályait az adott viselkedési normák szabják meg, amelyek részben a kulturális konvenció részei. A kulturális tanulási folyamatban – interszjektívan, másokkal interakcióba lépve – elsajátítjuk a nyelvi szimbólumok, kommunikációs konvenciók használatát, melynek során újfajta perspektivikus kognitív reprezentációkat hozunk létre. A közös kulturális háttértudás lehetőséget ad a beszédpartner kommunikációs szándékára történő következtetésekre. A nyelvi formák elsajátítása során az is nyilvánvalóvá válik, hogy a szituációs tényezőktől függően ugyanazon jelenséget eltérően lehet értelmezni a különféle kommunikációs célok szerint. Ezért a különböző kultúrák képviselői eltérő módon viselkednek (l. Tomasello 2002: 212–213, 223–224).

A beszédpartnerek közötti elismerések kifejezése a legtermészetesebb módja annak, hogy az interakció során a dicséretre vonatkozó igényeket kölcsönösen kielégítsék. Az elismerés kifejezésének, a dicséret, a bók nyelvi megformálásának intenzitása eltérő a különféle társadalmakban. Kevésbé gyakori alkalmazásuk a keleti kultúrákban, mint például Japánban (ahol a szociális figyelem másképp valósul meg, az egyén és a közösség közötti harmónia hangsúlyosabb), valamint az észak-európai országokban (pl. az angolok a személyes térbe történő belépésként érzékelik). A beszédpartnerek közötti verbális elismerés intenzitásának mértéke ezzel szemben igen gyakori az amerikai beszélőközösségekben, aminek oka lehet az individuum fontosságának vagy a társadalmi egyenlőségnek a hangsúlyozása. Egyes kultúrákon belül a túlzott bókot, esetleg a társadalmi tabut is érintő elismerő megjegyzést a beszédpartner negatívan értelmezi, a megnyilatkozási szándékkal tehát ellentétes hatást válthat ki. Az egyiptomi társadalomban például a gyermek egészségéről, fejlődéséről való érdeklődés az irigység jeleként, a szociokulturális normákkal ellentétes erőszakos nyelvi aktusként értelmezendő (Alfonzetti 2009: 32). Eltérés tapasztalható a beszéd témák (pl. pénz, politikai nézet, vallási, világnézeti kérdések, szexualitás) illendőségének mértékében, az intimitás fokában is. A társadalmi érintkezés során alkalmazott konvencionális udvariassági beszélgetések tárgyának, valamint a tabuknak a tiszteletben tartása elengedhetetlen feltétele a sikeres kommunikációnak.

A mediterrán kultúrák, így az olaszok és a spanyolok is nagy figyelmet szentelnek a bókolás aktusának, egyfajta társadalmi gyakorlatként élnek vele (Alfonzetti 2009: 30–32). Az olasz beszélőközösség jellegzetessége, hogy szívesen alkalmazza az érzelmmel telített, kedveskedő kifejezéseket (a nők saját

nemükkel szemben is, valamint az anyák gyermekeiknek: *bella* 'szépségem', *ciccìa* 'kicsikém/aranyoskám', *cara* 'kedvesem', *amore* 'szerelmem', *tesoro* 'kincs-em'). A magyarok nyelvi viselkedése a kétféle (a bókot kevésbé, illetve intenzívebben alkalmazó) magatartás közé tehető (Szili 2004b: 172). Az olasz nyelvben alaktanilag is benne rejlik az érzelmi attitűd, mivel jelentős mennyiségű kicsinyítő és becéző funkcióval rendelkező szuffixum található benne: *bellino* 'szépecske', *carino* 'aranyos', *ciccina* 'husikám, kicsikém, aranyoskám', *donnina* 'asszonyka, kis nő', *fratellino* 'testvérkém', *figliola* 'lányocskám'.

A bókra adott válaszok stílusában is megfigyelhetők eltérések a magyar és az olasz beszélőközösségben (részletesen l. 4. fejezet). A magyarok nyelvi tevékenységét a nyelvi szerénység határozza meg. Jellemzőek az informális, értékmegvonó stílusú kijelentések, amelyekben rendszerint a megnyilatkozónak az elhangzott bókra utaló vagy a magára vonatkozó negatív véleménye fogalmazódik meg (pl. *Na ne mondd; ugyan; azt azért nem hinném; szörnyen nézek ki*). Az olaszok az egyetértés és a szerénység közötti nyelvi attitűdöt képviselik. Informális stílust implikálnak a témaváltó válaszaik. Például: A (kolléganőjének, folyamatosan őt nézve): *È sempre un piacere per me è sempre in splendida forma.* ('Mindig öröm számomra, mindig ragyogó formában van.') – B (nevetve): *Come va?* ('Hogy van?'; a beszélgetés A-ra vonatkozó témákkal folytatódik). A bókra utaló pozitív reagálásaik azonban formális, értéktelítő stílusban realizálódnak. Például: A: *Hai degli anelli bellissimi! Li ho notati in questi giorni, sono molto particolari.* ('Gyönyörű gyűrűid vannak! Ezekben a napokban vettem észre, nagyon különlegesek.') – B: *Sì, mi piacciono molto.* ('Igen, nagyon tetszenek nekem.').

4. A bókra adott válaszok stílusa magyar és olasz diskurzusokban

A bók – mint a megnyilatkozó véleménye – vonatkozhat külső adottságokra, belső tulajdonságra, szellemi képességekre, személyiségre, anyagi és egyéb javakra. Az elismerő megnyilvánulások különféle módon és eltérő intenzitással realizálódhatnak. Felismerésükhöz és értelmezésükhöz explicit vagy implicit nyelvi jelzésekre van szüksége a befogadónak, amelyek egyértelművé teszik a kijelentés tartalmát és címzettjét, valamint megfelelnek az interakcióban résztvevők kommunikációs igényeinek. Az implicit és explicit módon megfogalmazott bók egyaránt lehet releváns, s értelmezésük az adott kontextustól függ. Explicit bók: *Nagyon tetszik; remekül néz ki; jól áll a ruha; jól néz ki a szerelésed*; implicit: *sokat foglalkozhattál vele* (egy egyetemi dolgozat értékelése); *Ah! Qua c'è la professoressa ,B'. Dicevo questo forse se l'è rapita qualche bel giovane.* ('Á! Itt van B tanárnő. Mondtam, hogy talán elrabolta őt néhány csinos fiatalember.' - ne-

vetve). Egy elismerő megnyilvánulás különféle stílusban fogalmazódhat meg, stílusértékét azonban nem önmagában a nyelvi forma határozza meg, mert nem függetleníthető az adott kontextustól: a nyelvilleg nem reprezentálódó implicit jelentés, a beszélői szándék egy adott kontextusban értelmezhető.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok a befogadónak a megnyilatkozás tartalmára vonatkozó véleményét, nyelvi magatartását jelenítik meg, s az interakció körülményeihez igazodva különféle stratégiákban és változatos stílusban, komplex formában fogalmazódhatnak meg. Értelmezésüket az interakció résztvevőinek kognitív környezete, valamint a közös kulturális háttértudás segíti. A bókra adott válaszokban mutatkozó nyelvi szerénység a magyarok udvarias nyelvi tevékenységének meghatározó eleme (vö. Szili 2000: 104, Pap 2008, 2011: 83). (Leech szerénység maximáról beszél, amely szerint a megnyilatkozónak minimalizálni kell önmaga dicséretét, maximalizálni önmaga leszólását; Leech 1983: 137.) A nyelvi szerénység (vö. Holmes 1988, Szili 2004a, b, Pap 2011) a kijelentés tartalmának elutasításától annak elfogadásáig egy kontinuumot alkot. Az olasz beszélőközösség a nyelvi szerénység és a beszédpartnerrel szemben kifejezett egyetértés közötti nyelvi magatartást követve próbálja megfogalmazni a bókra adott válaszait a dicséret értékének csökkentésére törekedve (Alfonzetti 2009: 178).

Nyelvi viselkedésünket szociális tényezők irányítják, gondolataink megformálásának stílusát, az udvariasság mértékét az interakcióban résztvevő személyek társadalmi helyzete (rang, hatalom, ismertségi fok), az egyénre jellemző individuális adottságok (nem, kor, szociális helyzet, származás) is befolyásolják. Az udvariasság mint a mások iránti figyelem megvalósulása a nyelv interperszonális funkciójához köthető (Tátrai 2011: 41–45, Szili 2007: 1), így ebből kiindulva értelmezhető. Az interakció résztvevői között létrejövő és fennálló interperszonális viszonyok hatással vannak a megnyilatkozás minőségére, a kommunikáció stílusára. A személyközi viszonyok mint a szituációs kontextus összetevői (vö. Tátrai 2004: 480) eltérő módon alakulhatnak a különféle interakciókban. Egy adott szituációban egy közösség tagjai tipikus megformálási módokat, stílusmintákat (szociokulturális normarendszert) alakítanak ki (Tátrai 2004: 482).

A bókra adott válaszok elemzése során az interakcióban alakuló személyközi viszonyokból és a nyelvi megformáltságból kiindulva a stílusbeli sajátosságokat, a stílus szociokulturális tényezőinek (Tolcsvai Nagy 1996, 2005) összefüggéseit tanulmányozom. E faktorok közül a helyzet (szituáció) és az érték változóját emelem ki, mert a vizsgálat tárgyának szempontjából ezek válnak hangsúlyossá. Az interperszonális viszonyok (egyenrangú és alá-, fölrendelt viszony, társadalmi távolság vagy közelség) alakulása leginkább a helyzet változójának függvényében ábrázolható (vö. Tátrai kötetbeli tanulmányával).

A **helyzet** (szituáció) a beszélőnek a nyelvi megformáltságban kifejezett és a hallgató által értelmezett, a beszédhelyzetre, a kommunikatív szituációra vonatkozó közlése (Tolcsvai Nagy 1996: 142–145, 2001: 306, 2005: 90). A másokra irányuló elismerő vélemény, a bók és az arra adott válaszok sajátossága az értékelői viszonyulás megformáltságbeli sokszínűsége, ezért stílusuk leírásában az **érték** (szociokulturális) változója kerül előtérbe. Az érték a megnyilatkozó értékelése a szövegről, a szöveg témájáról, körülményeiről (a helyszínről, a résztvevőkről, az eseményekről) a szövegek alakulásán keresztül (Tolcsvai Nagy 1996: 145–148, 2001: 311, 2005: 90). A megértés során elsődleges figuraként egy fókuszban lévő altartomány jelenik meg, a többi pedig a háttérben helyeződik el. A közömbös altartomány esetén – amely mind a magatartás, mind a helyzet tényezőjének kontinuumában jelen van – a nyelvi egységnek nincsen szüksége egy másik szimbolikus szerkezettel való összehasonlításra (Tolcsvai Nagy 2005: 89).

Az interperszonális kapcsolatok jellegének alakulására a nyelvi korpusz gyűjtéséhez használt diskurzuskiegészítő teszt a férfi-nő, tanár-diák, főnök-barát viszonyokon keresztül mutat rá. A tipikus személyközi kapcsolatokban eltérő módon, különféle stílusban jelennek meg a bókhoz kapcsolódó válaszok. Emellett az elismerő kijelentés tárgya is a megnyilatkozások stílusát befolyásoló tényező lehet (a kérdőívben egyrészt a külsőre, másrészt a teljesítményre vonatkoznak a bókok (l. 2. 1.)). A bókra adott válaszok elemzése során tehát a stílus szociokulturális változóival való összefüggéseket vizsgálom az interperszonális viszonyok alakulása szerint, a helyzet és az érték faktorokat kiemelve.

4.1. A helyzet (szituáció) stílusváltozója a bókra adott válaszokban

A helyzet változóját tekintve – Tolcsvai Nagy modellje (2005) alapján – a megnyilatkozások **informális**, **közömbös** vagy **formális** stílusfokokban realizálódhatnak (kontinuumot alkotva), stílussajátosságait pedig az adott kontextus határozza meg. A bókra adott válaszok az interperszonális viszonyok (hatalmi reláció, ismertségi fok, nemek közötti kommunikáció) alakulása szerint sokféle stílust mutatnak. Tipikus – a mindennapi interakciókat meghatározó – személyközi viszony a magasabb társadalmi státuszú, nem egyenrangú beszédpartnerrel, például főnökkel, tanárral létrejövő diskurzus. A hatalmi távolságot megjelenítő interakciókban a válasz megfogalmazásának stílusa általában **formális**, akár külső megjelenésre, akár teljesítményre vonatkozik az adott bók.

- (1) Főnök: *Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.*
 Válasz: *Nagyon **kedves**, örülök, ha így is **megfelel** az öltözetem.*
- (2) Tanár: *Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Sokat foglalkozhatt vele.*
 Válasz: *Nagyon köszönöm az **elismerő** szavakat, sokat **jelent** nekem a tanár úr véleménye. **Hálás** vagyok minden segítségért.*

Előfordulhat azonban, hogy a társadalmi vagy hatalmi távolságban lévő beszédpartnerrel folytatott interakció is informális stílusú, mivel a felek között fennálló személyes kapcsolat megengedi, például a beszédpartnerek tegeződnek. Bár a tegeződés nem zárja ki a formális szituáció létrehozását, de megnehezítheti azt.

- (3) Válasz (főnöknek, külsőre utaló bókra): *Köszönöm, habár nem sok időm akadt **helyrerakni magamat**.*

A hatalmi pozícióban lévő féllel szemben gyakori nyelvi kifejezésforma a hosszabb, magyarázó jellegű válasz, akár külsőre (kinézet, ruházat), akár teljesítményre vonatkozik az elismerés (de egyenrangú féllel történő interakcióban is megjelenhet). Ez a nyelvi attitűd a magyar és az olasz beszélőközösségekben is jelen van, stílusuk azonban eltérő. A magyaroknál az ilyen kifejezések nyelvi megformáltsága a helyzet változóját tekintve formális vagy közömbös, az érték tartományában pedig értéktelítő. Az olaszok magyarázó válaszai inkább informális stílusúak. Az ilyen típusú kijelentéseknél a **magatartás** (stílusárnyalatok: vulgáris, bizalmas, semleges, választékos) változóját is érdemes megfigyelni: a magyar megnyilatkozások választékosabbak, az olasz reagálásokban a bizalmas stílus dominál.

- (4) Válaszok tanárnak, dolgozatra vonatkozó bókra: *A lehetőségekhez képest igyekeztem; megtettem, amit tudtam; minden szabadidőm ráment; rengeteg energiám van benne;* főnöknek, külsőre vonatkozó bókra: *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.*

Olasz példa:

- (5) A: *Ma che bellissima collana!* ('Hát milyen szépséges nyaklánc!')
- B: *Questa è mia figlia che si compra le cose e poi le lascia.* ('Ez a lányom, aki vásárolja a dolgokat, és aztán otthagyja.')

A helyzet tényezőjének szempontjából általában formális stílusú megnyilvánulások egy másik tipikus interperszonális viszonyban is megjelennek. A nők a saját nemükkel, akár hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben is, a férfiak pedig női beszédpartnerrel folytatott diskurzusban szívesen reagálnak explicit bókkal vagy pozitív érzelmet kifejező válaszokkal. Ez az attitűd az udvarias nyelvi viselkedésnek egy illendő gesztusa. Az érték változójának tartományában értéktelítő stílusúak, a szociokulturális faktorok együttállása alapján formális kijelentések. A jelenség mind a magyar, mind az olasz beszélőközösségekben megfigyelhető, jellemzőjük az érzelmi töltetű, választékos kifejezőmód (a példákban kiemelve).

- (6) Válaszok (külsőre vagy teljesítményre utaló bókra): hatalmi viszonyban: *Köszönöm, a magáé még csinosabb; igazán kedves; az ön ruhája is elegáns; az a nyaklánc lélegzetelállító önön; közvetlen kapcsolatban: te is fantasztikusan nézel ki, remek a fülbevalód; köszönöm, aranyos vagy; jólesik, ha így gondolja; örülök, hogy neked tetszik.*

Olasz példák:

- (7) Fiú (egy barátja anyukájának): *No, prima permettimi di salutare tua madre! Buonasera bellissima signora!* ('Nem, előbb engedd meg, hogy üdvözöljem anyukádat! Jó estét, szépséges asszonyom!')
- Barát anyukája: *Bellissima! Grazie! Lei è sempre affettuosa.* ('Szépséges! Köszönöm! Ön mindig szívélyes.')
- (8) A: *Ah! Io sono in buona compagnia allora ottima!* ('Á! Jó társaságban vagyok, akkor kiváló.')
- B: *Sono proprio contento.* ('Igazán elégedett vagyok.')
- (9) A: *Hai i capelli diversi oggi!* ('Ma másilyen a hajad!')
- B: *Me li ha fatti il parrucchiere.* ('A fodrász csinálta.')
- A: *Li gradisco.* ('Nagyon tetszik.')
- B: *Mi fa piacere che hanno il tuo consenso.* ('Örömmel tölt el, hogy egyetértésedet adod.')

A helyzet szociokulturális tartományának kontinuumát képező másik jellegzetes stílusfokozat az **informális**, amely az interperszonális viszonyokat tekintve elsősorban a közvetlen kapcsolatokban, az egyenrangú beszédpartnerek, például barátok, ismerősök közötti interakcióban érvényesül. Magasabb hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben ritkábban alkalmazott kifejezőmód.

A bókra adott válaszokban megfigyelhetők különféle explicit megnyilvánulások, a dicséretre vonatkozó vélemények. Az explicit reagálások eltérő stílusban fogalmazódhatnak meg a bók tárgyától, valamint a hozzá való

viszonyulástól függően. Ha az elismerés a beszédpartner külső vagy belső adottságaira, teljesítményére vonatkozik, a válaszokban az informális stílus dominál, amennyiben a bókkal való egyet nem értés fejeződik ki (rendszerint tagadó formában). Az ilyen kijelentések értékmegvonó funkciót töltenek be, a tényezők együttállása alapján informális stílusúak. Ez a megnyilatkozási mód főképp a magyarok sajátossága.

- (10) Válaszok (barátnak, diáktársnak): *Egyáltalán nem; szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet; te sem gondolod komolyan; na ne mondd; ugyan, dehogy; ne csináld; nem gondolnám; azt azért nem hinném; kötve hiszem.*

Olasz példa:

- (11) Barátok (B halas saslikot készít):
 A: *Sei un grande!* ('Nagy vagy/ menő vagy!')
 B: *No! Ma che ci vuole? Veramente non ci vuole niente.* ('Nem! De hát mi kell hozzá? Tényleg nem kell hozzá semmi.')

A helyzet tartományában inkább formális, az érték dimenziójában pedig értéktelítő stílus jellemző a külsőre vagy teljesítményre vonatkozó, de a bókot elfogadó reagálásokra, és akár közvetlen viszonyban, akár nem egyenrangú beszédpartnerrel szemben is előfordulhatnak. Ez ritka jelenség a magyar beszélőközösségben, és az olasz nyelvi magatartásnak sem meghatározója.

- (12) Válaszok: *Igen, köszönöm, magam is így látom; így igaz; szerintem is.*
 (13) A: *Lei è una cuoca bravissima!* ('Őn nagyon jó szakács!')
 B: *Grazie!* ('Köszönöm!').

Az informális stílusú, direkt (udvariatlannak is minősíthető) megnyilvánulások hatalmasan magasabb pozícióban álló személlyel szemben ritkán fordulnak elő.

- (14) Válasz (tanárnak, főnöknek): *Ugyan már, ne túlozzon; ne is említse.*

Informális stílus jellemző azokra az implicit módon fogalmazott, nyelviileg egyetértést kifejező reagálásokra is, melyek az adott kontextusban egyet nem értésre reflektálnak.

- (15) Válasz (külsőre vonatkozó bókra): *Biztosan; valószínűleg; természetesen; persze.*

A bókra adott válaszokban a helyzet változójának szempontjából informálisnak minősíthető az a nyelvi magatartás, hogy a bók címzettje a beszédtemától eltérő tárggyal kapcsolatban folytatja a kommunikációt. A témaváltás, amely az olasz diskurzusokban megjelenő attitűd, az érték szempontjából értékmegvonó viszonyulást fejez ki. A szociokulturális tényezők együttállását tekintve az ilyen megnyilatkozások informális stílusúak.

- (16) Két idős barátnő régi fényképeket nézeget:
 A: *Che bella che sei qua!* ('Milyen szép vagy itt!')
 B (odanyújt egy lapot, amire egy vers van írva): *Questa poesia gliel'ha dedicata X a mio marito.* ('Ezt a verset X a férjemnek ajánlotta.')
- (17) A: *Stai troppo bene con la gonna! Te la dovresti mettere più spesso.* ('Fantasztikusan áll neked a szoknya! Gyakrabban kellene hordanod.')
- B: *E ora vediamo che possiamo fare.* ('És most lássuk, mit csinálhatunk.')

Az elismerő kijelentésekre történő reagálásokban metapragmatikai reflexiók is megjelennek mint a véleménynyilvánítás egy sajátos formája (a magyar és az olasz diskurzusokban egyaránt). A helyzet dimenziójában az ilyen típusú megnyilatkozások az informális tartományba tehetők, az érték változójának szempontjából pedig egyértelműen értékmegvonó stílusúak. Elsősorban a közvetlen, egyenrangú személyközi kapcsolatok jellemzője, de hatalmi szituációban is előfordulhat, amennyiben bizalmasabb a beszédpartnerek közötti viszony.

- (18) Válaszok (külsőt vagy teljesítményt dicsérő bókra): *Nem kell **hazudni**, tudom, hogy borzalmasan nézek ki; legalább **igazat mondanál**; egy kis **őszinteséget** vártam volna tőled; nem kell **gúnyolódni**; köszönöm a bókot, mégha **nem is igaz**; most **hazudsz**; nagyon **vicces**; ne **viccelj** már; ne **ugrass**.*
- (19) Munkaadó és alkalmazott között (hatalmi viszony):
 A: *Bene stai B con questi capelli.* ('B, jól nézel ki ezzel a hajjal.')
- B: *Me lo deve dire **veramente** però.* ('De ezt őszintén kell mondania nekem.')

Az udvariasságot megkívánó szituációk tipikus kísérői a nonverbális megnyilvánulások, ezek stílussajátosságainak vizsgálata azonban a diskurzuskiegészítő tesztek esetében (tehát a magyar nyelvi anyagban) meglehetősen korlátozott. Az elismerő kijelentésekre adott válaszok jellegzetes nonverbális kísérője (vagy önálló reagálásként is előfordulhat) a nevetés, a bólogatás, a kézmozdulat, amely utalhat a bók címzettjének zavarára, kellemetlen érzésre vagy akár a bók elfogadására, de ironikus jelentéstartalmat is hordozhat magában (íróniáról l. 4.2.). Értelmezésük nagyban függ a kontextustól, illetve a kulturális tényezőktől (Szili 2004b: 160, 161). Általában érzelmi töltetűek, stílusértéküket

a kommunikatív szituáció, a kontextuális körülmények is meghatározzák, informális és formális stílusúak is lehetnek. Az olasz beszélőközösségben a gesztikulációval, nonverbális jelzésekkel történő kommunikálás hangsúlyosabb szerepet tölt be.

Olasz példák (dialógusokból):

- (20) A: *Quindi bene! Mi complimento di questa tesi.* ('Tehát, jól van! Gratulálok ehhez a szakdolgozathoz!')
- B: (elégedetten mosolyog)
- (21) Eladó és vevő:
- A: *Ha un fisico da attrice, da top model.* ('Színészi, topmodell alkata van.')
- B: *Sì.* (mosolyog és elpirul) ('Igen.')
- (22) A: *Sei sempre splendida!* ('Mindig ragyogó vagy!')
- B: (nevet, és kezével egy visszautasító gesztust tesz)
- A: *Lo dico veramente.* ('Komolyan mondom.')
- (23) Családi beszélgetés:
- A: *Che bella B! È bellissima.* ('Milyen szép B! Gyönyörű!')
- B: (visszautasítást kifejező fintor)

A kommunikációs csend – vagyis amikor a befogadó nem válaszol beszédpartnere kijelentésére – a véleménynyilvánítás sajátos módja, amelynek értelmezését befolyásolja a kommunikációs helyzet. A csendnek udvariasságot és udvariatlanságot kifejező implikációja is lehetséges, értelmezése kultúránként eltérő képet mutat (mikor, kivel, hol illendő beszélni). Leech (1983) a fatikus (mint a többihez feltételesen hozzárendelt) maximához kapcsolva említi a csend jelenségét: Kerüld a csendet!. Társadalmunkban alapvető funkciót tölt be a beszédpartner szóval tartása, a kínos, feszélyező csendet ugyanis az interakcióban sikertelenségként éljük meg (Szili 2004b: 35). Wilson és Sperber (2006a: 302–303) szerint olyan releváns információk is lehetnek egy interakcióban, amelyeket a kommunikáló felek nem akarnak átadni egymásnak. Elméletük alapján a csend az ilyen esetekben lehet rámutatásos inger is (mint a szándék jelenlétének egy újabb szintje). A hallgatás annak jeleként is értelmezhető, hogy a beszédpartner nem tud vagy nem akar reagálni az elhangzott információra. A bók kontextusában a csend lehet a zavar jele, de a válasz elkerüléseként vagy a bók elutasításaként is értelmezhető (Holmes 1988: 494). A külsőre vonatkozó bók esetén jelenthet zavart vagy a válasz elkerülését, valamint az is lehetséges, hogy a beszédpartner nem akarja közölni a bókra vonatkozó véleményét. A bók címzettjének hallgatása tipikusabb jelenség az olyan interakciókban, amikor az ellentétes nemtől (elsősorban férfiakról nőknél), valamint a hatalmi távolságot képviselő személytől, főnöktől (23), tanártól (24) érkezik

az elismerő megjegyzés, de egyenrangú viszonyban is megvalósulhat (25). A szociokulturális tényezők szempontjából az ilyen típusú megnyilvánulások stílusa a helyzet változója mentén informálisnak, közömbösnek vagy formálisnak is minősíthető, az érték dimenziójában pedig értékmegvonó és értéktelítő stílust is implikálhat.

(24) Főnökasszony: *Ma igazán remekül néz ki, nagyon csinos a ruhája!*
Válasz: (csend)

(25) Tanár: *Igazán jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.*
Válasz: (csend)

(26) Vacsora barátoknál:
C: *Guardate che bel piatto di frutta che ha portato!* ('Nézzétek, milyen szép tál gyümölcsöt hozott B!')
A: *E che sei una giapponese?* ('Hát te japán vagy?')
B: (csend)

Előfordulhat különféle stílusok keveredése egy megnyilatkozáson belül (közvetlen és hatalmi szituációban is): a helyzet dimenziójában informális (pl. *kösz, szörnyen, butaságokat, pukkanva*) és formális (pl. *illemből, kedvesnek, hálás, nyilvánvaló*), az érték változója mentén pedig értéktelítő vagy értékmegvonó stílus is lehet (az érték szociokulturális változójáról l. 4.2.). A nem tipikus együttállások (Tolcsvai Nagy 2005) heterogén stílust eredményeznek (homogenizációs határok átlépéséről l. Tátrai kötetbeli tanulmányát).

(27) Válasz (barátnak, külsőre vonatkozó bókra): *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.*

A bókra adott válaszokban (a magyar és az olasz nyelvben is) megjelenik a köszönet aktusa mint a dicséretre reagáló konvencionális válasz. A magyar nyelvben a megformáltságát tekintve hosszabb alak (*köszönöm*) általában formális szituációra reflektál (de társadalmi közelséget és távolságot kifejező interperszonális viszonyban is megjelenhet). A rövidebb forma (*kösz, kösz*) pedig informális stílusú, és tipikusan a közvetlen kapcsolatok jellemzője. Az olasz nyelvben használt *grazie* ('köszönöm') formális és informális stílust is implikálhat. A kontextuális tényezőknek, valamint a hangsúllynak (mint a kommunikáció metanyelvi eszközének) meghatározó szerepe van a köszönetet megfogalmazó válaszok stílusának értelmezésében.

A bókra adott válaszoknak a helyzet tartományában kiemelt stílusbeli sajátosságait összegezve megállapítható, hogy hatalmi távolságot megjelenítő interakcióban általában a formális, közeli viszonyban pedig az informális stílus dominál. Rendszerint formális szituációban jönnek létre a bókot viszonzó, pozitív érzelmet kifejtő válaszok. Az ilyen típusú megnyilatkozások a magyar és az olasz beszélőközösségekben is jelen vannak. A magyarázó jellegű reagálásokat a magyarok inkább formális, az olaszok informális stílusban fogalmazzák meg. A helyzet tartományában informálisak azok a válaszok, melyek explicit vagy implicit kijelentésekben, metapragmatikai reflexiókon keresztül fejezik ki a bókkal való egyet nem értést. A külsőre vonatkozó bókokat gyakrabban követik informális stílusú válaszok, s ez leginkább a magyarok sajátossága. A helyzet változóját tekintve informális stílust implicál az olasz válaszokban gyakran előforduló témaváltás.

4.2. Az érték stílusváltozója a bókra adott válaszokban

Az érték változójának altartományai – Tolcsvai Nagy modelljében (2005) – a közvetkező árnyalatokban valósulnak meg (kontinuumot alkotva): értékmegvonó, közömbös és értéktelítő stílus. A bókra adott válaszok az érték dimenziójában különféle stílusban reprezentálódnak a személyközi viszonyok alakulása és a bók tárgya szerint. Az elismerő kijelentésre történő reagálások stílusminősége mindig az adott kontextusban dönthető el.

Az interperszonális kapcsolatokban az érték tényezőjének szempontjából is megfigyelhetők tipikus jelenségek. A hatalmi viszony dimenziójában a közvetlenebb kapcsolatban **értékmegvonó**, hatalmi távolságban lévő beszédpartnerrel szemben pedig jellemzőbben **értéktelítő** stílusban fogalmazódnak meg a válaszok.

- (28) Válasz (főnöknek, külsőre utaló bókra): *Ha az ember ilyen bókot kap, megéri az a sok készülődés.*
- (29) Válasz (tanárnak, dolgozatra utaló bókra): *Még egyszer köszönöm, hogy volt szíves átnézni.*

A bókra adott válaszoknak az érték tartományban kiemelhető egyik sajátossága az **irónia** jelensége. Az ironikus szándékú megnyilatkozások tipikusan értékmegvonó kijelentések, az együttállások alapján informális protostílusban realizálódnak (helyzet változója: informális, érték változója: értékmegvonó). Az ironia felismerésében és értelmezésében a nyelvi forma megértése mellett meghatározó szerepe van a kontextusnak, a szituációnak, a témára vonatkozó háttértudásnak. Ebben az esetben a befogadónak a megnyilatkozás értelmezé-

séhez nagyobb erőfeszítést kell tennie. A megértés függ a beszélő és a befogadó közös kognitív környezetétől (Wilson–Sperber 2006b: 367). Leech (1983: 142) az irónia és az ugratás elvével kapcsolatban érinti a tréfás megnyilvánulásokat. Az ún. irónia elv így szól: ha sértőt kell mondanod, ne legyen összeütközésben az udvariassági elvvel, de a kijelentés szándéka indirekt módon, implikátúra segítségével érthető legyen! Pragmatikai szempontból az irónia implicit értékelés, amelyhez általában kritikai attitűd kapcsolódik. Az implicit jelentés az aktuális kontextusban a mondanivaló ironikus értelmezésére ad lehetőséget (Tátrai 2008). Az irónia funkcionális kognitív pragmatikai keretben a nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulásként értelmezhető (az iróniáról részletesen l. Tátrai 2011: 190–204).

Az ironikus tartalmú válaszok mind a magyar, mind az olasz beszélőközösség nyelvi tevékenységének jellegzetessége, elsősorban a fiatalok beszédstílusának meghatározója. Rendszerint közvetlen viszonyban, azonos nemű beszédpartnerek között, s főképp külsőre vonatkozó bókok esetén jelenik meg. Az ironikus kijelentések gyakran merítenek a szleng stílusrétegéből, és olykor durva stílusban formálódnak.

- (30) Válaszok (külsőre utaló bókra): *Ma már ne igyál többet; mondták már, hogy pocsek ízlésed van?; mindenki belém fog szeretni, még a nők is; miről beszélsz ember; na ebben biztosan nem, de ha levennem, esetleg lenne, aki rámharapna; nem hinném, hogy én leszek ma a bálkirály; képzeld el, mi lett volna, ha több időm van; inkább ijesztgetni fogom a nőket; egyébként is mindig hódítok, ma pedig különösen, amikor még a szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; csak ha az igénytelenség szexepil; azt leszámítva, hogy hulla vagyok, és egy zsiráfcsalád elférne a szemem alatti táskákban.*

Az irónia nem mindig ismerhető fel, az adott kontextusban válik érthetővé (a kontextus ironikus értelmezésre ad lehetőséget). Ez a jelenség figyelhető meg az implicit tartalmú – a 4.1. fejezetben a helyzet stílusváltozóját vizsgálva már említett – válaszokban, melyek formailag értéktelítő vagy közömbös, funkciójukat tekintve azonban értékmegvonó viszonyulást implikálnak. Az ilyen típusú megnyilatkozásokban a szleng stílusrétegébe tartozó kifejezések is megjelennek (pl. *ja, aha*). Ez a nyelvi magatartásmód a magyar és az olasz beszélőket egyaránt jellemzi.

- (31) Válasz (külsőre utaló bókra): *Természetesen; persze; biztosan; valószínűleg.*
 (32) A (barátnőnek): *Stavo ammirando questa fotografia. Guarda come sei bellissima! ('Épp ezt a fotót csodáltam. Nézd, milyen gyönyörű vagy!')*
 B: *Sì, bellissima! ('Igen, gyönyörű!')*

(33) A: *Bene stai così.* ('Jól nézel ki így.')

B: *Con i capelli davanti? Bella sembrol!* ('Előn lévő hajjal? Szépnek tűnök!')

Az elismerő kijelentésekre adott válaszokban – elsősorban a külsőre vonatkozó bókok esetén – az érték dimenzióját tekintve meghatározó szerepe van a szleng stílusrétegnek is, amely Péter Mihály (1991: 43) megállapítása szerint alapvető forrása az expresszivitásnak, a nyelvi kifejezés hatékonyságának. Ez a beszédstílus jellegzetesen az egyenrangú beszédpartnerrel szemben jelenik meg, de az idegenség és a hatalmi távolság sem feltétlenül vonja maga után a nyelvi tiszteletadást. A szleng és a szociokulturális tényezők összefüggéseit vizsgálva a helyzet és az érték stílustartományában is tipikus együttállások figyelhetők meg. A helyzet szempontjából informális, az érték dimenziójában pedig értékmegvonó stílusúak: az együttállások alapján tehát informális protostílust mutatnak.

(34) Válasz (külsőre utaló bókra): *Hulla vagyok; ne ugrass; melőből estem be; gyorsan magamra kaptam valami ruhát; te viszont tényleg dögös vagy; csak kutyafuttában értem ide, még átöltözni sem volt időm; alig bírtam idevánszorgni, ma nem húzom sokáig; ne szórakozz velem; teljesen szét vagyok csúszva; el vagyok havazva; azt hiszem, hamar lelépek innen.*

Az érték tartományban tipikusan értékmegvonó viszonyulást fejez ki a bókra adott válaszok – főképp külső adottságot, megjelenést dicsérő – egyik tipikus nyelvi megformálási módja, amikor a címzett saját magára vonatkozó negatív véleményt fejt ki (gyakran önironikus formában). Ez a nyelvi viselkedésmód főképp a keleti kultúrákra jellemző, de a magyarok is szívesen élnek az ilyen típusú válaszokkal (Szili 2004b: 161), valamint az olasz beszélőközösségekben is alkalmazott kifejezésmód. Elsősorban a nők nyelvi attitűdjét meghatározó jelenség a hátrító ironikus (vagy önironikus) megnyilvánulás. Az ilyen kifejezések a helyzet tartományában informális stílusúak (a példákban kiemelve), általában a közeli interperszonális viszonyokban jelennek meg, és gyakran a szleng stílusrétegből valók.

(35) Válaszok: A szokásosnál is **lestrapáltabb** vagyok; **ramatyul** nézek ki; ezekkel a **karikás szemekkel**; olyan vagyok, mint egy **mosogatórongy**; eléggé **megviseltnek** tűnök; nem vagyok valami jó **bőrben**; **tök slampos** vagyok és **hulla** fáradt; le vagyok **robbanva**; teljesen **kivagyok**; **totál odavagyok**; **iszonyúan** érzem magam; **szörnyen** nézek ki; le vagyok **pukkanva**.

(36) A (lánytestvérének): B, tu qua sei bellissima! ('B, te itt gyönyörű vagy!')

- B: *Io un **mostro** sono in questa fotografia.* (‘Én egy szörny vagyok ezen a fényképen.’)
- (37) A (egyetemen egy kollégájának): *Sei sempre bellissima.* (‘Mindig gyönyörű vagy.’)
B: *Veramente sono stanca e **sciupata**.* (‘Igazán fáradt és nyúzott vagyok.’)
- (38) A: *Quello B sempre elegante, guarda quant’è elegante!* (‘Ez a B mindig elegáns, nézd, mennyire elegáns!’)
B: *Non mi dire che sono elegante perché sono uno **straccio di casa**.* (‘Ne mondjad nekem, hogy elegáns vagyok, mert egy törlőrongy vagyok.’)

Ritkábban, de teljesítményre utaló bók esetén is előfordulhat ez a beszédstílus (az alábbi példák egy beadandó dolgozatra vonatkozó bókra adott válaszok):

- (39) Válaszok: *Úgy dobtam össze **sebtiben**; úgy **összecsaptam**, mint még soha.*

A beszédpartnerek között fennálló hatalmi távolság esetén a fentiekhez hasonló kontextusban értéktelítő kifejezések is megjelenhetnek értékmegvonó funkcióban. Ezekben a válaszokban a megnyilatkozó választékos kifejezéseket alkalmazva fejt ki önmagával kapcsolatos, tipikusan a teljesítményére vonatkozó negatív véleményt.

- (40) Válaszok (tanárnak, dolgozatra vonatkozó bókra): *Lenne mit javítani rajta; néhány helyen alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát; fontos dolgokat is kihagytam belőle; sokkal jobb is lehetett volna, ha egy kicsit alaposabb vagyok; igazság szerint nem vagyok teljesen megelégedve vele; még milyen sok lehetőséget nem vizsgáltam meg; még foglalkozhattam volna vele.*

Az érték változójának szempontjából érdemes megközelíteni a bókra adott válaszok egy jellegzetes nyelvi megformálási módját, a kérdő formában történő reagálást. Az ilyen megnyilatkozások értékmegvonó (a helyzet tartományában informális) és értéktelítő (a helyzet szempontjából formális) viszonyulást is kifejezhetnek. Az értékmegvonó stílusú kérdéseknek ironizáló szándékuk is lehet, amelynek felismerését metanyelvi eszközök segíthetik, mint például a hangsúly, a mimika, a gesztikuláció. A bókra kérdéssel reagáló válaszok a magyar és az olasz beszélőközösségekben is jelen vannak. Az értékmegvonó viszonyulásra utaló kérdő válaszok inkább a magyarokra jellemzőek.

Értéktelítő:

- (41) Válaszok (tanárnak, dolgozatra vonatkozó bókra): *Látott benne valamit, amin úgy érzi, hogy változtatni kéne?; tényleg úgy tűnik?; valóban?; nem kelle-*

ne még javítanom valamit rajta?; esetleg van még javaslata, amit érdemes lenne hozzátenni?.

- (42) Válaszok (barátnak, külsőre vagy teljesítményre utaló bókra): *Igazán?; igen?; komolyan így látod?.*

Olasz példák:

- (43) A: *Buona è venuta!* ('Finom lett!')
 B: *Buona? Ah! Mi fa piacere!* ('Finom? Á! Nagyon örülök!')
- (44) A: *È troppo bellino questo giubbotto!* ('Nagyon szépséges ez a dzseki!'; *bellino* - 'szépséges, szépecske' melléknévben megfigyelhető egy tipikus, az olasz nyelvre jellemző kicsinyítő képző)
 B: *Ti piace? Anche a me piace molto.* ('Tetszik? Nekem is nagyon tetszik.')

Értékmegvonó:

- (45) Válasz (barátnak, külsőre vagy teljesítményre utaló bókra): *Micsoda?, te rámnéztél egyáltalán?; te tényleg elolvastad?.*
- (46) Válasz (tanárnak, dolgozatra vonatkozó bókra): *Nem mondja?.*

Az elismerő kijelentéseket követő válaszokban, főképp a fiatalok nyelvi magatartásában az udvariasságot nélkülöző, durvább kifejezésmód is helyet kap, elsősorban az egyenrangú beszédpartnerrel szemben, bizalmasabb kapcsolatokban. Az ilyen kijelentések – melyek mind a magyar, mind az olasz beszélőközösséget jellemzik – az érték tartományát tekintve értékmegvonó viszonyulást, a helyzet tartományában pedig informális stílust mutatnak. A durva megnyilvánulásoknál a magatartás változóját is érdemes vizsgálni, ami szerint vulgáris stílusúak, a tényezők együttállása alapján tehát informális protostílusúak.

- (47) Válaszok (külsőre vagy teljesítményre vonatkozó bókra): *Ne szívass már; menj a francba, el se hinnéd, milyen szar napom volt; olyan vagyok, mint a mosott szar; anyád; hülye; egy frászt.*
- (48) Fiatalok egymás között:
 A: *Ti stanno bene questi capelli.* ('Jól áll neked ez a haj.')
- B: *Ma vai a cagare!* ('Na menj a francba!').

A különféle interakciók stílussajátosságait tanulmányozva megfigyelhető a szociokulturális faktorok tipikus együttes előfordulása. A helyzet tartományban formális, az érték tényezőjét tekintve értéktelítő megnyilvánulások formális protostílust eredményeznek. A helyzet szerint informális, az érték

szempontjából értékmevónó kijelentések pedig informális protostílusban realizálódnak. Tipikusan értékmevónó viszonyulást fejeznek ki az ironikus tartalmú és a szleng stílusrétegéhez tartozó kijelentések. A bókra adott válaszok jellegzetessége – elsősorban a magyar beszélőközösségben –, hogy a megnyilatkozó magára vonatkozó negatív véleményt fogalmaz meg értékmevónó stílusban. Az ilyen típusú szituációkban – a beszédpartnerek közötti hatalmi viszony esetén – értéktelítő kifejezések értékmevónó funkciót is betölthetnek. A kérdő formában történő reagálások – melyek a magyar és az olasz korpuszban is előfordulnak – értéktelítő és értékmevónó stílusban is megfogalmazódhatnak (utóbbi inkább a magyarokat jellemzi).

5. Összegzés

A dolgozat arra tett kísérletet, hogy a témához és a vizsgált jelenséghez kapcsolódó elméleteket, tapasztalatokat, eredményeket összefoglalja, és azokat felhasználva, továbbgondolva megállapításokat tegyen magyar és olasz nyelvi korpuszon keresztül. A vizsgálódás fókuszába az udvarias nyelvi viselkedés egy jellegzetességét, a bókra adott válaszokat, a szociokulturális tényezőkkel való összefüggéseiket helyezte a helyzet (szituáció) és az érték változóját kiemelve. Az eltérő kulturális modelleket figyelembe véve bemutatta az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílussajátosságait, szociokulturális dimenzióit.

Megállapítható, hogy mind a magyar, mind az olasz beszélőközösség szívesen alkalmazza a beszédpartnerrel szembeni udvariasságot kifejező elismerő kijelentéseket. A magyarok nyelvi tevékenységét a szerénység határozza meg, az olaszok az egyetértés és a nyelvi szerénység közötti attitűdöt képviselik. A bókot elutasító válaszok nyelvi megformáltságát az ironikus (vagy önironikus) kifejezések és a szleng jellemzik, a helyzet és az érték változóját nézve az informális és értékmevónó stílusú megnyilvánulások. Az utóbbiakban megjelenik a durva stílus is, ami főképp a fiatalok nyelvi viselkedésének meghatározója. A magyar és az olasz nyelvi magatartás hasonlóságai és különbségei, a bókra adott válaszok stílussajátosságai megfigyelhetők a különféle típusú kijelentésekben. A magyarok gyakran reagálnak informális, értékmevónó stílusban elsősorban önmagukra utaló véleményt megfogalmazva, valamint kérdő formájú válaszokban. Az olaszok magyarázó jellegű válaszaik informálisak. Az elismerésre vonatkozó explicit és implicit vélemények is rendszerint – mind a magyar, mind az olasz beszélőközösségben – informális stílust implicálnak. Formális, értéktelítő stílus jellemzi az elismerésre vonatkozó, vagy akár a bókot viszonzó, pozitív érzelmeket megfogalmazó válaszokat (a magyar és az olasz korpuszban is), s ez a nők nyelvi tevékenységét meghatározó atti-

túd. Formális stílusban realizálódnak általában a magyarok kifejtő reagálásai. Az elismerés tárgya is stílust befolyásoló tényező lehet. A külsőre vonatkozó bókokat gyakrabban követik informális stílusú válaszok, ami főképp a magyarok sajátossága.

Az interperszonális kapcsolatok alakulása szerint megfigyelhetők tipikus jelenségek. A közvetlenebb (baráti, ismerősi) kapcsolatra a szociokulturális faktorok együttállása alapján az informális protostílus jellemzőbb (helyzet: informális, érték: értékmegvonó). A hatalmi távolságban lévő (nem egyenrangú, például főnök, tanár) beszédpartnerrel szemben pedig a formális protostílus dominál (helyzet: formális, érték: értéktelítő).

A bókhoz kapcsolódó válaszok értelmezésében a kontextusnak tehát meghatározó szerepe van. Egy adott megnyilatkozás jelentéséhez, stílusának belső struktúrájához a szociokulturális tényezők is szervesen hozzátartoznak. A helyzet (szituáció) és az érték változóját kiemelve, külön-külön vizsgálva is megfigyelhető, hogy a bókra adott válaszok stílusában tipikus együttállások alakulnak ki, melyek létrehozzák az egyes megnyilvánulások protostílusát. A formális és az értéktelítő stílus – a példákon keresztül szemléltetett – együttes előfordulása alapján létrejön a formális protostílus. Az informális és értékmegvonó altartományok együttállása pedig informális protostílust eredményez. A stílusok keveredése is előfordulhat egy megnyilatkozáson belül, ami heterogén stílust implicál. Természetesen a dolgozatban felmerülő kérdések, felvetések még árnyalhatók, részletesebb vizsgálatokkal és további korpusszal pontosíthatók.

Irodalom

- Alfonzetti, Giovanna 2009. *I complimenti nella conversazione*. Roma: Editori Riuniti University Press.
- Austin, John L. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon. [Magyarul: Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.]
- Bañcerowski Janusz 2000. A nyelvhasználat elvei és etikai dimenziói. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. 312-315.
- Battaglia, Salvatore 1964. *Grande dizionario della lingua italiana III*. Torino: Unione tipografica – Editrice Torinese.
- Bianchi, Claudia 2005. *Pragmatica del linguaggio*. Bari: Laterza.
- Brown, Gillian - Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 1-4.

- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blum-Kulka, Shoshana 1982. Learning to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. *Applied Linguistics* 3: 29–59.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) 1987. *Nyelvi illemtan*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó. 91–124.
- Dictionary of the English Language* (online), Fourth Edition copyright 2000. Houghton Mifflin Company. Updated in 2009. <http://www.thefreedictionary.com/compliment>
- Dictionary.com, LLC* (online) *Unabridged. Based on the Random House Dictionary*, RandomHouse, Inc. 2011. <http://dictionary.reference.com/browse/compliment>
- Éder Zoltán 1980. Udvarias és udvariaskodó nyelvhasználat. In: Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. II./1128–1130.
- Fauconnier, Gilles. 2004. Pragmatics and cognitive linguistics. In: Horn, Laurence R. and Gregory Ward (szerk.) *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 657–674.
- Francioli, Paola 1963. *Dizionario Garzanti della lingua italiana*. Milano: Garzanti Editore. 195.
- Habermas, Jürgen 1997. Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 246–252.
- Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London, Baltimore: University Park Press.
- Holmes, Janet 1988. Compliments and compliment responses in New Zealand English. *Anthropological Linguistics* 28: 485–508.
- Kertész Manó 1933. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Révai Kiadás.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Theoretical Foundations*. Stanford: Stanford University Press.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 418–436.
- Oxford Dictionaries Online* 2011. Oxford: Oxford University Press. http://www.oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0168470#m_en_gb0168470
- Pap Andrea 2008. A szerénység megnyilvánulási módjai az udvariassági stratégiákban. In: Gherdán Tamás – Schultz Judit (szerk.): *Félúton 2. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2006. június 13-14*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.

- Pap Andrea 2011. Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz (udvariassági elvek a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr* 78–89.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pomerantz, Anita 1978. Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints. In: Schenkein, Jim (ed.): *Studies in the organization of conversational interaction*. New York: Academic Press. 79–112.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.2). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8: 289–327.
- Searle, John R. 1975. A taxonomy of illocutionary acts. In: Gunderson, K. (ed.): *Language, mind and knowledge. Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 7. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Szili Katalin 2000. Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia* 2. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 261–280.
- Szili Katalin 2004a. A bókra adott válaszok pragmatikája. Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 265–285.
- Szili Katalin 2004b. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 1–17.
- Tannen, Deborah 2001. *Miért értjük félre egymást?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494.
- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Kiadó. 311–320.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján. *Magyar Nyelvőr* 229–319.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A Cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Wierzbicka, Anna 1991. *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wilson, Deidre – Sperber, Dan 2006a. Relevanciaelmélet. *Helikon* 294–336.
- Wilson, Deidre – Sperber, Dan 2006b. A verbális iróniáról. *Helikon* 351–372.

- Wolfson, Nessa 1983. An empirically based analysis of complimenting in American English. In: Wolfson, Nessa – Judd, Elliot (eds.): *Sociolinguistics and language acquisition*. Rowley, Massachusetts: Newbury House. 82-95.
- Zingarelli, Nicola 2007. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli Editore.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
andipap@gmail.com

Domonkosi Ágnes

Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták

Egy személyes blog főbb stilisztikai
sajátosságai

Dolgozatom célja, hogy rámutasson az énblog újonnan megszületett műfájának néhány, a nyelvi stílussal kapcsolatos sajátosságára, egyrészt általánosságban vetve számot a közlésforma és a stílus lehetséges összefüggéseivel, másrészt egy személyes blog főbb stilisztikai jellegzetességeinek vizsgálata révén. Az elemzés egyrészt arra összpontosít, hogy a blogger diskurzusbeli identitásformálásának milyen nyelvi, stilisztikai tényezők és hogyan válhatnak eszközévé, másrészt azt is megvizsgálja, hogy az énblog műfaja milyen korábbi stílusmintákat hozhat működésbe, és milyen sajátos új stílusformákat hozhat létre, tekintettel a stílus szociokulturális összetevőire. A blog mint újonnan kialakuló viselkedés- és közlésforma alkalmasnak tűnik annak a szemléltetésére is, hogy az új szövegtípusok – részben a stílus szociokulturális összetevőinek újszerű, korábban atipikus kapcsolódásai révén – miként teremthetnek új stílusmintákat, új kommunikációs normákat. A tanulmány kitér az ironikus attitűdnek és a tipikus metaforikus, metonimikus mintázatoknak az önstilizációban játszott szerepére is.

Kulcsszavak: énblog, stilizáció, stílusminta, a stílus szociokulturális összetevői, irónia

1. Az énblog műfaja, kommunikációs jellemzői

Az internet kommunikációs színtere új megnyilatkozási formákat, műfajokat, szövegtípusokat hívott életre. A hálózott, multimédiás, interaktív közléshelyzetekben ugyanis a korábbiakhoz képest jelentősen megváltoznak a beszélő, a címzett, a hallgatóság, a csatorna, a téma és az elrendezés közötti kapcsolatok (vö. Labov 1979: 366); és az újszerű beszédesemények újszerű stílusminőségeket is előhívnak.

A blogok olyan nyilvánossá tett weboldalak, amelyek rövid, egymást időben gyakran követő bejegyzéseket tartalmaznak, kronológiai sorrendben. A blogban bármi szerepelhet, amit a szerző valamiért meg akar jeleníteni, közölni akar: továbbvezető utalások más oldalakhoz, olvasmányok, kommentárok, a szerző életének fontos eseményei, képek, videók, versek stb. Abban, hogy egy internetes oldal blognak minősül, „a személyesség, azaz a szerző által használt közvetlen, egyéni hangvétel a legmeghatározóbb tényező” (Tarsoly é.n.).

A blogok késleltetett, változó interaktivitású diskurzusok (Bódi 2010), amelyekben a blog tulajdonosától származó, tervezett bejegyzésekre, az ún. posztokra általában rövidebb, spontánabb megjegyzésekkel, az ún. kommentekkel bárki reagálhat, azonban ahhoz, hogy ezek a hozzászólások valóban megjelenjenek a blog nyilvános felületén, a blog szerzőjének jóváhagyása is szükséges. A posztok olyan tervezettebb, lekerékítettebb egységek, amelyek felidéznek a prototipikus írásbeli, irodalmi, monologikus szövegek jellemzőit, míg a kommentek interaktív jellegükből adódóan – írásbeliségük és a párbeszéd késleltetettsége ellenére – a prototipikus társalgások megoldásaival is élnek. A bejegyzésekben általában a tranzaktív funkció a meghatározó, a kommentekben pedig nagyobb szerep jut az interaktív funkciónak (vö. Brown–Yule 1983: 1–4).

A blogok tematikailag és funkcionálisan egyaránt sokszínű világát számos kísérlet igyekszik rendszerezni (vö. Tarsoly é.n.; Csala 2005: 91–94, Juhász 2010), szokás megkülönböztetni például személyes, tematikus, elmélkedő blogot, haverblogot, blogregényt, hírblogot, leírásblogot, vállalati blogot, komplex blogot, spamblogot; más szempontok szerint pedig például szöveges blogot, csak képes blogot, linkgyűjtő blogot, blogújságot, társasági blogot is. A blogok csoportosításai különbözőek, és a téma szerinti felosztás szempontjai gyakran együttesen érvényesülnek, összemósódnak bennük a médiatípus és a szerzőség szempontjaival (részletesen: Juhász 2010), a személyes blogok, vagyis az ún. énblogok mindegyik rendszerezésben az elsők között szerepelnek.

Az énblog megkülönböztető jegye, hogy tematikailag egy személy életese-ményeinek, véleményeinek, érzéseinek a bemutatására épül, azaz ennek a típusnak azért is van a blogok között kiemelt szerepe, azért is tekinthető a kategória központi példányának, mert az énblogokban érvényesül leginkább érzékelhetően a blogokra átfogóan érvényesnek tartott egyéni hangvétel.

A blogok elterjedése és közösségi, sőt közösségformáló szerepének kialakulása a blogkutatók fellendülését is eredményezte: a kommunikációelméleti, szociológiai, szociálpszichológiai elemzések mellett számos, a műfaj sajátosságait nyelvi szempontból is részletesen jellemző (Csala 2005, Bódi 2010, Tarsoly é.n., Juhász 2010, Szűts 2010), sőt sajátos nyelvi szempontokat, például a társadalmi nem kérdését előtérbe helyező (Dér 2007) írások is születtek. Dolgozatom ezekhez a leírásokhoz elsősorban az énblog műfajának stilisztikai megközelítésével, a benne alakuló új, sajátos stílusminőségek formálódásának és szerepének vizsgálatával igyekszik hozzájárulni.

2. Az énblog és a stílus

A blogoszféra stílusa sokszínűséget mutat: a blogok nyelvhasználatát, stílusát egészében tekintve nehéz bármilyen átfogó stílusjellemző megragadása, ugyanis a webnaplók sokfélesége számtalan egyéni nyelvhasználatot mutat meg. A beszélőnek a szövegalkotásban megnyilvánuló magatartása, attitűdje alapján például a választéktostól a durva közlésmódokig mindenfélére találni példát (l. Csala 2005: 106).

Általános, tipikusan érvényesülő stílusjellemzőként csak a bejegyzések viszonylagos rövidségét, közvetlenségét (Tarsoly é.n.), illetve az ún. írott beszéltnyelviség (Bódi 2010) egyes jellemzőinek érvényesülését lehet megfigyelni.

Az internet által nyújtott kommunikációs lehetőségek nagy részében meghatározó szerepű az interaktív jelleg, így a hálózott kommunikáció műfajai a stílus egyezkedésre épülő alakulásának, az írásban rögzített párbeszédesség jellegzetességeinek gazdag tárházát nyújtják (vö. Hámori ebben a kötetben). Bár fórumszövegekhez vagy a közösségi oldalak párbeszédeihez hasonlóan a blogok nagy része szintén interaktív jellegű, azaz megadja a hozzászólás, a kommentelés lehetőségét; még a nagy mértékben, sokak által kommentelt személyes blogokban is a szerző bejegyzéseinek túlsúlya, meghatározó szerepe jellemző. Az énblog sajátos önreprezentációs lehetőség, amely a naplóiírás, a személyes és fiktív levélírás hagyományaira, műfaji és stílusmintáira építve a történetmondás, a narratív én kivetítésének lehetőségeit felhasználva elsősorban a stílus, a nyelvi megformálás lehetőségeivel élve kelt benyomást.

Az énblogok, mivel meghatározóan a nyelvhasználat révén dolgoznak ki egy digitális identitást, szabadabb, nyitottabb eszközei az énmegjelentésnek, mint a digitális identitásalkotás egyéb, sablonszerűen működő eszközei, például a közösségi oldalak profiljai.

A blogok többségében a nyelvhasználatnak, a stílusnak lényegi szerepe van, ugyanis a kommunikációs partnerek közvetlen érintkezésének, illetve a személyes ismeretségének a hiánya miatt a beszélő képének megalkotásában a befogadók elsődlegesen a blogban, dominánsan nyelvileg hozzáférhető információkra vannak utalva, azaz a blogban a személyes identitás megalkotásának és működtetésének elsődleges eszköze a nyelv.

A blog által kínált önreprezentációs lehetőségek összhangban vannak Couplandnak (2007: 29–30) azzal a meglátásával, mely szerint a késő modernitás társas közege a korábbiaknál még egyértelműbben társas módon konstruált, megalkotott világ, és ez még nyilvánvalóbbá teszi a nyelv és a diskurzusok szerepét, ugyanis a nyelv a legfőbb olyan forrás, amelyen keresztül magunk köré a társas világot megteremtjük. A couplandi stilizálásfogalom kiküszöböli a variációs szociolingvisztikának azt a módszertani problémáját, hogy valós, autentikus adatokhoz kell jutni. A stilizálás tekintetében ugyanis azt mondhatjuk, hogy az is társas jelentést hoz létre, ha a beszélők parodizálják önmagukat, vagy úgy tesznek, mintha valaki mások lennének. A stilizálás ilyen értelmezése, vagyis ha egy-egy blogger nyelvhasználatát a stilizációs műveletek révén történő identitásalkotás folyamatának a részeként tekintjük, képes kiküszöbölni a biografikus szerző és az elbeszélő viszonyának értelmezéséből adódó poétikai problémák egy részét is.

A blogok bejegyzéseinek rövidezsége töredezettséget sugall ugyan, a kronologikus rend révén azonban mégis egy történetté állhatnak össze a posztok, lehetőséget teremtve egy beszélői identitás képzetének megalkotására. Az énblogok születésének folyamatában tehát egy nyelvileg megkonstruált beszélői identitás formálódik. Miller és Shepherd (2006) megfogalmazása szerint a bloggerek „megpróbálnak lokalizálni, megépíteni maguk és mások számára egy olyan identitást, amit egységesnek, reálisnak lehet felfogni.”

A személyes blogok szövegében fontos szerepe van tehát a nyelvileg megalkotott elbeszélő által biztosított diszkurzív középpontnak (vö. Szűts 2010). Tarsoly Ildikó (é.n.) részletes kommunikációelméleti elemzésében a blog elengedhetetlen feltételeként mutatja be a személyes hangvételt: „Ha ez hiányzik, máris csak egy weboldalról vagy egyéb írásról, nem pedig blogról beszélünk. Nem blog, ha valaki egy weboldalon csak tényyszerűleírást közöl egy eseményről. Attól kezdve azonban, hogy személyes elemekkel tűzdelve, naplószerűen ír le valaki egy eseményt az interneten, máris blognak nevezhetjük.”

A blogok működése a nyelv révén megalkotódó identitás dinamikus jellegét is jelzi, egy-egy blog stílusának viszonylagos egysége mellett érzékelhetők a blogírás időbeliségében a stílus változásai, alakulása is, az olvasottság függvényében, az írás funkcióinak változása révén módosul maga a stílus is: „Az aktív blogok esetében hangsúlyosabbnak érződik az alkotás folyamatjellege (nem befejezett napló), amit a szövegre tett észrevételek, hozzászólások ellensúlyoznak. Az archivált tartalmak »eredményei« az események/leírások rögzítésén túl a személyiség fluens identitáskonstrukcióinak pillanatképei. Ezek a megőrzött lenyomatok további dialogikus viszonyt generálnak mind az olvasóban, mind az íróban a saját identitásának további formálásában” (Juhász 2010).

A blogban nyelvi megalkotódó személyiséget egy stilizálási stratégia eredményeként értelmezhetjük: a blogger a nyelvi variáció által elérhetővé tett eszközökre építve egy sajátos beszédmódot alkot meg, vagyis ebben az értelemben stilizálja „önmagát”, azaz a blogban megalkotott identitást. A nyelvi viselkedés, és így a blogok nyelvhasználata is identitásjelző aktusok sorozata, amelyben nyelvhasználat révén folyamatosan alakul a beszélői identitás.

A blogok bemutatott kommunikációs jellemzői miatt a stílussajátosságaik többsége értékelhetőnek tűnik a nyelvi identitásalkotás stratégiájának eszközeként. Bár a blog műfajának meghatározó jegye az interaktivitás, a közlésmód jelenlegi népszerűségének, a blogok akár több 10 millióra tehető számának az az egyik következménye, hogy valójában nagy többségüket kevesen látogatják, nem tapasztalható bennük nagyfokú interakció (vö. Bódi 2010). Az olvasottabb, látogatottabb énblogok népszerűségének egyik fontos oka viszont éppen a stílus: „Gyakran az írás élvezhetősége tesz egy blogot sikeressé” (Tarsoly é.n.), ugyanis egy személyes történet iránti folyamatos érdeklődés fenntartásához jelentősen hozzájárul a nyelvi hitelesen, szórakoztatóan megformált karakter.

3. A stílusvizsgálat kerete, szempontjai

A stílus jelenségének különböző, pragmatikai, társalgáselemzési, szociolingvisztikai, kognitív tanulmányozásában egyaránt kirajzolódni látszik egy olyan irány, amelyben érvényesül az szemlélet, amely szerint a társas jelentések és identitások az interakcióban, nyelvi, részben a stílus révén dolgozódnak ki. Ezek a felfogások arra is rámutatnak, hogy azok a szociokulturális tényezők, amelyeket korábban a szociolingvisztikában a stílust meghatározó tényezőknek tartottak (pl. nem, társadalmi csoport, életkor), nem eredendően létező, semleges és értékmentes kategóriák, hanem maguk is az interakciók folyamatában képződnek meg és alakulnak.

Dolgozatomban több különböző forrású, de véleményem szerint összeegyeztethető szemlélet szempontjait és belátásait igyekszem felhasználni egy énblog egyes stilisztikai sajátosságainak értelmezésében.

Elemzésemben építtek egyrészt a stílust diskurzív dinamizmusként értékelő, a szociolingvisztikai megközelítésekől sarjadzó couplandi stílusfelfogásra. Coupland (2007) a stilisztikai variációt mint az egyén dinamikus reprezentációját szemléli. Ebből adódóan nem egyszerűen az egyes változók használatára összpontosít, hanem arra, hogy milyen stratégiába épül bele egyes nyelvi tényezők használata. Emellett szerepet kap nála a beszélők stíluspercepciójának kérdése is, azaz az, hogy maguk a beszélők mit érzékelnek stílustényezőként. A nyelvi variabilitás minden szintje forrásokat teremt a beszélőnek ahhoz, hogy különböző módokon stilizálják önmagukat; vagyis stratégiai lehetőségeket teremtenek arra, hogy a társalgásban hogyan alkothatják meg az identitásukat (vö. Coupland 2007).

A stilizálási stratégia elemeként tekintek az ún. *mind styling* jelenségére is (vö. Semino 2002, 2007), azaz a metaforáknak, sémáknak, pragmatikai műveleteknek a beszélő mentális énjének nyelvi kidolgozásában játszott szerepére is.

Dolgozatomban az önstilizáló stratégia részeként értelmezek minden olyan nyelvi eszközt, amely valamilyen módon hozzájárulhat a szöveg elbeszélőjeként kirajzolódó identitás diskurzusvilágbeli megalkotásához.

Az elemzésben érvényesített másik szempontrendszer Tolcsvai Nagy Gábor kognitív felfogásának (1996, 2005) a stílus szociokulturális tényezőiről alkotott modelljéből indul ki. Dolgozatomban ugyanis arra is igyekszem rámutatni, hogy a blog szövegtípusa azáltal is hozzájárul az új stílusminták alakításához, hogy az egyes szociokulturális tartományok értékeinek korábban megszokott együtt-előfordulásait rendezti át.

Erre a modellre építve kezdeményezte Tátrai Szilárd (ebben a kötetben) a stilisztikai attitűd, viszonyulás fogalmának bevezetését. A stilisztikai viszonyulás értelmezésében „a szociokulturális tényezőket játékba hozó kontextusfüggő perspektíva”. Úgy vélem, hogy a stilisztikai viszonyulás ilyen értelemben vett jelensége, illetve a szociokulturális tartományok működése nem független a beszélői karakter stilizálásában érvényesülő stratégiától sem, ugyanis értelmezésem szerint a stilisztikai viszonyulás, attitűd határozza meg a diskurzus dinamizmusában érvényesülő stílusstratégiát. Ebben az értelemben a stílus mint stratégia természetesen nemcsak a beszélő képének folyamatos megalkotására és újraalkotására irányul, hanem a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet minden tényezőjének feldolgozásában és megkonstruálásában érvényesül. Elemzésemben azért kap a beszélő stilizálása mégis kiemelt helyet, mert az énblogok stílusában a személyhez kötöttség, a személyesség miatt e tényező kidolgozásának meghatározó, lényegi szerepe van.

4. Egy személyes blog stílussajátosságai

Egy-egy blog stílusának vizsgálata önmagában is hatékony lehet a stílus mint stratégia, illetve a benne szerepet kapó stílusjelenségek bemutatásában. Az egyéni stílus elemzésének relevanciáját tekintve Johnstone (1996) amellett érvel, hogy hatékony lehet az egyéneket mint egyéneket is tekinteni a társas jelentések megértése érdekében. Az egyéni stílus, azaz egyetlen szöveg elemzése, egy egyéni esettanulmány ugyanis érzékenyebb lehet a kontextus és a kontextualizáció sajátosságaira, mint más, a stilisztikai folyamatokat leegyszerűsítő adatgyűjtési módszerek. Az egyéni esettanulmányok azt ugyan nem képesek megmutatni, hogy hogyan viselkednek a beszélők általában, azaz esetünkben milyen általánosságban véve egy személyes blog stílusa, arról viszont akár általánosítható következtetéseket is engednek tenni, hogy milyen folyamatok valósulhatnak meg egy-egy ilyen szövegben a stílus révén.

Az énblog stílust érintő kérdéseinek illusztrálására a dolgozatban kiválasztott szöveg elérhetősége: nesztelencsiga.hu, címe: *settenkedve lopakodó*. Ez a webnapló egy 2005 augusztusától folyamatosan íródó, nagy olvasottságú, egyes időszakokban napi 1500 olvasót is számláló (www.freeblog.hu/nok/archives/2010/04/05/Interju_egy_noi_bloggerrel_-_Lucia/), gyakran és változatosan kommentelt, tehát nagyfokú interaktivitást mutató szöveg. Ugyanennek a blognak egyes stilisztikai jellemzőit a nyelvhasználat egyedisége, koherenciája szempontjából már korábban elemeztem (vö. Domonkosi 2011), jelen dolgozat számos új szempontot érvényesítve gondolja tovább és értelmezi újra a korábbi megállapításaimat is.

Az egyes pontokban bemutatott stílussajátosságok különböző, egymás mellett érvényesíthető elemzési szempontok eredményeit jelzik, ebből adódóan sokszor egymástól nem függetleníthető jelenségeket tárgyalnak, például – miként magukból az elemzésekből is érzékelhető – az ironikus értelmezés kérdése kapcsolódik az interaktivitáshoz, és sokszor az intertextualitáshoz is, a stílusminták követése és keverése szintén érintkezik az intertextualitás és a stílusimitációk jelenségével stb. A egyes kiemelt alcímek csak az adott részben elsődlegesen érintett problémát jelzik, emellett minden jelenség értelmezése igyekszik összpontosítani (1) a beszélő stilizációjára, (2) a szociokulturális tényezők érvényesülésére és – ezzel szoros összefüggésben – (3) a hagyományozódó stílusmintákhoz való dinamikusan adaptív viszonyra is.

4.1. Stílusminták: követés, keverés, újraalkotás

Az internet kommunikációs formái között előfordulnak olyan szövegtípusok, amelyek szinte változtatás nélkül örökítődnek át a közvetett kommunikáció-

ból, másrészt olyanok, amelyek részben módosulnak a technikai lehetőségek révén, harmadrészt pedig teljesen új, a technológiából sarjadzó szövegformák is (vö. Domonkosi 2005: 147). A blog hagyomány alapú, új műfajnak tekinthető (vö. Bódi 2010), és az ebből adódó kettősség megfigyelhető a stílusminták, hagyományozódó stilisztikai megoldások és a szociokulturális változók tipikus együttjárásából adódó ún. protostílusok követésében, illetve újraformálásában is.

Az egyes műfajokhoz, szövegformákhoz mint közösségi cselekvésekhez fűződő normák mindig nyitottak, folytonosan alakulnak, az új internetes műfajokkal, így például a blogokkal, az énbloggal kapcsolatos szociokulturális normák, szokások és stílusstratégiák pedig, mivel éppen kiforróban vannak, a nagyobb történetiséggel rendelkező műfajokénál még erőteljesebben alakíthatók.

Az énblog műfajának stílussajátosságait ebben a tekintetben két igen különböző stílusminta, egyrészt a napló, illetve a személyes, akár irodalmi igényű és fiktív levelezésnek a választékossága, másrészt a hétköznapi társalgásra jellemző lazaság/köznapiság (vö. Tolcsvai 2005, Tátrai ebben a kötetben) közötti egyensúlyozás szabja meg. Az írásbeliség és a – bár késleltetett, de sokszor meghatározó szerepű – interaktivitás kettőssége révén pedig az írásbeli és szóbeli protodiskurzus (vö. Tátrai 2011: 74–80) egyes sajátosságaihoz való igazodás is szerepet játszhat a stílusstratégiában.

A helyzet szociokulturális változóját tekintve a bizalmas stílusminőségnek a nyilvános szerepű írásbeliségben a korábbi stílusmintákhoz viszonyítva szokatlan megmutatkozását figyelhetjük meg. Az énblogok térhódítása ugyanis vallo-másos jellegű, közvetlenségük révén átrajzolta a társas élet privát és publikus dimenzióit (vö. Weinberger 2002). Az intim, személyes, társadalmi, közéleti kommunikációs terek határainak átalakulása pedig nagymértékben hozzájárul az új stílusformák, stílusminőségek megszületéséhez. A közvetlen hangnem nyilvános keretek közötti alkalmazása az a tényező elsősorban, amely az énblog műfajában a szociokulturális tényezők hagyományos stílustípusokban megszokott együtt-előfordulásainak sajátosságait átértékeli, átalakítja.

Megfigyelésem szerint emellett az énblogokban – a monologicitás–dialogicitás, írásbeliség–szóbeliség jelzett kettősségeiből adódóan – a stílusjellemzőknek olyan újszerű, sajátos együtt-előfordulásai jelennek meg, amelyek a nyelvközösségben korábban előforduló közléshelyzetekre kevésbé jellemző, a műfajhoz igazodó, újszerű stílusmintákként is működésbe lépő stílusformákat honosítanak meg.

4.1.1. A blog formai kritériumai mint a stílusstratégia eszközei

Az énblognak más internet közvetítette, digitális szövegformákhoz hasonlóan van néhány olyan újszerű kelléke, amelyet a közvetítő közeg követel meg,

ilyen például a domainnév vagy a más blogokra való utalást biztosító blogroll. A blognak ezek a kötelezőszerű formai elemei elsősorban a szépirodalmi-publicisztikai címadás, a sokszor figyelemfelhívó szerepű címek hagyományát igazítják az új közléshelyzethez.

A blog domainneve és címe – mint a legkiemeltebb, a nem olvasók által is ismerhető, legfeltűnőbb elem – meghatározó részévé válhat stílusstratégiának. Az elemzett blog esetében a domainnévben és a címben egyaránt a nyelvi megformálás révén elért feltűnőség, a figyelemkeltés a meghatározó. Játékos nyelvi megoldásaiknak az önstilizálást tekintetve abban lehet szerepük, hogy a stílus könnyedségét, a blogban megalkotódó beszélői identitás játékosságát, a nyelvi megformálás iránti érzékenységét előlegezi meg mindkettő.

A domainnévként szereplő *nesztelencsiga* szóösszetétel immutációs hangalakzatként felidézheti a paronim *meztelen csiga* kifejezést; a blog szövege pedig egy alkalommal kitér arra, hogy a *csiga* egy másik szövegtől, a Kispál és a borz együttes *Csiga* című dalától inspirálva, rejtett intertextuális utalásként került a blog nevébe.

A *settenkedve lopakodó* cím két hasonló jelentésű, eltérő hangrendű szót kapcsol össze pleonasztikus kifejezésben, e nyelvi játék révén a könnyedség, játékosság, szórakoztató jelleg keretei közé helyezve a szöveg egészét. A stílusnak az énblogokban, és a vizsgált blogban pedig különösen kiemelt szerepét jelzi az is, hogy ezek az elemek nem a jelentésük révén utalnak előre, lépnek kapcsolatba a szöveg egészével, hanem a nyelvi megformálásban rejlő játék lehetőségére terelt figyelemnek köszönhetően.

A blog keretét, minden bejegyzés körül megjelenő környezetét alkotja a domainnéven és címen kívül még néhány elem, így például a más oldalakra pl. barátok blogjaira, a szerző más tevékenységeire mutató kapcsolódások, az ún. blogroll, illetve a blog régebbi részeinek elérhetőségei. Ezek az elemek, amelyeket a blog paratextualitásaként (vö. Genette 1996: 86) értelmezhetünk, a szöveg „határain” helyezhetők el, közvetítenek a szöveg és a szöveg külső környezete között, és a szöveg befogadását is nagymértékben befolyásolják.

A más szövegekhez kapcsoló elemeknek a vizsgált blog esetében külön egyéni címük is van, amelyek nyelviileg hozzájárulnak a blogger képének kialakításához, és mivel mindig láthatóak, jelenlevők, ezek stílusa a szöveg olvasásának bármely pontján hatással lehet. Az elemzett blogban néhány közömbös, stílusát tekintve nem feltűnő, kifelé mutató cím (*nonprofit reklám, kiemelt kategóriák*) mellett ezekben a megfogalmazásokban az önmagát kívülről is néző beszélő mutatkozik meg. A blog beszélőjeként azonosítható *lucia*-ról harmadik személyben szólva kapcsolódnak az érdeklődést megjelenítő egyéb oldalak: *lucia játszik, lucia fordít, lucia dolgozik, lucia olvas (mer okos is)* címekkel. A blog narrátorára egyes szám harmadik személyben utaló megfogalmazások néhol a

szövegben is visszatérnek; a zárójeles megjegyzés jelzi az egész blog stílusának egyik legmeghatározóbb jellemzőjét, az öniróniát, másrészt a hangelhagyásos (*mer*) forma a beszéltnyelviségnek a blog nyelvhasználatában való megjelenését, imitálását vetíti előre.

Az olvasott, hivatkozott blogokra utaló felsorolás címe *így írtok ti*, amely a Karinthy-mű felidézése révén illeszkedik a blog intertextuális világához, paralel szerkesztésmóddal a bloghoz fűzött megjegyzések címe: *így kommentáltok ti*. Ebben a címbe a nyelvi variációval való játék lehetősége az által is érvényesül, hogy a bejegyzések után írt hozzászólásokra alkalmazott tipikus ige a *kommentel*, amely itt egy hasonló hangalakú, azonos tőből származó igével helyettesítődik.

A saját korábbi bejegyzések címe: *ilyenek voltam*, amely a látszólagos egyeztetési hiba, az egyeztetés elcsúsztatása révén válik feltűnővé, figyelmet keltővé: az *ilyenek voltak* film- és dalcímeként is ismert kifejezést is előhívva.

A blog külső megjelenésére utaló litotészes megjegyzés ironikus hangvétellű, összhangban a blog egészének hangnemével: *A nem hibátlan designt a Yummie kreatív ügynökség szállította*.

A minden bejegyzést lezáró aláírás is visszatérő elem: *Ezzel lucia 16:22-kor szórakoztatta magát*. Ez a megfogalmazás a blogírás lehetséges szerepei közül nem az interaktív funkciót, hanem az önmagának való írást hangsúlyozza.

A blognak ezek a részei azért is fontos meghatározói a stílusstratégiának, mert a blogírás- és olvasás interakciós helyzetére reflektálnak, összhangban azzal, hogy a blog műfajára általában jellemző magának a műfaj kérdésének a problematizálása, azaz az ún. metaműfajiság (Giltrow 2002). Ezek a címek az interakciós helyzet egyes tényezőire utaló, a résztvevői szerepeket és résztvevői aktivitásokat megnevező explicit metadiszkurzív elemként működnek. A beszélői identitás blogbeli alakításához ezek az expliciten is önmegjelenítő elemek a folyamatos jelenlétük révén fokozottan járulnak hozzá.

A vizsgált blog az új műfaj által megkövetelt formai elemeket a szépirodalmi és publicisztikai címadás hagyományával, annak is a nyelvi játékokra épülő vonulatával párbeszédbe léptetve, mintegy azokat követve alkotja meg, felmutatva a hagyományozódó nyelvi megoldások dinamikus adaptációjának a lehetőségét.

4.1.2. Bejegyzéscímek – felelés a hagyománnyal

A bejegyzések címadásának szokása nem elengedhetetlen velejárója a blogoknak, egy részükben pusztán a dátumok, illetve ún. címkék rendezik a szövegeket. A címkék olyan kulcsszavak, amelyek elsősorban a visszatérő tematikai elemekre, a bejegyzés funkciójára, és így esetleg stílusbeli sajátossá-

gokra is utalhatnak, segítenek a bejegyzések rendszerezésében, és általában a bejegyzések végén felsorolva szerepelnek.

Az elemzett blog esetében a bejegyzések többségét kisbetűvel írott cím nyitja meg. Nyelvi megvalósulásukat tekintve a legtipikusabbnak a *-ról/-ről* raggal szerkesztett, rövid, hiányos mondat számít, amely Márai Füveskönyvének címadási gyakorlatát is felidézheti (vö. Raisz 2008: 111): *a hagyományokról; az áldozati ajándékokról; a kádár lányairól; arról, amikor kaptam enni*. Ez a címadási megoldás a cím témamegjelölő jellegét sugallja, de a cím és a bejegyzés között a téma egyszerű megadásánál általában összetettebb viszony valósul meg. A határozott névelős címek azt a várakozást ébresztik fel, hogy a címben megjelölt dolgokról általában, átfogó jellemzést adva lesz szó, azonban a blog ilyen jellegű címei azonban általában a bejegyzésnek egy-egy, kevésbé lényeges elemét emelik ki. Például az *anna karenináról* című 5 bekezdéses bejegyzés második bekezdésében a szereplők a regény filmváltozatáról beszélgetnek néhány sorban, a bejegyzés egésze viszont egy barátnővel közösen eltöltött napról szól. Egy másik, *az esti meséről* című bejegyzés pedig a blogíró élettársának körülményes kommunikációs szokásait tárgyalja, csupán a lezárásban utalva arra, hogy leendő gyerekekük valószínűleg nem fog tőlük esti mesét kérni. Tehát ezek a címek játékba lépnek az olvasó elvárásaival: az ilyen jellegű címadási hagyományhoz igazodva témamegjelölés lenne várható, ezek a címek viszont általában csak jelzésértékűek.

Ez a címadási módszer felel a témamegjelölő címek hagyományával, egyes hasonló címadási módokkal rendelkező rövidszövegeket felidézve, nemcsak a naplóval, hanem más szépirodalmi és publicisztikai műfajokkal is viszonyba hozva a blog szövegeinek világát. Ez a megoldás nem írja újra a címadás hagyományát, hanem csak játékos-szórakoztató céllal exponál egy hagyományos stilisztikai megoldást (vö. Balbus 1993: 521). Az olvasói elvárások átrendezése azt is eredményezheti, hogy azokban az esetekben, amikor egy-egy hasonló cím mégis illeszkedik a hagyományhoz, pl. az *a házról* című valóban az újonnan vásárolt házról számol be, már az egyébként megszokott témamegjelölő szerep tűnik meglepőnek.

Emellett a bejegyzések címei között számos olyan is előfordul, amely címként szokatlan lehet, pl. a szóval diskurzusjelölő alkalmazása, amely az egyébként önálló bejegyzések közötti folytatólágosságot helyezi előtérbe. Egyes címek pedig a megszólalásmód mikéntjére, nem pedig a tematikára utalnak: *képes, most csak gyorsan, fotó*.

A nyelvi megoldásokra kifejtettebben reflektáló címek is előfordulnak, például egy többszörös alárendelést tartalmazó, nehézkes megfogalmazású poszt címe: *bejegyzés sok hoggyal*, és található a blogban *bejegyzés sok lábjegyzettel* című poszt is. A reflektált szövegalkotás önironikus címadási megoldása az a poszt, amelyben a blogger részességének stilizálása az angol billentyűzettel (tehát

ékezetek nélkül, az y-t és a z-t felcserélve) megírt szöveg révén történik, és amelynek a címe: *ide irom a bejegyzés címet* (ékezetek nincsenek, de a karakterek használata megfelelő).

A blog egészének címadási gyakorlata az olvasás folyamatában átalakítja a korábbi elvárásokat, polemizál egyes szépirodalmi és publicisztikai műfajok címadási szokásrendjével (vö. Balbus 1993: 523), azonban a címadás szokásának megtartásával csatlakozik is a monologikus írásbeliség gyakorlatához. A bejegyzéscímek feltűnést, figyelmet keltő szándéka szerepet kap az önstilizálásban is; azaz ezek a címek a beszélő eredetiségének, különlegességének, érdekességének a kidolgozásához járulnak hozzá.

4.1.3. Kidolgozottság, tervezettség, választékosság

A vizsgált blog posztjainak szerkezetére nagyfokú kidolgozottság, tervezettség jellemző. A retorikai-stilisztikai alakzatokra épülő elbeszéléstechnikai megoldások a szövegformáláshoz való tudatos viszonyt, a szöveg megformáltságát előtérbe helyező attitűdöt jeleznek. Az alakzatok mint hagyományozott szövegstrukturáló eszközök jelenléte a közvetett interakcióval, tervezettséggel, írásbeliséggel, monologikussággal jellemezhető protodiskurzushoz való igazodást (vö. Tátrai 2011: 74–80), illetve az ahhoz kötődő stílusminták követését jelzi. A blogra jellemző, szerkezetileg megkomponált, kerekre formált bejegyzések egyik hatásos példája:

- (1) Tegnapelőtt azt álmodtam, hogy szétrúgtam a volt pasim fejét. Mezítláb. Naturális volt, hallottam (éreztem) a fogak reccsenését, porcok csikorgását, ilyesmi.

Tegnap azt álmodtam, hogy most már mindenképpen gyerek kell nekem. Naturális volt. Kiszámoltam például, hogy május-júniusban kéne teherbe esnem, mert a vízöntők-halak még egészen elviselhetőek (megnyugtató, hogy azért álomban is megvannak a prioritásaim), és megterveztem, hogy melyik sarokban legyen a babaágy.

Ma azt álmodtam, hogy abortuszt hajtanak végre rajtam (néha kicsit túlkompenzálok álomban). Naturális volt. Kötőtűvel csinálták.

A három paralel szerkezetű bekezdés mindegyikére jellemző a mondatokat részekre tördelő írásmód, és a bekezdések egyik mondatának változatlan ismétlése még szorosabbá fűzi a viszonyukat.

Az elbeszéltség reflektáltsága és a retorizáltság még azokban a bejegyzésekben is megfigyelhető, amelyeket más szempontokból a beszélt nyelv közvetlensége jellemez, olyan újfajta, kevert stílusminőséget teremtve meg ezáltal, amelyben a kidolgozott, alakzatokkal dolgozó, tervezett szöveg sajátosságai

vegyülnek a beszélt nyelv kötetlenebb szövegformálási jellemzőivel. A (2) bejegyzésszöveg, amelyet a blogban egy sajtótorta fényképe illusztrál, nyitó- és záró interakciós mondatszávainak, nyelvi játékaiknak és fokozóan prétericiós szerkesztésmódjának összjátéka révén mutatja ezt a sajátos stílust. A szövegalkotás folyamatára való reflektálást jelzi az anaforikus elem antecedensének kettős lehetőségével való játék.

- (2) Ja, azt nem is említettem, hogy C. Eastwood ezzel a kezében (vagyis a kezemben, mert rögtön belenyomta) állított be hozzám. Azt viszont nem véletlenül nem említettem, és nem is fogom, hogy két nap alatt végeztem vele (mármint a sajtótortával (alternatív vélemények szerint túró-), C. E. nem bírta addig).
Nem rossz nekem, na.

A kidolgozottság, tervezettség, a szövegalkotásra fordított figyelem felismerhetősége nem jár együtt a stílus homogén választékosságával. A választott blog ebben a tekintetben nem egységes, egyes szövegrészei a laza–közömbös–választékos skála különböző változatait mutatják fel, másfelől viszont a megvalósuló laza stílusminőség a stílusstratégia részeként, a társalgás közvetlenségének imitálásaként is értelmezhető.

4.1.4. Interaktív jelleg és önmegjelenítés

A dialógus lehetősége, az interaktivitás, illetve az olvasókkal való közvetlen viszony nyelvi megalkotásának igénye a közvetlen interakcióval, spontaneitással, szóbeliséggel, dialogikussággal jellemezhető protodiskurzushoz (vö. Tátrai 2011: 74–80) kötődő stílusmintákkal is viszonyba hozza az énblog stílusát. A vizsgált webnapló népszerű, olvasott, gyakran kommentelt szöveg; a bejegyzések ennek ellenére ritkán jelenítik meg a befogadókat, a beszélő és a befogadó viszonyát, illetve viszonylag ritkán kezdeményeznek nyílt módon interakciót. Az olvasói reakciókra, kommentekre a szerző általában szintén egy kommentben válaszol.

Az egyértelműen az olvasók reakcióira számító bejegyzések a blog életének későbbi szakaszában, a már 5-6 éve íródó blog nyomán kialakult valós kapcsolatokra építve jelennek csak meg:

- (3) Írjatok nekem légyszi-légyszi olyan „mi a különbség” vicceket, amik beleférnek egy Pratchettbe (tehát sikamlós lehet, de torpedóromboló ne legyen benne például), kérte a lány, akit barátai tréfás-mókás embernek tartottak, ennek ellenére egy sem jutott eszébe.

A *légyszi-légyszi* társalgási nyelvi megoldása a helyzet bizalmasságának formálásához járul hozzá, miközben a stílusminták összjátéka, termékeny keverése és az önironikus harmadik személyű megjelenítés is enyhíti a kérést.

A később részletesebben is tárgyalt ironikus önmegjelenítés és a közléshelyzet valódi interaktivitásában meglévő ellentmondást, azaz értékmegvonó ön-megjelenítésnek az irónia által elbizonytalanított jellegéről való egyezkedést mutatja a (4) példa, a látszólag interakciót kezdeményező bejegyzésszöveg és az arra érkező válaszok összjátéka:

- (4) Én nagyon drukkolok magamnak (aki blogírásért cserébe pelenkát, fodrást vagy kaját szeretne biztosítani nekem, annak üzenem, hogy nyitott vagyok bármire).

Como:

Nekünk maradt egy fél csomag 5-ös méretű Pampers (kb. 30 db), ha hasznát tudjátok venni, nagyon szívesen odaadom. :)

lucia:

@Como: tényleg nagyon köszi, de nem lenne pofám elfogadni, azért nálunk sokkal több rászorulóbb van :)

zsuzska:

öööö, tulajdonképpen ha megmondod, hogy melyik kajáldából szeretnél szállíttatni, megmondom nekik a bankkártyám számát. Vagy valami ilyesmi. Simán blogelőfizetésnek tudom majd be.

lucia:

@zsuzska: :D ááá, tényleg ég a pofám :)

Ezekben a párbeszédekben tetten érhető az irónia működéséről való egyezkedés, ugyanis a bejegyzésszöveg ironikussága részben éppen abban az ellentmondásban rejlik, hogy csupán látszólag szándékozik egy olyan célra használni a blog felületét, amelyre annak interaktív jellege okán akár valóban használhatná is, s a kérés látszólagossága vagy valódisága tekintetében hiányzik a blogger és az olvasói közötti konszenzus.

Más, hasonló interaktív kezdeményezések esetében a kérés abszurditása miatt könnyebben jön létre a befogadókkal az irónia értelmezésének előfeltételként működő közös álláspont. A (5) szövegrész ironikus olvasatához a nyelvi elemek stilisztikai összeférhetetlensége, az eltérő értékelői pozícióból adódó ellentmondásai, illetve az ellentétek szándékoltságának a felismerése is hozzájárulnak.

- (5) Ha lehet kérni, akkor csábítson már el egy blogmotor-üzemeltető (és keltse életre a vinyómat, továbbá csináljon nekem ikreket, mert három-

gyerekesként egész pofás összeget kapnék családi pótléknak gyerekenként, meg persze az otthon melege, az őszinte, csilingelő gyermekhangok, a pénz ezek mellett természetesen semmi, de akkor is másfélszer annyi fejenként, na).

A stílussal való játék interaktív jellegét illusztrálja, az erre a bejegyzésre érkező, az iróniát felismerő, és a hangnemet továbbvivő, ezáltal a helyzet bizalmaságát megerősítő válasz:

- (6) Köszönöm. Őszintén. Újra látok célt az életemben, évek óta nem volt ilyen tiszta, hogy mit is kellene tennem. Az eddigi őszinte tisztelem és nagy-rabecsülésem már szinte vallásos áhítattá nemesült/butult. :respect:
A blogmotor-üzemeltetést kitanulom hamar, vinyómentés első hallásra ,csak' pénz kérdése, babákat meg max. olyan gyorsan csinálunk, hogy szinte egyszerre születnek vagy egyszerűen júniusban. ;)

Ritkán ugyan, de a bejegyzések főszövegében is előfordulnak a beszédpartnerek feltételezett reakcióira történő utalások. A kommentelők például többször rákérdeznek, hogy a szerző nem folytat-e viszonyt a blogban szereplő egyes férfiakkal, ezután a blogban ezeknek a férfiaknak, illetve más új férfi szereplőknek a megemlézése esetén szinte állandó fordulattá válik a zárójeles (*nem véletlenül nem járunk, vagy ilyesmi*) megjegyzés, amely a befogadók feltételezett vélekedésének megidézése révén válik ironikussá (vö. Tátrai 2011: 203). A beszélővel kapcsolatos ironikus attitűd folytonossága mellett szinte ez az egyetlen mozzanat, ahol ez a viszonyulás részben a befogadókra is kiterjed.

Valódi párbeszéd alakulhatnak ki viszont a kommentelők között, illetve a blogger kommentekhez fűzött megjegyzései révén. A posztok és a kommentek a magatartás stílusváltozója tekintetében nagyfokú eltérést mutathatnak: míg a blog főszövegében nem szerepelnek rövidítések, emotikonok, a kommentek között – a szerzőnek a két közlésmódhoz való attitűdbeli eltéréseit jelezve – az ő hozzászólásaiban is előfordulnak, a helyzet bizalmosságának erősítésén túl, a szövegformálásbeli kötetlenséget, lazaságot is eredményezve. Azaz a vizsgált blogban ebben a tekintetben nem teljesedik ki a stílusminták keveredése, a posztok inkább az irodalmi, a kommentek inkább a társalgási stílusmintákhoz igazodnak. A (7) párbeszéd részlet egy ilyen nyelvi megoldásokat tartalmazó reflektált egyezkedés egy újszerű nyelvi elemről, illetve annak idő szerinti szociokulturális értékéről.

- (7) Nyúl

és most szakma: kint lesztek a Nyelvparádén? (taval y taval yelött oda-

jött hozzánk a főnökötök frendózni, onnan tudok rólatok)

JoeP

„odajött hozzánk a főnökötök frendózni”

Ez valami sértegetés, vagy könyvkiadói szleng?

lucia

@Nyúl: nem leszünk kint a nyelvparádén (nem szokta megérni anyagi-
lag), de a főnök kimegy és végigfrendózza majd a placcot. :)

lucia

@JoeP: nem hinném, hogy sértegetés, szerintem valami nyelvújításos
izé :)

Eszter

A frendózás az nem abból jön, hogy friend-ózás? Mmint hogy barátko-
zás? Bazi öreg vagyok...:-)

Nyúl

@Eszter: de, abból. és nem vagy öreg (a 33 évesen a 37 éves pasimtól ta-
nultam a kifejeztést, szóval miféle öregezés?????) : D

A kommentek révén megteremtett visszajelzés lehetősége a stílusra való reflektálás lehetőségét is megnyitja: az olvasók metastilisztikai reflexiói a blog nyelvhasználatának eredetiségére, ironikusságára utalnak, érzékeltetve azt is, hogy a blog olvasottságához szórakoztató stílusa is hozzájárulhat. Mutatja ezt például a *felszínességem egy alsó tagozatos csillámpóniával vetekszik* szövegrészre reagáló olvasói hozzászólás: *Különbözik meg ez a csillámpónis hasonlat :) Lucia, nem semmi a stílusod.* A blogszerző nagymamájától származó feljegyzésről készült fényképhez kapcsolódó komment is a stílust állítja a középpontba: *Legalább tudjuk, Lucia, hogy kitől örökölted a jegyzetelést, és az iróniát...*

4.1.5. A beszélt nyelvi sajátosságok imitálása

A különböző stílusminták követése, ezen belül is a társalgás közvetlenségéhez való viszony, az interaktív jelleg miatt célszerű a beszélt nyelvi sajátosságok érvényesülésével, azok lehetséges szerepeivel is számot vetni a blog stílusának elemzése során.

A bejegyzések gyakori kezdésének számít a *ja* interakciós mondatszó, amely az élőbeszéd közvetlenségét imitálja, és mivel társalgásszervező- és jelölő szerepű elemként tipikusan a szó átvételét jelöli (vö. Lanstyák 2009: 133), a blogot olvasva úgy hat, mintha egy társalgás folytatásába lépniék be. Ez az informális beszédhelyzet kidolgozásához hozzájáruló megoldás egy olyan stílusstratégia részét alkotja, amelyben a beszélő a saját közvetlenségét, illetve az olvasókkal való bizalmas viszonyát hangsúlyozza. Ez a nyelvi elem tehát nem a valós beszéltnyelviséghez való igazodás nyoma, hanem a beszélt nyelv imitálásaként

a beszélő és a helyzet stilizálásának eszköze. A posztok szövegében előforduló ilyen elemek ezért bár ellenpontozzák, de nem számolják fel azok választékosságát.

- (8) Ja, és a tipikus magyar gyalogos úgy közlekedik (lehetőleg a bicikliút közepén), mint azok az ó-egyiptomi ábrázolások, ahol az ember feje jobbra néz, a teste szembe, a lábfejei meg balra.

Ez a bejegyzéskezdet a blog kezdete óta változatlanul gyakori, található például olyan poszt is, amelynek mindkét bekezdése így indul (*még az építkezésről*).

A hangzást utánozó fonetikus írásmódú formák kifejezetten ritkának számítanak – főként más digitális szövegekhez viszonyítva – a blog főszövegét alkotó bejegyzésekben, de az *asszem* ('azt hiszem') kifejezés rendszeresen ismétlődik. Ennek a könnyebb kiejtést segítő, a kétnyíltszótagos tendenciának köszönhető elíziós formának a hangzását mutató írásforma nem egyszerűen a beszélt nyelv folyamatait idézi, ugyanis az informális írott nyelvben is egyre általánosabb a használata, összefüggésben grammatikalizációjával, módosítószóvá válásával is (vö. Markó 2003, Lanstyák 2009: 94, Veszelszki 2010).

- (9) A depressziós szakaszból asszem átléptem a mániásba.

A beszélt nyelvi sajátosságok és a párbeszédeesség, az – előző pontban tárgyalt – interaktív jelleg kapcsolatát mutatja, hogy a *nemtom* egybeolvasásos forma (vö. Lanstyák 2009: 98) a blog főszövegében nem, csak egy olvasói kommentre válaszolva fordul elő:

- (10) azért annyira durván nem vagyok vékony (a barátaim és ismerőseim nem azzal szoktak fogadni, h de vékony vagyok), biztosan csak a pulcsi soványít, vagy nemtom.

Mivel a bejegyzések szövegére e néhány sajátosság mellett a kifejtettség, sőt az irodalmi, publicisztikai stílusminták követése jellemző, a digitális írásbeliségben elfogadott rövidítésforma *h* ('hogy') is csak itt, a kommentekben fordul elő, illetve például egy *kérés-kérdés* című, tehát expliciten interaktív funkciójú posztban, magukban a fő bejegyzésekben általában nem. A bejegyzések és a hozzájuk fűzött szerzői megjegyzések közötti különbség olyan stílusváltásként is felfogható, amely a partnerekhez való igazodás, a többi kommentelő stílusához való alkalmazkodás eredménye. A bejegyzések és a bloggertől származó megjegyzések egyaránt az énmegjelenítés részei, azonban más a felismerhető diszkurzív stratégia, a bejegyzések tervezettebb megnyilvánulások.

4.1.6. Az álelírás szerepei

Az áthúzott szövegrészek a vizsgált blog többször vissza-visszatérő játékos nyelvi megoldásainak számítanak. Ezek a részek éppen az áthúzás révén irányítják magukra a figyelmet: a látszólagos nyelvi korrekció mintha közelebb engedné a befogadót a blog beszélőjéhez, a titkos gondolataiba is bepillantást engedve. Ezáltal ez a gyakorlat a stílusstratégia részeként a blogíró és az olvasók közötti kapcsolatot erősíti, a helyzet szociokulturális változóját tekintve a bizalmasság, közvetlenség megteremtéséhez járulva hozzá:

- (11) Ma bent sürgölődöm a munkahelyemen, ~~mert már nagyon le vagyok maradva a kedvenc fórumaim olvasásával~~ hogy ne felejtsek el az arcomat (...).

A szöveg általában az áthúzott részek kihagyásával is jól szerkesztett marad grammatikailag, mivel egy másik szövegrész kerül az áthúzott helyére. Előfordul azonban olyan példa is, ahol a kihúzott szövegrészt nem pótolja más, így a kihúzott elemek kihagyásával zavarosnak, rosszul szerkesztettnek tűnik a mondat. Ez a megoldás is egy erősen bizalmas beszédhelyzet, illetve közvetlen, nyitott beszélő képének a megteremtéséhez járul hozzá:

- (12) Állítólag az alkohol előhossa az ember valódi énjét, ezt nem tudom, én simán csak ~~bárkivel smárolok~~ már nem, mert már nem vagyok szingli, szóval simán csak rendkívül szellemes vagyok, és nagyon szeretek mindenkit.

Egy-egy áthúzott szövegrész egy kifejtetlenül hagyott asszociációt, hasonlatlehetőséget is takarhat, miként a következő, az emberi és az állati viselkedést játékosan párhuzamba állító példa:

- (13) Mivel az utóbbi időben sok Jane Goodallt olvastam, tisztában voltam vele, hogy mire képesek a főemlősök, ha igazán akarják, úgyhogy kerestem egy nagyobb botot, és ~~lepiszkáltam vele a banánt~~ valahogy kinyitottam vele előbb a motorháztetőt belülről, majd az emberi ujjbegyekre formatervezett, finom, csúsztató mozdulattal eltolható utasülés oldali zárat is odébb pöcköltem.

A blog bejegyzéseinek tervezettségé nagyfokú kidolgozottságukban, alakzatokra építő szerkezeti megoldásaikban egyértelműen tetten érhető, így ezek az áthúzott szövegrészek nyilvánvalóan nem valódi önkorrekciós mozzanatok nyomai, hanem azok olyan stilizációi, amelyek a tervezetlenség látszatának,

a beszélő spontaneitásának kidolgozásában vesznek részt. Másrészt ez az eljárás a szövegek megváltoztatásának lehetőségére, esetlegességükre is felhívja a figyelmet, s mivel ez a tipográfiai megoldás a posztmodern szépirodalomban is megtalálható, alkalmazása az irodalmi hagyományokhoz való csatlakozásként is értelmezhető.

4.2. Ironikus attitűd – az irónia szerepei

Az irónia az elemzett blog állandó, átfogóan érvényesülő eszköze, az ironikus hangnem elsősorban éppen magára a beszélőre irányul, ritkábban a történet egyes elemeire, és csak egyszer-egyszer a beszédpartnerekre. Az önirónia mint önstilizáló stratégia értelmezése összhangba hozható a Leech-féle pragmatikai iróniaértelmezéssel: Leech ugyanis a beszédpartnerre irányuló irónia motivációjának a nyílt sértés elkerülését látja (1983: 82). A beszélőre önmagára irányuló irónia is a negatív, az önképet egyértelműen sértő állítások elkerülését szolgálja, sőt a saját értékelői pozíciójának elbizonytalanítása révén, egy önmagához kritikusan, távolságtartóan viszonyuló elbeszélői identitás kidolgozásához járul hozzá.

Az önirónia érvényesülését mutatja például az F1-világbajnok nevét fonetikusán író, a pilótát a blogíró ironizáló metaforájaként megnevező *sumaher* című bejegyzés is. Az irónia egyrészt a cím által felkeltett elvárásnak ellentmondó kifejtésből adódik, másrészt az irónia relativizáló funkciója révén válik nyilvánvalóvá, hogy a helyzet értékelése az adott kontextusban nem advekvát. Az irónia célpontja maga a megnyilatkozó, a saját autóvezetési képessége, az önkritika az értékelési centrum érvényességének megkérdőjelezése révén válsul meg (vö. Tátrai 2008: 318).

- (14) Ja, a kocsival nem értem haza szürkület előtt, de napközben úgyis mindig az zavar, hogy nem látom az autó széleit, így nem tudom betájolni, hol van a járdaszegélyhez képest. A szürkület miatt tegnap viszont a járdaszegélyt sem láttam, úgyhogy ez nem volt probléma.

Az ironikus humor sokszor képtelen, már-már abszurd elemekre építkezik, mint a következő példában, amely szintén az elbeszélő jellemzésére irányul, és humoros volta abból fakad, hogy az arcmemória jelenségéhez kapcsolódó jelentéskerettel (*semantic script* – vö. Attardo 2002), abban nem szereplő, azzal nehezen összeegyeztethető elemeket szembesít:

- (15) Arról ugyanis megfeledkeztem, hogy nekem pocskék az arcmemóriám, vagy jobban mondva elég jó, feltéve, hogy mindig mindenki ugyanolyan ruhát visel, és ugyanolyan pózban áll ugyanolyan háttér előtt.

A szöveg explicit módon önmegjelenítő részeit jellemzően az ironikus attitűd határozza meg, az énblog egyik legfőbb témája pedig maga az elbeszélő, azaz az ő életeseményei. Az érték szociokulturális tényezőjét tekintve ez olyan sajátos helyzetet teremt, hogy az irónia révén látszólag értékmegvonónak minősíthető elemek, éppen a beszélő önmagához kritikusan viszonyuló, szerény arculatának, azaz pozitív önképének megalkotásához járulnak hozzá. Az irónia ezáltal az értékelés elbizonytalanításának, a többfajta értékelési lehetőség felmutatásának eszköze.

Az irónia többszintűsége jelenik meg a következő (16) példában, amelyben egy beszélgetés eleve ironikusnak szánt megjegyzésének felidézése során a megnyilatkozó szintén ironikus módon utasítja el az ironikus értelmezést, az abból adódó értékelés érvényességét (vö. Tátrai 2011: 196–200).

- (16) Szeretném hinni, hogy engem is kedvel, és amikor szívélyes érdeklődésemre, miszerint hogy halad a könyvével, azt válaszolja, hogy szerinte én ne legyek jelen a szombaton nálam tartott palacsintázáson, egyszerűen csak hagyjam ott valahol a kulcsot, különben ő nem jön, akkor a sorok között igazából őszinte szimpátia búvik meg. A fiúk nem nyelvések, elvégre, kifejezési eszközeik időnként furcsák és logikátlanok.

A legjellemzőbb módon magára a megnyilatkozóra irányuló ironikus attitűd az elbeszélte történetekre, helyzetekre is kiterjedhet. A szintén öníroniával indító (17) példa az ironikus megformálás, azaz a hivatalos szövegforma inadekvát megidézése, abszurd felhasználása révén kerül el a nyílt értékmegvonást (vö. Leech 1983: 82).

- (17) Most két levél fogalmazódik az én nemesebb dolgokra hivatott elmém-ben: az egyiket, ha a csúnya szavakat kihagyom, úgy lehetne összefoglalni, hogy *Tisztelt Ügyintéző, a mulasztásomat pótolandó szeretném tájékoztatni arról a valóban megdöbbentő és kikövetkezhetsen tényről, hogy a betegszabadságom előtti utolsó munkanapom a betegszabadságom kezdő dátuma előtti utolsó munkanap volt, a másik pedig valahogy úgy szólna, hogy Tisztelt Nyugat-Európai / Dél-Amerikai / Észak-Amerikai / Csendes-Óceáni / Balti / Afrikai Állam, könyörögve kérem Önöket, hogy annektáljanak minket, hajtsanak rabigába, és kényszerítsék ránk a közigazgatási rendszerüket.*

4.3. A fogalomalkotási módok szerepe a stilizálásban

A blogger identitása stilizációjának részeként értelmezhető az a folyamat is, ahogy az egyénre jellemző metaforák, fogalomhasználati módok részt vesznek egy mentális én képének alakításában. A *mind style* jelenségének kognitív elemzése (Semino 2002, 2007) elsősorban a sémák és a metaforák, illetve újabban egyes pragmatikai műveletek (Semino 2007: 164–167) érvényesülésének szerepét mutatják be. Semino szerint egy adott szöveg konzisztensen jelen lévő metaforikus mintázatai a szövegben megalkotódó identitás fogalmi rendszerére reflektálnak.

Az elemzett blogban megfigyelhető metaforikus, illetve metonimikus elemek között kiemelt helyet foglalnak el, gyakran visszatérő megoldásnak számítanak az ÉLŐ–ÉLETTELEN fogalmi tartományok közötti leképezések. A tárgyi és az élővilág átjárhatósága többször történetformáló erejűvé is válik. A perszonalifikáció egyik visszatérő szerepe az érzelmek tárgyi világba való vetítése, a kérekpár vagy a számítógép érzelmeinek megjelenítése az emberi érzelmek intenzív jelenlétének kifejezését szolgálja. Ezeknek a megszemélyesítéseknek a háttérben valójában egy olyan metonimikus leképezés áll, amelyben az ember tárgyai jelenítik meg az ember érzelmeit, viselkedését, vagyis a BIRTOKLÁS IKM révén értelmezhetők (vö. Kövecses–Benczes 2010: 69):

- (18) A notebook meg nagyon kedves és aranyos még mindig, szinte magától megcsinálta azt a kb. 100 oldalnyi fordítást, amit bevállaltam a hétvégre.
- (19) Én nagyrészt nem kaptam levegőt, de a lefelé gurulás állat volt, a bicaj is nagyon élvezte, most meg a raktárban a rács mellől nézegeti vidáman a kamionokat, és feszít büszkén, mert mindenki mondja neki, hogy milyen szép piros bicikli, meg csengetik a csengőjét (egy óvodában dolgozom, komolyan). Éjszakára itt hagyom majd szerintem, de valószínűleg nem fog félni, mert lesz körülötte egy csomó targonca. Meg amúgy sem félős típus.

Szintén metonimikus viszony fedezhető fel a diéta megszemélyesítésében (20), a diéta által okozott emberi viselkedés magának a diétának tulajdonítódik, mint egy önállóan cselekvő, viselkedő személynek, azaz az OKOZÁS IKM-je érvényesül (Kövecses–Benczes 2010: 68–69). Az ironikusan stilizált énmegjelenítésben ez a metonimikus séma a tettekért vállalt felelősség látszólagos elutasítását teszi lehetővé.

- (20) Aztán egy jóakaróm elküldte nekem tegnapi a *Touching the Void* című kedvenc hegymászós történetem megfilmesítését, amit az étrendem úgy hálált meg, hogy kritizálta a helyesírása külalakját, mert a diéta az ilyen, fennhéjázó és szereti éreztetni mindenkivel, hogy hol a helye.

A fogalmak és tárgyak megszemélyesítése a hétköznapi dolgok elevenségét is megteremti, azt a képzetet keltve, hogy azok irányítják az ember életét. A következő példában az idő megszemélyesítése az *ÉVEK SZEMÉLYEK* fogalmi metafora kidolgozása, amely a hétköznapi nyelvhasználatban olyan kifejezésekben válsul meg, mint *érkezik az új év, búcsúztatjuk az elmúlt évet* stb. A szövegben azáltal válik egyénivé és hatásossá, hogy a megszemélyesítést a dologhoz intézett beszéd, azaz interaktív szándék hívja elő, majd az elmúlt év szokatlan módon, mint hulla nyer kidolgozást.

- (21) Továbbá ezúton üzenném 2010-nek, hogy van még két és fél hónapja arra, hogy összeszedje magát, mert bár sok szempontból irigylem magam mostanában, és nagy átlagban pluszban vagyok, de azért rengeteggel lóg még nekem, ha nem akarja, hogy 2011 a vendetta éve legyen (melynek során 2010 meggyalázott hullájának darabjait a kapura szegelem, okulásul az utána jövő éveknek).

Az élő és élettelen dolgok közötti átjárhatóság mellett az eltérő funkciójú forgatókönyvek egymásba játszása teszi szórakoztatóvá a következő példa tárgyi-asítását. A feledékenység bemutatására önmagát mint eltűnt tárgyat jeleníti meg a megnyilatkozó, az eltűnt dolgok keresésének forgatókönyvét használja fel, de ráadásul ennek elemeit részben megfordítva: előbb ad egy részletes leírást, azután késleltetve a megokolást. Az eltűnt tárgyak keresésére használt szövegsablon előhívása, megidézése révén a személy tárgyként jelenik meg, azaz a humor egy forgatókönyv nem megfelelő helyzetben való alkalmazásából, illetve a szokványos szövegelemeknek (pl. *hiánytalanul*) a helyzettel való összeférhetlenségéből adódik.

- (22) A megjelenésemről bővebben
Tekintettel arra, hogy orosz napok vannak úgyis, ma narancssárga, matrjoska mintájú, pántos pólóban jöttem dolgozni (szeretek tematikusan élni), ehhez szintén narancssárga nadrágot, illetve sárga pólót viselek. Piros hajamat (azért piros, mert a fiúm számára egyértelműsíteniem kell a színeket, különben nem ismeri fel őket, szóval visszafogott árnyalatok nem nagyon játszanak) ma két copfban hordom.

Mindezt nem elrettentésül teszem közzé, hanem mert az előbb hosszú percekig nem jutott eszembe az egyik közvetlen kollégám neve, és nem vagyok benne biztos, meddig romlik még az állapotom. Amennyiben bekövetkezne a legrosszabb, megkérném a becsületes megtalálót, hogy hiánytalanul adjon le engem a telefonomban szereplő címen, köszönöm.

4.4. Az intertextualitás szerepei

A blog műfajára, mint minden internetes műfajra jellemző a hipertextualitás jelensége, azaz a más oldalakra utaló kapcsolatok megjelenítése. A hipertext, a linkelhetőség révén megvalósuló intertextualitás azonban csak egy sajátos módja a szövegek közötti párbeszédnek, a genette-i (1996) értelemben vett transztextualitástól az így létrehívott kapcsolódások több tekintetben is különböznek: a linkek felismerése nem függ az olvasói kompetenciától, a linkekés nem érzékelteti az utalások erősségét, nem ad lehetőséget a többszörös aszociációkra és nemcsak szövegekre, hanem például képekre is utalhat, illetve egy link segítségével könnyebben kapcsolható össze két teljesen különböző szöveg is (vö. Józsa é.n.).

A más internetes oldalakra való utalás egyrészt a blog paratextuális részében, az állandóan, bármely bejegyzés körül látható keretében történik, másrészt az egyes bejegyzések is tartalmazhatnak linkeket más szövegekhez. Az elemzett blog is sok ilyen továbbvezető elemet alkalmaz, sajátos például a szerző másik saját, tematikailag elkülönülő, a gyermekéről szóló blogjára utaló link. Ezek a szövegek ugyanis nemcsak a linkek révén lépnek egymással kapcsolatba, hanem ki is egészítik egymást, valódi transztextualitást is mutatnak, tartalmilag is összefüggnek, gyakran utal az egyik a másikra:

- (23) Ezt talán igazából a gyerek blogjába kellene rakni, de Lamot (nem járunk, vagy ilyesmi) nincs szívem egy Muciblogba számúzni, úgyhogy akit nem érdekel, az ugorgyon.

Amint a (23) példából is látszik, „egy digitális szövegben békésen megférnek egymás mellett a linkek és a transztextualitás markerei, anélkül, hogy lefedjék egymást: a digitális szövegben a transztextualitás nem csak linkek révén jelentkezhethet” (Józsa é.n.), ugyanis a másik, linkkel is jelölt blogra való utalás az *ugorgyon* forma révén a móríci *Légy jó mindhalálig!*-ot is megidézi.

Az elemzett blog stílushatásához jelentősen hozzájárulnak a transztextualitás egyéb formái is, a más szövegekre való utalás állandó jelenléte folyamatos kísérvője a szövegnek. Az intertextualitás annak ellenére jellemzi a blogok világát,

hogy a műfaj maga részben a modernitáshoz visszakapcsoló személyiségköz-pontú napló hagyományának továbbvivője, és így a szerzőnek kiemelt szerepe van benne, a posztmodern intertextualitást viszont éppen a szövegnek a szerzőhöz képest való felértékelődésével magyarázzák. A blog műfaja ezt az ellentmondást a nyelvileg, stilisztikailag, más szövegek felhasználása révén megalkotódó, mégis egységesként feldolgozható elbeszélői identitásban oldja fel, a blogban megszólaló hang a közösségbe tartozó, hálózatba kapcsolt egyén hangja. Az intertextualitás egyik lényeges szerepe éppen a közös szövegek ismeretére való hivatkozás révén kidolgozódó bizalmas hangnem, ezáltal egyes szövegrészek szövegbe emelése közösségformáló erejű is. Az elemzett blogban számos tévéSORZAT – sokszor angol nyelvű – részletei is megjelennek. A (24) példa jelölt, ironikus jelzésként is működő utalásának forrását az egyik kommentelő pontosítja. A kialakuló párbeszéd hangneme érzékelteti a közös ismeretekre való reflektált hivatkozás kapcsolaterősítő szerepét:

(24a) Itt viszont a magyar váthatósággal van dolgunk, ami egy rejtélyes, titokzatos szervezet (ahogy a Middlemanben mondják, its power is only exceeded by its mystery) minden szempontból, ki itt belépsz, satöbbi.

(24b) Csillaggyermek:

The middleman!

De abban szerintem nem volt ilyen. A hé haver, hol a kocsim. Na, abban volt, csak fordítva. :)

lucia :

@Csillaggyermek: valóban, the continuum transfuctioner!

A más szövegek közöttiség jelölt volta azáltal is fokozottan jellemző az egész szövegre, hogy műfordítási megoldások problematizálása gyakran kerül elő a posztok témájaként.

Előfordulnak olyan, szinte frazémaértékű intertextuális jelzések, amelyek egy-egy ismert szövegrészlet szó szerinti idézése révén úgy lépnek kapcsolatba egy másik szövegnek akár egy apró részletével, hogy közben összekacsintanak a közkeletű szövegrészletet minden bizonnyal ismerő olvasóval. Azaz az általánosan ismert szövegrészekre építő szövegalkotás is lehet az olvasóval közösséget alkotó beszélő, az olvasó közelségét hangsúlyozó megszólalásmód eszköze, vagyis hozzájárulhat a helyzet szociokulturális változójának bizalmas jellegéhez. Például a József Attila *Mamá*-járá való utalás a valami utáni vágákozás visszatérő jelölője:

- (25) Delhibe Moszkván keresztül utaztunk (otthagytam a reptéri könyvesboltban két Lukjanyenkót, azóta is rájuk gondolok mindig, meg-megállva, itt egyszerűen nem ismerik sehol).

Az intertextuális utalások egy részének felfedésében azonban maga a szövegkörnyezet segít, pl. az *egy messi-messzi fürdőszobában* bejegyzéscím a *Csillagok háborúja* legendás filmeosz kezdő soraira utal, amit az indokol, hogy a blogger gyermeke az egyik főhős alakját mintázó tusfürdőt kapott ajándékba filmrajongó barátoktól. Szintén a szövegbeli utalás járulnak hozzá ahhoz, hogy a (26)-ban rejlő utalás bárki számára megfejthető legyen:

- (26) Azután azért nagyon sok minden történt, volt olyan is, hogy ide csak műanyag állatok jártak, meg tengeralattjáró, és már nagyon rég volt minden, de azért a gyökerek (a születésnapját úgysis mindig elfelejtem a blognak, szóval pár hétre előre boldog ötödiket).

A bejegyzés korábbi részében kifejtett utalás van egy *Kispál és a borz-számra*, ez a szövegrész pedig már jelöletlenül épít ugyanarra a dalszövegre: *Itt akkora boldogság van/Hogy ide már csak műanyag játékok járnak*. Ez a szövegrész mutatja azt is, hogy a blogban az ÉLŐ-ÉLETTELEN fogalmi tartományok már elemzett átjárhatósága az élettelennel való életszerű kommunikáció, interakció lehetőségét is megteremti.

A különböző szövegek összjátéka, egymásra vonatkozathatósága a vizsgált blogban – és a műfaji sajátosságoknak köszönhetően feltételezhetően a blogok egy részében – azáltal is szerepet kap, hogy egy-egy történet elmondása során, jelezve az elbeszélhetőség többféleségének lehetőségét, az eseményeket más szemszögből bemutató blogokra, szövegekre is utal. Ezt a lehetőséget mutatja metapragmatikai reflexióként a *linkek oldalt* bejegyzéscím is, amely alatt egy – szintén blogot író, a képernyő szélén szereplő blogok listájában szereplő – ismerőseivel eltöltött estét mesél el a blogszerző.

4.5. A stílusimitáció szerepei

A stílusformákkal, stílustípusokkal való tudatos játék az elemzett blogban a történetelbeszélés részévé válik. A játékos stílusimitációk a vizsgált blog történetében viszonylag későn jelennek meg, az addigi stílussajátosságokhoz képest úgy mutatnak elmozdulást, hogy explicit módon fel is hívják a figyelmet a stilisztikai játékra, a váltás lehetőségére. A (27) bejegyzés címe egyértelmű eligazítást ad abban a tekintetben, hogy Virginia Wolf megidézéséről van szó.

A szövegrész az adott blogra átfogóan is jellemző nézőpontoszerkezettel való játék példája is egyben: a reakcióként érkező kommentek azt mutatják, hogy a blog olvasói a harmadik személyben megjelenített lányt egyértelműen az addigi, egyes szám első személyű elbeszélővel azonosítják. A szöveg ilyen nézőpontváltásai és -elbizonytalanításai úgy kaphatnak szerepet a beszélői identitás alakításának stílusstratégiájában, hogy a titokzatosság, sejtelmesség érzetének kidolgozásához járulnak hozzá. Másrészt a stílussal való játék, illetve annak jelöltsége az elbeszélhetőség, a történetek megalkothatóságának többféleségére is felhívja a figyelmet.

(27) mrs. dalloway

Most már igazán írnom kellene valamit a blogomba, kár, hogy velem nem történik soha semmi, gondolta a lány, aki kicsit egyhangúnak érezte az életét, majd kísértált a hóesésben a kapuhoz, és átvett egynél valamivel több cápát a csomagpostástól.

A stílus révén megvalósuló szerepjáték tehát nem mond ellent az egységes hanggal jellemezhető diszkurzív központ meglétének, hiszen a stílus- és nézőpontváltások a beszélői identitás rugalmasságának, nyitottságának a jelölői.

Az elemzett blog bejegyzéseinek címkéi között megtalálható a stílusra vonatkozó *noir* kategória. (A *noir* kifejezés eredetileg filmstílusra utal, olyan bűnügyi történetre vagy gengszterfilmre, amelynek a képi világát erős kontrasztok, a fény-árnyék lehetőségeinek végletes kihasználása, nyomasztó atmoszféra jellemzi.) Az ezzel a címkével ellátott bejegyzések csak a blog életének hatodik évében jelennek meg, a stílus szándékos és a címke által reflektált megváltoztatásaként, megtöréseként. Ezekből a bejegyzésekből hiányzik a történet folytonosságát megteremtő egyes szám első személyű elbeszélő, a kommentek tanúsága szerint – a (27) esetéhez hasonlóan – az olvasók mégis azonosságot teremtenek a korábbi bejegyzések elbeszélője, illetve az ezekben a bejegyzésekben egyes szám harmadik személyben megjelenített női szereplő között. Ezekben az azonosításokban azoknak a naplóműfajhoz kötődő olvasói szokásoknak, elvárásoknak lehet meghatározó szerepük, amelyek az élettörténet, a személyes dolgok elbeszélésének folytatólágosságát kívánják meg.

(28) A szláv arcú lány kifizette az eladónak a nyírfalevet és a kvaszt, majd autóval elment a megadott címre. Nem írta fel. Soha nem szokta. Megjegyezte Ezt a lehetőséget mutatja A férfi, akinek egybetűs neve volt, később érkezett. Vodka is volt nála, azt mondta, mindig tart magánál vodkát. Internetet is, de mindig mindennek megkérte az árát, az a fajta volt. Mostantól mindig a közelemben kell maradnod, mond-

ta a szlávós arcú lánynak, akit a nehezen becézhető Contact néven tárolt el.

A lány valamivel később, amikor már nem bírta angolosan távozott.

A harmadik személyű szereplő és a más bejegyzések első személyű elbeszélője közötti azonosság megteremtésében emellett olyan szövegbeli utasítások is segíthetnek, mint a következő bejegyzéscím: *az egybetűsnek, aki szereti, ha noirban írom meg, mi történt, mert úgy sokkal érdekesebb*. Az ilyen jelzések pedig a stílus egység megtörése mellett is segítik az egységes diszkurzív központ megőrzését. Másrészt ez a cím explicit metastilisztikai jelzés is egyben, amely egyaránt utal a befogadók igényeihez való igazodás műveletére, másrészt pedig magára a megvalósuló stílushatásra is.

Ezek a bejegyzések a magatartás szempontjából erőteljesen választékos, a helyzet szempontjából formális, értéktelítő, a hagyományozott nyelvváltozatok szempontjából pedig a sztenderd mellett a hivatalos regiszterre is építő vonásokkal jellemezhetőek. Ezek a stilisztikai megoldások önmagukban a távolságot hangsúlyozó, elidegenítő elemek is lehetnének, azonban mivel egy szórakoztató stílusstratégia részeként jelennek meg, stilisztikai játékként, stílusparódiaként olvashatók:

- (29) Még kicsit hűvös, de már szebb reményeket keltő kora tavaszi nap volt. Az enyhén szlávós arcú lány már a szükséges időpontnál jóval korábban megérkezett a megadott helyre. Kicsit távolabb állt meg, a parkolást egy más néven lévő telefonról fizette be. A bejutáshoz szükséges papírokat a nála lévő iratok alapján töltötte ki, a telefonját lenémített állapotban feltűnés nélkül a hátsó zsebébe csúsztatta.

A biztonsági őrök egy futó pillantást követően beengedték az előcsarnokba. A lánynak nagyjából egy órát kellett várnia a zárt ajtó előtt. Ügyelt arra, hogy az arckifejezése szenvtelen maradjon, nem nézett a kamerák felé.

Amikor szólították a megadott néven, határozott, egyenletes léptekkel sétált be az asztalhoz, amelyre már kirakták a kért iratokat. Az első próbatételen átjutott, de a neheze még csak most következett. Mindenképpen meg kellett tudnia a papírokból rendelkezésére álló időn belül minden lehetséges adatot a célszemélyről, de kontaktlencsébe épített szkennertől nem volt nála, és minden mozdulattát figyelte a tőle egy méteres távolságon belül álló biztonsági őr, háta mögött a karnyújtásnyira lévő, de mégis elérhetetlen fénymásolóval. Némi pénzzel el lehetett volna intézni ugyan, hogy a lány megszerezze

az iratokat, de a várost behálózó szervezet ezt nyolc napon belül nem tudta volna megoldani. A lánynak nem volt nyolc napja.

A formálisság és választékosság mértékének eltúlzása mellett a (29)-ben néhány stíluselem, pl. *a karnyújtásnyira lévő, de mégis elérhetetlen fénymásoló* oxymoronja, azaz az eltérő helyzetértékelések szövegbeli ütköztetése is hozzájárul az ironikus olvasat lehetőségének megteremtéséhez. A magatartás és a helyzet tekintetében a blog meghatározó hangneméhez képest történeti elmozdulást jól szemléltetik a szerzőnek a bejegyzéshez fűzött, a cselekményt magyarázó kommentjének a poszt szövegétől való stílusbeli eltérései:

- (30) nekem kicsit bonyolultabb dolgot kellett intézennem (saját ingatlan széljegyeivel kapcsolatos dokumentumokról kellett adatok), és fent tényleg kameráznak betekintésnél, minden holmit le kell adni, és egyáltalán, úgy viselkednek, mintha a koronagyémántokat akarná az ember ellopni. és reggel 6:40-kor már heten álltak előttem a 7:30-os nyitáshoz.

Az első *noir* kategóriával ellátott bejegyzésnek még csak az eleje ilyen stílusú, aztán a megszokott hangnemben folytatódik, a későbbi ilyen bejegyzések már egységesek. Ez a vendégstílus ugyanis egyre több bejegyzésben tér vissza, mutatva a blogok stílusának interaktív alakulását, hiszen az olvasók pozitív visszajelzései is hozzájárulnak az újabb bejegyzésekhez, az egyiknek például az a címe is, hogy *a nagy sikerre való tekintettel*, sőt a posztokra reagáló kommentek is alkalmazkodnak a játékhoz, továbbviszik a stílust, az elbeszélés módját:

- (31) és akkor mit is intézett pontosan az enyhén szlávós arcú lány? :) üdv: a lány, aki még nem járt földhivatalban, de most kedvet kapott

Az elemzett személyes blog a stílusimitációk és azok szerepe révén jól illusztrálja, hogy az énblog – egyes műfajbeli konvenciók kialakulásával együtt is – fokozottan nyitott, kísérleti terep: a beszédmódok keverésével és imitálásával való folytonos játék és kísérletezés lehetősége a blog mint közlésforma sajátja.

5. Összegzés

A világháló nyelvi, stilisztikai sokszínűségét az ún. blogoszféra számtalan árnyalattal gazdagítja, a különböző blogtípusokban megvalósuló, sokszor újszerű stílusminőségekről szinte lehetetlen átfogó képet adni. Egy blog stílusának a tanulmányozása is alkalmat adhat azonban arra, hogy ennek a műfajnak több, a stílus jelenségéhez kapcsolódó sajátosságára rámutassunk.

Az elemzett blog stílusát a beszélő önstilizálásának, a stílusminták követésének és egyes szociokulturális változók működésének szempontjából vizsgálva számos egymással is összefüggő stílussajátosság mutatkozott meg. A hagyományos írásbeliségnek a kidolgozottságot előtérbe helyező stílusmintáihoz való ragaszkodást a szerző közvetlenségének és a helyzet bizalmasságának kidolgozásához hozzájáruló stíluselemek lazítják. Az ironikus viszonyulás – részben a beszédmódok sokféleségének bevonása, azok ütköztetése révén – az érték szociokulturális összetevőjének elbizonytalanított, az értékelésbeli konszenzust feltételező működését eredményezi, miközben az önironikus elemek az önmagát kívülről is szemlélő beszélő pozitív képének kidolgozásához is hozzájárulnak. Az intertextualitás és a stílusimitációk a történetek különböző kulturális meghatározottságú nézőpontokból való elbeszélhetőségére, megalkothatóságára is felhívják a figyelmet, sőt a szerző és a befogadó közötti kapcsolat bizalmasságát erősítve a közösségformáláshoz is hozzájárulhatnak.

A posztok kidolgozottsága, a sokszor alakzatokra épülő lekerékített történetek, a visszatérő sajátosságokat mutató, metaforizáló fogalomhasználat egyértelműen a választékos, míg a beszélt nyelvi formák, fordulatok használata, az újszerű nyelvi elemek, az értékmegvonó önmegjelenítés a laza stílusminőség felé mutat. Ez a kettősség arra tényezőre is rávilágíthat – amelyre egyébként Simon Gábor (2012) is felhívja a figyelmet –, hogy a stilisztikai attitűd (vö. Tátrai ebben a kötetben) nem monolit jellegű, azaz a közös figyelmi jelenet egyes tényezőihez való viszonyulás eltérő lehet. Az elemzett blog esetében a megnyilatkozó és a megnyilatkozás viszonyát egyértelműen a választékosság, az egyéb tényezőkhöz való viszonyt pedig inkább a lazaság jellemzi.

Az blog stílusa összességében ráirányíthatja az elemző figyelmét arra az internetes műfajok nyelvhasználatával kapcsolatosan keveset hangoztatott, háttérben maradó jelenségre is, hogy a választékosságnak és a bizalmasságnak a nyilvános közlésekben is egyre tipikusabbá váló együtt járása, amely korábban elsősorban a napló és a magánlevelezés nem nyilvános szövegtípusaiban volt szokásos, hatással lehet más nyilvános közlésformákra is, és így a stílusminták egymáshoz való viszonyában is elmozdulásokat eredményezhet.

Irodalom

- Attardo, Salvatore 2002. Cognitive stylistics of humorous texts. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.): *Cognitive stylistics: Language and cognition in text analysis*. Amsterdam: John Benjamins. 231–251.
- Balbus, Stanisław 1993. Oximoron és intertextualitás. *Helikon* 519–532.
- Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language variation and identity*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Csala Bertalan 2005. Van olyan műfaj, hogy blog? In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat – INFONIA. 89–110.
- Dér Csilla Ilona 2007. Blog, gender és nyelv – magyar bloggerek nyelvhasználatának vizsgálata. In: Heltai Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia II*. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécs, Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 1221–1230.
- Domonkosi Ágnes 2005. Az internet nyelvhasználatának empirikus kutatási lehetőségei. In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat Kiadó. 143–158.
- Domonkosi Ágnes 2011. A stíluskohézió szerepe az énblogokban. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 11–26.
- Genette, Gerald 1996. Transztextualitás. *Helikon* 82–90.
- Giltrow, Janet 2002. Meta-genre. In: Coe, Richard – Lingard, Lorelei – Teslenko, Tatiana (eds.): *The rhetoric and ideology of genre: Strategies for stability and change*. Cresskill, NJ: Hampton. 187–205.
- Johnstone, Barbara 1996. *The linguistic individual*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Józsa Péter é.n. Irodalom a digitális közegben v1. <http://mek.niif.hu/02300/02313/html/index.htm>
- Juhász Valéria 2010. A blog műfaji attribútumai. www.juhaszvaleria.hu/wp-content/.../04/A-blog-mufaji-attributumai.doc
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Labov, William 1979. A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba – Terestényi Tamás (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 365–398.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony–Bratislava: Stimul.

- Leech, Geoffrey 1983. *Principles of pragmatics*. London, New York: Longman.
- Markó Alexandra 2003. Asszem – avagy a módosítószóvá/partikulává válás egy lehetősége a szinkroniában? *Kézirat*.
- Miller, Carolyn – Shepherd, Dawn 2006. A blog-írás mint társadalmi tevékenység. Műfaji elemzés. <http://www.ahet.ro/irodalom/szoveg/a-blog-iras-mint-tarsadalmi-tevekenyseg.-mufaji-elemzes-497-85.html>
- V. Raisz Rózsa 2008. *Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kisprózai műveiben*. Eger: Líceum Kiadó.
- Simon Gábor 2012. A stilisztikai attitűd vizsgálata egy eszmetörténeti monográfia előszava kapcsán. *Kézirat*.
- Semino, Elena 2002. A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.): *Cognitive stylistics*. Amsterdam: Benjamins. 95–122.
- Semino, Elena 2007. Mind style 25 years on. *Style 2*: 153–203.
- Szűts Zoltán 2010. Írjuk a blogomat. Ki a szerző? <http://enyelvmagazin.hu/2010/09/10/irjuk-a-blogomat-ki-a-szerzo/>
- Tarsoly Ildikó é.n. A weblogok mint az internetes társadalom új kommunikációs eszközei. *Szabadpart*. 21. szám.
- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Kiadó. 311–320.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. *Metalinguistica 17*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Veszelszki Ágnes 2010. Grammatikalizáció, különös tekintettel az asszemre. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 249–265.
- Weinberger, David 2002. *Small pieces loosely joined (A unified theory of the web)*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.

Hámori Ágnes

„Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”¹

Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban²

A tanulmány internetes diskurzusokat, ezen belül fórumszövegeket elemez. Elemzésének tárgya egyrészt a stílus változatossága és a szociokulturális összetevők szerepe ezekben a szövegekben: ezt a magatartás (attitűd), a helyzet, az érték dimenziói, valamint az időhöz és a jellegzetes (pl. intézményes, földrajzi) nyelvváltozatokhoz való viszony mentén vizsgálja, majd kiegészíti a személyesség dimenziójával, bemutatva ennek szerepét és jelentőségét is a stílus szerveződésében. Kitér a szövegtípus, téma, személyesség és a stílus összefüggésére, valamint a protostílusok jelenségére. Másrészt elemzésének tárgyát adja a nyelvhasználók aktív stílusalakító és egyezkedéses tevékenysége is, amely a fenti dimenziók mentén a szövegek stilisztikai változatosságát létrehozza és alakítja, s annak bemutatása, hogy ez az egyezkedés milyen mértékben és módokon válhat kifejtetté a diskurzusokban, s hogyan jelenik meg a nyelvhasználók metastilisztikai reflexióiban, tükrözve a stílus alakításával és feldolgozásával kapcsolatos legfontosabb műveleteket és szempontokat.

Kulcsszavak: stílus szociokulturális összetevői, internetes diskurzus, fórum, személyesség, egyezkedés, metastilisztikai reflexió

¹ Idézet kommentből, forrás: <http://mr-moto-velorex.blogspot.com/2010/09/navratil-attila-hozzaszolasa.html>

² Köszönöm Domonkosi Ágnes és Pethő Gergely lektorok segítségét és hasznos javaslatait a tanulmánnyal kapcsolatban. A dolgozat létrejöttében nagy segítséget jelentettek a Stíluskutató csoport tagjainak tanácsai, meglátásai és a csoportban folyó termékeny beszélgetések is, melyekért szintén hálával tartozom.

1. Bevezetés

Dolgozatom célja internetes diskurzusokban, ezen belül fórumszövegekben megvizsgálni a stílus szociokulturális összetevőit, ezek legfontosabb tartományait és megjelenési formáit. Ennek során külön hangsúlyt fektetek a **személyesség** dimenziójára, **szövegtípus és stílus** összefüggéseire, valamint a stílussal kapcsolatos **egyezkedés** tevékenységére. Az elemzésekben a példák mellett, illetve azokon belül nagymértékben támaszkodom a nyelvhasználók **metastilisztikai reflexióira** is mint olyan jelzésekre, amelyek a stílus alakításával és feldolgozásával kapcsolatos legfontosabb műveleteket, szempontokat és distinkciókat tükrözik, és amelyek meghatározó szerepet kapnak a résztvevők stílussal kapcsolatos egyezkedésében.

A dolgozat elsősorban gondolatindító kíván lenni: célja egyrészt a stílus általános elméletének – ezen belül egy funkcionális kognitív megközelítésnek – az alkalmazása a nyelvhasználat egy viszonylag új területén, másrészt ezen új terület elemzésében megvizsgálni a stílus egy jellegzetes, de ritkábban vizsgált aspektusát, a személyesség dimenzióját. Ennek során a dolgozat kevésbé kutatott jelenségeket is érint, sőt megpróbálja összefüggésbe hozni őket egymással. Ilyenek a stílus az internetes nyelvhasználatban, a személyesség és a stílus kapcsolata, a nyelvhasználók stílussal kapcsolatos egyezkedő tevékenysége, illetve a metastilisztikai reflexiók. Ezek kívül esnek a stílus hagyományos kutatási területein, és önmagukban is méltóak lennének önálló és kiterjedt vizsgálatra, mégis érdemesnek tűnik most nem önállóan, hanem egymással összekapcsolva vizsgálni őket, mivel így a stílus működésének olyan aspektusaira és szempontjaira nyílik rálátásunk, amelyek a stílus általános elméletéhez, működésének tágabb megértéséhez is fontos adalékot jelenthetnek.

1.1. A stílus és a személyesség

A különféle fórumszövegeket vizsgálva azt találjuk, hogy ezek stílus tekintetében több szempontból is különböznek egymástól; e különbségeket itt elsősorban egy kognitív-funkcionális stílusmegközelítés, ezen belül a stílus **szociokulturális rétegzettségének** szempontjából vizsgálom (Sandig 1986, Tolcsvai Nagy 1996, 2005). Az elemzett szövegekben jól megfigyelhetők a stílus változásai különféle szociokulturális dimenziókban, mint a magatartás, a helyzet és az érték, illetve az idő és a különféle nyelvváltozatok terén. Ezek mellett azonban nagy jelentősége van a nyelvi megformálás még egy aspektusának: a **személyesség** dimenziójának, amely a felhasználói kategorizációban is gyakran tematizálódik, legtöbbször a „személyeskedés” fogalma mentén (bár utóbbi a személyesség jelenségekörének csak egy szűkebb és speciális tartományát fedí le).

A választott szövegek elemzése, valamint a személyességgel és személyeskedéssel kapcsolatos metanyelvi reflexiók és egyezkedések hangsúlyosan rámutatnak ennek a dimenzióknak a meglétére és jelentőségére a stílus működésében és feldolgozásában. A korábbi stilisztikai leírásokban a személyesség kérdése nem kapott közvetlenül nagy figyelmet, bár közvetetten érintették más fogalmak (pl. stílusárnyalatok, bizalmas stílus) kapcsán, és szintén érintkezik ezzel a jelenséggel a szociolingvisztikai stílusmegközelítések szociális közelség és bevonódás (*involvement*) fogalma is (Gumperz 1982, Chafe 1982, Tannen 1984, 2007: 26). A kognitív nyelvészet közvetlenül is foglalkozik e jelenséggel a szubjektívizáció kapcsán (vö. Langacker 2006, 2008, Traugott 1995, Stein-Wright 1995), azonban elsősorban a konstruálás vagy a grammatikalizáció viszonylatában vizsgálja, míg a stílussal való kapcsolata periférikus marad. Nyelvészetileg e jelenségkör valóban a **szubjektívizáció** fogalmával, vagyis szubjektívebb és objektívabb ábrázolásmód közti variabilitásként közelíthető meg legjobban, a szövegek vizsgálata és a nyelvhasználók metanyelvi reflexiói azonban azt mutatják, hogy ez a variabilitás, amely alapvetően figyelmi alternatívákhoz kötődik, sok esetben a stílus lényeges részeként is funkcionál.

Az alábbiakban tehát erre a dimenzióra, vagyis a „személyesség” (szubjektívizáció, szubjektívizáció vagy perszonalizáció) változataira is kiterjesztem a stilisztikai elemzést, a **szubjektívizáció (személyesség)** mértékét a szövegek olyan jellemzőjének tekintve, amely a szöveglétrehozónak a konstruálás során végzett, elsősorban figyelemirányítási választásaival függ össze, és két végpont – egy erősen objektív és erősen szubjektív ábrázolásmód – között, egy kontinuum mentén értékelhető. A szubjektívizáció mértékében meghatározók a különféle **nézőpontviszonyok** közti különbségek: egy semleges kiindulópont érvényesül-e egy adott megnyilatkozásban, vagy pedig a referenciális központ – vagyis az aktuális beszélő és/vagy címzett nézőpontja – közvetlenül is megjelenik-e (Tátrai 2005), s ha igen, az aktuális beszélő és a címzett, vagy a velük közvetlenül kapcsolatos – elsősorban szubjektív – tartalmak mekkora **kifejtettséget** kapnak a szövegben; megközelítésemben az aktuális beszélő vagy címzett(ek), érzéseik vagy véleményük explicit szövegbeli megjelenésével és kidolgozásával arányban nő a szubjektívizáció/perszonalizáció mértéke³ (vö. Vis-Sanders-Sporen 2010, 2011⁴). Így az alábbi példák közül az

³ Ez a szemlélet részben kapcsolódik Langacker munkáihoz, aki a szubjektívizáció jelenségét a konstruálási műveletekkel és a nézőponttal hozza kapcsolatba – l. „for me... the terms pertain to vantage point (a matter of construal)” (Langacker 2006: 18, l. még 2008: 77) –, de a személyesség fogalmát, fokozódását a langackeri szubjektívizációértelmezéssel ellentétesen használom.

⁴ „Subjectivity is considered here as the expression of the speaker of himself and his own „private states”, such as attitudes, beliefs, opinions, emotions and evaluations. Our model of subjectivity includes elements such as personal pronouns (first and second person), modal verbs and modal adverbials” (Vis-Sanders-Sporen 2011: 1).

(1a) személyesebb, mint az (1b) lenne, köszönhetően a konceptualizáló közvetlen megjelenésének az igei személyragban és az aláírásban, a címzettre irányuló beszédaktusoknak (köszönés, elköszönés), illetve az emócionális fokozó felkiáltójeleknek:

(1a) Szia!

Köszönöm a részletes leírást és képeket!

Üdv.

eragka⁵

(1b) * Köszönet a részletes leírásért és a képekért. *

Mint a példák is mutatják, a személyesség dimenziója több nyelvi változó mentén (nézőpontszerkezet, mondatfajta, beszédaktus, terjedelem, emotikonok stb.) is kidolgozódhat, a szubjektívizáció mértéke nemcsak a nézőponttal, hanem a szöveglétrehozás során végzett egyéb szempontokkal, például a kifejtettséggel/bennfoglalással kapcsolatos választásokkal és tematikai jelenségekkel is közvetlenül összefügg (ilyen például egy köszönés vagy megszólítás megjelenése vagy hiánya, ami tartalmi jelenségnek tűnik, ám egy hozzászólásban fontos összetevője a stílusnak).

1.2. A személyesség a fórumokon folyó társalgásban

A személyesség stilisztikai vizsgálatára jó lehetőséget nyújt a fórumdiskurzusok elemzése, mivel ezekben ez a dimenzió lényeges szerepet játszik. Ez nagymértékben összefügg e szövegek pragmatikai és szövegtipológiai sajátosságaival.

Az internetes fórumokon folyó társalgás sajátos szociálpszichológiai és pragmatikai alaphelyzetben jön létre: ennek legmeghatározóbb vonása a résztvevők ismeretlensége és arctalansága, ami miatt kommunikációjukban nem működnek azok a kontextuális háttérismeretek, amelyek a közvetlen interakciókban a közvetlen szembenállás, a személyes ismeretség és a szituáció egyéb tényezői (identitásjelölők, társas szerepek stb.) alapján nagy szerepet kapnak. Az internetes kommunikáció más tekintetben is személytelenséggel jellemezhető, ilyen például az elektronikus technika mint közvetítő közeg, a közvetlen vizuális és akusztikus visszajelzés hiánya, az egyirányúság és a késleltetett reakció, egyes hozzászólások negligálásának vagy a kommunikáció egyoldalú megszakításának a lehetősége (vö. Thurlow et al 2004: 48, Herring 2001: 4,

⁵ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=90&na_step=30&t=9097176&na_order=

Walther 1996). Ugyanakkor azonban a résztvevők kommunikációs és társas igényei ebben a szituációban is fennállnak (vö. „communication imperative”; Thurlow–Brown 2003), sőt a társas közösségek és kapcsolatok új fajtái is kialakulnak (mint maguk a vizsgált fórumok is). Mindezek által fokozott jelentőségre tehet szert az interperszonális és perszonális dimenzió kidolgozása és „kezelése” a kommunikáció megmaradt csatornáin, elsősorban a nyelvhasználatban, s ennek részeként különösen a stílus, vagyis a nyelvi megformáltság területén (emellett, illetve részben ennek részeként kiemelkedő szerepet kapnak a tipográfiai lehetőségek is (pl. emotikonok; vö. Herring 2001: 11). Így számos internetes szövegtípusban kiemelkedően fontossá válik az egyén **nyelvi önmegjelenítése**, identitásformálása (a blogok tekintetében vö. Domonkosi jelen kötetbeli tanulmányával), a vizuális és nyelvi **megformáltság** lehetőségeit kiaknázó **benyomáskeltő stratégiák**, valamint a résztvevők **interperszonális viszonyainak** nyelvi kialakítása/alakítása a diskurzus virtuális közösségi terében. A kommunikációs helyzet sajátos tényezői tehát sok esetben a személyesség és az interperszonális aspektus felértékelődéséhez, sőt egyes esetekben túldimenzionálódásához (vö. „hiperszemélyesség”; Walther 1996) is vezethetnek, s ebben nagy szerepet kap a nyelvhasználat módja is.

Lényeges aspektusa az internetes kommunikációnak továbbá a nagyfokú szabadság s egyben szabadosság is, mivel a fizikai szembenállás hiánya, a névtelenség/arctalanság és a kommunikációból való kötetlen kilépési lehetőség a közvetlen személyes kommunikációban érvényesülő különféle **társas normák érvényességét** is jelentősen csökkenti (pl. verbális agresszió, az érzelmek felfokozott bemutatása, polarizálódás/radikalizálódás, vö. Thurlow et al. 2004: 62). Ez szintén a beszélői szubjektivitás fokozott feltárását, illetve az interakcionalitás és a nyelvhasználat interperszonális aspektusának előtérbe kerülését eredményezheti.

Ugyanakkor az internetes kommunikáción, s még a fórumokon belül is különféle szövegtípusok és -altípusok léteznek, s ezeknek szövegtipológiai és pragmatikai jellemzői, stílusuk, és ezen belül a személyesség mértéke is, nagy változatosságot mutat, szoros összefüggésben azzal, hogy egy fórumon belül éppen milyen téma kapcsán jön létre egy konkrét diskurzus (topik), és milyen ennek a topiknak a jellege: mi e konkrét „beszédesemény” elsődleges célja és résztvevői szerkezete, mi a központi téma (ha van ilyen), és hogyan szerveződik köré a társalgás. A stílus vizsgálatához ezekben a szövegekben elengedhetetlen ezen szövegtipológiai szempontok és interakcióbeli társas tényezők figyelembe vétele.

1.3. A fórum- és topikszövegek: szövegtípus, stílus és stílusalakítás

Az internetes kommunikáció sokféle diskurzus- és szövegtípust foglal magába (pl. fórum, komment, email, chat, blog, közösségi oldalak), amelyek mögött eltérő interakciós szerkezet, különféle résztvevői szerepek és aktivitások, eltérő kommunikációs célok állnak, ezzel összefüggésben stilisztikai szempontból is igen változatosak. E tanulmány ebből egy fő diskurzustípusra, a **fórumszövegekre** koncentrál, részben bevonva a **kommentek** igen közeli műfaját is, amelyben egy adott témához (hírhez, eseményhez) kapcsolódó véleményeknek az egymásutániságából gyakran szintén fórumjellegű társalgás jön létre. Az elemzések anyaga elsősorban a legnagyobb magyarországi fórumközösség, az Index fórumaiból, kisebb részben más fórumok, illetve egyes kommentsorozatok (NOL, MNO, portfolio.hu és youtube kommentek) szövegeiből származik; ezek a diskurzusok ugyanis nagyon közel állnak a hétköznapi társalgáshoz és az ott megvalósuló stílusalakító tevékenységhez, ugyanakkor jól reprezentálják a fórumozás műfajának stilisztikai változatosságát és stílussajátosságait is. Utóbbiak szoros összefüggésben állnak e szövegek szövegtipológiai és interakciós jellegzetességeivel.

A műfaj, a normák és a stílus, illetve a társas interakció, a szövegtípusok és stílusminták közötti szoros kapcsolatot számos korábbi munka megfogalmazza (Hymes 1974: 57; Sandig 1972: 123, 1986: 173; Eőry 1986: 132), bemutatva, hogy egy adott kommunikációs szituációhoz különféle cselekvések kapcsolódhatnak, amelyek különféle társas-kulturális normákkal, ismeretekkel és elvárásokkal, s ennek megfelelően különböző cselekvésmintákkal, szöveg- és stílusmintákkal kapcsolódnak össze a nyelvhasználati gyakorlatok alapján a nyelvhasználók tudásában. A szituáció- és szövegtípus (más néven műfaj), valamint a stílus közötti kapcsolat nem kötelező jellegű (vö. Hámori 2007), de számos szövegtípus van, amely – azon szituáció jellegzetességeiből következően, amelyben e szövegek megvalósulni szoktak – jellemzően összekapcsolódik valamilyen stílustípussal (pl. bírósági jegyzőkönyv, gyászjelentés, pletyka). Az itt vizsgált szövegtípus-hoz, hasonlóan a beszélt nyelvi társalgások tág kategóriájához, nem kapcsolódik egy bizonyos stílustípus, ugyanakkor az internetes és társalgási stílusra, verbális viselkedésre vonatkozó **általánosabb ismeretek és elvárások** jelentős szerepet játszanak működésükben. Ezek az elvárások viszonylag tág kereteket jelentenek, amelyek között az egyes topikokban jelentős stílusbeli különbségek is kialakulhatnak, vagyis nagy mozgásteret engednek **a résztvevők dinamikus stílusalakítása és egyezkedése** számára (vö. „stilizálás”, Coupland 2007, Eckert 2010; adaptáció és egyezkedés, Verschueren 1999: 60), ugyanakkor egyes elvek szinte általános jelleggel minden topikban érvényesülnek.

Az internetes fórumszövegek és a kommentek⁶ legfontosabb közös vonása, hogy több szereplő között zajló, nyitott kommunikáció keretében egy adott, szűkebb vagy tágabb téma köré szerveződő megnyilatkozások sorozatából jönnek létre, s működésükben igen közel állnak a többszereplős, hétköznapi beszélgetésekhez. Erre a résztvevők metanyelvi reflexiói is utalnak, akik az írásos forma ellenére maguk is gyakran minősítik kommunikációjukat „beszélgetésnek”, „társalgásnak” (pl. *Tudunk mi normális hangnemben is társalogni*⁷, *meg kéne tanulni kulturáltan társalogni még az ilyen témákról is*⁸).

A fórumozásra vonatkozó stilisztikai elvárások egy része **implicit** módon van jelen és érvényesül a nyelvhasználók szöveglétrehozási és feldolgozási műveleteiben, hasonlóképpen a hétköznapi társalgásokra vonatkozó, a mindennapi gyakorlatban intuitíven elsajátított és többnyire implicit elvárásokhoz (vö. Thurlow et al. 2004: 65). Más részük azonban **explicit szabályok** formájában is megjelenik, s ez jelentős különbséget jelent a szóbeli társalgáshoz képest. Az internet működésének mintegy tizenöt éve alatt több alapvető kommunikációs elv és elvárás is kialakult az internetes nyelvhasználatra vonatkozóan, s ezek nagy része explicit módon meg is fogalmazódik, elsősorban az internetes kommunikáció alapvető normáit megfogalmazó „netikettekben” (l. Hambridge 1995, Négyesi 1998, Domonkosi 1999), valamint az internetes felületeket működtető szolgáltatók szabályzataiban (pl. „Fórumszabályzat”⁹). Így a fórumok/kommentszövegek az említett szituációs körülmények mellett egy olyan, **stilisztikailag is sajátos pragmatikai közegben** jönnek létre, amelyben **nagyfokú nyelvhasználói szabadság** és a **folyamatos, külső nyelvi kontrolláltság** keveredik.

Egyrészt fokozottan érvényesül a beszélt nyelv spontán társalgásaira jellemző nyitottság, iniciatív stíluslétrehozás és egyezkedéses rugalmasság, amely intuitíven elsajátított és impliciten jelen levő stílusmintákon alapul. Ezt a nyitottságot a már említett kommunikációs alaphelyzet, elsősorban a felhasználók anonimitása jelentősen fokozza, s ugyanezen nyitottság és anonimitás miatt a nyelvhasználók aktív stílusalakítása és egyezkedése kiemelkedő szerepet kap. A szöveglétrehozók névtelensége és arctalansága önmagában is kitüntetett je-

⁶ Szövegtipológiai tulajdonságait tekintve közel áll e műfajokhoz a csetelés is, az egyes szövegtípusok közötti határok nem élesek. Utóbbi azonban hangsúlyozottan informális, gyakran bizalmas, stílusát és szerkezetét tekintve homogénabb műfaj, így rá ezek az elemzések nem terjednek ki.

⁷ Idézet kommentből, forrás: <http://mr-moto-velorex.blogspot.com/2010/09/navratil-attila-hozzaszolasa.html>

⁸ Forrás: <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=77931526&t=9121967>

⁹ Például: <http://forum.index.hu/Custom/showDisclaimer>, <http://www.ebay-forum.hu/index.php?app=forums&module=extras§ion=boardrules>

lentséget ad a szövegmegformálás módjának, vagyis a stílusnak, amely ebben a helyzetben az egyén önmegjelenítésének elsődleges eszköze.

Másrészt eközben expliciten megfogalmazott elvek és szabályok is vonatkoznak a résztvevőkre, amelyek betartását külső normaőrök, moderátorok ellenőrzik, akik kontrollálják a szövegeket, és az irányelvek vagy elvárások megsértését közvetlenül szankcionálják is, többek között a nyelvhasználó személy diskurzusbeli részvételének korlátozásával, ismétlődés esetén a társalgási közösségből való kizárásával, sőt virtuális személyiségének (felhasználónevének, „nick-jének”) megsemmisítésével. A mindennapi nyelvhasználatban effajta cenzúrázás, valamint a nyelvvel kapcsolatos normák és elvárások megsértésének közvetlen szankcionálása igen ritka. Ezek az irányelvek – elsősorban korlátozások és tilalmak – egy része jogszabályi keretekhez kapcsolódik (jogsértő, például személyiségi jogokat vagy gazdasági érdekeket sértő hozzászólások tiltása), más részük azonban kifejezetten nyelvi vonatkozású. Utóbbiak közül némelyek a diskurzus általános működőképességének fenntartását szolgálják, ilyen például a „témaromboló” (offtopic) hozzászólások, ismétlések, túl hosszú megnyilatkozások tilalma; nagy részük pedig kifejezetten a diskurzus stílusára vonatkozik, elsősorban korlátozásokat rögzítve (pl. „alpári, obszcén, vulgáris”, „agresszív” vagy „személyeskedő” hangnem tiltása), ami a stílus jelenségének kiemelt fontosságát mutatja a nyelvhasználat e területén.

Ugyanakkor ezen szabályozások és a „moderálás” jelenléte sem szünteti meg a résztvevők által végzendő stilisztikai egyezkedést. Sőt a két tartomány, a külső cenzor és az implicit nyelvhasználói kontroll több ponton érintkezik is: mind intézményesen (gyakran maguk a fórumozók is válhatnak intézményes moderátorrá), mind egyénileg, ugyanis a hozzászólók saját stílusalakító tevékenységük során gyakran építenek a fórumszabályokra és a moderátorokra is, sőt utóbbiakat gyakran közvetlenül meg is szólítják.

Az egyes fórumszabályzatokban szereplő elvek és előírások így nem valódi korlátként, inkább csak normákként működnek: ezeken belül viszonylag tág mozgástere marad a felhasználóknak, akik aktívan, egyéni céljaiknak megfelelően és partnereikkel együttműködve alakítják stílusukat. Ez az együttműködés részben öntudatlan és/vagy implicit adaptációkban valósul meg (vö. stílusalkalmazkodás és -divergencia; Giles et al. 1991, Bartha-Hámori 2010), részben pedig explicit jelzésekkel kísért egyezkedéses tevékenységben, amelyben kiemelkedő szerepet játszanak a résztvevők metastilisztikai reflexiói és utasításai.

1.4. A metastilisztikai reflexiók szerepe, lehetséges hozadéka és korlátai az elemzésben

A vizsgált fórum- és kommentszövegeket megvizsgálva azt találjuk, hogy ezek igen sok **metastilisztikai reflexiót** tartalmaznak, vagyis olyan jelzéseket vagy megjegyzéseket, amelyek elsősorban a szöveg megformálására és megformáltságára, vagyis stílusára, illetve ennek a jelentéssel való kapcsolatára vonatkoznak. Ezek fontos szerepet játszanak a stílus nyelvhasználatbeli működésében, mint ahogy a metadiszkurzív reflexiók általánosan is a közös jelentéslétrehozás tevékenységében (Verschueren 1999: 187, Tátrai 2006). A metastilisztikai reflexiók megjelenése egyrészt alátámasztja azt, hogy résztvevők számára a nyelvhasználat ezen aspektusa – a stílus – lényeges jelenség, hiszen kifejtett értékeléseket is megfogalmaznak, sőt javaslatokat és utasításokat is tesznek egymás számára ezzel kapcsolatban, másrészt a metastilisztikai reflexiók nagy száma a vizsgált diskurzusokban a résztvevők között folyó pragmatikai-stilisztikai egyezkedés fontosságát is mutatja.

A metapragmatikai, s ezen belül metastilisztikai jelzések a metapragmatikai tudatosság eltérő szintjeihez kapcsolódhatnak, ennek megfelelően fokozataik és megvalósulási formáik nagy változatosságot mutatnak. A nyelv stilisztikai jelenségei eleve bírnak bizonyos mértékű inherens reflexivitással, hiszen a stílus akkor lép működésbe, amikor egy kifejezés nyelvi megformáltsága előtérbe kerül (Tolcsvai Nagy 2005: 33), vagyis felhívja magára a figyelmet, ezzel kapcsolatban azonban kifejtettebb reflexiók is léteznek. A stílusra vonatkozó reflexiók **kifejtettségük** mértéke alapján egy skálán helyezhetők el, mely a kifejtetlen vagy minimálisan kifejtő, implicit és a kifejtett, explicit visszautalás között húzódik (Verschueren 1999: 187, 2004: 60, Tátrai 2006). A metastilisztikai reflektálás kevésbé kifejtett lehetőségei között említhető például az írásjelhasználat (idézőjel, kérdőjel vagy tipográfiai jelenségek, nagybetűs vagy fettel való írás), ahogy ez a (2a)-ban is látható, a kifejtettebbek között a partner szavainak idézése, a legkifejtettebb esetekben pedig a stílusra (hangnemre, beszédmódra) vonatkozó értelmezéseket, utasításokat, akár terjedelmesebb magyarázatokat is találunk, amelyet a (2b) példáz.¹⁰

(2a) *namiez: Wizard „barátom”!*

Én vagyok beképzelt?

Ugyan már! Az én, te általad állított beképzeltségem „megyei bajnokság” a te BL-es nagyképűségedhez, és arroganciádhoz!¹¹

¹⁰ A példákban a vastagon szedett rész az éppen illusztrált jelenségeket emeli ki. Az idézetek szövszerintiek, a helyesírási hibák javítása nélkül.

¹¹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=60&na_step=30&t=9046017&na_order=

(2b) Acura: a **főlényeskedő, nagyképű stílust** meg le kéne vetközni¹²

A metastilisztikai reflexiók nemcsak a stílus működésében lényegesek, hanem tudományos leírásában is fontos támpontot adhatnak a stílusalakító- és feldolgozó tevékenység folyamatának és szempontjainak megismeréséhez. Ugyanakkor a nyelvészeti elemzésben korlátaik is vannak: többnyire valamilyen probléma megjelenéséhez kapcsolódnak, így keveset tükröznek azokból az esetekből, amelyekben a stílus szintén lényeges tényező, de használata vagy feldolgozása problémamentes. A stílusra vonatkozó reflexiók elsősorban akkor válnak explicitté, amikor a közös jelentésképzés folyamatában valamilyen zavar jelentkezik, s ezért a diskurzus résztvevői egy stílusértelmezést pontosítani, korrigálni akarnak; vagy pedig olyan esetekben, amikor a jelentés feldolgozása problémamentesen lezajlik, azonban a befogadó visszautasítja magát a jelentést, vagyis a beszédpartner hozzászólásában megjelenő stílust, illetve azt a kontextust, amelyet a partner ezzel a stílussal felkínált. Ez esetben nemcsak a stílus, vagyis a stílusalakító tevékenység, hanem annak metanyelvi feldolgozása is a résztvevők közötti társas-interperszonális cselekvés részévé válik.

A következő fejezet elsőként a fórumok stílusának, illetve a résztvevők stílusalakításának legfontosabb változatait elemzi a stílus szociokulturális rétegzettségének főbb dimenziói alapján, majd a személyesség dimenzióját vizsgálja meg, végül bemutatja e főbb dimenziókkal kapcsolatos egyezkedés és metanyelvi reflexiók néhány alapvető lehetőségét.

2. A stílus szociokulturális dimenziói a fórum- és kommentszövegekben

A stílus, miközben a nyelvhasználat módja, egyben „társas szempontból releváns tevékenységi mód” is (Sandig 1986: 23); e tevékenységi mód variációit a nyelvhasználók alakítják ki, miközben a nyelv szimbolikus struktúráit társas jelentésekkel is összekapcsolják a társas és kulturális tényezők közegébe beágyazott verbális interakciók létrehozása és feldolgozása során (Tolcsvai Nagy 2005: 90). A stílus e szociokulturális rétegzettségét többféleképpen is meg lehet ragadni: a nyelvészeti elemzések, általában a nyelvhasználók „népi” stílusminősítéseivel összhangban (l. Tolcsvai Nagy 2005: 17, Sandig 1986: 23), leggyakrabban a nyelvhasználónak a beszédpartnerével, a szövegmegformálással, a szöveg tárgyával vagy a szituációval való viszonyából indulnak ki (Szathmári

¹² <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=25833878&t=9012411>

1994, Sandig 1986: 22, Tolcsvai Nagy 2005: 92). Ezen tényezők függvényében a stílus változatai elrendezhetők többek között a **magatartás** (attitűd), a **helyzet** és az **érték** dimenziói mentén, valamint jelentősége lehet az **időhöz** és a jellegzetes (pl. intézményes, földrajzi) **nyelvváltozatokhoz való viszony**nak is (Tolcsvai Nagy 1996, 2005: 92). E dimenziók mellett lényeges a **személyesség** már említett tartománya is, amely sokszor szoros összefüggést mutat a fenti változók valamelyikével: ennek az elemzésére a fenti stílusdimenziók áttekintése után térünk majd át.

Bár kiindulásként az egyes dimenziókat külön vizsgáljuk, az elemzések során többször is feltűnik, hogy az egy-egy stílusdimenzióban megjelenő változások gyakran jellegzetes együtt-előfordulást mutatnak egy másik dimenzióval, s így jellemző **stílustípusok** vagy **„protostílusok”** figyelhetők meg. Ezek a protostílusok szorosan összefüggnek tematikai szempontokkal, a fórumszövegek általános műfaján belül kirajzolódó alszövegtípusokkal és a társalgók aktuális céljaival, és a társalgók aktív stílusalakításának és az új közlésmódokhoz való dinamikus adaptációjának fontos eredményeként jelennek meg, miközben egyben új stílusmintaként is szolgálnak a fórumokon folyó, korábbi stílusmintákból és -normákból kiinduló s azokat folyamatosan újraíró társalgás számára. E protostílusok jelenségére a dolgozat záró része tér majd részletesebben ki.

Elsőként tehát tekintsük át a fent említett dimenziókban – a magatartás, a helyzet, az érték, az idő és a jellegzetes nyelvváltozatok viszonylatában – megfigyelhető variancia fő típusait néhány példa alapján. Bár a példákban a stílus többnyire a lexikai választások tartományában kerül előtérbe, ennek csak terjedelmi okai vannak: a stílus a fórumszövegekben is a szöveglétrehozás különféle tartományaiban érvényesülhet, ahogy egyes példákban a grammatikai megformálás, a helyesírás, írásjelek, idiomatikus szerkezetek (köszönések), sőt a szövegszerkesztés (megszólítás, elköszönés vagy bekezdések) és a vehikulum elrendezése (nagybetűk, vastag szedés, tördelés) terén is megfigyelhetjük.

2.1. A magatartás stílusváltozója a fórumszövegekben

A **magatartás** (más szóval: attitűd) stílusváltozója, amely elsősorban a vulgáris-bizalmas–semleges–választékos értékekkel jellemezhető, Tolcsvai Nagy (2005) megközelítésében elsődlegesen a beszélőnek a szövegmegformáláshoz való viszonyára vonatkozik a befogadó interpretációjában (Tolcsvai Nagy 2005: 93), ez azonban nehezen választható szét a beszélőnek a címzett iránti magatartásától (pl. udvarias, fölényes, bizalmas stb.). A beszélő nyelvi választásokkal kapcsolatos attitűdjén keresztül ez a stílusdimenzió közvetlenül reflektálhat egyrészt a beszélőnek a beszédpartnerére irányuló attitűdjére, másrészt a beszélő diszkurzív identitásának kidolgozásában, önmegjelenítésében is lényeges

szerepet kaphat (Bartha–Hámori 2010: 315–6). Ezt jelzik a stíluskontinuumon megjelenő minősítések is, amelyek sok esetben közvetlenül a címzett iránti magatartásra vonatkoznak (pl. „bizalmas”, „durva”), s nem is alkotnak teljesen homológ sort egymással.

E stílusváltozó mentén a vizsgált szövegek jelentős variabilitást mutattak: gyakoriak a bizalmas (3a), valamint kifejezetten vulgáris, sőt durva stílusú hozzászólások (3b), de jellemzőek a magatartás tekintetében semleges (3c), valamint megjelennek udvarias és választékos megnyilatkozások is (3d, e).

(3a) Bubu tökre eltűnt, és lécci ha látod mondd meg neki, hogy puszilom. :-)¹³

(3b) Te nemcsak buzi vagy, hanem elmebeteg is. Na meg álparaszt. De valódi seggfej.¹⁴

(3c) Mert nem kell bejelenteni a lakcímváltozást, azt a központiból kéri le. Nekünk is simán átírták maguktól. Tehát az illető valószínűleg a lakcím-nyilvántartásban is rossz címmel szerepel.¹⁵

(3d) Sziasztok! Egy olyan kérdésem lenne, ami már egyszer elhangzott régebben, de csak francia válasz érkezett rá, amit én sajnos nem értek. A válasz azonban érdekel. Légiós felvonulásokon lehet látni, hogy egyes légiósok egyfajta bőrmellényt viselnek és kalapácsot tartanak a kezükben. Valaki meg tudná mondani, hogy ez mit jelent? Köszí a választ, Tisztelettel.¹⁶

(3e) Szerinted nem lett volna jóval elegánsabb, civilizáltabb, tiszteletreméltóbb (és lehetne még mondani pár jelzőt) dolog élve elfogni, bíróság elé állítani és nyilvánosan a fejére olvasni a bűneit, mint így orvul meggyilkolni a családja körében?

Valószínűleg lett volna mondanivalója a bírák és a világ színe előtt, amit az amerikai vezetés nem akart hallani. Elképzelhető, hogy több lett volna egyszerű amerikaellenes propagandánál, aggitációnál. És a világ is jobban odafigyelt volna.¹⁷

Az egyes példákon is megfigyelhető a nyelvi megformáláshoz való viszonyoknak a beszédpartnerhez fűződő kapcsolattal való közvetlen összekapcsolódása (3a, b, d), illetve a beszélői önmegjelenítéssel való összefüggés (3e).

¹³ <http://forum.portfolio.hu/topic.php?t=7888&limit=20&order=0&from=13920>

¹⁴ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=86453&na_step=30&t=9111932&na_order=

¹⁵ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9127144&la=109247735>

¹⁶ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=5200&na_step=200&t=9007801&na_order=

¹⁷ http://nol.hu/archivum/mit_szedett_bin_laden_#kommentek

E dimenzió kapcsán érdemes külön kitérni a „vulgáris” vagy „durva” stílusúnak minősíthető megnyilatkozásokra, kifejezésekre¹⁸. Ez a stílusjelenség az internetes kommunikációnak ezen műfajaiban (s sok másokban is, pl. blogok, csetelés) igen gyakori (néhány elemzett topikban átlagban minden 30 hozzászólásra jutott egy erőteljesen vulgáris kifejezés¹⁹), annak ellenére, hogy e kifejezések mind a köznyelvi normában többnyire tabunak számítanak, mind a legtöbb internetes fórumszabályzat is kifejezetten tiltja használatukat. A nyelvhasználók azonban az erre vonatkozó normákat és explicit tilalmakat gyakran átlélik; ennek következtében az internetes kommunikáció normájában a vulgaritásra vonatkozó tabuk (összefüggésben más beszélt nyelvi jelenségekkel és a helyesírásra vonatkozó elvárásokkal) valószínűleg át is értékelődnek, s így a vulgaritás egyes esetekben **normatív**vá is válhat, az e műfajban általánosan is jellemző normatív informáltság részeként. Ugyanakkor e jelenség gyakorisága nem egyenletes: míg egyes topikokban igen nagy a „durva” vagy vulgáris kifejezések száma, számos más topikban szinte egyáltalán nem jelennek meg, ami a rugalmas stílusalakítás mellett bizonyos „protostílusok” meglétére is utal, melyekre később még visszatérünk.

Az elemzés során a gyakoriság mellett az is megfigyelhető volt, hogy a vulgáris vagy durva kifejezések nemcsak eltérő jellegű topikokban/kommentekben, hanem többféle kontextusban és eltérő funkciókban is jelentek meg. Ez nagyban összefüggött a partnerek közötti interperszonális közelséggel, de ezen belül a durva kifejezések szövegbeli használata többféle társas jelentést hordozhatott.

A vulgáris/durva kifejezések egyik legfontosabb funkciója a **verbális agresszió** megvalósítása és a partner megsértése volt: ez esetben a társas távolság csökkenése arcsértéssel párosult. A vulgáris vagy durva kifejezések ilyenfajta, agresszív használata gyakori volt például az erőteljes nézeteltérések esetében, jellemzően a politikai vagy ideológiai kérdésekhez kapcsolódó topikokban vagy kommentekben. Például:

¹⁸ Ez nem azonos az internetes verbális agresszió jóval tágabb témakörével (vö. pl. Thurlow et al. 2004: 69–75).

¹⁹ Ezek az Index fórumai közül tíz eltérő tematikájú és résztvevői összetételű topik: Forma-1-1999; Gyülekező itt; Hajrá Fradi; IndyCar Series; Mennyire számít a férfiak külseje?; Nézhetetlen a Napkelte az M1-en!; NOX az évszázad gagyija?; Autós szégyentábla; Lila anyák bölcsésztopikja; Folytatásos netregény (keresés ideje 2011. 05. 07). Ezekben a leggyakoribb, egyértelműen és erőteljesen vulgáris/durva lexikai elemek előfordulásait gyűjtöttem ki (ezek gyakorisági sorrendben: *kurva/kurvára, szar, buzi, bassza/bazmeg, köcsög, fasz, barom, gecí, picsa, pöcs*). A találatok szerint e topikoknak összesen 3.406.148 hozzászólásában a keresett lexikai elemek összesen 112.681 alkalommal jelentek meg.

- (4a) Te nemcsak buzi vagy, hanem elmebeteg is. Na meg álparaszt. De valódi seggfej.²⁰

Egy másik prototipikus funkciójukban a vulgáris kifejezések nem a verbális agresszió részeként, ellenkezőleg, a beszédpartnerek közti oldott viszony keretében jelentek meg, jellegzetesen barátok vagy közeli ismerősök közötti pozitív diskurzusokban, és az interperszonális közelséggel együtt a **bizalmasság**, **barátságosság** és/vagy a **szolidaritás** jelzéseiként funkcionáltak. Például:

- (4b) nekem is tud 1000-et a mosógépem, de sosem használom, max a 800, de inkább 600, nem gyűrődik így.
bazmeg nem hiszem el, vasalás után mosás a téma és én **barom** még hozzá is szólok.:))))²¹
- (4c) Szébb jövőt, bocika! merüljön alá, akinek hét anyja volt mindenestre jót buliztunk, csak az a baj, hogy akinek kellett volna, **grvára** nem vette észre magát nem baj, mi jól szórakoztunk... DDDDDDDDDDDDD²²

A durva vagy vulgáris kifejezések használata végül szolgálhat nemcsak a partnerhez fűződő viszony jelzésére vagy alakítására, hanem lehet elsődlegesen a **beszélő önjellemzésének**, önprezentációjának eszköze is: ez szintén érinti a beszédpartnerekkel való interperszonális viszonyokat, elsősorban azonban a beszélő identitásának verbális megjelenítéséhez kötődik. E használatban a vulgáris vagy tabusértő kifejezések a „lazaság”, kötetlenség, „vagányság”, illetve egyes esetekben az erő (maszkulinitás) megjelenítői, és ikonikusan is reprezentálják egyes társadalmi normák, szabályok negligálását (Coates 2004: 98, vö. még Bartha–Hámori 2010: 316 is). Például:

- (4d) állunk ma a **kurva** henypál:) -nak a **g pontja** előtt (az legalább fixen megvan:)) mondom iszom egy jó holland csokis kapucsinót idegileg, megállok emelem a poharat a **pofámhoz**, gyerek meg pörgettye a **kurva** tornazsákját, hát csajok úgy **pofán** vágott vele, hogy a fejem tetejétől a cipőm orráig lettem kapucsinós, a pohár betolódott a **pofamba** és meg miután ugye kaptam levegőt és elszámoltam egymillióig mond-

²⁰ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=86453&na_step=30&t=9111932&na_order=

²¹ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=105997910&t=9102390>

²² <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=92812567&t=9032338>

tam a gyerekeknek, hogy **bazmeg** fiam, villámgyorsan keresd a sebészetet, szükséged lesz rá.....:))²³

Összefoglalóan megállapítható, hogy a durva/vulgáris stíluselemek a vizsgált diskurzusokban többféle funkcióban is szerepelnek: lehetnek a bizalmaság, baráti közelség, oldottság jelölői (szoros együtt-előfordulást mutatva a helyzet dimenziójában az erőteljes informálissággal), lehetnek a verbális agresszió megnyilvánulásai, valamint az egyén diskurzusbeli identitásának, önjellemzésének eszköze is. E társas jelentések létrejöttében fontos szerepe van a vulgaritásnak vagy nyelvi durvaságnak az egyéb stílusváltozókkal – elsősorban az informálissággal és bizonyos, csoportokhoz kötődő jellegzetes nyelvváltozatokkal (pl. fiatalok nyelve, szleng) – való jellegzetes együtt-előfordulásainak is (vö. Tolcsvai Nagy 2005: 94), amelyek e stílusváltozó más értékeinél, például az udvarias és a választékos stílusértékekénél is megfigyelhetők más stílusváltozókkal való viszonyukban. A magatartás dimenziója kapcsán az udvarias és a választékos stílus jelenségei is külön elemzést érdemelnének, de erre itt terjedelmi okokból nincs lehetőség.

2.2. A helyzet stílusváltozója

A következő, már említett stílustartomány a **helyzettel** függ össze, a beszélőnek az aktuális beszédshituációval kapcsolatos reprezentációját konceptualizálva. Ennek kapcsán elsősorban az informálisság-formálisság különböző fokozatait figyelhetjük meg. E tekintetben a fórum- és kommentszövegek jóval kisebb változatosságot mutatnak, mint az előző stílustartományban: a formális stílus megjelenése igen ritka, szinte kivételes bennük, legtöbbször még semlegesnek sem tekinthető, ehelyett a legtöbb szövegre valamilyen fokú **informálisság** jellemző.

Ez elsősorban a szituációval áll összefüggésben, hiszen a fórum- és kommentszövegek többnyire hasonlóan informális kommunikációs helyzetben jönnek létre (de szerepet kaphat benne az internetes kommunikációra általában is jellemző informálisabb stílusnorma). Formálisabb stílusú hozzászólások így szinte csak valamilyen hivatalos intézmény fórumában keletkeznek. Például:

(5a) Tisztelt Fórumtársak!

További helyreigazítást tennék a 208 milliós ingatlan eladáshoz: az „eredményezett” szó helyére, az eredményezhet szó a helyes fogalmazás, tekintettel arra a tényre, hogy az ügy még nem befejezett.

²³ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=104434360&t=9157953>

Szíves megértésüket köszönöm!²⁴ (forrás: Nagykovácsi önkormányzati topik)

A formális stílus érvényesülését megfigyelhetjük a megszólításban és elköszönésben, a szó- és kifejezőkészlet terén (*helyreigazítást tennék, ügy*), s a grammatikai megformálásban (*még nem befejezett*) is.

A formálisság fokozódása továbbá jellemző az olyan topikokban is, amelyek informális szituációban jönnek ugyan létre, de az egyik résztvevő valamilyen intézményes, vagy intézményhez köthető szerepben vesz részt (pl. moderátor, orvos vagy jogász). Ezek a szerepek mind az intézményes szituációt, mind az azzal járó szerepviszonyokat oly mértékben felidéznek egyes résztvevők számára, hogy azok ezt verbálisan is megpróbálják (re)konstruálni. Ez jellegzetes jelenség például az „Orvos válaszol”-típusú fórumokon, de megfigyelhető abban is, hogy a moderátorokhoz intézett hozzászólások jelentős részében – más internetes hozzászólásokkal éles ellentétben – magázódó vagy önöző megszólításokat találunk:

(5b) Gőzmozdonyos: **Tisztelt** Moderátorok!

Sajnos a vasútforum moderációs topikba **jogosultság hiányában** nem tudtam beírni kérésemet. Szeretném kérni, hogy a „régifotók” topikból az 562,564,565, 566, [...]1107 számú hozzászólásaim **töröljék**. Nem tudom, hogy **Őnök** nyomon tudják-e követni a nicknév váltást, de azóta történt váltás.

Köszönöm!

Érdekes megnézni e diskurzus folytatását is, melyben a moderátor néhány fordulóval később visszautasítja ezt a stílust:

(5c) Felvigyázó: [...] És **ne magázódj** itt, olvass netikettet!

Gőzmozdonyos: ...Ahogy kívánod!:-)

Elnézést kérek, ha egy kis bonyodalmat okoztam a sok hsz. töröltetésével!

Köszönöm szépen a munkátokat!²⁵

A formálisság kidolgozásában meghatározó szerepet kapnak a köszöntési és megszólítási formák és módok (Domonkosi 2002). Emellett lényegesek egyéb

²⁴ <http://www.freeforum.hu/nagykovacs/topik/12206,3>

²⁵ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=5759&na_step=30&t=9111535&na_order=

lexikai, grammatikai és szövegtipológiai választások: utóbbiak között elsősorban a megszólítás, köszönés és elköszönés megléte vagy hiánya járul hozzá a formális stílusérték megteremtéséhez.

Mivel az internetes kommunikációs normák szerint általánosan elfogadottnak, sőt javasoltnak tekinthető a tegezés (Domonkosi 1999, vö. az (5c) példával is), ugyanakkor a magyar nyelvben a megszólításmód és a beszédpartnerre utaló elem a formálisság fokozatainak egyik legfontosabb kifejezője, és a tegező beszédmódhoz általában „az azonos rangú, illetve a szolidáris viszony érzékeltetése, másrészt a bizalmasság, közvetlenség kifejezése” kapcsolódik (Domonkosi 2002: 147), ez a tegezés eleve hozzájárul ahhoz, hogy a fórumszövegekben a stílus jellemzően az informálisság felé tolódik el. A tegezés megnehezítené a formális stílus létrehozását, még akkor is, ha az internetes fórumok esetében normatív, azaz jelöletlen nyelvhasználatnak számít, sőt akár meg is változhat a stílusértéke, és adott esetben formálisnak és választékosnak is érződhet (Tolcsvai Nagy 1995: 65).

Szintén a formálisság csökkenését eredményezi, hogy a fórumok kommunikációs szituációjának a beszélt nyelvi társalgásokhoz való közelségéből adódóan itt írásban is gyakran megjelennek a kötetlen társalgásra jellemző és/vagy **beszélt nyelvi elemek** (diskurzuszjelölők, indulatszók) és grammatikai szerkezetek. Például:

- (6) Miközben lefele botorkáltam a hegyről, azon morfondíroztam, ha kitöröm a lábam/karom, mert elcsúszok a le nem takarított úton (járda **ugye** nincs, menjek kocsival. **Ja** azt ne, menjek gyalog, mert az egészséges), vajon az önkormányzat, vagy bárki felelős fizet-e a balesetemért nekem?

Napok (hetek?) óta a falu közvilágítása mesébe illő: hol van, hol nincs. **Hja**, spórolni kell....²⁶

Ennek kapcsán gyakran figyelhetjük meg egy kifejezés beszélt nyelvi változatának szerepeltetését írásban is: pl. *vok* (vagyok), *szal* (szóval). A sztenderd helyesírási normától eltérő helyesírási jelenségek is a formálisság csökkentésével járnak, bár eredendően technikai (pl. gyorsaság) tényezők is állhattak a háttérben annak, hogy az internetes kommunikáció helyesírási normája a legtöbb írásos műfajnál jóval megengedőbb. Szintén az informálisságot növeli a különféle rövidítések gyakori használata is.

Az informálisság növekedése továbbá, úgy tűnik, összefügg az emocionalitást fokozó stíluselemek használatával is, ami szintén sok szövegben megfigyelhe-

²⁶ <http://www.freeforum.hu/nagykovacsi/topik/12206,3>

tő: mind a lexikai elemek és kifejezések szintjén, mind pedig írásjelek (elsősorban felkiáltójel), emotikonok és a szöveg vehikulumának egyéb megformálásai (vastagbetű, nagybetű) formájában.

Az informálisság tengelyén való stilisztikai besorolást nehezíti azonban, hogy nem rendelkezünk tudományos leírásokkal az internetes kommunikáció normáira vonatkozóan: feltételezhető, hogy sok olyan szerkezet, amely az általános írott nyelvi normák tükrében informálisnak tűnik, ezekben az internetes szövegekben a felhasználók feldolgozásában gyakran semlegesnek minősülnek (hasonlóan a beszélt nyelvi társalgáshoz, amely leírva informálisnak tűnik, miközben elhangzáskor a résztvevők számára semlegesként dolgozódik fel).

Nehezíti egy stílusváltó értékelését az is, hogy egy adott nyelvi szerkezet gyakran nem önmagában, hanem más stílustartományokban is jelentkező elmozdulással együtt és e jellegzetes **együtt-előfordulásukban** válik jelentéshordozóvá. Végül komoly nehézséget jelent a vizsgált szövegek stílusbeli **heterogenitása**: egy-egy hozzászólás stílusstruktúrája még egyetlen stílustartomány tekintetében sem feltétlenül egységes, így formális és informális vagy választékos és bizalmas elemek gyakran egymás mellett szerepelnek. Ez megfigyelhető például a korábban idézett (3e) példa folytatásában:

(3e) Valószínűleg lett volna mondanivalója a **bírák** és a **világ színe előtt**, amit az amerikai vezetés nem akart hallani. Elképzelhető, hogy több lett volna egyszerű amerikaellenes propagandánál, aggitációnál. És a világ is jobban odafigyelt volna...

Oké, persze, a mérleg másik oldalán is vannak dolgok, mint pl. súlyos terrorcselekmények sorával próbálták volna kikényszeríteni az elengedését.²⁷

2.3. Az érték stílusváltója

A következő lényeges stílustartomány az **érték** dimenziója. Egy hozzászólás ennek tükrében lehet értékmegvonó, semleges és értéktelítő; e dimenzióban a nyelvhasználó a tárgyhoz és a szituációhoz, esetenként a beszédpartnerhez fűződő személyes attitűdjét, értékelését dolgozza ki, így e tartomány szoros kapcsolatot mutat a magatartás dimenziójával is.

A fórum- és kommentszövegekben a neutrális megoldások mellett gyakoriak az értékmegvonó kifejezések (melyek gyakran egyben durvák/vulgárisak is). Ezek nagy része a már említett **informálissággal** és a beszédpartnerek iránti közvetlenséggel áll összefüggésben. Ennek keretében az egyik jellegzetes elő-

²⁷ http://nol.hu/archivum/mit_szedett_bin_laden_#kommentek

fordulási típusban az értékmegvonó kifejezések a beszélőnek a megnyilatkozás szituációjához vagy tárgyához fűződő viszonyát jellemezve elsősorban a **beszélő önreprezentációjának** (laza, kötetlen vagy vagány vonások megjelenítésének) alkotja részét. Például:

- (7a) emelem a poharat a **pofámhoz**²⁸
- (7b) A buliban kimelegedtem, utána meg jeges vizet **szlopáltam...** azt hiszem ez volt a baj. Utálok beteg lenni, olyankor **nyafi** vagyok.²⁹
- (7c) Jobban örülnék ha tudnám ki az a Valaki aki ilyen komoly dolgokon **rötyög.** :-)³⁰

Az értékmegvonó stílusmegoldások egy másik lényeges funkciója a megnyilatkozás **tárgyának jellemzése** és a beszélő **tárggyal kapcsolatos véleményének** implicit kidolgozása:

- (8a) Arra azért kíváncsi lennék, hogy ki lehetett ennek a vecsési **álcivil alapítványocskának** a zuglóli **ügynöke**, aki ezt a **röhejes luftbalmot** felfújta. Nekem egyébként **tökmindegy**, hogy ki kinek a szekerét tolja, boldog tudatlanságban, megkockáztatom, merő jószándékból. Viszont nem lennék meglepve, ha ez a civil **nő** hamarosan MSZP **kvótanővé** válnék. Csak ne a zuglóiak hátán másszék fölfele a politikai számárlétrán. Megvan nekünk a magunk keresztje.³¹

Az értékmegvonás továbbá gyakran a **beszédpartnerre** vonatkozik, és a hozzászóló **verbális agressziójának** része (hasonlóan a durva, vulgáris kifejezések ilyen célú használatához). Erre is számos példát találunk:

- (8b) Maradj inkább a nőklapja oldalon, remekül érezheted ott magad a **hasonszőrűek** között. **Szánalmas vagy.**
Valakinek jó **kupán** kéne vágnia, hogy **helyre billenjen** az agyad, ha egyáltalán ez lehetséges.³²

Ebben a példában az agresszió durva kifejezések nélkül, kizárólag értékmegvonó választások révén valósult meg. Sok esetben az agresszív hozzászólások-

²⁸ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=104434360&t=9157953>

²⁹ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=27942134&t=9021762>

³⁰ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=27942134&t=9021762>

³¹ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9046017>

³² http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=148&na_step=30&t=9063241&na_order=

ban az értékmegvonó kifejezések, a durva kifejezések és a nyílt arctámadás közvetlenül össze is kapcsolódnak. Például:

- (8c) Mít **ugatol** te **szerencsétlenség**? Bujmán el **he** mert senkit nem érdekel amit te **ugac** ugyh **kussojá köcsög**³³

Természetesen értéktelítő nyelvi választásokat is találunk a fórumok és kommentek szövegeiben, ezek szintén a hozzászólás tárgyával kapcsolatos beszélői attitűdre, érzelmekre reflektálnak. Ilyen értéktelítő választások például:

- (9) Egyrészt nagyon szomorú ez az egész, de nekem **rengeteget** segít, hogy olyan emberekkel oszthatom meg a **legbelsőbb** félelmeimet, szorongásaimat és örömeimet is akik tudják, hogy min megyek keresztül, hogy **gyermekem** lehessen! Szóval, hogy hogyan lehet túlélni? Nehezen, de mi mindig itt leszünk és ha kell **lelket öntünk** beléd! Mert hidd el sikerülni fog. Addig meg nekem az segített, hogy az életem más területein értem el sikereket, eredményeket és ezek **boldoggá tettek**. Körülöttem is sokan lettek **babások**, így szeretgethettem az ő **babáikat**. **Szép estét kívánok neked!!!** Üdv: Bmmb³⁴

Érdekes jelenség az érték dimenzióján belül, hogy egy bizonyos stílusérték gyakran „megfordul”, és ironikus értelemben, az elvárttal ellentétes funkciót tölt be a diskurzusban. Így – akárcsak a már idézett (8a)-ban – sokszor jelennek meg **értéktelítő választások értékmegvonó funkcióban**:

- (10a) Wizard „**barátom**”!
Én vagyok beképzelt?
Ugyan már! Az én, te általad állított beképzeltségem „megyei bajnokság” a te BL-es nagyképűségedhez, és arroganciádhoz!³⁵
- (10b) **Szeretném nagy-nagy mélységes tisztelettel és alázattal megtudni, ki volt az az aranyos, drága, jó, szeretetreméltó, bölcs és okos (pol)moderátor**, aki megcsinálta az, hogy ha topicot nyitok, akkor

³³ <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/29861/varadi-roma-cafe/ciganyhimnusz-zeneszoveg.html>

³⁴ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=846&na_step=30&t=9006100&na_order=

³⁵ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=60&na_step=30&t=9046017&na_order=

- annak csak a címe marad meg, a cím kereshető is, de a topic valójában automatikusan törlődött és nem létezik!?!³⁶
- (8a) Arra azért kíváncsi lennék, hogy ki lehetett ennek a vecsési álcivil alapítványocskának a zuglói ügynöke, aki ezt a röhejes luftbalmot felfújta. Nekem egyébként tökmindegy, hogy ki kinek a szekerét tolja, boldog tudatlanságban, megkockáztatom, merő **jószándékból**. Viszont nem lennék meglepve, ha ez a civil nő hamarosan MSZP kvótanővé válnék. Csak ne a zuglóiak hátán mászszék fölfele a politikai számárlétrán. Megvan nekünk a magunk keresztje.³⁷

Ugyanez fordítva is igaz: az **értékmegvonás** egyes esetekben, elsősorban a címzett felé irányuló interperszonális kapcsolatok nyelvi jelölésében, a beszélő bizalmas, **pozitív, értéktelítő** attitűdjének kifejezéséhez kapcsolódik (hasonlóan a durvaság egyes eseteihez):

- (11) Mi itt vagyunk, itt leszünk, elérhetőek vagyunk, az **oké**, hogy a **kajapara** miatt találtunk egymásra, de ettől függetlenül is itt vagyunk már! A többi miatt aggódnak a szüleid, némileg az ő felelősségük, hogy meggyógyulj [...]. Érted, **kicsaj**?
Mit **ugatok** én itt a bizalomról, amikor bennem is ott motoszkál, hogy mi van ha igazából nem számítana, ha nem írnék ide többet, sose keresnének többet. Csak saját magamat tudom felajánlani, hogy itt vagyok, ha szükséged van valakire. **Tök** nehéz elhinni, hogy tényleg számíthatsz valakire.³⁸

2.4. Az idő stílusváltozója

Az **idő** dimenziója a fórumok stílusában kisebb variabilitást mutat az előző stílusösszetevőknél, és a metanyelvi reflexiókban és egyezkedésekben sem jelenik meg, ennek ellenére e dimenzióknak is van jelentősége. A szövegek e tekintetben gyakran semlegesek, de sok esetben tartalmaznak újszerű kifejezéseket, neologizmusokat is (vö. Solyom jelen kötetbeli tanulmányával). Ezek részben a kommunikációs közeg és forma újszerűségével függnek össze, részben a felhasználók életkorával (jellemzően fiatalok), esetenként a tárgyalt té-

³⁶ <http://forum.index.hu/Article/viewArticle?a=33791719&t=9032338>

³⁷ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9046017>

³⁸ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=60217624&t=9022253>

mából adódnak, de fontos szerepet kaphatnak a nyelvhasználók identitás- és viszonyalakításában is.

A kommunikációs színtér (internet, informatikai közeg) és forma újkeletűségével függnék össze az olyan kifejezések, mint pl. *modi*, *moderátor*, *banner*, *regelni*, *fölmegy* (a netre) stb., de maga a *fórum*, *topik*, *nick* kifejezések is újak a nyelvben. Mindezek használata (gyakran bizalmas és informális stíluselemekkel együtt) összekapcsolódhat a stílus **csoportidentitást** jelző vagy -képző funkciójával is. Az újszerű kifejezések használata továbbá sok esetben különféle egyéni újításokkal és hapaxokkal keveredik, és a nyelvhasználó **önprezentáció**-jának fontos eszközét is alkothatja a modernség, fiatalság vagy bennfentesség, hozzáértés kidolgozásával; vagy egyéni képzésmódokkal összekapcsolódva a **kreativitás vagy humor** megjelenítésével. Például:

- (12) Wagner Úr: Mer' biztos buzerálták az **adatbázisot** ilyen-olyan hibák miatt...,
vagy ilyesmi... Mindegy, **fölnyomtam** újra...
Más. Ha má' szóbakerült a **bannerezés** - csak azt lehet elfogadni, amelyiknek a magassága pontosan 30 pixel! Ilyeneket küldjeteK, hogy ne kelljen sokat vacakolnom velük, mer' közbe' **fölmelex** a Sör és akkor **semmit se nem** csinálók...
Egészség!³⁹

2.5. Intézményes és egyéb nyelvváltozatok a fórumok stílusában

A fórumokban megjelenő különféle nyelvváltozatok is fontos dimenzióját adják ezek stílusának. E téren elsősorban különféle szakmai regiszterek jelentőségét említhetjük, másrészt a különféle kisebb nyelvhasználói csoportokra jellemző nyelvváltozatokat, mint pl. katonai, autó- vagy sportrajongói közösségek nyelve vagy a fiatalokra jellemző szleng. E nyelvváltozatok közül némelyik az adott **topik témájához** és az ahhoz kapcsolódó regiszterhez kötődik (pl. villanyszerelés, orvosi vagy pénzügyi tanácsadó fórumok), de ezek használata nem(csak) automatikusan az adott témából adódik, hanem szintén funkcionálhatnak a résztvevők **szerepviszony-alakításának** és/vagy **önjellemezésének** eszközeként, például a (13a)-ban. Gyakori egyes szakmai regiszterek olyan használata is, amely szintén kapcsolódik a tárgyalt témához, de egyben az adott tárgyhoz kötődő **közösséghez való tartozást**, a nyelvhasználó **csoportidentitását** is reprezentálja (13b). Egy harmadik jellemző típus pedig a **szleng** használata, amely

³⁹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=50007&na_step=30&t=9111540&na_order=

tematikai kötődés nélkül is a csoportidentitás és az önjellemzés fontos eszköze (13c).

- (13a) Orvos: Véleményem szerint nyelőcső-motilitási zavara lehet, diótörő-nyelőcső vagy nem koordinált nyelőcsőkontrakciók.⁴⁰
- (13b) Gabazo01: Persze hogy lehet! Tavaly egy P88-asból durrogtattam, Umával,de már az első lövésnél akadás volt! Asztán újra próbáltam, megint akadás! Hát mondom akkor mi lesz a gázzal? Be raktam PV-t, mint az álom! Hát mondom ez most,,,? Utána elő vettem egy másik doboz Uma riogatót, na azzal már akadás mentesen kiment a tár! Úgyhogy bármi előferdülhet!⁴¹
- (13c) A csak tuti hogy dilis , de a zenéje hallgatható⁴²

3. A metastilisztikai reflexiók hozadéka és a személyesség dimenziója

Az eddigi elemzések nyelvészeti szempontokon alapultak; a következőkben a nyelvhasználók metastilisztikai reflexióra térünk ki röviden. Mint a bevezetésben már volt szó róla, ezek meghatározó szerepet játszanak a beszélők közti **stílusalakításban** és **egyezkedésben**, ezáltal fontos támpontot adnak a **nyelvhasználók stílussal kapcsolatos műveleteinek** és **szempontjainak** megismeréséhez, és különösen hasznosak a stílussal kapcsolatos egyezkedésük folyamatának feltárásában, még akkor is, ha csak korlátozott bepillantást nyújtanak ezekbe a folyamatokba.

3.1. A formálisság és az érték változói a metastilisztikai utalásokban

A metastilisztikai megjegyzések egy része általánosságban vonatkozik a „hangnemre” (pl.: *Ovis a stílusod*⁴³), más részük szűkebb stílusjelenségeket érint. Gyakoriságuknál fogva kiemelkednek a **tegezéssel/magázással** kapcsolatos megjegyzések: ezek általában a már említett tegeződési elvárást explikálják, és ezzel összefüggésben a **formálisság mértékével** kapcsolatos egyezkedés fontos lépését valósítják meg. Például:

⁴⁰ http://www.gyomoreges.hu/orvos-valaszol/?wm_search_pageno=2

⁴¹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=30&na_step=30&t=9200240&na_order=

⁴² <http://forum.portfolio.hu/topic.php?t=7888&limit=20&order=0>

⁴³ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9003631&go=107887031>

- (14a) torpi: Mit tanacsol? Ha lement az e havi adag hagyjam abba? Torpi.
Mr Spock: Nem. Semmikeppen sem, amig nincs terheségi teszt es
nincs diagnosztizalva a problema. [...] **Ja igen, es legyszives tegezz,
itt az a „szabaly”.** Gabor⁴⁴
- (14b) Vike24: Kedves Mindenki! Végre vettem a bátorságot, hogy én is
írjak nektek! **(Remélem, az idősebbek is megengedik a tegezést :)
és nem haragszanak meg érte.)**
margitmama: Vike24! Szeretettel üdvözöllek a mi nagy családukn-
ban! **Tegezz**
csak nyugodtan nálunk ez a szokás! Érezd magad nagyon jól.
margitmama.⁴⁵

A reflexiók arról is tanúskodnak, hogy a magázás akár bántónak is minősülhet a szövegfeldolgozásban, például:

- (14c) Topikmaci!
Elemi illem lenne, hogy **nem urazol** engem a neten! Már kérdeztelek,
megint kérdelek, megbántottalak? Ha igen, akkor írd meg, mivel, és
megkövetlek. Ha nem, akkor meg **hagyd abba ezt az istentelen hü-
lyeséget**, hogy te mindenkit **magázol (urazol)** a neten. Mi vagy te, ki
vagy te, hogy így ki akarod magad tüntetni?⁴⁶

A tegezés azonban nem jelent feltétlenül közvetlen vagy bizalmas viszonyt, mint az előbbi hozzászólás folytatása is mutatja:

- (14d) Találgatásodra: én 7 évig jártam a Hgybe, 1989-1996-ig. Innen a
7 év tanúsága. Én vagyok az az ember, aki nem a Hgyben tértem
meg, de hgys lettem egy időre, járatos vagyok hgysként és nem
hgysként is, gondolom, elég sokat tapasztaltam ahhoz hitbeli dol-
gokban is, hogy te **nagyobb tisztelettel beszélj velem és rólam.**
CSerfa

Szintén gyakoriak az **érték** tartományára vonatkozó reflexiók: ilyenek különö-
sen az értékmegvonás (pl. gúnyolódás) kapcsán jelennek meg, például:

⁴⁴ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=23124283&t=9041994>

⁴⁵ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=76887622&t=9134899>

⁴⁶ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=40567168&t=9103733>

- (15a) **Gúnyolódj** csak nyugodtan, de a **hangnem** sokat számít. Sztem és nekem. Én már csak ilyen elfuserált vagyok... és nem, mással nincs bajom...⁴⁷

A stílusra, hangnemre vonatkozó reflexiók jelentős része az értékmegvonás kapcsán annak arcfenyegető jellegére is reagál, amelyet a beszédpartner hozzászólása az értékmegvonó stílussal megvalósít; a stílussal kapcsolatos helyreutasítás ilyenkor elsősorban a társas kapcsolat újradefiniálását valósítja meg.

A (15b) diskurzusrészletben pedig arra figyelhetünk meg egy példát, hogy a befogadó nemcsak feldolgozza az értékmegvonás aktusát a stílushasználatban, hanem ezt metanyelvileg tematizálja is (visszautasítva), s így ez az egyezkedési folyamat is követhetővé válik:

- (15b) ChonGe: A „ketten-hárman összegyűlnek” igehelyben a teljes Krisztus jelenvalónak mutatkozik, nem csupán a teste és a vére.

Ez **tök izgi!** Meséld már el, milyen az, amikor Te a **haverokkal összejössz**, és megjelenik közöttetek Krisztus teste és vére IS! Ugyanis a „nem csupán” azt jelenti, hogy az is ott van, és még azon kívül más is... [...]

Nemo: **Gúnyolódva kérdezed:** „Ez tök izgi! Meséld már el, milyen az, amikor Te a haverokkal összejössz, és megjelenik közöttetek Krisztus teste és vére IS! Ugyanis a „nem csupán” azt jelenti, hogy az is ott van, és még azon kívül más is...” - De **nem ért célt ez a gyors odapörkölése**, mert Jézusnak a mennybemenetel után többféle létmódja van.[...]

ChonGe: Kedves Némó! [...] Elnézést, hogy úgy érezted, nem fair módon vitázok, **ezt tényleg nem éreztem úgy és nem is volt céлом így vitázni**, de nyilván itt nemcsak az számít, hogy én mit érzek, hanem, hogy Benned ez hogy csapódik le.⁴⁸

A reflexiók és az egyezkedés kapcsán érdemes kitérni azokra az esetekre is, amelyekben a nyelvhasználók magukkal a moderátorokkal egyezkednek a stílusról: így például a (16a) a vulgáritás funkcióját magyarázza:

- (16a) OGGI: Kedves Wágner Úr!

Tisztelettel kérdezném, miért nem lép a moderátorai tükére? Sokadszor irytják ki a Nagyon vigyázzál köcsög! című topikot ill. annak

⁴⁷ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=61171&na_step=200&t=9063241&na_order=

⁴⁸ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=1550&na_step=500&t=9000663&na_order=

klónjait. Kérjük a topik visszaállítását. **Nyelvezete és gondolatvilága talán kissé gyalultatlan, de nekünk nagy örömet szerez, mást meg nem bántunk vele.**⁴⁹

A következő példában pedig egy felhasználó egy másik durva stílusát sérelmezi a moderátornál:

(16b) Pistike: Ez a wizes nevű egyénnel nem lehetne valamit kezdeni? Nem nagyon vagyok hozzászokva, hogy **így beszéljenek velem.** Többek között ezért nem járok a polidilibe.⁵⁰

Ezek a reflexiók korábban már említett stílusdimenziókhöz kapcsolódtak, számos metastilisztikai megjegyzés vonatkozik azonban egy olyan stílusjelenségre, amelyet eddig nem vizsgáltunk: ez a személyesség aspektusa.

3.2. A személyesség/személyeskedés aspektusa a stílus működésében

A bevezetőben már volt szó a **személyesség** aspektusának általános jelentőségéről a nyelvben és a stílusban. Az, hogy egy diskurzusban mekkora a résztvevők bevonódása, mekkora mértékben dolgozódik ki jelenlétük vagy a velük kapcsolatos – elsősorban szubjektív – tartalmak a szövegben, legjobban a **szubjektivizáció/objektivizáció** vagy a **személyesség** fogalmaival jellemezhető. A vizsgált fórum- és kommentszövegekben a személyesség aspektusa nagy jelentőséggel bír: egyrészt a szövegek jelentős különbséget mutathatnak a személyesség mértéke tekintetében, másrészt az erősebben személyes jellegű diskurzusrészletek gyakran válnak metastilisztikai reflexiók és egyezkedés tárgyává, bár szinte mindig olyan esetekben, amikor a személyesség fokozódása valamilyen interakciós konfliktushoz kapcsolódik. Alábbiakban néhány példa ezt részletesebben is mutatja, előtte azonban tekintsük át a személyesség tartományában lehetséges legfontosabb variációkat.

A következő diskurzusrészletben a személyesség magas foka figyelhető meg:

⁴⁹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=50007&na_step=30&t=9111540&na_order=

⁵⁰ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=50007&na_step=30&t=9111540&na_order=

- (17a) Biobogar: Sziaa :-)
 Jááj ez a Macskafogóóóból a dögös nóta. :-)
 Minden a legnagyobb rendben :-) A munkábaállítás, ovi és egyetem-
 kezdéssel karöltve felér egy idegösszeomlással, de már rátaláltam
 a ritmusa, látod netezem, is... :-)
 (Csak Bubu kedvéért: az ovit a gyerekek kezdték az egyetemet én. :-))
 Te hogy vagy?
 Hogy megy a tőzsde?

Hasonlóan magas fokú személyesség jellemzi a választ is:

- (17b) Bodza: [link](#) ..itt a másik változat :)
 Egyetemkezdés???. ezt nem is tudtam..
 ovit megszokta mindenki?...nincs sírás?
 Jól vagyok köszönöm :))
 Tőzsde is jól van.. és van mikor együtt is jól vagyunk :))
 Máskor ne tűnj el ilyen sok időre.. Egy-egy kávészünet csak akad:))
 Felelős vagy már a topik zenei neveléséért:))⁵¹

A személyesség e szövegekben egyaránt kidolgozódik a nézőpontoszerkezetben, a mondatfajtákban (kérdő mondatok használata) és beszédaktusokban (köszönés), az érzelmekre utaló emotikonok és írásjelek használatában, valamint közvetlenül tematikailag is. A hozzászólók információkat közölnek önmagukról, beleértve mentális és érzelmi állapotaikat is, és érdeklődést mutatnak diskurzuspárnereik felé is, kérdéseket tesznek fel, illetve visszautalnak annak hozzászólására. Szintén nagyfokú személyesség figyelhető meg a következő, valamivel formálisabb diskurzusrészletben:

- (18) Vike24: Kedves Mindenki! Végre **vettem a bátorságot**, hogy én is írjak nektek! (Remélem, az idősebbek is megengedik a tegezést :) és **nem hagszanak meg** érte.)
 margitmama: Vike24! **Szeretettel üdvözöllek** a mi nagy családjunkban!
 Tegezz csak nyugodtan nálunk ez a szokás! **Érezd magad nagyon jól.**
 margitmama. ⁵²

Itt a személyesség a referenciális központ megjelenése mellett elsősorban a belső – mentális és érzelmi – állapotok feltárásban jelenik meg, mind az expli-

⁵¹ <http://forum.portfolio.hu/topic.php?t=7888&limit=20&order=0&from=13920>

⁵² <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=76887622&t=9134899>

citté tett tartalmak, mind az írásjel- és emotikonhasználat által. Az interakció érzelmekkel kapcsolatos síkjának kidolgozása a válaszban is folytatódik. Az érzelmek kifejezés kapcsán megjegyezhető, hogy, bár az emocionalitás (stilisztikai szempontból szintén jelentős) stílusstartománya nem azonos a személyességgel, e két jelenségkör igen szoros összefüggést mutat (vö. Stein 1995).

Más topikszöveg-részletekben a személyesség kontinuumának másik végpontját figyelhetjük meg: a hozzászólás független az aktuális beszélő tér- és időviszonyaitól, a beszélő (konceptualizáló) személye, avagy a kontextushoz vagy a propozicionális tartalomhoz való viszonya a szövegbeli jelenetben nem jelölődik, nézőpontviszonyok terén a semleges kiindulópont érvényesül. Például:

- (19) Egyszerű, fölfelé támasztani, szél ellen egy láncot is kell alkalmazni. Ha már az is elszakad, a ház teteje sincs már a helyén.⁵³

A szubjektivizáció teljes hiánya azonban igen ritka: a szöveglétrehozó vagy a címzett legtöbbször megjelenik valamilyen, minimálisan kifejtett vagy kifejtettebb módon a konstruálásban. A következő két példában ez minimális, csak az írásjel-használat, illetve a diskurzusjelölő jelzi a szubjektivizációt:

- (20a) Miért kell egy kerti medencét ,ha csak nyáron használják vagyokért befedni?????⁵⁴
 (20b) Meg **ugye** ez a mobil medence fórum. ;-)⁵⁵

Ennél jóval gyakoribb a beszélő vagy a címzett közvetlen megjelenése a szövegbeli jelenetben, többnyire alanyként. Például:

- (21a) Szia,
 én is tettem fel elég sok képet, leírást.
 Nekem remekül működik, most lesz már a 3. szezon.⁵⁶

⁵³ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=150&na_step=30&t=9097176&na_order=

⁵⁴ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=150&na_step=30&t=9097176&na_order=

⁵⁵ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=90&na_step=30&t=9097176&na_order=

⁵⁶ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=60&na_step=30&t=9097176&na_order=

- (21b) Ha fel állítod, nem süllyeszted, akkor annyiért már egy 4,6*1,2 szépen belefér. Minél vastagabb fóliával vedd, lehetőleg jó minőségű homokszűrővel. A felállítás videóit a honlapon megtalálod.⁵⁷

Emellett gyakori a „tudatosság szubjektumának”, vagyis a közölt információért felelős személynek a jelölése is (l. Tátrai 2005). Például:

- (22) A napernyőtalp az jó ötlet, de nem kell venni szárítót. Egy lakatos fillérekért összehegeszt olyan és AKKORA keretet, amilyen kell. Ami ráadásul tovább is tart.

Szerintem.⁵⁸

Az utóbbi két példában és hasonló esetekben a stílus a személyesség tartományában **semlegesnek** tekinthető: bár történik szubjektívizáció, vagyis a résztvevő(k) személye valamilyen módon megjelenik a megkonstruált jelenetekben, de a háttérben marad, nem kerül a figyelem előterébe. A stílus a személyesség tekintetben akkor lép működésbe, ha a szubjektívizáció mértéke hangsúlyozottan alacsony (pl. „*kéretik betartani a többi adószabályt*”⁵⁹), vagy éppen fokozódik, vagyis a nyelvhasználó vagy a címzett személye, érzése vagy véleményei, avagy a kettejük interperszonális viszonya jobban előtérbe kerül, és valamilyen módon, akár a beszédaktusok használata által (pl. köszönés, elköszönés, bocsánatkérés stb.), akár a tárgyalt témákhoz való viszonyuk terén, akár metanyelvi reflexiók formájában erőteljesebben kidolgozódik (l. a (17), (18) példában).

A személyesség fokozódása kapcsán fontos jelenségcsoportot alkotnak azok az esetek, amelyekben a résztvevők ezt **negatívan** értékelik és visszautasítják. Ez leggyakrabban a címzettel kapcsolatos személyesség növekedése esetében történik, és jellemzően verbális konfliktusok kapcsán jelenik meg a metapragmatikai reflexiókban (legtöbbször mint „személyeskedés”). Ilyenkor a hozzászóló a diskurzus témájának s így a diskurzusbeli figyelemnek egy külső tárgyról a beszédpartnerre (vagyis órá) való áttérőldését sérelmezi, általában negatív szociális tartalmakkal való összekapcsolódás miatt. Például:

- (23) Sandhurst: Te szőke vagy?

Doblasz: Légy szíves **ne személyeskedj**. Inkább ne is írj semmit, kösz.⁶⁰

⁵⁷ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9097176&go=109966900>

⁵⁸ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=120&na_step=30&t=9097176&na_order=

⁵⁹ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9018306&go=91383317>

⁶⁰ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=9834&na_step=30&t=9063241&na_

A diskurzusbeli figyelemnek a beszédpartnerre való átterelése, nemegyszer egy arctámadó aktussal összekapcsolva, gyakran jelenik meg vitákban is, érvelés helyett. Számos metanyelvi reflexiót találni, amelyben a beszédpartnerek ezt tematizálják. Például:

(24a) Megjegyzem **érved nincs, csak személyeskedsz.**⁶¹

Vagy:

(24b) Fehér Mamba: Pontosan olyanok, amiket te leírtál, meg szoktak történni fordítva. De olyanra tőled sem emlékszem, aminek te letél volna a főszereplője
Mostlemegyanapésújra...: **Ne személyeskedj.** Én hoztam rengeteg olyan példát amit személyesen láttam. Te egyet sem tudsz hozni hanem a férfiak erőszakát akarod a nőkre fogni.⁶²

Ugyanakkor a címzett ezt az értelmezést vissza is utasíthatja, mint az előző diskurzus folytatásában:

(24c) Fehér Mamba: Én nem akarom a férfiak erőszakát a nőkre fogni
Azt álítom, hogy férfiak is bántanak nőket, meg nők is férfiakat.
Ezt állítom, és nem mást.⁶³

A metanyelvi egyezkedésben arra is találunk példát, hogy az egyik résztvevő elfogadja ugyan a személyesség aspektusának tematizálását, de visszautasítja ennek a negatív funkcióban való értelmezését:

(25) Wizard: Mivelhomlokpuszi,ésvállveregetésnemvárhatóőlem,ésénsem igénylem, ezt a részét itt tényleg lezárom, mert hátha van valakinek életszerűbb, **kevésbé személyes** mondandója.
namiez: Sajnos le kell lohasszam nagyravágyó terveid, hogy itt befejezhető lenne a vita. Ugyanis **amíg Zuglóról beszélünk igenis személyeskedően beszélünk róla!** Nem mindig a te személyedről persze, hanem

order=

⁶¹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=61571&na_step=200&t=9063241&na_order=

⁶² http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=5740&na_step=30&t=9165170&na_order=

⁶³ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=5740&na_step=30&t=9165170&na_order=

apolgármester, a vagyongazdálkodó és eszközkezelő személyeiről, a képviselőtestület személyeiről, stb... A politika általában személyekről szól, ha nem vetted volna eddig észre!

És a nem politika is! Beszélhetünk régi zuglói épületekről (én pl. nagyon szívesen) de azonnal szóba kerülnek tervezőik, építetőik, lakóik, stb... azaz megint csak személyek, akik vagy jót vagy rosszat tettek, **Így ha dicsérjük, szídjuk őket, vagy tevékenységüket, azonnal személyeskedünk.**

Na kellemes vasárnap délutáni elmélkedést ezeken!⁶⁴

Végül arra is találni példát, hogy a metastilisztikai egyezkedés során, adott esetben a személyeskedésre vonatkozóan, a résztvevőknek sikerül közös álláspontot kialakítaniuk, s ezáltal interakcionális konfliktusuk is megoldódik:

(26) Piros Góz: Nem válaszoltál semmire, amiről én írtam.

Érvek híján továbbra is csak **durván személyeskedni** tudsz. Én pedig általában közszereplőkről mondom véleményyt.

namiez: Azt írod nem válaszoltam semmire és érvek híján csak durván személyeskedek! Na akkor idemásolom leveled, nehogy elfelejtsd mit is írtál!

„Jaj, de sokan, és milyen jól megélnék ebből a rettenetesen túllihegett akadálymentesítés-bizniszből is...Tudod, mi hiányzik bántóan ennek a madagittegyletnek a honlapjáról is? Ami a zuglo.hu-ról is: az üvegseb menüpont. Meg hát a „főcivil” itt is kicsoda? Egy szánalomraméltó baloldali feminista. Van az ilyen nócikre egy szép magyar szó is, csak nem akarom ide beírni.”

Mire is kellett volna válaszolnom? Egyetlen kérdést sem tettél fel! Te nem szoktál kérdéseket feltenni! Te magabiztosan, meggyőződve arról hogy te, csakis te mindent mindenkinél jobban tudsz, általában határozottan **„kijelentesz”, időnként utasítasz!**

[...] Azt írod érvek híján...

Milyen érveket is keresel tehát egy olyan párbeszédben, ahol nem igazi vita folyik, hanem az **egyik fél pocskondiázik**, a másik meg ezt sérelmezi? [...]

Azt javaslom fogd vissza magadat kicsit! Gondold át szavaidat, mielőtt olyan nagy mellénnyel te akarnád meghatározni a világot! [...]

Én mindenesetre **több tiszteletet** követelek tőled mások iránt!

Piros Góz: **Átgondoltam, amiket írtál, és belátom, valóban elvettem a**

⁶⁴ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=310&na_step=30&t=9046017&na_order=

sulykot. [...] Mea culpa.

namiez: Szia Piros Góz!

Örülök, hogy így alakult. Én is írtam még egy - nem feltétlenül szerelmes szavakkal tűzdelt - hozzászólást, szintén ez ügyben.

A sors valamit tudhatott, mert mikor el akartam küldeni, „időtúllépés miatt” (?) lenyomott a böngészőm! **Így most mindketten további indulatok nélkül írhatunk!** [...] ⁶⁵

Ez a diskurzusrészlet egyben arra is rámutat, hogy általában nem maga a személyesség növekedése jelent problémát, hanem az, hogyha ez valamilyen negatív társas jelentéssel vagy aktussal párosul: az egyezkedést lezáró hozzászólásban ugyanis szintén fokozott személyességet figyelhetünk meg, ez azonban itt már pozitív társas jelentéssel kapcsolódik össze.

A személyesség számos más kérdésére nincs mód kitérni. Érdekes azonban röviden foglalkozni a személyesség és az egyes fórumok szövegtipológiai sajátosságainak kapcsolatával, illetve ennek kapcsán a fórumokban megfigyelhető „protostílusok” kérdésével.

4. Szöveg(al)típusok és protostílusok a fórumokban

A személyesség, illetve más stílusdimenziók különbségeinek elemzésekor feltűnik bizonyos jellegzetes megoszlás az egyes topik típusok között. Ez szorosan kapcsolódik az adott topikok jellegéhez, vagyis résztvevői szerkezetéhez és céljához. Alapvető különbség van a topikok között a tekintetben, hogy elsősorban egy-egy konkrét **információ** megszerzésére vagy megosztására szerveződnek-e (információközpontú), vagy pedig elsődlegesen hasonló témák vagy egymás iránt érdeklődő **résztvevők verbális együttléte** és **szubjektív** tartalmaik **feltárása** a céljuk, tematikailag lazán orientált vagy egészen kötetlen, kapcsolatközpontú csevegés formájában (a nyelvi funkciókról vö. Habermas 1979: 248, Brown–Yule 1983: 3). A két fő funkció természetesen nem különül el élesen egymástól, és számos variációjuk figyelhető meg (pl. tematikus beszélgetőközösségek szűkebb témák körül), de egyik vagy másik jelleg többnyire dominál, ami szövegtipológiai és stílusbeli jellegzetességeket eredményez: így az internetes kommunikáción s ezen belül a fórumozás szövegtípusán belül jellemző szövegaltípusokat különíthetünk el, és ezekkel összefüggésben bizonyos alapvető stílusminták vagy **protostílusok** (Tolcsvai Nagy

⁶⁵ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=0&na_step=30&t=9046017&na_order=

2005: 91) is megfigyelhetők. Ezek közül három különösen jellemzőt mutatunk röviden be.

Az elsősorban információorientált és az elsősorban interperszonális vagy kapcsolatorientált topikok közti **szövegtipológiai különbségek** között a legfontosabb a tematikai behatároltság: a konkrét információ megosztására szerveződő topikok tematikai határai szűkek, míg a kapcsolat-központú diskurzusok nem (pl. „Csak csajok”) vagy csak lazán kapcsolódnak egy adott témához (pl. „Zuglóiak ide!”). Ez a jelleg ugyanakkor idővel meg is változhat, szoros összefüggésben a résztvevők között kialakuló ismerettséggel, közelséggel. Lényeges különbség mutatkozik továbbá a terjedelem és az interakciós szerkezet terén: az előbbieken többnyire rövidebb és információtelített hozzászólások vannak, és a résztvevők gyakrabban cserélődnek, míg a másodikban hosszabb hozzászólások, illetve egészen röviddek (háttéracsatorna-jelzéseként vagy minimális válaszként) is megjelennek, a résztvevői kör nagy része állandó. Utóbbiban, az ismerősök közötti beszélgetésekhez hasonlóan, többnyire igen alacsony a kifejtettség mértéke és jelentős a kontextus és az előzmények ismerete. A két típusú topikban eltérőek az új hozzászólók bekapcsolódását kísérő eljárások is: a kapcsolatorientált topikokban az új résztvevők általában köszönnek és bemutatkoznak, a korábbi résztvevők pedig üdvözlik őket, míg az információorientált topikokban többnyire minden bevezetés nélkül, vagy esetleg rövid köszönés után megteszik hozzászólásaikat az új résztvevők.

A két szövegtípus kapcsán bizonyos alapvető stílustípusokat vagy **„protostílusokat”** is megfigyelhetünk, amelyekben egyes stílusértékeknek korábban már említett együtt-előfordulásai jellemzők, és amelyek különbségeiben meghatározó szerepet kap a személyesség dimenziója, a szubjektivitás különböző fokú és formájú megjelenése. Az egyik protostílus a kapcsolatdominanciájú diskurzusokra jellemző: ezekben igen nagy az **informálisság** mértéke, ami a **bizalmasság** jelenségeivel is gyakran összekapcsolódik. Gyakori az erőteljes bennfoglalás, a rövidítések, az emotikonok használata, s nem ritka az **érték-megvonás** (elsősorban az oldottság vagy a humor jeleként), valamint **vulgaritás** megjelenése, illetve bizonyos csoportnyelvi jellemzők (szleng, diáknyelv) használata sem. Erre a stílustípusra példa:

- (27) Maczy: Kösziköszki, és boldogot a druszámnak is :)
Én megsütöttem tegnap a tortámat :) itt voltam, és tök klassz volt, és biztos baromi finom lesz, de kibírom estig, mert akkor jön ember a vacsival :)

Kissulak: ez nagyon jól néz ki! :-)

kész vagyok a lekvárral, meg egyébként is..... szerintem legközelebb majd a szilvalekvárt főzöm csak :-)⁶⁶

Az információközpontú topikokban szintén **informális stílus** a jellemző, ezekben azonban lényegesen nagyobb a felek közti **udvariasság** szerepe. A vulgaritás ritka, ellenben lényeges szerep jut különféle szakmai regiszterek használatának.

Még nagyobb eltérések vannak a **személyesség** aspektusában: a kapcsolat-orientált topikokban a hozzászólók közti személyesség jóval nagyobb fokú, mint az információorientáltakban. A résztvevők számos információt közölnek önmagukról, mentális és érzelmi állapotaikról is, és érdeklődést mutatnak diskurzuspartnereik felé is ilyen tekintetben, kérdéseket tesznek fel, visszautalnak annak hozzászólásaira. Mindez alátámasztja a szubjektivitás és a nyelv interperszonális síkja közti kapcsolat szorosságát (vö. Vis–Sanders–Sporen 2010).

Az információ-központú szövegekben a propozicionális információ és többnyire a világ külső részlete áll a figyelem középpontjában. Itt is érvényesül bizony fokú személyesség, de inkább csak a résztvevők közti viszonyok (udvariasság, barátságosság) alakításának részeként, és a résztvevők személye többnyire csak semleges mértékben dolgozódik ki: alanyként jelenik meg, vagy ha a hozzászóló a véleményét, érzéseit tárja fel, azt a megosztani kívánt tényszerű információk kapcsán teszi. Ilyen funkcióban, vagyis a közölt információkhoz kapcsolódva, gyakori a tudatosság szubjektumának megjelölése is (*szerintem, állítólag*).

Az információ-központú topik szöveg- és stílustípusára példa:

(28) Axióma: Hova megy az esovíz a két tető között? Esztetikai okokból van így kitalálva, és nem egyben kifejele lejtőnek? [Lai-kus vagyok, csak ez így nekem fura.]

Ranger Joe: A házon van csatorna, csak nem rajzoltam be. Oda folyrna össze a víz, majd hátul el, ahogy eddig is a házról. Lehet mondani, hogy esztetikai okból. Egyrészt a házon ugyanígy áll a nyeregtető, másrészt a nagy nyeregtető mellett az egyben hátra lejtős olyan melléképületes és ugye az elejét fel kellene emelni, hogy jó legyen a belmagasság a közepén pl. egy pingpong asztalhoz.⁶⁷

⁶⁶ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9157953&la=111373955>

⁶⁷ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9069436&la=111400497>

A fórumokban és kommentekben jellemző ezek mellett egy harmadik szövegtípus is: ezeket leginkább **véleménymegosztó vagy vitatopikok**nak nevezhetjük. Miközben tematikailag ezek is egy körülhatároltabb témához kapcsolódnak, nem konkrét információk cseréje a cél, hanem az egyéni vélemények megosztása és megismerése. Jellemzően ilyenek a politikai vagy ideológiai témájú topikok (pl. „Medgyessy Orbánnál is veszélyesebb” vagy „A római katolikus egyház tévtanításai”), és ebbe a kategóriába tartoznak az egyes sajtóhírekhez létrejövő kommentek is. E szövegtípus hozzászólói többnyire ismeretlenek egymás számára, a diskurzus középpontjában egy adott külső (résztevőktől független) téma áll, ennek ellenére ezekben a szövegekben az objektívizáló stílus mellett gyakran igen magas fokú személyesség és emocionalitás is megjelenik. A résztvevők egymás véleményével kapcsolatban nemcsak érveiket és egyetértésüket vagy egyet nem értésüket fejezik ki, hanem sokszor érzelmeiket is, valamint a beszédpartner személyét is gyakran minősítik, így a téma megtárgyalása mellett az interakció társas aspektusa is előtérbe kerül, sőt nemegyszer verbális agressziótól kísért interperszonális játszmák formájában dominánssá is válik. E játszmák részévé válik gyakran a stílus, valamint az arra vonatkozó meta-nyelvi utalások, például a helyreutasítás is:

- (29) Kérj elnézést azért a sok **ocsmányságért**, amit csak ide beírtál (idézete-
ket lásd lejjebb!), aztán akkor **jogosan** várhatod el, hogy amíg **te tisztességesen beszélsz**, addig a neked válaszoló is **ilyen hangnemben** szóljon hozzád! Addig viszont nem!⁶⁸

Ezeknek a fórumaltípusokhoz kapcsolódó protostílusoknak a meglétét és az ezzel kapcsolatos kategorizációt a beszélők olyan metastilisztikai megjegyzései is alátámasztják, amelyekben egy résztvevőt hozzászólásának stílusa miatt egy másik topikba utasítanak, például:

- (30a) Sánta Kutya (SK): Ezt viszont nem kellene. Menj **a Polidilibé vagy a kocsmába, itt nem szokás** [ti. így beszélni]⁶⁹
- (30b) Murder Incorporated: Hazugozhatod, sikkasztózhatsz, de **alpári kifejezéseket nem használhatsz**. Ha ennek megértése nem megy, akkor **menj át a polidilire vagy a HUSZba, ott seggezhetsz** kedvedre. Most arról nem beszélve, hogy a nevek kifacsarása is jellemzően polidilis műfaj.⁷⁰

⁶⁸ <http://forum.index.hu/Article/viewArticle?a=96474895&t=9067148>

⁶⁹ <http://torzsasztal.hu/Article/showArticle?go=91485001&t=9006401>

⁷⁰ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9111596&go=106798391&p=1>

(30c) Seraph: alfreedoo

Megpróbálom tagoltan, lassan érthetően, és utoljára:

Az egy dolog, hogy Te vitatkozni akarsz az IKE topikban. Az a topik azonban **nem arra lett kitalálva**. Ha zavar, ami benne van ne olvasd. (...) Van egy topik az IKE offolónak, **menj abba, ha vitázni óhajtasz**. Vagy bármely más topikba, amelyik a témába vág.⁷¹

Mindezek a megfigyelések alátámasztják azt, hogy a különféle stílusértékek együtt-előfordulásai valóban létrehozhatnak bizonyos protostílus-kategóriákat, amelyeknek feldolgozása, illetve ismerete lényeges a fórumokon folyó kommunikáció szerveződésében; s egyben arra is rámutatnak, hogy e kategorizáció során a kategóriákat, vagyis a protostílusokat maguk a nyelvhasználók is alakítják stilisztikai egyezkedésük során.

5. Összefoglalás

Az internetes fórumszövegekben jelentős stilisztikai variabilitás figyelhető meg, amely a választott funkcionális kognitív keret szempontrendszerével jól elemezhető volt, ezzel együtt igényelte szövegtipológiai és szociolingvisztikai szempontok hangsúlyos bevonását is. A stílus szociokulturális dimenziói közül elsősorban a magatartás, a helyzet és az érték dimenziója kapott fontos szerepet, de lényegesnek bizonyult az idő és a különféle nyelvváltozatok dimenziója is. Ezek mellett megfigyelhető volt még egy aspektusnak, a személyesség dimenziójának a jelentősége. A szövegek a személyesség mértékében is jelentős változatosságot mutattak, mely változatok nemcsak figyelmi, hanem stilisztikai alternatívaként is funkcionáltak. Láttuk, hogy mind a személyesség mértékét, mind egyéb stílusváltozókat nemcsak a hozzászólók egyéni céljai, hanem egy-egy adott topik szövegtipológiai jellege is befolyásolta, céljainak, a benne szereplők ismerettségének, a topik tematikai behatároltságának függvényében, s mindezek hatására bizonyos protostílusok alakultak ki. Végül mind a magatartás, a helyzet és érték, mind a személyesség tartományának alakulásában megfigyelhető volt a diskurzusbeli egyezkedés, közös alakítás jelensége, és ennek kapcsán a metastilisztikai reflexiók jelentőségét is számos példa illusztrálta. A tanulmány bizonyos jelenségeket csak vázlatosan tudott érinteni, ezzel együtt azonban olyan területek felé is továbbmutat – például a személyesség stilisztikai szerepével, a személyesség, informáltság és emocionalitás kapcsolatával, a protostílusokkal, az udvariasság stilisztikai vizsgálatával vagy az in-

⁷¹ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9032338&go=34142912>

ternetes nyelvhasználat normáival kapcsolatban –, amelyek részletes vizsgálata itt nem volt mód, de érdekesebb lennének alaposabb kidolgozásra.

Irodalom:

- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Chafe, Wallace 1982. Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature. In: Deborah Tannen (ed.): *Spoken and written language: Exploring orality and literacy*. Norwood: Ablex. 35–53.
- Coates, Jennifer 2004. *Women, men, and language: a sociolinguistic account of gender differences in language*. Harlow: Pearson.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Domonkosi Ágnes 1999. Tegeződő világháló? Nyelvi udvariasság az interneten. *Magyar Tudomány* http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_14.html
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólitások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Eckert, Penelope 2010. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation. <http://www.stanford.edu/~eckert/PDF/ThreeWavesofVariation.pdf>
- Eőry Vilma 1986. Szövegtipológia – stílustipológia. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilsztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 130–151.
- Giles, Howard – Coupland, Justine – Coupland, Nikolas 1991. *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, John 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen 1979. Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 228–259.
- Hambridge, Sally 1995. Netiquette Guidelines. <http://tools.ietf.org/html/rfc1855>
- Hámori Ágnes 2007. A társalgási műfajokról. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 157–181.

- Herring, S. 2001. Computer-mediated discourse. In: Schiffrin, Deborah – Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. (eds.): *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell. 612–634.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University Press.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin: Mouton de Gruyter. 17–41.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- Négyesi Károly 1998. A netikett a Magyar Elektronikus Könyvtárban.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/rfc1855h.hun>
- Sandig, Barbara. 1972. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In: Gülich, Elisabeth – Wolfgang Raible (Hg.): *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Wiesbaden: Athenäum. 113–124.
- Sandig, Barbara. 1986. Stilistische Mustermischungen in der Gebrauchssprache. *Zeitschrift für Germanistik* 10/2/89: 133–155.
- Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.) 1995. *Subjectivity and subjectivisation: Linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stein, Dieter 1995. Subjective meanings and the history of inversions in English. In: Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectivisation: Linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 129–150.
- Szathmári István 1994. *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tabakowska, Elzbieta – Choinski, Michal – Wiraszka, Lukasz 2010. *Cognitive linguistics in action. From theory to application and back*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Talmy, Leonard 2007. Attention phenomena. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 264–293.
- Tannen, Deborah 1984. *Conversational style: Analyzing talk among friends*. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah 2007. *Taking voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 207–229.

- Tátrai Szilárd 2006. „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?” – Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 617–621.
- Thurlow, Crispin – Lengel, Laura – Tomic, Alice 2004. Computer mediated communication. *Social interaction and the internet*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Thurlow, Crispin – Brown, Alex 2003. Generation Txt? The sociolinguistics of young people’s text messaging. Discourse Analysis Online.
<http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2002/003/thurlow2002003-paper.html#backnote1>
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. A nézőpont szerepe a mondatban.
<https://www.mta.hu/fileadmin/nytud/drea2k6/Tolcsvaidea.doc>
- Traugott, Elizabeth Cross 1995. Subjectification in grammaticalisation. In: Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectivisation: Linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 31–55.
- Verscheuren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Verschuieren, Jef 2004. Notes on the role of metapragmatic awareness in language use. In: Jaworski, Adam – Coupland, Nicolas – Galasinski, Dariusz (eds.): *Metalanguage: Social and ideological perspectives*. Berlin: Walter de Gruyter. 53–75.
- Vis, Kirsten – Sanders, José – Spooren, Wilbert 2010. Using RST to analyze subjectivity in text and talk. In: Tabakowska et al. (eds.): *Cognitive linguistics in action. From theory to application and back*. Berlin: Mouton de Gruyter. 291–317.
- Vis, Kirsten–Sanders, José–Spooren, Wilbert 2011. Changes in subjectivity and stance. A diachronic corpus linguistic study of Dutch news texts.
<http://www2.let.vu.nl/oz/cltl/t2pp/docs/ws2010/papers/P6-Vis.pdf>
- Walther, Joseph B. 1996. Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research* 23(1): 3–43.

Sólyom Réka

Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése

a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális
rétegzettségének vonatkozásában¹

A dolgozat a neologizmusnak nevezett jelenségek több szempontú elemzésére vállalkozik. A jelenségek elemzéséhez megadja a neologizmusnak a korábbi szakirodalomban található definícióit, egyszersmind rámutat ezeknek a definícióknak a heterogenitására, problematikusságára is, majd közöl egy olyan fogalomértelmezést, melynek keretében a jelen vizsgálódás során a tárgyalt jelenségeket neologizmusnak tekinti.

A dolgozatban a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs elmélet keretében elemezhető három neologizmustípus (egy igekötős ige, egy összetett szó és egy hapaxnak tekinthető szójáték) szemantikai elemzésére kerül sor; a dolgozat internetes fórumszövegekben bemutatja e szavak használatát, környezetét is. Az elemzések koherens részét alkotja a stílus szociokulturális rétegzettségével kapcsolatos vizsgálódás az elemzett fórumszövegrészekben megjelölt neologizmusokkal kapcsolatban. A dolgozat a közlő–befogadó viszonyában mutatja be e dimenziók jellemzőit a szövegekben, elsősorban az elemzett szavak kiváltotta jellemzőkre koncentrálva.

Kulcsszavak: fogalmi integráció, fórumszöveg, neologizmus, szemantikai szerkezet, szociokulturális tényezők

¹ Nagyon köszönöm lektoraimnak, Benczes Rékának és Simon Gábornak a dolgozat véglegesítéséhez nyújtott tanácsait, megjegyzéseit.

1. Bevezetés

A dolgozat neologizmusok azon típusának elemzésére vállalkozik funkcionális kognitív keretben, melyek szemantikai szerkezetének felépítése magyarázható a fogalmi integráció (blending) elméletének segítségével. A kiválasztott példákat a dolgozat fórumszövegek részleteiben mutatja be. Az e szövegekben megjelenő neologizmusok használatának értelmezésében bizonyos pragmatikai és a beszédhelyzethez fűződő jellemzők vizsgálata támogathatja az elemzett jelenségek szemantikai szerkezetének, valamint a stílus szociokulturális rétegzettségének feltárását is (a szociokulturális tényezők megalapozásához l. Tolcsvai Nagy ebben a kötetben). A vizsgálat alapjául szolgáló korpuszt alkotó szövegek internetes fórumok anyagai, keletkezési idejüket tekintve tíz évnél nem régebbiek, kiválasztásuk pedig a Google keresőprogram segítségével történt 2010 júliusa és 2011 márciusa között.

A dolgozat felépítése a fentiek értelmében a következőképpen alakul: indokolja a korpusz kiválasztását (2.), megadja a neologizmus fogalmának a dolgozatban használt értelmezését (3.), vázolja az elemzések alapját képező fogalmi integráció (blending) elméletét (4.), majd a blendingelmélet keretében bemutatja a neologizmusoknak három különböző típusa esetében a szemantikai elemzés egy-egy lehetséges módját (5–7.). A közlő–befogadó viszonyából és a szituációs kontextusból fakadó szociokulturális jellemzőket a vizsgált szövegek esetében a szemantikai elemzésekhez kapcsolódva mutatja be a dolgozat. A három elemzendő példa közül az első egy – kompozitumszerkezetként (Tolcsvai Nagy 2010: 74–77) értelmezett – *be* igekötős ige (*betámad*), a második egy összetett szó (*dédízitter*), a harmadik pedig egy hapax legomenon, egy szójáték (*megquadul*) elemzése.

2. Miért éppen a fórumszövegek?

Fórumszövegek nap mint nap keletkeznek, továbbíródnak az interneten; a bennük megjelenő hozzászólások sok tekintetben hasonlítanak a spontán élőbeszédre: a szöveg írója kötetlenül – igen gyakran az udvariasság, sőt a relevancia maximájának figyelmen kívül hagyásával – szólhat hozzá a témához (Hámori ebben a kötetben). Mindezek következtében sok lehetőség van e szövegekben az új alakulatok, a nyelvi lelemények, a hapaxok, a „trendi neologizmusok” (Lehrer 2003) használatára, egyszóval az újszerű, „neologikus” nyelvhasználatra (újszerű stílusminőségek megjelenésére egy másik internetes műfajban, az énblogban l. Domonkosi ebben a kötetben). E tulajdonságokból fakadóan a fórumszövegek részletei hasznos korpusznak bizonyulhatnak a neologizmu-

sok szemantikai szerkezetének bemutatásában. A vizsgált szövegekben a műfaj tulajdonságaiból fakadóan érvényesülnek a párbeszédes forma jellemzői, a beszélő–hallgató interakciójában megnyilvánuló jellegzetességek (viszony, relevancia, hatásszándék, meglévő vagy feltételezhető jóváhagyó struktúra).

Másfelől e szövegrészletek lehetőséget adnak a stílus szociokulturális dimenzióinak (Tolcsvai Nagy 1996: 134–175, 2005a: 85–105) vizsgálatára is (ebben nem különböznek a neológ jelenségeket nem tartalmazó más szövegektől). Maguk a fórumszövegek, valamint az egy-egy bejegyzéshez kapcsolódó reagálások, az úgynevezett kommentek igen változatosak lehetnek mind a résztvevők kommunikációs szándékai, mind pedig a befogadói elvárások mentén. E szövegek olyan párbeszédnek eredményeképpen keletkeznek, melyek több szereplő között zajlanak, és valamilyen meghatározott témához kapcsolódnak a megjelenő megnyilatkozások, így jellegükben, működésükben közel állnak az hétköznapi, beszélt nyelvi társalgásokhoz (l. Hámori ebben a kötetben).

A dolgozatban elemzett neologizmusok szemantikai szerkezetének bemutatásakor két szó, a *betámad* és a *dédiszitter* esetében közlöm azoknak a vonatkozó kérdőíves felméréseknek az eredményeit is, melyeket az elemzett szavakkal kapcsolódóan végeztem. A kapott eredményekkel kapcsolatban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az adatközlők válaszaiból kirajzolódó értelmezési folyamatok, stratégiák nem fedik, nem fedhetik le a jelentésképzés (jelentéskonstruálás) folyamatát, ám úgy gondolom, hogy segítségükkel ez a folyamat modellálhatóvá válhat az elemzett példák esetében, így e példák szemantikai szerkezetének vizsgálatában nagy segítséget nyújthatnak. A kapott eredmények ezen kívül hozzásegíthetnek a stílus szociokulturális rétegzettségének vizsgálatához is. (A *megquadul* hapax esetében nem végeztem ilyen felmérést, mivel olyan, csak szűk közösség számára releváns szójátékról van szó ebben az esetben, melyről nem feltételezhető, hogy meggyökeresedik és elterjed a köznyelvben.)

A jelen dolgozatban elemzett fórumszövegek mint szövegtípusok esetében a stílus szociokulturális dimenziói közül különösen nagy változatosság két stílusváltozó, az egymással szoros összefüggésben lévő magatartás és érték esetében mutatható ki: e két dimenzió esetében szélsőségesen különböző jellemzők jelenhetnek meg a fórumszövegekben. Az idő és a helyzet stílusváltozója esetében hasonló szélsőségesség kevésbé jellemző. Az egyes neologizmusokkal és az őket tartalmazó kontextussal kapcsolatos elemzéseket a szociokulturális dimenziók vonatkozásában a vizsgált neologizmusok szemantikai elemzése után közlöm.

3. A neologizmus fogalmának definiálási nehézségei; a dolgozatban használt fogalomértelmezés

Minya (2003: 13) véleménye szerint „[...] a neologizmus fogalmának, mivel-
tának meghatározása problémát okoz. Sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva
használjuk a neologizmus elnevezést, s ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz
egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűríteni”. A neologizmus
meghatározása a huszadik és huszonegyedik századi magyar és külföldi for-
rásokban igen hasonló módon jelentkezik. A teljesség igénye nélkül követke-
zik ezekből néhány. A 2004-ben megjelent *Stilisztikai lexikon*ban ez a definíció
olvasható a neologizmusokról: „Neologizmusok azok az új szavak, kifejezések,
jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv, a társadalmi viszo-
nyok és a gondolkodás fejlődésével párhuzamosan, állandóan gazdagodik”
(Szathmári 2004: 154), s ezt a meghatározást veszi át a 2008-as *Alakzatlexikon*
is (Kozocsa 2008: 425–428). Az 1989-es kiadású *Sachwörterbuch der Literatur* az
új fogalmak, dolgok létrejöttének okaival kapcsolatban megjegyzi: a cél az
„expresszivitás, érzelmek vagy ironia” kifejezése. Hatásukat tekintve a neo-
logizmusok hordozhatják a hiba, a merészség, sőt, a fölöslegesség érzetét is
(SWB 618). A 2001-es *Dictionnaire des Termes Littéraires* általánosságban és szű-
kebb értelemben is definiálja a neologizmus fogalmát: általános értelemben
neologizmusnak nevezi azokat az új keletkezésű szavakat, melyek egy nyelv
szókészletében (például eufemizmusként, kölcsönzés miatt vagy új alakként)
megjelennek. Szűkebb értelemben a harmadik kategóriát tekinti neologiz-
musnak, tehát azokat a jelenségeket, melyek az adott nyelvben már létező
elemekből jönnek létre (DTL 326).

A fenti meghatározásokat olvasva kirajzolódnak a „neologizmus”-sal kap-
csolatos értelmezési problémák (hasonlóan az archaizmusokkal kapcsolatos
kérdésekhez, ehhez l. Simon ebben a kötetben): igen nehéz – hacsak nem le-
hetetlen – ugyanis megállapítani a nyelvhasználatot vizsgálva egy adott idő-
pillanatban, hogy mikor következik be a váltás a között a két állapot között,
amikor a nyelvhasználók (a jelentés vonatkozásában és az idő stílusváltozója
tekintetében) még neologizmusnak tekintenek egy jelenséget, és amikor már
nem. Más szóval: azt kellene tetten érni, hogy mikor és milyen körülmények
között következik be az a sok nyelvhasználó nyelvi tevékenysége folytán ki-
alakuló, sokszor nem is szándékosan előidézett változás (erről részletesebben
l. például Croft 2000; Keller 1985, 1990), amikor már nem tekinthető neologiz-
musnak egy vizsgált alakulat. A vizsgálat során a szituációs kontextus: a sze-
mélyközi viszonyok, illetve a térbeli és időbeli viszonyok (Tátrai 2004: 480)
vizsgálata, az idő stílusváltozója (Tolcsvai Nagy 1996: 148–152), a beszélő-
hallgató viszonyát tekintve a magatartás stílusváltozója (Tolcsvai Nagy 1996:

136–142), a beszélő–hallgató viszonyán túl pedig céljaik: a szándékolt, illetve az elvárt stílushatás, valamint az ezeknél tágabban értelmezhető perlokúciós intenció(k) (Lehrer 2003: 370). Szükségesnek tűnik tehát mindazon tényezők tanulmányozása, hogy miért és hogyan használják a kommunikációs partnerek az adott helyzetben azt a nyelvi alakulatot, amit használnak. A kommunikációs szituációban megjelenő „problémamegoldó” (Langacker 2000: 9) tevékenység eredményét sok tényező befolyásolhatja, úgymint mely részleteket tart relevánsnak a beszélő; a konceptualizációnak mely aspektusát akarja hangsúlyozni; a beszélő és a hallgató szociális viszonya, a beszélő elképzelése arról, hogy a hallgató mennyit tud a kontextusról és a kifejezni kívánt szándékról; hogyan illeszkedik a kifejezés a korábbi és az (el)várt diskurzushoz; milyen hatást akar tenni a beszélő a hallgatóra; a beszélő elképzelése a hallgató nyelvi képességeiről; a beszélő milyen mértékben kíván eltávolodni a nyelvi konvencióktól (Langacker 1987: 65). A szándékolt hatás a fenti tényezőktől függően eltérő lehet; így bizonyos újdonságok, újszerű, „neológ” elemek megjelenése is e tényezők függvényében változhat: „A párbeszéd beszélőorientált megközelítése másfelől közvetlenül azokra a stratégiákra fókuszál, melyek a nyelvhasználó lexikai, grammatikai, szociolingvisztikai és más tudását irányítják a kontextus üzeneteinek létrehozásában és interpretálásában”² (Gumperz 1982: 35). Neológ jelenségek esetében minél közelebb áll egymáshoz a befogadó által összevetett célstruktúra és a jóváhagyó struktúra (Tolcsvai Nagy 2001: 48), annál gyorsabban történik meg a jóváhagyás. Egy újszerű nyelvi alakulat megítélése tehát igen nagy mértékben függ az egyéntől, az általa korábban megtapasztalt és elsajátított mintáktól, a meglévő sémáktól és (tudás)keretektől (l. pl. Fillmore 1985, 2006). A neologizmusok esetében rendhagyó lehet a jóváhagyó struktúra jellege, hiszen az új szavak, kifejezések esetében gyakran nincsenek támpontként szolgáló, a megjelenő entitással kapcsolatban többfajta ismeretet magukban foglaló korábbi tudáskeretek (Tátrai 2004: 481), tapasztalatok, vagy ha vannak is, akkor azok hatása a jóváhagyás folyamatában (és tágabban magában a jelentés konstruálásának folyamatában) különböző mértékben érvényesülhet. Ha meglévő tudáskeret(ek) elérése nem lehetséges vagy korlátozottan lehetséges a nyelvhasználó számára, akkor analógiás módon próbálja meg értelmezni azt az alakulatot, mellyel a kommunikációs szituáció során találkozik. Ezen a ponton van jelentősége a prototipikalitásnak, a kognitív kiterjesztésnek (Geeraerts 2002: 284–285), vagyis annak, hogy a kérdéses neologizmus a nyelvhasználó elméjében létező „legjobb példány”-hoz vagy (ha van ilyen) a proto-

² „A speaker oriented approach to conversation, on the other hand, focuses directly on the strategies that govern the actor’s use of lexical, grammatical, sociolinguistic and other knowledge in the production and interpretation of messages in context.”

típushoz képest milyen távolságban helyezkedik el egy képzeletbeli fokozati skálán. Minél közelebb, annál gyorsabb és zökkenőmentesebb a neologizmus jelentésének elérése, hiszen rövidebb az „elérési útvonallal”. Ez hatással lehet az új jelenség terjedésére, meggyökeresedésére és „életkilátásaira” is. Az értelmezésben megjelenő mentális folyamatok vizsgálatára jó lehetőséget nyújtanak az elmúlt években összesen körülbelül ezer adatközlő válaszait feldolgozó kérdőíves vizsgálódásaim, melyek során az adatközlőknek bizonyos neologizmust olvasva lehetőségük nyílt arra, hogy szinonimákat vagy magyarázatokat írjanak egy-egy jelenséggel kapcsolatban (Sólyom 2009, 2010). Sok divatos, Lehrer (2003: 369) által egyenesen „trendi”-nek nevezett (és gyakran hapaxnak számító), blendként ábrázolható neologizmus esetében azonban nem az a nyelvhasználói cél, hogy a lehető legrövidebb útvonalon keresztül jusson hozzá a befogadó a jelentéshez. Ezekben az esetekben a mentális erőfeszítés növelése a figyelemfelkeltést szolgálja. Véleményem szerint azok a neologizmusok, melyeket Lehrer (2003) „trendi”-nek nevez, közelebb állnak ahhoz, hogy meggyökeresedjenek a szókészletben, mint a hapaxok. A „trendiség” ugyanis a közkezdveltségre utal, arra, hogy adott időpillanatban népszerűsége miatt sok nyelvhasználó használja a neologizmust – ez a hapaxokról nem mondható el. A létrejövő alakulatok meggyökeresedésében szerepe van annak is, hogy e neologizmusok mennyire frappánsak, képszerűek, netán humorosak – e jellemzőknek köszönhetően az emberi elme problémamentesen képes befogadni a metaforikus vagy metonimikus jelentésszerkezettel rendelkező szavakat, kifejezéseket (Benczes 2010: 220–221).

A következőkben a neologizmusoknak a fent vázolt dinamikusságot és viszonylagosságot tükröző fogalomértelmezését közlöm. Ennek értelmében az e dolgozat keretében elemzett példákról elmondható, hogy neologizmusnak tekinthetők. A neologizmus nézetem szerint tehát olyan, gyakran újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is.

4. A fogalmi integrációs elmélet jellemzői és kapcsolata más szemantikai jelenségekkel

A neologizmusok bizonyos típusainak megértéséhez kapcsolódó dinamikus folyamatoknak a leírásához, a létrejövő alakulatok szemantikai jellemzéséhez hívható segítségül a Fauconnier (1994), majd Fauconnier–Turner (1998) által kidolgozott mentális terek integrációjával létrejövő fogalmi integráció elmélete, más néven a blendingelmélet (l. még Fauconnier–Turner 2002: 39–57, Tolcsvai Nagy 2001: 93, Tolcsvai Nagy 2005a: 73–79, 2010: 96–103, Benczes 2006: 53–58). A jelen dolgozatban ennek az elméletnek a keretein belül mutatom be kiválasztott szövegekben megjelenő neologizmusok szemantikai szerkezetét.

A metafora esetében a fogalmi tartományok közötti viszony értelmezésében az egyik tartomány segítségével válik feldolgozhatóvá a másik; a metonímia esetében ez a viszony egyazon fogalmi tartományon belüli műveletek soraként értelmezhető (Kövecses–Radden 1998: 38, Panther–Thornburg 2003: 2). A fogalmi metafora- és metonímiaelmélet ilyen módon mentálisreprezentáció-párok közti viszonyokat rögzít. A blendingelmélet ezzel szemben több mint két mentális reprezentációt is képes összekapcsolni, ráadásul a diskurzus folyamatában on-line módon működtethető és hozzáférhető, így dinamikus, aktuálisan kialakuló fogalmi szerkezetet (Tolcsvai Nagy 2010: 96) kínál. A kialakuló jelentés az adott kontextusban értelmeződik, és a kontextus változásával – a kommunikációs folyamatban részt vevők szándékainak megfelelően – változhat is, így igen dinamikus szerkezet jöhet létre, melyben kettőnél több tartomány is megjelenik. A fogalmi integráció során a gondolkodás és a beszéd során úgynevezett térépítő elemek segítségével (Fauconnier 1994: 16, Tolcsvai Nagy 2010: 98) egymással kapcsolatban álló kis fogalmi egységeket, mentális tereket hoz létre az emberi elme, melyek segítik a megértést és a további reakciókat (Kövecses–Benczes 2010: 160). Az egymással összeköttetésben lévő mentális tereket keretek és kognitív modellek strukturálják, és a diskurzus előrehaladtával változtathatók is (Fauconnier–Turner 1998: 137).

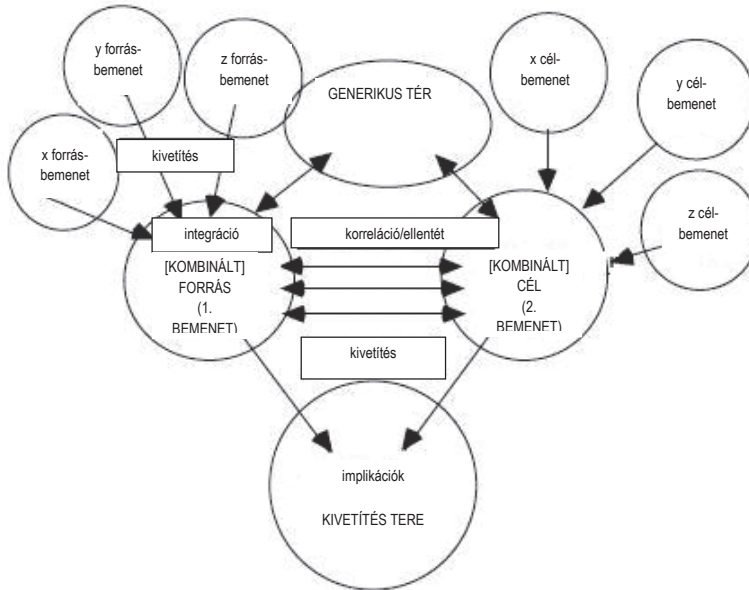
A blend létrejöttében szerepet játszó mentális terek közül kiemelkedik négy mentális tér, név szerint a bemeneti terek (melyekből az egy- és kétoldalú fogalmi integrációs hálózat esetében kettő van, de a többoldalú hálózat esetében több is lehet; l. például Kövecses–Benczes 2010: 200), a fakultatív generikus tartomány, valamint az elegyítés tartománya, más néven az integrált tér. Az integrált tér már bizonyos kiválasztott aspektusokat, „szeleteket” tartalmaz az egyes bemeneti terekből (Coulson–Oakley 2003: 55). A mentális terek rugalmasságából fakad, hogy „(...) egy mentális tér rövid távú képződmény, melyet egy bizonyos tartomány általánosabb és stabilabb tudásstruktúrái látnak el in-

formációval”³ (Grady–Oakley–Coulson 1999: 102). A fogalmi integráció sikeres megvalósulásához öt úgynevezett optimalitási feltételnek (integráció, topológia, háló, kicsomagolhatóság, jó ok) kell teljesülnie (Fauconnier–Turner 1998: 162–163, Tolcsvai Nagy 2010: 101), vagyis a blend jól integrált jelenetet kell, hogy leképezzen, a bemeneti terek elemei közötti viszonyok meg kell, hogy feleljenek a blend elemei közötti viszonyoknak, megfelelő hálózatnak kell lennie az elemek között, könnyen megérthető kell, hogy legyen a blend, és a megjelenő elemeknek megjelenítésre érdemesnek kell lenniük (Tolcsvai Nagy 2010: 101). Lakoff (2008: 31–32) ehhez az öt feltételhez teszi még hozzá hatodikként a metonimikus leszűkítés kritériumát, vagyis azt, hogy az azonos bemeneti terekből származó elemeknek a lehető legközelebb kell kerülniük egymáshoz a blendben (l. még Sólyom 2010: 276).

A blindingelméletnek létezik egy úgynevezett kiterjesztett változata is, melyet Ruiz de Mendoza (1996, 1998) fogalmazott meg. Ruiz de Mendoza és Peña (2005: 252) a Ruiz de Mendoza–Díez-féle (2002) kombinált bemeneti hipotézis (combined input hypothesis) elvét javasolják a blindingfolyamat bizonyos típusainak megjelenítésére. Ennek a megközelítésnek az értelmében a blend létrejöttében szerepet játszanak olyan bemeneti terek is (a szerzőpáros „a kivétítés terei”-nek nevezi őket; l. Ruiz de Mendoza–Peña 2005: 257), melyek nem feltétlenül találhatók meg a kommunikációban aktuálisan szereplő terekben; az említett terek a nyelvhasználó korábbi, már létező tapasztalataira, emlékeire támaszkodva jelennek meg és aktivizálódhatnak a konstruálási folyamat során (Ruiz de Mendoza–Peña 2005: 252). A kombinált bemeneti hipotézis másrészt olyan jelentésszerkezetek leírására is alkalmas, melyeknek több forrás- vagy céltartományuk van (Ruiz de Mendoza–Peña 2005: 256).

Véleményem szerint nemcsak a Ruiz de Mendoza–Peña (2005) által említett metaforikus jelentésszerkezet esetében, hanem – a Fauconnier–Turner (1998)-féle blendekhez hasonlóan – más jelentésviszonyok, például metonimikusság esetében is működhet több bemeneti tér egy blendben. Grafikusan ábrázolva a fenti elméletben szereplő lehetséges bemeneti terek és elegyített terek viszonyát, a terek (és az általuk megnyitott lehetőségek) száma a Fauconnier–Turner-féle modelléhez képest megsokszorozódhat (Ruiz de Mendoza–Peña 2005: 256, fordítás tőlem):

³ „(...) a mental space is a short-term construct informed by the more general and more stable knowledge structures associated with a particular domain.”

1. ábra: a kombinált bemeneti hipotézis (In: Ruiz de Mendoza-Peña 2005: 256)

E rövid áttekintés alapján elmondható, hogy a neologizmusok vizsgálatában a fogalmi integráció elmélete igen gyümölcsöző lehet, hiszen lehetőséget ad nemcsak a fogalmi konstruálásban szerepet játszó folyamatok modellálására, hanem arra is, hogy azokat az okokat, folyamatokat, melyek egy-egy szó vagy kifejezés poliszém jelentéseinek (ha vannak ilyenek) kialakulásához vezetnek, megvizsgáljuk a segítségével. Azt mindenesetre fontos hangsúlyozni, hogy sem a fogalmi integrációs modellben megjelenő bemeneti mentális terek, sem azok integrációja nem ad lehetőséget a nyelvi, szemantikai struktúrák közvetlen tanulmányozására, ugyanis a mentális terek – mint arra Fauconnier (2007) is utal – közvetlenül nem nyelvi, de a nyelvi működés következtében dolgozódnak ki és épül fel szerkezetük. Mindezek következtében nincsen szigorúan rögzített, általános módja annak, hogy hogyan jöhetnek létre mentális terek (Fauconnier 2007: 372), létrejöttük tehát a kommunikációs helyzet függvényében változhat akár egyazon nyelvi jelenség (például neologizmus) esetében is. A jelen dolgozat célja a fentiek értelmében elsősorban a – példaszövegekben megjelenő – nyelvhasználói célok megfigyelése a kiválasztott szövegrészekben; ezek vélhetően lehetőséget adnak a mentális megismerési folyamatok, a kifejezni kívánt tartalmak megkonstruálásának (Tolcsvai Nagy 2010: 22) modellálására. A kognitív nyelvtan értelmében ugyanakkor nemcsak az elemzendő neologizmusok jelentését szervező hálózat, hanem a grammatikai felépítés is fontos szerepet játszik ezeknek a folyamatoknak a szervezésében (Turner 2007: 389).

A blendingelmélet keretében nem elemezhető mindenfajta neologizmusnak nevezett jelenség. Ez a keret elsősorban olyan szavak és kifejezések szemantikai szerkezetének megjelenítésére alkalmas, melyekben több asszociációt, értelmezési folyamatot kiváltó egységek kerül egymással interakcióba. A neologizmusok között tipikusan ilyenek az önálló szavakból vagy szócsónkok összekapcsolásával létrejövő összetételek, illetve a kognitív szemantika által a kompozitumszerkezetek egyik típusaként számon tartott igekötős igék (Tolcsvai Nagy 2005b; 2010: 77). A fogalmi integráció keretében vizsgált szerkezetekben olyan, a diskurzus során dinamikus kialakuló jelentésképzés ábrázolható, melyben gyakran egymással össze nem tartozó asszociációk kerülnek dinamikus kapcsolatba. E dinamikusságnak köszönhetően a szerkezetben megjeleníthetővé válhatnak a vizsgált szövegekben megfigyelhető fogalmi konstruálási folyamatok is a beszélő–hallgató viszonyát elemezve. E folyamatok elemzésének pedig a szociokulturális tényezőkkel kapcsolatos megfigyelések is hozzáadékaik lehetnek.

5. Az 1. számú esettanulmány: *betámad*

A jelen dolgozatban az egyik elemzendő neologizmustípus egy *be* igekötős ige, a *betámad*. Az igekötős neologizmusok vizsgálata – melyek között napjainkban sok a *be* igekötővel jelenik meg – szemantikai és kommunikációs szempontból is tanulságos lehet, hiszen bennük az igekötő sok esetben nem elsődleges térbeli jelentésében, két fizikai tárgy térbeli viszonyában (Tolcsvai Nagy 2010: 70) jelenik meg.

A *be* legrégebb magyar igekötőink közé tartozik: „A *be* igekötő a *ki* ellentétes jelentésű párja. A két igekötő funkciói sokszor hasonlóan fejlődtek, egymásnak mintegy tükörképei. A *be* használata azonban korlátozottabb, előfordulása ritkább, funkciói kisebb számúak, mint az eddig tárgyalt igekötőké. Eredeti jelentésétől kevésbé távolodott el, perfektív szerepe aránylag fiatal” (J. Soltész 1959: 107). A fenti idézet megállapításától némiképp eltérően napjainkban feltűnően sok *be* igekötős neologizmus keletkezik; az egyes alakulatok gyakran több jelentésben, vonzatszerkezetben is élnek egymás mellett. A egyik kérdés az, hogy „milyen okokból jönnek létre ezek az alakok: a rendszer szabályainak megfelelő potenciális alakok realizálódásából, pusztán szabályszegésből vagy esetleg a rendszer szabályainak átrendeződéséből?” (Ladányi 2007: 260).

A szakirodalom a *be* igekötőnek számos jelentését, funkcióját felsorolja: J. Soltésznál 1) zárt tér belsejébe való irányulás (*bemegy*), 2) „belsőségbe kerülés” (*becsuk*), 3) bizonyos térnek vagy felületnek a cselekvéssel, ill. a cselekvés eredményével való megtöltése (*bemázol*), 4) perfektív funkció (*besötétedik*, mely

eredetileg úgy is értelmezhető: 'sötétséggel megtelik'), 5) az ún. törvénykezési igék (bevádol), 6) evéssel-ivással kapcsolatos igék, ahol az ember „belsejébe” jut valami (*bereggelizik*), 7) „néhány olyan belső jelentésfejlődés útján létrejött ige, mely a be igekötővel mást jelent, mint igekötő nélkül (*beéri vmivel*)” (J. Soltész 1959: 116–121). A *Strukturális magyar nyelvtan* a következő jelentéseket különbözteti el: 1) irányjelentés, 2) teljesség, totalitás, 3) telítettség, szaturativitás (Kiefer–Ladányi 2000: 484–493). A *Magyar grammatika* is megemlíti az igekötőről általánosságban, hogy „(...) elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvelem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál (...)” (Balogh 2000: 264), hasonlóan az *Új magyar nyelvtan*hoz (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998: 33–48). A fent említett szakirodalmi áttekintések tehát az igekötőnek a határozószói, jelentésmódosító, aspektusjelölő és akcióminőség-meghatározó szerepét emelik ki (Tolcsvai Nagy 2005b: 29). Tény azonban, hogy az igekötők esetében a szemantikai átértékelődés folyamata ma sem zárult le teljesen (Pátrovics 2002: 481–482), még az ősi igekötők esetében sem. Az úgynevezett formálódó akcióminőség (Ladányi 2007: 263) ugyanazon újszerű szóhasználat esetében is különböző jelentésekhez vezethet (l. a lenti példákat). A *be* igekötőnek a következő új használatait és jelentéseit adja meg Ladányi: 1) 'valamilyen intenzív/felfokozott lelki vagy tudati állapotba való kerülés és az abban való elmerülés' (szubmerzív akcióminőség), pl. *beidegesedik*, *beszerelmesedik*, *bekómázik* stb., 2) használata más igekötők „helyett”, vagy szokásosan igekötőtlen helyen pl. *bedereng*, *belassul*, *bedurvul*, *belazul*, *betámad*, *beaggódik* stb. (Ladányi 2007: 266–271). Megjegyzendő, hogy az 1) típus alapját végső soron az ÁLLAPOT TARTÁLY fogalmi metafora adja (Kövecses–Benczes 2010: 134, Szili 2005: 153).

Az igekötős ige jelentésszerkezete a kognitív nyelvészet módszereinek segítségével kompozitumszerkezetként írható le, melyben a komponensszerkezetek „külön-külön is érthető jelentésszerkezete kölcsönös kidolgozásban kerül viszonyba egymással” (Tolcsvai Nagy 2005b: 28, l. még 2010: 101–103). A kognitív nyelvtan meghatározása szerint a nyelvi egységek fonológiai és szemantikai szerkezete szimbolikus kapcsolatot hoz létre, melyek a használat során begyakorlódnak az emberi elmében, a nyelvhasználók körében pedig konvencionalizálódnak (Tolcsvai Nagy 2005b: 28). Az összetett jelentésszerkezetek esetében emergencia érvényesül: „[...] az egyes jelentéses nyelvi elemek együttese más szemantikai minőséget hoz létre” (Tolcsvai Nagy 2010: 73). Azoknak a neologizmusoknak az esetében, melyeknek több jelentésük is van, és a térbeliségre utaló jelentésükön túl a diskurzusban megjelenik más (például metaforikus vagy aspektuális) jelentésük is, mindegyik jelentés vizsgálható/vizsgálendő. A magyar nyelvben az igekötős ige értelmezhető a fent vázolt blending műveletének segítségével is (Tolcsvai Nagy 2005b: 34). Az olyan neologizmusok esetében, melyeknek poliszém jelentései figyelhetők meg a kommu-

nikáló partnerek interakciójában, az alakulat szerkezetének blendként történő ábrázolásakor a blendben egyértelmű a változás attól függően, hogy melyik jelentésében jelenik meg a neologizmus: így van ez az igekötős ige esetében is.

A fentiek értelmében a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs elmélet keretében elemezhetők azok az igekötős igék is, melyek neologizmusként jelennek meg a magyar nyelvben. A következőkben egy ilyen neologizmust, a *betámad* igét elemzem három különböző jelentésében. Három kiválasztott fórumszövegrészletben a *betámad* e három különböző jelentésű használatára mutatok be példákat, majd a blendingelméletet alapul véve mindhárom esetben vázolom az ige szemantikai szerkezetének felépítését és a jelenséghez kapcsolódó szociokulturális jellemzőket.

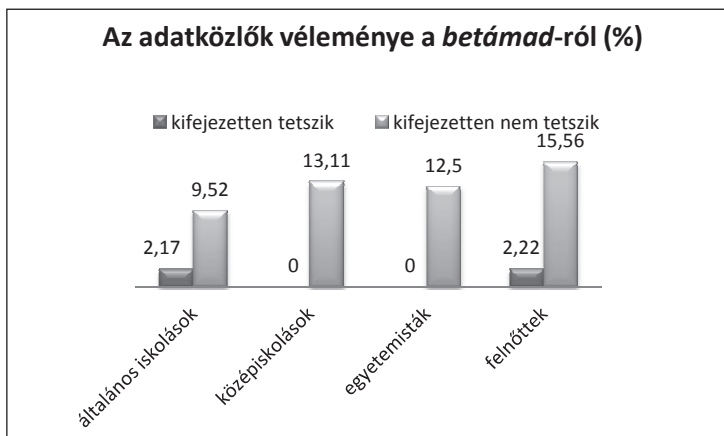
A kiválasztott szövegrészletekben az egyébként is poliszém jelentésű *támad* ige több jelentése jelenik meg – ezek közül három, mely a lenti példák jelentésére is hatással van az ÉKsz² szerint 1) 'váratlanul keletkezik, ill. hirtelen kialakulva feltűnik', 2) 'fegyveres összecsapást kezdeményez', illetve 3) 'erősen (és indulatosan v. vádaskodva) kifogásol, hevesen bírál' (ÉKsz² 1301). Hasonló poliszémia jellemző a *megettámad* igére is; ennek három olyan jelentését közli az ÉKsz², melyek a lenti példákkal kapcsolatba hozhatók: 1) 'támadást intéz, indít vki, vmi ellen', 2) 'káros, romboló hatást kezd kifejteni vmi(be)n' 3) 'vádoló, sértő v. számon kérő hangon nekitámad vkinek, vminek' (ÉKsz² 904). Mint látni fogjuk, a *be* igekötővel létrejövő alakulat feltehetően analógiás módon funkcionál ezekben a szerkezetekben: a *be* igekötő a *megettámad*-ban szereplő *meg*-hez hasonlóan perfektiváló szerepben tűnik fel, így ezekben az esetekben az igekötő szemantikai „kifehéredési” (Sweetser 1988: 390, idézi Szili 2005: 151; Haiman 1991: 154) folyamatának, grammatikalizációjának is tanúi lehetünk, mely napjainkban is zajlik a *be* igekötő esetében. Úgy vélem továbbá, hogy a *be* igekötő több esetben igen összetetté teszi az igekötős ige jelentését, hiszen nem (pusztán) térbeli irányultság, hanem a perfektivitás (Szili 2005: 153), illetve esetenként e két aspektus együttes jelenléte befolyásolja a kialakuló igekötős igék jelentését (erről részletesen a lenti elemzésekben).

5.1. Egy kérdőíves felmérés tanulságai a *betámad* igével kapcsolatban

A *betámad* szerepelt abban a kérdőíves vizsgálódásban, melyet 2010 májusában és júniusában négy korcsoportot (felső tagozatos általános iskolások, 10. osztályos gimnazisták, I–III. éves bölcsészhallgatók és 30–65 év közötti dolgozó felnőttek) képviselő 216 adatközlő részvételével végeztem. A kérdőív egyik pontjában az adatközlők szinonimajavaslatokat, körülírásokat adhattak meg a vizsgált neologizmusokkal kapcsolatban. A *betámad* esetében a kapott javaslatokból kiderült, hogy az „A” típusú kérdőív esetében is, amikor szövegtör-

nyezet nélkül olvasták az adatközlők a neologizmusokat, minden korosztály válaszaiban megjelentek olyan szinonimák, melyek a szó metaforikus vagy metonimikus jelentésátvitellel értelmezett jelentéseit adták meg (pl. *aláás, bánt, bekóstol (sic!), felelősségre von, kötekedik, lehurrog, leszól, megdönget (sic!), megsért, nekimegy, rágalmaz, rányomul*).

Az adatközlők a véleményüket kérdező pontban egyébként meglehetősen negatívan vélekedtek a *betámad*-ról (az adatközlőknek mindössze maximum 2,22%-a vélte úgy, hogy „kifejezetten tetszik” neki a szó): volt, aki az igekötő megjelenését kifogásolta, funkciótlanak érezte, mások pedig kimondottan durvának, agresszívnek vélték az alakulat jelentését. Az összes adatközlő véleményét az 2. ábra mutatja be:

2. ábra: az adatközlők véleménye a *betámad*-ról (2010)

5.2. A *betámad* szemantikai szerkezete a korpuszban található különböző jelentései alapján

A vizsgálandó (1) szövegrészlet⁴ egy macskatartással foglalkozó fórumról származik: a macskatartók arról beszélgetnek, hogy mit lehet tenni akkor, ha a macska játék közben fájdalmat okoz a gazdájának (kiemelések tőlem).

(1)

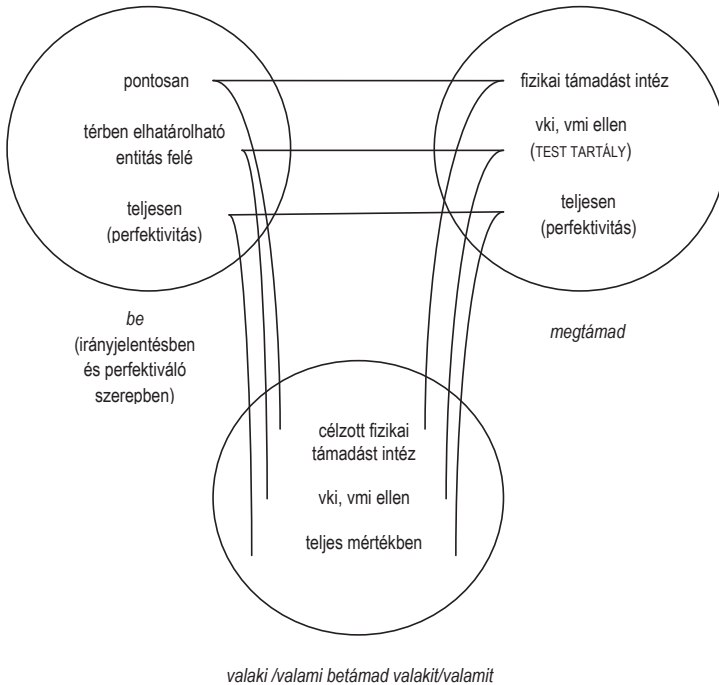
Obolony 2010.02.18. 05:57:28
 hogyan jelzed neki[,] hogy fáj?

⁴ Forrás: http://itcafe.hu/tema/nagy_macskatopic/hsz_6301-6350.html#msg6302
 Letöltve: 2011. március 18.

- Kidus 2010.02.18. 05:59:05
Jajgatsz, vinnyogsz, sziszegsz, elhúzod a kezed, morogsz, ugatsz, akármit. Hangos legyen és fájdalmas.
- Obolony 2010.02.18. 05:59:47
coooool köszi
- PhoenixK 2010.02.18. 06:20:01
Annyit tennék még hozzá a fentiekhez, hogy ne hagyj mindig győzni! Néha bunyó közben „el kell kalapálni”. Nem fog szeretni az első néhány alkalommal, de játszani fog utána is, és megtanulja a határokat!
- Mawyx 2010.02.18. 06:48:07
Enyém is így játszik, de ha kiabálok[,] azt nem szereti. Bár általában úgy belelendül[,] hogy ugye alaphól a kezem marcangolja, rácsapok kicsit, hogy elég volt, de ez nem elég hatásos, elfordulok és felállok, akkor meg totál **betámad**. Nem a kezem akkor már, hanem rám ugrik, a testemre vagy fel a combomra, átkarolja[,] és ott csüng belém akasztott körmökkel. Önbizalom az van, hogy így simán **betámad**, pedig az ő nagyságának sokszorosa vagyok, de úgy véli, le tud teríteni...
Meg olyankor becsavarom a takarójába és megszütyöngetem, kicsit ideges szokott már lenni, rángatja a farkát, én meg mondom, öcsém, most szenvedjél te is kicsit.
De érdekes, ha csak úgy akarom felvenni és szütyöngetni, akkor simán leugrik, elmegy, nem kér belőle, de ha a takarójába csavarom, akkor úgy marad.

A *valaki/valami betámad valakit/valamit* a fenti szövegrészletben tehát 'fizikailag (meg)támad valakit' jelentésben szerepel. Az igekötő megjelenése az EMBERI TEST TARTÁLY fogalmi metaforát hívja elő, melyet egy külső erő veszélyeztet. Ha a *betámad* e neológ jelentését a fogalmi integrációs elmélet keretében ábrázoljuk, akkor – az adatközlők által is megadott szinonimák alapján – célszerűnek tűnik a *be* igekötő jelentéseiből és a *megettámad* ige jelentéséből kiindulni; ezek képezik tehát a blend két bemeneti terét, melyek a neologizmus jelentésének kialakításában részt vesznek. A *betámad* fenti jelentésének kialakításában részt vevő *be* igekötő egyrészt irányjelentésében a támadásnak az alany felé irányulását fejt ki, másrészt megjelenik az igekötő perfektíváló szerepe is, mely a folyamat teljességét, totalitását dolgozza ki. Mivel az igekötőt, illetve a *megettámad* igt tartalmazó két bemeneti tér jelentésében és funkciójában igen különböző, viszont az új alakulat jelentésének kialakításában egyaránt aktívan részt

vesz, a generikus tér – melyet a fogalmi integrációs elmélet is fakultatívként említ – megjelenítésére feltehetően nincs szükség a *betámad* jelentéseinek ábrázolásakor (ilyen, generikus teret nem tartalmazó blendek elemzésére l. például Benczes 2010: 142–150 elemzéseit). A fentiek alapján a *betámad* e jelentése a következőképpen ábrázolható a fogalmi integrációs modellben:

3. ábra: valaki/valami betámad valakit/valamit

A (2) szövegrészletben⁵ egy lótarással kapcsolatos kérdéssel foglalkoznak a fórumozók. A *betámad* itt ismét más jelentésben jelenik meg (kiemelések tőlem):

(2)

tungsrám infrarubin 2003.06.19, 16:25

Na sziasztok, nyitok rögvést egy új topikot is. Tegnap láttam a Fókuszban egy riportot Pat Parelli-ről és a módszeréről a lovak idomítására. rettenetesen megtetszett, régóta álmodozom arról, hogy ha lesz lo-

⁵ Forrás: <http://www.paci.hu/forum/lofiversion/index.php?t597.html>
Letöltve: 2011. március 18.

vam (mondjuk a baukje), akkor valami hihetetlen lóbarát módszerrel fogom betörni es megnevelni. utánaolvastam (angolul... 😊) a Parelli[-] módszernek és a Seven Games-nek, azaz a hét játéknak, és szerintem nagyon jó. a műsorban elhangzott a bűvös mondat, miszerint a módszerrel magyarországon augusztusban ismerkedhetnek meg az érdeklődők. a kérdésem a következő lenne: tud valaki erről az augusztusi dologról valamit? És/vagy az egész módszerről? na[,] azok írjanak gyooorsan! 😊

Lóbarát 2003.06.19, 17:52
 Ez mind szép és jó, csak nem tudok angolul. 😞

ikácska 2003.06.19, 18:51
 Ennek a témának egyszer már nyílt egy topic, egész pontosan EZ.

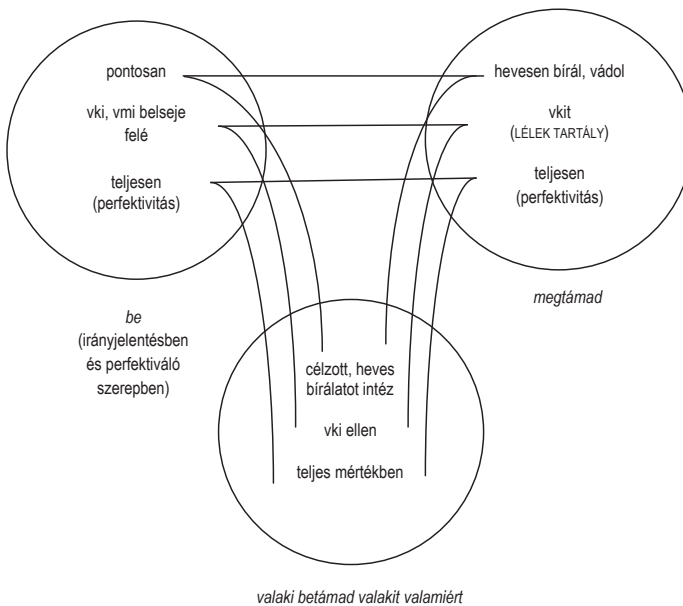
Zsuzska 2003.06.19, 19:13
 Érdemes is elolvasni, de nem kifejezetten erről szól, aktualitását veszítette, így azt zártam le.

Cowgirl 2003.06.19, 20:11
 Sziasztok!!!
 Pat Parelliről magyarul a Lovas Élet c. újságban lehet magyarul olvasni. Persze ez sem kifejezetten a módszerről ír, de azért róla van szó. Engem is nagyon érdekel a módszere, úgyhogy ha bárki tud bármit, az szóljon nekem is!!!!!!!!! 😊
 Üdv.: Cowgirl 😊

[A következő négy fordulóban tungstrom infrarubin és Zsuzska a lezárt topicról vitatkoznak. Terjedelmi okok miatt ezt a részt most nem idézem, hanem az utolsó, a felvetett témához kapcsolódó hozzászólást közlöm.]

realcowboy 2003.06.19, 23:06
 Nálunk (PKN. ranch) Parelli módszerét használjuk a lónevelésben. A létezéséről sokan tudunk[,] akit érdekelt a dolog Szentestől az Alföldön át az Őrségig. Sajnos ez olyan dolog[,] amiről írogatni nem nagyon lehet, mert vagy kiröhögnek és legyintenek rá, vagy csak **betámad** érte valaki[,] aki el sem tudja képzelni[,] miről lehet szó! Olyan ember, mint akit a Fókuszban láttunk tegnap[,] kábé hetvenháromezer[-]hatszázötven van. Mert sokunk számára csak az ilyen módszerek léteznek a lónevelésben. Sokat lehet megtudni a www.parelli.com alatt [...].

A *valaki betámad valakit valamiért* esetében az emberi lélek (és a mögöttes elme) metaforizálódik és jelenik meg TARTÁLY-ként, a (verbális) támadás is ez ellen irányul. A *betámad* e jelentése szintén ábrázolható blendként a fogalmi integrációs modellben. Az előző esethez (3. ábra) hasonlóan generikus tér ennek a jelentésszerkezetnek az esetében sem jelenik meg: az igekötő és a megszokottabbnak számító *megettámad* ige szolgálnak bemeneti tereként, utóbbi azonban 'hevesen bírál, vádol' jelentésben. A *be* igekötő megjelenése a neológ alakulatban a bírálat célzottságát, pontosságát és totalitását erősíti fel. Mindezek alapján a szó blendként ebben az esetben a következő módon ábrázolható:

4. ábra: *valaki betámad valakit valamiért*

A (3) szövegrészletben⁶ a fórumozók egy közelgő szabadtéri rendezvény napján várható időjárást latolgatják (kiemelések tőlem).

(3)

Spider 2010.08.10 15:39:24
 A hétvége egyelőre nem ígér jót a rendezvénynek sajnos ☹
 Pedig mennék ki mi is ☺

⁶ Forrás: <http://vasipuntosokk.hu/?modul=forum&a=53384&p=2>
 Letöltve: 2011. március 18.

ottika 2010.08.10 18:03:08
ki nem ígér mit????? ☺

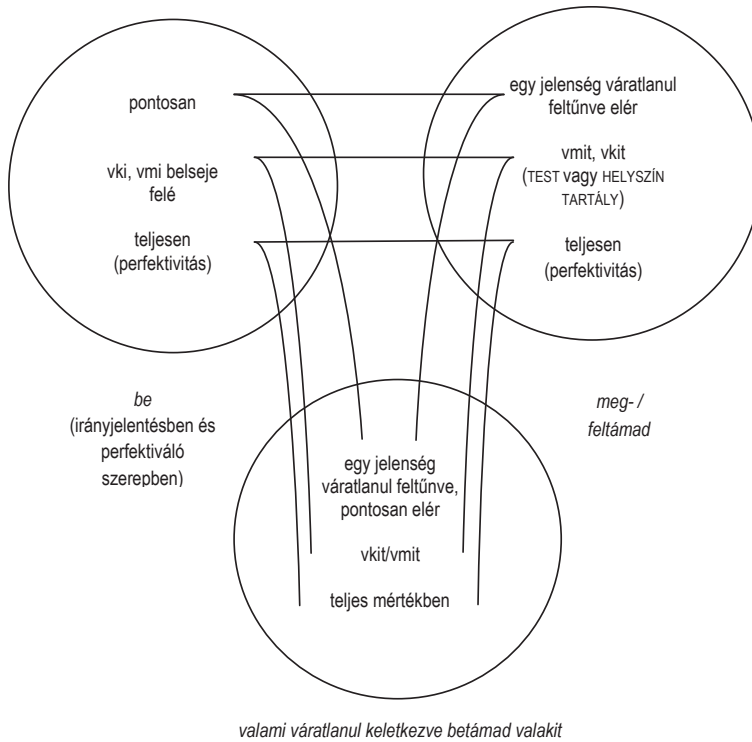
Only1 2010.08.10 18:06:41
csupán 33-34 fok lesz egy kis záporral[,] ami abba[n] a melegbe[n] még jól is eshet ☺☺

ottika 2010.08.10 18:07:53
ha az időjárásra gondoltál 27 fok[,] esetleg zápor max. 3mm esővel. Ennél rosszabb időnk sose legyen. Legfeljebb amíg esik[,] iszunk egy kólát a mexben! ☺
a koponyeg.hu[-n] néztem Szombathely város előrejelzését szombatra!

Only1 2010.08.10 18:36:32
Tőlem szakadhat is[,] már megszoktuk[,] hogy ha van valami banzáj[,] **betámad** a „jó idő” minket[,] amitől már nem nagyon ijedünk meg, úgy-
hogya ha piros hó esik is[,] meg lesz tartva a találkozó ☺☺☺

A *betámad* ebben a szövegrészletben némiképp más jelentésben jelenik meg, mint az előző két kontextusban: 'váratlanul keletkezik' jelentésben használja a fórumozó, az időjárásra vonatkoztatva, hasonlóan a *kedve támad*, *feltámad a szél*, *támad a fagy* stb. szó szerkezetekhez. Az idézett szövegrészletben igekötővel és tárgyi vonzattal jelenik meg a *támad*. Használata felerősíti a fenyegetettséget is, azt, hogy esetleg nem sikerül megrendezni a tervezett programot a rossz idő miatt – az idézőjelbe tett „jó idő” iróniája igyekszik oldani ezt a feszültséget, csakúgy, mint az utolsó hozzászólás humora, bátorítása (*nem nagyon ijedünk meg, ha piros hó esik is*; emotikonok). A *be* igekötő használata ebben az esetben is utalhat az egyén fizikai terére (a TEST TARTÁLY fogalmi metafora alapján), melyet például egy zápor veszélyeztethet, vagy utalhat akár magára a szabadtéri rendezvényre is, amelyen (amelyben?) részt vesznek a fórumozók, és amelyet a rossz idő fenyeget.

A *valami betámad valakit/valamit* ('váratlanul keletkezve utolér') szemantikai szerkezetében tehát ismét megjelenik a pontosság, a befelé irányulás és a perfekтивitás (a *be* igekötő oldaláról), másrészt pedig a *megettámad* vagy *feltámad* igék jelentése által kidolgozott területek (a váratlanság, valakinek vagy valaminek a támadása és a perfekтивitás) is megjelennek. A támadás elszenvetője, az egyén vagy maga a helyszín mint fizikai létező ismét csak a TARTÁLY metaforában manifesztálódik. A *betámad* igének ez a neológ jelentése is ábrázolható a fogalmi integrációs elméletben blendként, ahol a jelentést ismét a két bemene-ti tér tartalma szervezi; generikus tér ez esetben sem jelenik meg:

5. ábra: valami váratlanul keletkezve betámad valakit

5.4. A *betámad* megjelenéséből fakadó jellemzők a stílus szociokulturális dimenzióinak vonatkozásában

A *betámad* megjelenése az elemzett három idézetben a megnyilatkozások stílusát erősen meghatározza, így a szociokulturális dimenziók mentén is vizsgálándó. Maga a *betámad* ige szerkezetét tekintve a magyar nyelvet értő befogadók számára azonnal interpretálható annak ellenére, hogy a *be* igekötő megjelenése szokatlannak tekinthető a *támad* ige esetében. A jelentéskonstruálás viszonylagos zökkenőmentessége ellenére viszont a szövegekben betöltött szerepét vizsgálva újszerű, neológ elemként jelenik meg; a befogadóknak az ige jelentésére vonatkozó fogalmi tudása tehát nem azonos az alakulat által létrehozott stílus szociokulturális vonatkozásainak fogalmi struktúráival (Tolcsvai Nagy 2005a: 86). Míg tehát az alakulat a szemantikai és a fonológiai felépítés

alapján könnyen megérthető, így a szónak a jelentését könnyen értelmezik az olvasók, addig az a stílushatás, melyet a különböző kontextusokban megjelenve kivált, összetettebb, és alapvetően figura-alap viszonyban, kiemelésként jelenik meg (Tolcsvai Nagy 2005a: 87).

Ez a fajta kiemelés mindhárom elemzett szövegrészletben megfigyelhető a *betámad* használatakor, és ezt vélhetően – nem azonos mértékben – a jelenség blendként jellemezhető, blendként „futtatható” szemantikai szerkezete is elősegíti, amennyiben lehetőséget ad arra a befogadóknak, hogy a *be* igekötőre vonatkozó előzetes tudásuk, tapasztalataik segítségével a szituáció értelmezésének újabb és újabb aspektusát vonják be a szöveg interpretálásakor. Másrészt befolyásolhatja a befogadóknak a neológ alakulat és annak használója iránti attitűdjeit is, mely szintén szerepet játszhat a stílus szociokulturális dimenzióinak alakításában (Sandig 1986: 22–30, idézi Tolcsvai Nagy 2005a: 85–86; a stilisztikai attitűd fogalmához pedig l. Tátrai ebben a kötetben).

Az idő stílusváltozója tekintetében a *betámad* mindhárom szövegrészletben újszerű elemnek minősíthető: az (1) szövegrészletben konvencionálisan a *meg-támad*, *rátámad* alakokat használjuk, fizikai támadásról lévén szó. A *be* igekötő használatával a megszólaló feltehetően a támadás hevességét, fájdalomosságát akarja hangsúlyozni. A TEST TARTÁLY metafora jelenik meg ebben a megközelítésben, ennek egységét, épségét veszélyezteti a macska támadása, így a térbeliség kiemelését hangsúlyozza a neológ igealak. A (2) szövegrészletben hasonló okok miatt újszerűnek ítéltető a *betámad* megjelenése: ebben az esetben a LÉLEK TARTÁLY metafora alapján használhatja a megszólaló az alakulatot. A (3) szövegrészletben a *betámad*-ban az igekötő váratlanságot és talán totalitást is sugall: a lehetőség (ti. a rossz idő) veszélyére, komolyságára hívja fel a figyelmet a neológ alakulat azáltal, hogy újszerű stílusváltozóként jelenik meg a szövegben. Az újszerűséget egyébként mindhárom szövegben más elemek is képviselik: ilyenek például a hapaxok (*megszütyöngetem*, *gyoorsan*), vagy a gyakori emotikonhasználat.

A helyzet stílusváltozója tekintetében mindhárom elemzett szövegrészletre az informális stílus a jellemző. Ez magából a fórum műfajából fakad, hiszen itt igen sok esetben az élőbeszédre hasonlítanak a megnyilatkozások, sőt a műfaj „arctalanságából” adódóan a fórumozók és a bejegyzésekre reagáló kommentelők sokszor olyan dolgokat is leírhatnak, amiket élőszóban valószínűleg nem ilyen formában, vagy egyáltalán nem közölnének beszédpartnerükkel. A fórumozókra szimmetrikus viszonyok jellemzőek: mindenki egy felhasználónévvel van jelen a társalgásban, és a „netikett”-nek megfelelően minden esetben tegeződnek nemtől vagy életkortól függetlenül (ezzel kapcsolatban l. Hámori ebben a kötetben). A *betámad* ige használata is mindhárom idézett szöveg esetében beleillik az informális stílusba: tegező alakban, az egyik esetben

személyes érintettségre utaló névmással állva (*betámad minket*) jelenik meg, valamint a szleng stílusrétegbe tartozó határozók is több esetben megelőzik (*totál betámad, simán betámad*).

A helyzet stílusváltójának esetében részletezett külső okok (a résztvevők viszonya, a szituáció stb.) miatt a magatartás dimenziójában a bizalmas stílus jelenik meg a három szövegrészletben. A befogadók elvárásnormájának (Tolcsvai Nagy 2005a: 140) feltételezhetően túlnyomórészt megfelel az ezekben a szövegekben használt bizalmas stílus: a fórumozók ebben a stílusban is nyitnak új témát (topikot), és ebben a stílusban is várnak válaszokat, reakciókat bejegyzéseikre, így ez nem okoz számukra meglepetést. A bizalmas stílus legtöbbször már a nyitó bejegyzések köszönéseiben megjelenik (*Na sziasztok, Sziasztok!!!*). A *betámad* használata ezek után egyfajta lazaságot, közvetlenséget sugall: nemcsak a fentebb említett totalitást vagy gyorsaságot fejezi ki a *be* igekötő használata, hanem a hétköznapi (baráti) társalgás bizalmosságát is evokálja, megidézve azokat a korábban keletkezett neológ alakulatokat, melyekről a fórumozók feltételezhetően előzetes tapasztalattal rendelkeznek (*be-ájul, bealszik, bekómázik* stb.).

Az érték stílusváltójának tekintetében a fórumszövegek általában véve igen nagy változatosságot mutatnak: értékmegvonó jellemző éppúgy megjelenik bennük, mint közömbös vagy értéktelítő. A kommentelők sok esetben igen hevesen, a befogadó elvárásnormájához képest értékmegvonó stílusban reagálnak egy-egy bejegyzésre, akár vulgáris, sértő kifejezéseket is használnak. Ritkábban, de megjelenik az értéktelítő jelleg is a szövegekben. A három elemzett szövegrészletben a *betámad* ige használata véleményem szerint a semleges, illetve az értékmegvonó stílusba sorolható, a befogadó elvárásnormájától függően. Az (1) és a (3) szövegrészletekben az ige megjelenése előtti szövegrészletek szerzői értékmegvonó és semleges stílusban nyilatkoznak meg. A szóhasználat terén a *coool, bunyó, el kell kalapálni*, illetve a *max.* használata, a szintagmák terén a hiányzó határozóragok (*abba a melegbe*), mondattani szempontból pedig a szokatlan, az élőbeszéd lazaságát utánzó szórend (*a hétvége egyelőre nem ígér jót a rendezvénynek sajnos, ki nem ígér mit*) valamint a tipográfiai jellemzők (halmozott írásjelek, emotikonok használata) utalnak az értékmegvonó jellegre. Ezekkel a jellemzőkkel teljesen összhangban jelenik meg a *betámad* ige, így e két szövegrészlet esetében a kommunikációs partnerek előzetes elvárásaihoz képest semlegesnek tekinthető. A (2) szövegrészletben viszont véleményem szerint a kérdés feltevője inkább értéktelítő stílusban nyitja meg a topikot. Erre példa egyrészt a szó- és igemódhasználata (*régóta álmodozom, szerintem nagyon jó, a kérdésem a következő lenne*), valamint a teljes szerkezetű mondatok jelenléte. A következő hozzászólások szóhasználatában is megjelennek értéktelítő jellemzők (*nem kifejezetten erről szól, aktualitását veszítette, kifejezetten a módszer-*

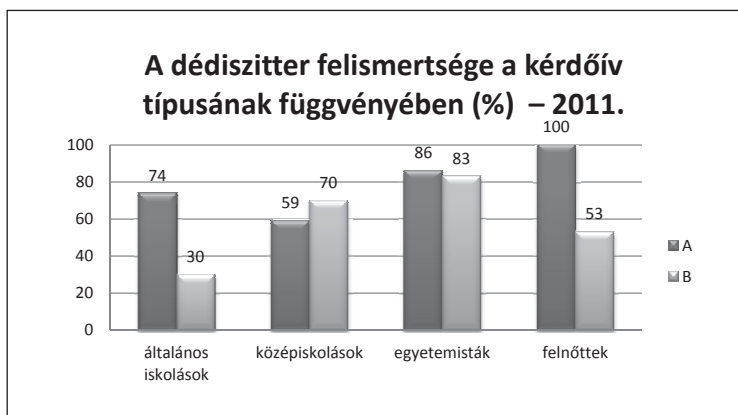
ról ír). A *betámad* igét tartalmazó bejegyzés viszont az előzőekhez képest több értékmegvonó jellemzőt tartalmaz: ez megjelenik a szóhasználat szintjén (*írogatni, kiröhögnek, legyintenek rá, betámad, kábé*), valamint az iróniában is (*Olyan ember, mint akit a Fókuszban láttunk tegnap[,] kábé hetvenháromezer[-]hatszázötven van.*) Az ez előtt a hozzászólás előtt megszólaló fórumozók számára ez a bejegyzés értékmegvonó stílusú lehet, és a komment szerzőjének pesszimizmusára, negatív attitűdjére utal a témával kapcsolatban. Ebben a szövegekörnyezetben a *betámad* használata teljesen adekvát, a témához nem értővel kapcsolatos kritikát fejezi ki.

6. A 2. számú esettanulmány: *dédiszitter*

A *dédiszitter* szóösszetétel utótagja az angol eredetű *sitter* főnév. Az utótagot (*sitter*) egyre gyakrabban lehet látni magyar helyesírással írva: az Osiris Kiadó-féle *Helyesírás* az angol *babysitter* szó megfelelője esetében *bébiszitter*-t javasol (OH 503), az ÉKsz²-ben viszont még angol helyesírással, *babysitter*ként szerepel a szó (ÉKsz² 80). A *bébiszitter* utótagjának segítségével az elmúlt években nemcsak kisbabákkal, hanem más családtagokkal (*dédiszitter*), az utóbbi időben pedig (hobby)állatokkal kapcsolatban (*hőriszitter, kutyaszitter, patiszitter*) is létrejöttek összetételek. (Néhány adat: a *dédiszittert* Minya (2007) már említi, és szép számmal találhatók hirdetések és weboldalak is a témában az interneten, a Magyar Nemzeti Szövegtárban viszont nincs találat erre a szóra.) Az angol *sit* ige jelentése (az *Oxford szótár* szerint 'take care of children', 'gyerekekre vigyáz') tehát metonimikusan kiterjed ('vigyáz vkire, vmire') ezen alakulatok esetében (mint az az említett szótárban olvasható, az amerikai angolban maga a *sitter* főnév is jelenthet 'bébiszitter'-t), így az új jelentésekben különböző élőlényekkel (emberekkel, állatokkal) kapcsolatban jelenik meg a *sitter* utótag.

6.1. A *dédiszitter* felismertsége kérdőíves felmérésben

A 2011 nyarán felvett kérdőíves vizsgálatban a megkérdezett négy korcsoport tagjai (összesen 180 adatközlő) a következő arányban adtak valamilyen magyarázatot (körülírást, szinonimát) a *dédiszitter* szóra (A típus: nincs szövegekörnyezet megadva, B típus: szövegekörnyezetben olvasható a megadott szó):

6. ábra: A dédiszitter felismertsége (2011)

A javaslatot tevők között voltak néhányan, akik a szónak nem a kikövetkeztethető jelentésével ('idős emberre a családtagok távollétében felügyelő személy') megegyező magyarázatot adtak. Ezekre az asszociációkra jellemző volt, hogy a legtöbb esetben '(déd)unokákra, kisgyerekekre vigyázó nagy- vagy dédszülő'ként definiálták a szót az adatközlők, értelmezésükben tehát a szóban a *dédi*-előtag aktív cselekvőként, a szitterség gyakorlójaként profilálódott.

6.2. A dédiszitter egy fórum szövegben

Az elemzendő szövegrészletben⁷ a kérdező a személyes problémájával kapcsolatban kér tanácsot. A kapott válaszok közül azt választottam ki, melyben a *dédiszitter* szó szerepel (kiemelések tőlem):

(4)

A kérdés 2009.04.23. 14:09

Elhanyagolnak a testvéreim, a barátaim, a párom, az egész környezetem. Mit tegyek, hogy újra „központban” legyek?

Jelenleg sajnos munkanélküli vagyok, és a párom dolgozik, testvéreim iskolába járnak, barátaim dolgoznak... Senkinek nincs ideje rám, nekem pedig rengeteg időm van, mivel itthon vagyok. Ha velük akarok lenni, akkor azt vágják a fejemhez, hogy én egész nap ráérek, ők nem, ne akarjak állandóan mindig valakivel lenni... De rettentő magányos vagyok, és

⁷ Forrás: http://www.gyakorikerdesek.hu/csaladi-kapcsolatok__egyeb-kerdesek__220629-elhanyagolnak-a-testvereim-a-barataim-a-parom-az-egesz-kornyezetem-mit-tegyek

Letöltve: 2011. március 25.

ezt nem értik meg, mert nekik ott van a férj, család stb[.]... Nem érdekli őket, hogy velem mi van, mert azt mondják, hogy nem dolgozom, akkor meg mi a sok dolog[,] ami velem történik? Emiatt nem érdeklődnek irántam. Tudom, hogy az lenne a megoldás, ha nem lennék rájuk utalva, meg hogyha elmennék dolgozni, de nem tudok még, mert nincs munka... Van valakivel ilyen helyzet?

Az egyik válasz 2009.04.24. 09:26

(...)

Ha Bp-i vagy, van délelőttönként is egy csomó program, amire el lehet menni és ismerkedni, előadások, tanfolyamok, klubok, stb. Vidéken már kicsit nehezebb a helyzet. De ott is szerveznek pl. a munkaügyi központok ingyenes álláskereső tréninget (én is voltam ilyenén pár éve Zala megyében), ahol hozzád hasonlókkal ismerkedhetsz, barátkozhatsz. Ha értesz valamihez behatóbban (pl. szépen énekelsz), vagy olyan az iskolai végzettséged, vállalhatsz magántanítványokat is, vagy ha nem, felügyelhetsz gyerekekre vagy öregekre (babysittert és **dédiszittert** is sokan keresnek). Így még pénzt is kereshetsz + szintén új emberekkel ismerkedhetsz meg. Ha meg hosszabb ideig nem esik le semmi munka, szerintem kezdj el vállalkozni valamit, ami érdekel. Én is ezt tettem, azóta tök jól érzem magam, sokkal jobban, mint korábban, amikor unalmas, nemszeretem munkát kellett csinálnom ellenszenves emberek között. Sokkal több szabadidőm van, és azzal foglalkozhatok egész nap, ami érdekel. (...)

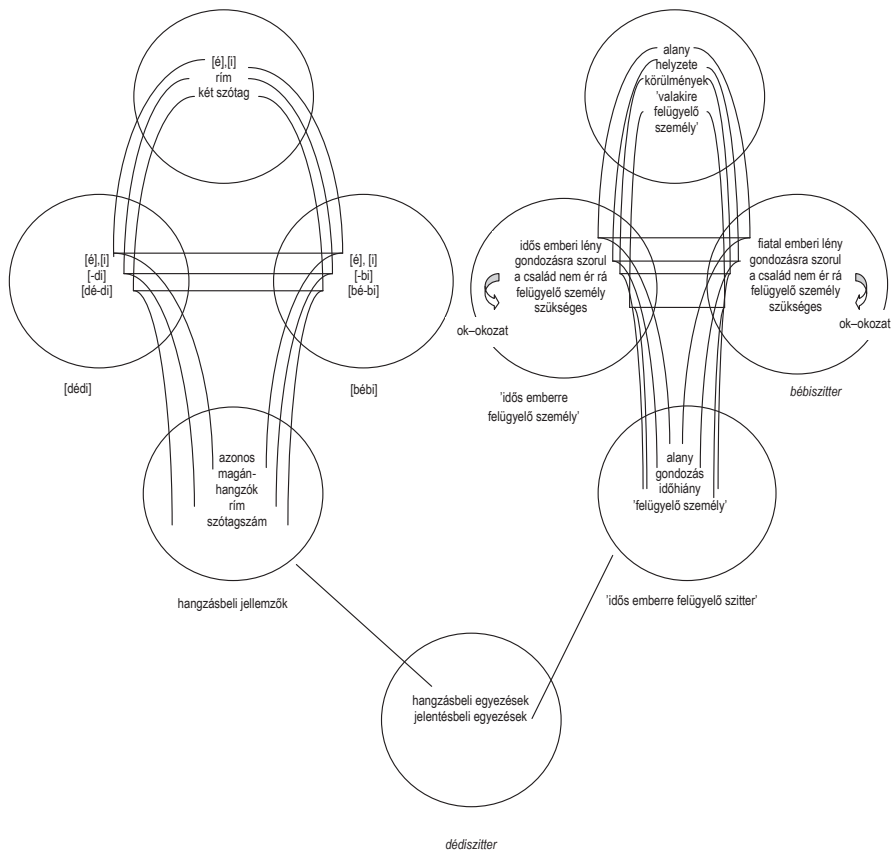
A vizsgált szó a második részletben tűnik fel. Az elemzett szövegrészletben a bejegyzés írója egy új, „neológ” jelenség használatára vállalkozik, vagyis a világ egy adott entitásának definiálására tesz kísérletet korábbi tapasztalatai alapján. Amennyiben egy-egy új nyelvi forma létrejöttét a kategorizáció szempontjából vizsgáljuk, világossá válik, hogy e jelenségek szerves részét képezik az emberi elme feladatmegoldó, folyamatos, kreatív működésének: „(...) a prototípus ismerete könnyebb hozzáférést tesz lehetővé a használatban megjelenő olyan periférikus példányok megértéséhez, amelyek újak számunkra”⁸ (Geeraerts 1997: 110). A prototípuselv implicálta jelenségek az emberi gondolkodás dinamikusságának leírása által tehát a szemantikai változásoknak, így az új jelentések kifejlődésének is magyarázatául szolgálhatnak (Geeraerts 1997: 115). „(...) a beszélő vagy a hallgató a példányt (szöveget, annak stílusjegyet) besorolja valamilyen típusba (stílustípusba), ha elegendő okot lát erre.

⁸ „(...) knowing the prototype enables you more easily to understand peripheral instances of use that are novel to you.”

E besorolást a nyelvről és a világról való tudása alapján, emlékező, tervező- és szervezőképessége, valamint a hasonlítási és a hasonlóság fokának képessége alapján teszi meg. Vagyis a beszélő vagy a hallgató a verbális interakcióban a fenti kategóriákat úgy hozza viszonyba egymással, hogy felismeri azok nyitott típusát, amit a példány és az általa ismert típus összehasonlításával ér el” (Tolcsvai Nagy 1996: 53). A *dédiszitter* szó jelentésének megértését nagymértékben segíti, hogy a *szitter* utótag a nyelvhasználók számára egy már begyakorlott összetétel (*bébiszitter*) jelentésszerkezetét is hozzáférhetővé teszi, így ez már a befogadó figyelmét a *szitter* feladatai (gondozás, felügyelet) felé irányíthatja; az író ráadásul már a zárójelben megjegyzett rész előtt meg is adja a két szó jelentését („*felügyelhetsz gyerekekre vagy öregekre*”), a megértést így várhatóan nem akadályozza a *dédiszitter* szó neológ jellege.

A *dédiszitter* szóösszetétel szemantikai szerkezetében szerepet játszó megértési folyamatok jól értelmezhetők a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs elméletben blendként. A szóösszetétel szemantikai szerkezetének felépítésében feltehetően mind a *bébi* és a *dédi* előtagok hangzásbeli hasonlósága, mind a nyelvhasználók számára begyakorlottabbnak számító *bébiszitter* szó szemantikája szerepet játszik. A két pólus, a fonológiai és a szemantikai szempontból egymásnak megfeleltethető jellemzők együttesen teszik lehetővé a neologizmus létrejöttét, alakítják jelentését, és segítik a nyelvhasználót a jelentés konstruálásában. A *dédiszitter* szó érdekessége éppen e két dimenzió egymásba játszásában rejlik, így többoldalú blendként ábrázolható (l. 7. ábra). Fonológiai szempontból nem elhanyagolható a rím szerepe a *dédiszitter* kialakulásának folyamatában – a rímnek a kreatív szóösszetételek létrejöttében betöltött szerepére hívja fel a figyelmet Benczes (2006: 148–149, 2010: 228–229). A *dédiszitter*–*bébiszitter* kapcsolatot vizsgálva megállapítható, hogy e szavak előtagja, a *bébi* és a *dédi* szavak azonos magánhangzókat tartalmaznak, végződésük rímel egymásra, és szótagszámuk is azonos, így a neológ alakulatban megjelenő *dédi*-t olvasva a befogadók könnyen asszociálnak a *bébi*-re. Másfelől a szemantikai összefüggések is segítenek a neologizmus megértésében: mind a *bébiszitter*, mind az ’idős emberre felügyelő személy’ jelentésű entitások szemantikai felépítésében megtalálható az alany életkora, állapotának a jellemzője, hogy gondozásra szorul, az a külső körülmény, hogy a családja nem ér rá őt gondozni, valamint az utóbbi jellemző következménye, a felügyelő személy szükségessége. A családtagok időhiánya és a gondozó személy szükségessége között metonimikus ok-okozati kapcsolat mutatható ki. A neologizmussal szinonim entitás jelentése így lesz ’idős emberre felügyelő személy’. Az ezen entitás és a *bébiszitter* szemantikai szerkezete által kialakított integrált térben pedig az ’idős emberre felügyelő szitter’ jelentés profilálódik. Ezzel lép aztán kapcsolatba a már tárgyalt fonológiai pólus, és így, együttesen hozzák létre az

integrált térben megjelenő *dédiszitter* alakulatot, melynek szerkezete a fenti modellben a következőképpen ábrázolható az elmondottak alapján:

7. ábra: a *dédiszitter* szemantikai szerkezete

6.3. A *dédiszitter* használatának jellemzői a stílus szociokulturális dimenzióinak tekintetében

A 6.2. pontban elemzett párbeszéd válasz szövegében a *dédiszitter* neologizmusként jelenik meg, megértését ugyanakkor segíti a közvetlenül előtte álló *babysitter* szó. Érdekes, hogy a szöveg írója az első szó esetében nem a magyar helyesírású formát használja, míg az újabb keletkezésű *dédiszitter* esetében igen. A *dédiszitter* esetében az utótag magyar helyesírással írt formáját való-

színűleg az előtag is motiválta, hiszen a *dédi* magyar szó. A neologizmus ebben a szöveggörnyezetben az idő stílusváltozójának dimenziója tekintetében újszerű elemként jelenik meg, míg a szöveg többi része az idő stílusváltozójának tekintetében semlegesnek mondható: a *dédiszitteren* kívül nem tartalmaz más neológ jellemzőt, így ennek a szónak a megértése a szövegnek mint támogató mátrixnak (Tolcsvai Nagy 2010: 12) köszönhetően nem okoz gondot.

A helyzet tekintetében a két idézett szövegrészlet az informális stílust képviseli: a nyitó bejegyzésben feltett kérdés témájának személyessége, a probléma nyelvi megfogalmazása (egy-egy szám első személyű igealakok, kérdések) utalnak a fórumozók egyenrangú viszonyára. A *dédiszitter* megjelenése a válaszoló szövegében szintén informalitásra utal, tekintve, hogy ezt a szakmát hivatalos szövegekben inkább körülírással ('időseket térítés ellenében gondozó személy') szoktuk megnevezni. Véleményem szerint a szóban némi humor is rejlik, hiszen azzal, hogy a *szitter* utótag jelenik meg a szóban, behívódik a kisbabákkal foglalkozó *bébiszitter* fogalma (l. a szemantikai elemzést a 6.2.-ben). Ezek az asszociációk kedvességet, az előtagban megnevezett csoporttal (az idős emberekkel) kapcsolatos pozitív attitűdöt is implikálnak, tovább növelve a helyzet stílusának informalitását.

A magatartás stílusváltozójának vonatkozásában mindkét idézett szövegrészletet bizalmas stílusúnak nevezhetjük. Mint arra fentebb már utaltam, az első fórumozó által feltett kérdés témája kifejezetten személyes, és az erre reflektáló válasza is ez jellemző. A *dédiszitter* megjelenése a második szövegrészletben ezt a bizalmasságot erősíti: a már említett játékosság és humor is hozzájárul ehhez, és ezt erősíti a *dédi* szó alkalmazása a dédszülőkre. Az *-i* kicsinyítő, becéző képző használata kedvességet, szoros kapcsolatot sugall a gondozó és a gondozott személy között, felerősítve a bizalmas stílust.

Az érték stílusváltozójának dimenziójáról elmondható, hogy mindkét szöveg közömbös, illetve értéktelítő stílusú. Az első megszólaló sok olyan szót, kifejezést használ, melyek értéktelítő stílusúak (*elhanyagolnak, párom, jelenleg, rengeteg, irántam*), hozzá képest a válaszoló szövegében kevesebb ilyen találunk. A második szövegrészletre az érték dimenziójában tehát inkább a közömbösség jellemző. A *dédiszitter* szó megítélése e dimenzió mentén véleményem szerint nagymértékben függ a befogadó előzetes tapasztalataitól, valamint attitűdjétől. Elképzelhető, hogy vannak nyelvhasználók, akik számára a szó értékmegvonó stílusú lehet, mert benne az utótagból fakadó asszociációknak köszönhetően kiemelődik a gondozottak tehetetlensége, kiszolgáltatottsága. Úgy gondolom azonban, hogy a bemutatott szövegrészletben a szöveg írójának nem állt szándékában ilyenfajta értékmegvonó jelleget kifejezni a szó használatával; számára a *dédiszitter* közömbös stílusú.

7. A 3. számú esettanulmány: egy hapax legomenon (*megquadul*) elemzése

Elemzésem harmadik példájának egy olyan, hapaxnak tekinthető szójátékot választottam, melynek segítségével lehetőség nyílhat a blendingelmélet keretén belül egy szó fonológiai és a szemantikai jellemzőinek elemezhetőségét, e két pólus jelentésszervező szerepét bemutatni.

Az elemzendő szó a *megquadul*, mely *Quadulj meg* formában olvasható egy négykerekű terepmotorokkal (quadokkal) foglalkozó honlap fórumán (www.quad.vilaga.hu). A felszólítás egy képen jelenik meg, a következőképpen⁹:

(5)

8. ábra: a www.quad.vilaga.hu honlap fórumának nyitóképe

A kép alatt a fórum moderátorának üzenete olvasható:

(6)

„Mindenki lelkiismeretére bízom, mit ír le[,] de csak annyit kérek: név (fórumos), és merre szokott nyomulni. A felesleget majd kimoderáljuk! Remélem[,] ez már elfogadható és nem kötelező!”

A *quad* szóról elmondhatjuk, hogy az ÉKsz²-ben nem található meg, a 2007-ben kiadott *Idegen szavak szótára* viszont tartalmazza, és jelentését ’négykerekű motorkerékpár’-ként adja meg (ISz 861). A szóra rákeresve a Magyar Nemzeti Szövegtárban (<http://corpus.nytud.hu/mnnsz>), az összes alkorpusz tekinteté-

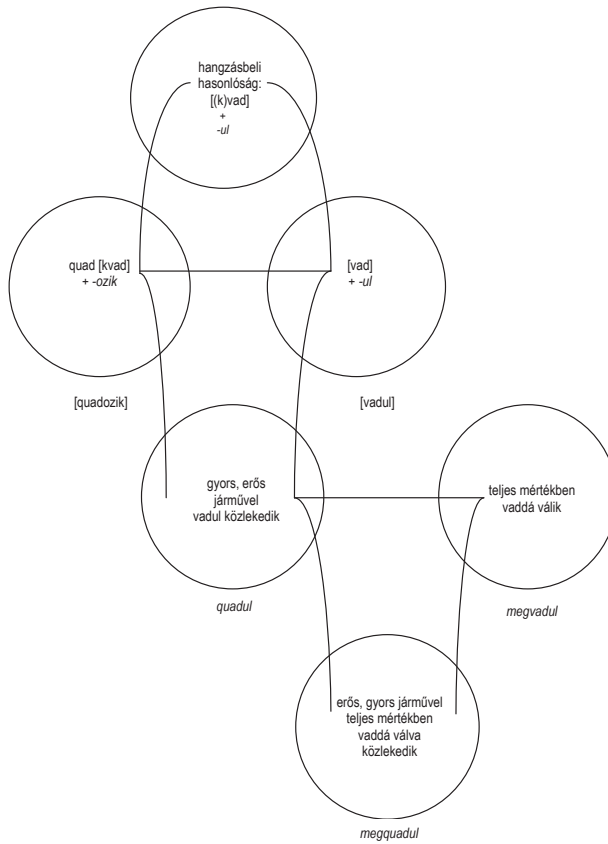
⁹ Forrás: <http://sgforum.hu/listazas.php3?azonosito=quad&id=1159550264>
Letöltve: 2010. július 14.

ben 5 találat olvasható a személyes alkorpuszban¹⁰, ám ezeket elolvasva egyértelmű, hogy ezekben a szövegrészekben nem a fenti jelentésben, hanem a 'házi erősítőegység' (*quality unit amplification domestic*) rövidítéseként szerepel a szó. A *quad* olyan idegen eredetű szónak tekinthető, mely újdonságként szerepel nyelvünkben, és magával az eszközzel kapcsolatban csak a nyelvhasználók egy bizonyos rétegének (a quadtulajdonosoknak, a jármű iránt érdeklődőknek) van csak közvetlen tapasztalata. Terjedését viszont jelzi, hogy egy 2008 őszi felvett kérdőíves vizsgálatban a négy korcsoportba tartozó adatközölők 71–97%-a ismerősnek vélte a szövegkörnyezetben (internetes példamondatokban) megadott szót, és sokan szinonimajavaslatokkal is éltek (pl. *négykerekű terepmotor, túramotor, ATV=all terrain vehicle* stb.) (Sólyom 2009: 260). A terjedés gyorsaságát és mértékét jelzi, hogy a Google keresőprogram a magyar nyelvű oldalakon 2010. július 10-én 586000 találatot regisztrált a szóra, 2011. március 24-én pedig ugyanilyen feltételek mellett már 2040000 volt a találatok száma.

A *Quadulj meg[!]* alakulatot olvasva az olvasó érezheti, hogy olyan megfogalmazással áll szemben, mely azon túl, hogy konceptuálisan igyekszik megragadni a weboldal tartalmának a lényegét (a *quad* fogalmát), próbál egyszersmind találó, játékos (humoros?) is lenni. Bár a *quadul*, illetve az igekötős *megquadul* alakulatok hapaxoknak tekinthetők, hangzásuk miatt gyorsan és egyértelműen előhívják a befogadó korábbi tapasztalataiból a *vadul*, *megvadul* igéket. A folyamat, mely ebben az esetben lezajlik, igen összetett: a *quad-vad* szavak hangzásbeli hasonlóságán túl a megjelenő szemantikai összefüggések is nyilvánvalóak és fontos szerepet játszanak az alakulat értelmezésében. A vadság fogalma, illetve a *quad* használatából fakadó szabadság érzése (mely metonimikus eltolódásként is értelmezhető az eszköz használatának következtében kialakuló érzés megnevezésében) szintén befolyásolja a *megquadul* ige megértését. Így az ige – melyet most kijelentő módú formájában fogok elemezni – képes lesz arra is, hogy a befogadó elméjében szerteágazó asszociációkra adjon lehetőséget. Az alakulat jelentésének értelmezésében tehát egyrészt a *quad-vad* szavak fonológiai hasonlósága, másrészt pedig a *quad* mint 'erős terepmotor' és a vadság közös szemantikai tulajdonságai nyújtanak segítséget az olvasónak. A kognitív szemantikai elemzés értelmében a nyelvi egység egy fonológiai és egy szemantikai szerkezet kapcsolataként jellemezhető (Tolcsvai Nagy 2010: 16). A *megquadul* alakulat szemantikai szerkezetének létrehozásában is mindkét rész aktívan részt vesz. A szót hallva a befogadók egyrészt asszociálnak a *vad* és a *quad* szavak hangzásbeli hasonlóságára, ez képezi a fonológiai megfeleltethetőség alapját. Másrészt viszont a *megvadul* ige, a totális vaddá válás szemantikai szerkezete is befolyásoló hatással van a neológ alakulat szerkeze-

¹⁰ 2010. július 14-én, megismételve 2011. március 24-én

tének kialakulására. A fogalmi integráció (blend) alkalmas arra, hogy fonológiai és szemantikai jellemzőket egyaránt bemutassunk a segítségével, mindkét jellemző ábrázolásában felhasználható. A fonológiai hasonlóság a befogadók figyelmét a *quad-vad* szópárra irányítja. Az ezekből képezett igék (*quadozik* és *vadul*) e fonológiai hasonlóság alapján kerülnek kapcsolatba a blending folyamatában, és teszik lehetővé a befogadó számára a *quadul* szóalak jelentését, mely már tartalmazza az eszközt és annak tulajdonságait (gyors, erős jármű), illetve a vadság fogalmát is. A *megvadul* igekötős ige a perfekció és a totalitás kifejezésével járul hozzá az alakulat jelentésének árnyalásához: a *quadul* alakulattal integrálódva – és az integráció során még mindig felidézve a fonológiai hasonlóságot – egy külön bemeneti térként alakítja ki a végeredményt, a szójáték szemantikáját. A befogadóknek a *megvadulás* folyamatáról feltehetően vannak már előzetes tapasztalataik; ennek és a 8. ábrán bemutatott képnek a segítségével az új alakulat esetében sem ütközik akadályba a jelentéskonstruálás folyamata. A *megquadul* neologizmus így 'erős, gyors járművel teljes mértékben vaddá válva közlekedik' jelentésű lesz a fenti címet olvasó nyelvhasználók számára. A fent leírt terek interakcióját az alábbi ábrában foglalhatjuk össze (Kövecses–Benczes 2010: 200 alapján):

9. ábra: a *megquadul* ábrázolása blendként

7.3. A *megquadul* használatának vonatkozásai a stíluszociokulturális dimenzióiban

Az elemzett igét tartalmazó honlap felhívását (*quadulj meg*) olvasva a befogadó azonnal érezheti, hogy az idő dimenziójának szempontjából újszerű alakulat van dolga. Ez a jelenség ráadásul egyszeri előfordulásnak, hapaxnak tekinthető; ezt is azonnal érzékeli az olvasó. Lehetséges, hogy a *quadul* tő önmagában félreértésekre adna okot, vagy értelmezhetetlen lenne sok befogadó számára, a *meg* igekötő segítségével viszont már jobban köthető egy konvencionális és az idő dimenziójának tekintetében is közömbösnek minősülő igéhez (*megvadul*). A moderátor hozzászólásában is több újszerű stílusú szó található (*nyomulni, kimoderáljuk*); a honlap szerkesztői vélhetően ezeknek a szavaknak a használatával érzékeltetik azt a trendiséget, fiatalosságot, melyet a quadok használata jelent.

A helyzet stílusváltója tekintetében a honlap címére az informalitás jellemző: ezt jelzi a direkt felszólítás (*Quadulj meg!*), mely mindenféle udvariasságot mellőz, valamint a tegező igealak használata is. Ezt az informális stílust a honlap olvasói és a fórumba írók feltehetően elfogadják és maguk is alkalmazzák, szerepükből fakadóan (quadtulajdonosok vagy a quadozás iránt érdeklődők) szimmetrikus viszonyok jellemzik őket. A moderátor hozzászólására is a közvetlenség jellemző, a szleng stílusrétegébe tartozó szavak (*nyomulni, kimoderáljuk*) a spontán beszélt nyelvet idézik meg. A többes szám első személyű igealak (*kimoderáljuk*) használata is az egy közösséghez tartozást, a „mi” érzését kelti, ezzel is hozzájárulva az informalitáshoz.

A magatartás dimenziójának tekintetében a *Quadulj meg!* felszólítás bizalmas stílusúnak tekinthető. A felszólítás direkt, rövid mondat szerkesztésű, udvariassági formákat nem alkalmaz. A szóválasztás célja, a hapax használata elsősorban az egyediséget, leleményességet kívánja kifejezni; az oldal címadója vélhetően ezt a fajta lazaságot, trendiséget magukénak valló felhasználókkal akar közösséget vállalni. A hapax használatával azt is eléri, hogy esetleg lesznek olyanok is olvasói között, akik nem értik a felszólítást (például azért, mert a *quad* szó jelentését sem ismerik), így nem kerülnek be abba a csoportba, akik értékelik a felszólítás szellemességét, egyediségét. Azzal, hogy bizonyos olvasókat ezzel kizár az oldal látogatói közül, a címadó üzenete a csoportra jellemző bizalmas stílust erősíti fel.

Az érték dimenziójában a hapax alkalmazásával sikerült elérnie a moderátornak, hogy vélhetően senki nem fogja közömbös stílusúnak tekinteni a felszólítást, aki elolvassa. A *Quadulj meg!* használata véleményem szerint az érték dimenziójában igencsak megosztja a befogadókat, minősítése tehát az átlagosnál is jobban függ attól, hogy ki a szöveg olvasója. A quados honlap felhasználói, a fórumozók számára feltehetően értéktelítő a hapax használata, hiszen az általuk kedvelt sport és honlap egyediségét, extravagáns jellegét hangsúlyozza. Azoknak az olvasóknak a számára viszont, akik nem találkoztak még a *quad* szóval, lehetséges, hogy teljesen értelmezhetetlen lesz a honlap címe, és csak a 8. ábrán látható kép segítségével tudják értelmezni az alakulat jelentését. A folyamat így viszont jelentős mentális erőfeszítést is igényelhet részükről, és ez az alakulathoz kapcsolódó attitűdjükre és így a hapaxnak az érték dimenziójában való megítélésére is negatív hatással lehet; számukra tehát értékmegvonóvá válhat a *Quadulj meg!* használata.

8. Összefoglalás

A dolgozatban bemutatott szövegek elemzése több célt is szolgált: egyik célja az volt, hogy a megadott neologizmusdefiníció értelmében Fauconnier–Turner (1998) fogalmi integrációs (blending-)elmélete segítségével három különböző szerkezetű és jellegű szóval kapcsolatban levonható tanulságokat megvizsgáljon. Az elemzés másik célja az volt, hogy a bemutatott szövegekben a stílus szociokulturális rétegzettségéhez kapcsolódó jellemzőket feltárja, így mutassa be az idézett fórumszövegekben a beszélő–hallgató elvárásaiban és megnyilatkozásaiban megjelenő jellemző dimenziókat.

A neologizmusok jelentésének konstruálása, a megértési folyamatok (elérési útvonal, poliszémia, meggyökeresedés) tanulmányozása szempontjából úgy gondolom, hogy a fogalmi integrációs modell eredményesen alkalmazható bizonyos jelentésszerkezetek esetében: dinamikussága, valamint a bemeneti terek számának és jellegének rugalmassága révén lehetőséget ad az új jelentések különböző kontextusban, különböző szociokulturális változók mentén történő tanulmányozására. A fogalmi integráció keretében lezajló műveletek ráadásul feltehetően fontos szerepet töltenek be egy-egy neologizmus konvencionalizálódásának folyamatában, tehát a neologizmusoknak a közös tudáshoz történő lehorgonyzásában is. Ezt a dinamikusságot és rugalmasságot kívánta szolgálni a neologizmusnak a dolgozat 3. pontjában közölt fogalomértelmezése is azzal, hogy a „neológ”-nak értékelt jelenséget a mindenkori beszélő és hallgató viszonyában és a kommunikációs szituációhoz hozzárendelve határozta meg. Ez a hozzárendelés nem utolsó sorban segít abban is, hogy az elemzett jelenségeket a stílus szociokulturális dimenziói mentén kontinuumszerűen, a maguk dinamikusságában és nyelvhasználófüggő voltában helyezzük el.

Irodalom

- Balogh Judit 2000. Az igekötő. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–267.
- Benczes, Réka 2006. *Creative compounding in English: The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam, New York: John Benjamins.
- Benczes, Réka 2010. Setting limits on creativity in the production and use of metaphorical and metonymical compounds. In: Alexander Onysko – Sascha Michel (eds.): *Cognitive perspectives on word formation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 219–242.

- Coulson, Seana – Oakley, Todd 2003. Metonymy and conceptual blending. In: Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. (eds.): *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 51–80.
- Croft, William 2000. *Explaining language change: An evolutionary approach*. Harlow, New York: Longman.
- DTL = Van Gorp, Hendrik et al. (eds.): 2001. *Dictionnaire des Termes Littéraires*. Paris: Honoré Champion Éditeur.
- ÉKsz² = Pusztai Ferenc (szerk.): 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fauconnier, Gilles 1994 [1985]. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. New York: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22: 133–187.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2002. *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, Gilles 2007. Mental spaces. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 351–376.
- Fillmore, Charles J. 1985. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di semantica* 6: 222–254.
- Fillmore, Charles J. 2006. Frame semantics. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373–400.
- Geeraerts, Dirk 1997. *Diachronic prototype semantics: A contribution to historical lexicology*. Oxford: Clarendon Press.
- Geeraerts, Dirk 2002. Conceptual approaches III: Prototype theory. In: Cruse, D. Alan (ed.): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. 1. Halbband. Lexikologie: ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin: De Gruyter. 284–291.
- Grady, Joseph E. – Oakley, Todd – Coulson, Seana 1999. Blending and metaphor. In: Steen, Gerard – Gibbs, Raymond (eds.): *Metaphor in cognitive linguistics*. Philadelphia: John Benjamins. 101–125.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haiman, John, 1991. From V/2 to subject clitics: Evidence from Northern Italian. In: Traugott, Elizabeth Closs – Heine, Bernd (eds.): *Approaches to grammaticalization*. Vol. II. Amsterdam: John Benjamins. 135–158.
- ISz = Tolcsvai Nagy Gábor 2008. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Keller, Rudi 1985. Towards a theory of linguistic change. In: Ballmer, Thomas T. (ed.): *Linguistic dynamics. Discourses, procedures and evolution*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 211–237.

- Keller, Rudi 1990. *Sprachwandel: von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötő. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. kötet. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kozocsa Sándor Géza 2008. Neologizmus. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 428–428.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses, Zoltán – Radden, Günther 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9: 37–77.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George 2008. The neural theory of metaphor. In: Gibbs, Raymond W. (ed.): *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press. 17–38.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. 1–63.
- Lehrer, Adrienne 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica* 2: 369–382.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Minya Károly 2007. *Új szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- OH = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. 2003. On the nature of conceptual metonymy. In: Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. (eds.): *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–20.
- Pátrovics Péter 2002. Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 126: 481–489.
- Ruiz de Mendoza, Francisco J. 1996. Understanding through metonymy: The role of metonymy in communication and cognition. In: Penas, Beatriz (ed.):

- The pragmatics of understanding and misunderstanding.* Zaragoza: University of Zaragoza. 197–208.
- Ruiz de Mendoza, Francisco J. 1998. On the nature of blending as a cognitive phenomenon. *Journal of Pragmatics* 30: 259–274.
- Ruiz de Mendoza, Francisco J. – Díez, Olga I. 2002. Patterns of conceptual interaction. In: Dirven, René – Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter. 489–352.
- Ruiz de Mendoza, Francisco J. – Peña, M. Sandra 2005. Conceptual interaction, cognitive operations, and projection spaces. In: Mendoza, Francisco J. Ruiz de – Peña, M. Sandra (eds.): *Cognitive linguistics: Internal dynamics and interdisciplinary interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 249–280.
- Sandig, Barbara 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sólyom Réka 2009. Napjaink neologizmusainak mondatbeli értelmezése. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 257–265.
- Sólyom Réka 2010. Neologizmusok kognitív szemantikai megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 134: 270–282.
- Sweetser, Eve 1988. Grammaticalization and semantic bleaching. In: Axmaker, Shelley – Jaisser, Annie – Singmaster, Helen (eds.): *Berkeley Linguistics Society 14: General Session and Parasession on Grammaticalization*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society. 389–405.
- SWB = Wilpert, Gero von 1989. *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon: stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin 2005. A be igekötő jelentésváltozásai I. *Magyar Nyelvőr* 129: 151–164.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–494.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2001. Conceptual metaphors and blends of „understanding” and „knowledge” in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 79–100.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2005a. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005b. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős ígéről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Turner, Mark 2007. Conceptual integration. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 377–393.
- Váradi Tamás 2002. The Hungarian National Corpus. In: *Proceedings of the 3rd LREC Conference*. Spanyolország: Las Palmas. 385–389. URL: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>
- Wehmeier, Sally (ed.) 2001. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.

Károli Gáspár Református Egyetem
solyomreka@hotmail.com

III.
A SZOCIOKULTURÁLIS
TÉNYEZŐK VIZSGÁLATÁNAK
TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI

Kuna Ágnes

Stílusmintázatok a 16–17. századi orvosi receptekben

Történeti stilisztikai elemzés kognitív
nyelvészeti keretben

A mindennapi történeti szövegek stilisztikai vizsgálata a magyar nyelvű szakirodalomban hiányterületnek számít. Jelen tanulmány részben erre reflektálva mutatja be a 16–17. századi receptek jellemző stílusmintázatait. A korpusz alapú, pragmatikai megközelítésű elemzés kiindulási pontjának a szövegtípust mint tudáskeretet/forgatókönyvet tekinti, amelyben a nyelvi-grammatikai konstruáláson túl helyet kapnak a szöveg létrehozásának egyéni, valamint társas-kulturális tényezői is.

A tanulmány három célkitűzés köré szerveződik: 1. egyrészt bemutatja a történeti stilisztika kognitív-pragmatikai megközelítésének számos általános kérdését. 2. Másrészt rámutat arra, hogy miként szolgálhat a szövegtípus a stilisztikai variabilitás vizsgálatára. 3. Végezetül fő célkitűzésként, a fenti kérdésekkel összefüggésben, a 16–17. századi receptekben megjelenő stílusmintázatoknak mint sajátos konstruálásbeli együttállásoknak a bemutatása fogalmazódik meg. Ebben különös hangsúlyos szerepet kap a megnyilatkozó és a címzettek közötti személyközi viszonyok és a szociokulturális tényezők kidolgozása.

Kulcsszavak: történeti stilisztika, stílustípus/stílusmintázat, szövegtípus, forgatókönyv, diskurzusközösség, diskurzusminta, normakövetés, orvosi recept, tudományos, mindennapi stílusmintázat

1. Bevezetés

A nyelvtörténeti kutatásokban megfigyelhető, hogy az egyes korokból ránk maradt szövegeket jellemzően produktumként kezelik, illetve nyelvi adatok gyűjteményének tekintik az egyes nyelvi szintek vizsgálatához. A szövegek folyamata jellege, a kommunikatív és a társas-kulturális tényezők ritkán kerülnek az elemzések előterébe (vö. Maitz–Molnár 2001).

Jelen kutatás abból a téziséből indul ki, hogy azok a nyelvi-kommunikatív erők, amelyek ma működnek, a múltban is működtek (vö. Romaine 1987/1988: 1454). Így a történeti szövegek egyrészt egyéni, mentális teljesítménynek; valamint a közösségi konvenciók, a közös tudás, a szociokulturális környezet által meghatározott nyelvi tevékenység produktumainak tekinthetők – csakúgy, mint a mai szövegek (vö. Tolcsvai Nagy 2006: 67). Mivel a történeti szövegek és az általuk végzett nyelvi tevékenység csak közvetve hozzáférhető, így vizsgálatukban különösen nagy hangsúlyt kell fektetni a kommunikatív folyamatok, valamint a szöveglétrehozás és -befogadás minél teljesebb rekonstrukciójára. Ezen jelenségek együttes megragadására és leírására különösen alkalmasak a diskurzustartományok (discourse domain; vö. Taavitsainen–Jucker 2010: 5), illetve a szövegtípusok (vö. Kocsány 2002; Kohlen 2004; Tolcsvai Nagy 2006). Ezek ugyanis keretet adnak egy tipikus beszédhelyzet jellegzetességeinek a bemutatására.

Jelen tanulmány az orvoslás diskurzustartományán belül, a recepteken keresztül vizsgálja a 16–17. században megfigyelhető stílusmintázatok jellemzőit. Ehhez három korabeli kézirat és egy nyomtatott orvosi műből vett, fejfájáshoz kapcsolódó receptjeit elemzi a szöveg minden szintjén (mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt). A korpusz alapú kutatás elméleti keretét a stílus kognitív-pragmatikai megközelítése adja.

A tanulmány szerkezetét a fent említett célkitűzések határozzák meg. Így jelen bevezető rész után (1.) a történeti stilisztikai vonatkozásokra tér ki, külön kiemelve a szövegtípusok szerepét (2.). Ezt követően bemutatja a vizsgálat korpuszát (3.). A stilisztikai elemzés a nyelvi tevékenységből indul ki, ezért nagy hangsúlyt kap a korabeli orvoslás diskurzustartományának és diskurzusközösségeinek az ismertetése; valamint a receptek sémája, amely a nyelvi tevékenység vizsgálatának keretét szolgál (4.). Ezt követi a korpusz szövegeinek minden szintre kiterjedő elemzése, amely elsősorban azt mutatja be, hogy hogyan viszonyul a szerző a konvencionizált diskurzusmintákhoz, a címzettek elvárásaihoz, saját célkitűzéseikhez; továbbá azt, hogy a szerző tudásreprezentációja, miként konstruálja meg a címzettekkel való személyközi viszonyát. Ezen tényezők figyelembe vételével a tanulmány rámutat a korabeli orvosi szövegek sajátos stílusmintázataira (5.), és végezetül összefoglalja a kutatás eredményeit (6.).

2. Stiliztika, szöveg és szövegtípus – kognitív-pragmatikai megközelítés

A kutatás kiindulási pontját a nyelvi tevékenység és a stilisztika kognitív megközelítése adja. Ennek alapja, hogy a kommunikáció során különböző jelentéseket hozunk létre és osztunk meg egymással. A jelentések létrehozásakor a világ dolgait különböző módon és különböző perspektívából dolgozzuk ki, illetve tesszük hozzáférhetővé mások számára (l. bővebben Labov 1972; Finegan 1985; Langacker 1987; Sanders–Spooren 1997; Tolcsvai Nagy 2004). Ez szoros összefüggésben áll a nyelvi variabilitással és a stílus kérdésével is.¹ A világ ugyanazon fragmentumát tehát céljainktól, tudásunktól, valamint a kommunikáció körülményeitől függően különbözőképpen konstruáljuk meg, amellyel különböző társadalmi és stilisztikai jelentéseket hozunk létre. A nyelvi tevékenység során alapvető szerepet kapnak a kommunikációban résztvevők és adaptív tevékenységük, nyelvi „egymásra hangolódásuk” (l. bővebben Tátrai 2011: 45–50, valamint Tátrai ebben a kötetben).

Kognitív nyelvészeti megközelítésben a stílus nem járulékos elem, hanem az interakcióban résztvevők jelentéslétrehozásának a része arra nézve, hogy „mit”, „hogyan” és „milyen céllal” mondunk (Sandig 1995: 28; l. bővebben Tátrai, Tolcsvai Nagy ebben a kötetben). A szöveg minden szintjén érvényesül(het), így mikro-, mezo-, és makroszinten egyaránt. A stílusról való tudásunk a nyelvi ismeretek fontos részét képezi. Ezek különböző tipikus mintákban, **stílustípusok**ban absztrahálódnak, majd az interakció során aktiválódnak a kommunikatív célok mentén. A stílustípusok rugalmas kategóriák, jellemzően kultúrspecifikusak, és a történelem folyamán viszonylag gyorsan változhatnak a szociokulturális tényezők függvényében (Tolcsvai Nagy 2005: 39–41). Az is megfigyelhető továbbá, hogy az egyes variációk eltérőek lehetnek a begyakorlottság, a feltűnőség, a konvencionizáltság tekintetében. Ez utóbbi szoros összefüggést mutat az egy nyelvközösségen belüli hagyományokkal, így a történetiséggel és az egyes beszédhelyzetekhez kapcsolódó, sematikus, kommunikatív mintákkal: a **szövegtípusok**kal, ami a stílus vizsgálati keretként szolgálhat (vö. Szabó 1999; Tolcsvai Nagy 2005).

Megfigyelhető, hogy az egyes beszédhelyzetekben rögzült szövegtípusok gyakran összekapcsolódnak bizonyos stílusmintákkal, -normákkal és -elvárásokkal az interakcióban résztvevők szándékai és nyelvhasználati gyakorlata alapján. A szöveg- és a stílustípusok azonban nem feleltethetők meg egymás-

¹ „Social and stylistic variation presuppose the option of saying „the same thing” in several different ways: that is, the variants are identical in reference or truth value, but opposed in their social and/or stylistic significance” (Labov 1972: 271).

nak, tehát egy szövegtípus nem mindig ugyanolyan stílusban dolgozódik ki, amelyre jelen tanulmány is rámutat (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 122; l. bővebben Hámori, Tátrai ebben a kötetben). A szövegtípusok egy-egy beszédhelyzetnek vagy összetett világrészletnek a tipikus, sematikus fogalmi és nyelvi megalkotásának tekinthetők (Tolcsvai Nagy 2006: 67), így alkalmasak arra, hogy ugyanannak a világrészletnek a különböző, szociokulturálisan meghatározott kidolgozási módjait, stílusát megragadjuk általuk.

A szövegtípusok nem eleve és önmagukért léteznek, hanem az adott beszélőközösség társas-kommunikatív igényei hozzák létre őket. Így egyrészt a közösségi, másrészt az egyéni-mentális tudás részét képezik (Kocsány 2006: 20–21). Ezek a kognitív minták a kommunikációban aktiválódnak az adott beszédhelyzet körülményeinek megfelelően. Az aktiválódás során a szövegtípus erősen konvencionizált mintái eltérő mértékben és módon dolgozód(hat)nak ki az interakcióban résztvevők szándékainak, háttértudásának és az egyéb társadalmi-kulturális tényezőinek függvényében. Ebben a nyelvi kidolgozásban kap központi szerepet a stílus.

Jelen tanulmány a 16–17. századi orvosi receptek jellemző stílusmintázatait vizsgálja, melynek keretét a szövegtípus forгатókönyve adja (vö. Nothdurft 1986: 93–94). A vizsgálat különösen nagy hangsúlyt fektet a megnyilatkozónak a hagyományozott, konvencionizált diskurzusmintákhoz való viszonyára, valamint arra, hogy miként dolgozódik ki a célnormák mentén a megnyilatkozó és a címzettek személyközi viszonya. Így a szociokulturális tényezők közül elsősorban a magatartás, a helyzet és az érték tartománya játszik központi szerepet (vö. Tolcsvai Nagy, Tátrai ebben a kötetben).

A vizsgált korban az orvosi diskurzustartományban egyrészt a szakmai kommunikáció, másrészt a minél szélesebb társadalmi réteget elérő, ismeretterjesztő jelleg kap központi szerepet. A magyar nyelvűséggel az utóbbi célnorma kerül előtérbe, ami azt feltételezi, hogy a megnyilatkozó a laikusok széles rétegéhez igazodva teszi hozzáférhetővé a gyógyításra vonatkozó információkat. Az egyes szövegekben azonban jelentős eltérések figyelhetők meg arra nézve, hogy a megnyilatkozó, hogyan viszonyul a konvencionizált diskurzusmintákhoz, miként dolgozza ki a gyógyításra vonatkozó tudást és a címzettjeivel való személyközi viszonyait.

Megfigyeléseim szerint a 16–17. századi magyar nyelvű receptekben a szociokulturális tényezőkkel szoros összefüggésben két alapvető stílusminta rajzolódik ki: a **tudományos/szakmai** és a **mindennapi**.² Ezek nem különülnek el élesen és kizárólagosan egymástól, leginkább skalárisan, egymás viszonylatában ragadhatók meg (vö. 1. ábra). A két sémát az elemzésben nem tekintem eleve adottnak, hanem a tudományos és a mindennapi használat kidolgozására a korpusz szövegeinek minden szintjére kiterjedő elemzés révén következtetek.³ A tanulmány a négy ugyanazon betegséghez tartozó szövegrészek jellemzőit azonos szempontok figyelembevételével mutatja be, kitérve a gyakorisági tényezőkre is (l. 5.).

A vizsgálat kísérlet arra nézve, hogy a történeti szövegek és stilisztikai jellegzetességeik megközelíthetők a nyelvi tevékenység felől. Ennek keretében a szövegtípusok és a diskurzustartományok szolgálhatnak, ami a pragmatikai szemlélet és a szövegtipológiai háttér bevonódását is magával hozza.

A következőkben ismertetem a kutatás korpuszát, majd kitérek az korabeli orvoslás diskurzusközösségeire, valamint azon társadalmi és kulturális tényezőkre, amelyek meghatározóak a stílusmintázatok vizsgálatában.

3. A kutatás korpusza – a vizsgált szövegek keletkezéstörténeti háttere

A kutatás egy 5513 szóból, 155 receptből álló, tematikusan összeállított korpuszon alapul, amely három korabeli kéziratból és egy nyomtatott orvosi könyvből származik.⁴ A szövegtípus, valamint a közös betegség (fejfájás) lehetővé teszi, hogy megfigyeljük a jelentéslétrehozás jellegzetességeit egy beszédhelyzetre nézve az egyes szövegekben. Mielőtt ismertetem röviden a négy kiválasztott

² A tudományos és a mindennapi stílusminősítések megnevezése nem problémamentes, hiszen a szóban forgó receptek mindegyikét elsősorban mindennapi használatra szánták. Az eltérés elsősorban a megnyilatkozó szövegmintákhoz való viszonyulásában, illetve a tudás kidolgozásban van (l. 5.). Így indokoltnak tartom a tudományos/szakmai, illetve a mindennapi stílusminősítést. A népi, a laikus címkézések is felmerültek, azonban ezek a kor gyógyítási körülményeit figyelembe véve más konnotációt hordoznak. A megnevezést a mai orvosi kutatásokban használt beszédstílus címkéi is megerősítik (vö. Mishler 1984: 103 kk.).

³ Az egyes szavak stíluspotenciáljának leírása nem célja az elemzésnek, habár az általuk hordozott társadalmi és kulturális jelentés a nyelvi konstruálás fontos részét képezi (vö. Tolcsvai Nagy 2004; Szabó 1999). Így például a hozzávalók, a mértékegységek, a szakszavak, vagy akár a felszólító formák rövid vagy hosszú változatai. Ezeket a szövegelemzés során megemlítem, de szisztematikus leírásukat csak nagyobb korpuszon érdemes elvégezni.

⁴ Jelen tanulmány egy korábbi kutatás folytatása (vö. Kuna 2011). A korpusz összeállításánál az eredeti szövegek későbbi kiadásaiából dolgoztam. A forrásokat az egyes szövegeknél pontosan jelölöm.

gyógyításhoz kapcsolódó írás jellemzőit, fontosnak tartom megemlíteni, hogy mi nem vizsgálható az összeállított korpusz alapján: 1. A fejfájáshoz tartozó szövegek elsősorban terápiás jellegűek, így a flastromokhoz, gyógynövényekhez, érvágáshoz kapcsolódó receptek jellegzetességeinek megragadására nem alkalmasak. 2. A négy orvosi munka és a fejfájás (mint kiválasztott betegség) nem teszi lehetővé a receptek egyes funkcionális részeinek teljes körű megragadását. Így például nem vonható le általános következtetés a meggyőzés módjára. 3. A fejfájás kiválasztása nem teszi lehetővé a teljes művek jellemzését. Más betegség esetén, más eredmények és arányok fordulhatnak elő.

3.1. *Ars Medica* (1577 k.)⁵

Az *Egész orvosságról való könyv* azaz *Ars Medica* (AM) a legrégebből ránk maradt teljes terjedelmében magyar nyelvű orvosi könyvünk. Szerzőjének Váradi Lencsés Györgyöt tartják, aki magas rangú, fejedelmi számvivő volt. A hat nagy részre tagolódó, közel 1000 ívrétnyi orvosi munka 1570 körül keletkezett, és a korabeli orvostudomány színvonalán állt, ennek ellenére számos babonás nézet is fellelhető benne. A forrásait olykor nemcsak a szerkezetben, hanem a hivatkozásokban, és a szófordulatokban is híven követi (l. bővebben Sztatky 1983: 394). Jelentősége többrétű: egyrészt témaköre felöleli az orvosgyógyászat egészét, mindezt magyar nyelven és igen jelentős terjedelemben teszi; másrészről viszont ez a legkorábbi megőrződött ilyen jellegű gyógyításhoz kapcsolódó írás (Varjas 1943: XII). Ennek ellenére hatása évszázadokon keresztül viszonylag csekély maradt, mivel nyomtatásban először 1943-ban jelent csak meg. Ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy a korabeli magyar társadalomban nem volt széleskörű befogadó rétege az ilyen részletes orvosi munkának (vö. Sztatky 1983: 397).

A fejfájáshoz kapcsolódó rész 3003 szóból áll. Ez tartalmaz egy bevezető részt (255 szó), valamint tizenkét különböző fejfájástípust.⁶ Az egyes fejfájások leírása jellemzően egy leíró (761 szó, bevezető nélkül) és egy instruktív részre oszlik

⁵ A kutatás forrásául a Varjas (1943: 3–18) kiadása, valamint a Szabó T.–Bíró (2000) elektronikus kiadása szolgált. A kézirat fennmaradt három másolati példányát a Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár őrzi. A szövegben megjelenő példák saját átirásaim, és a mai helyesírást követik.

⁶ A vizsgált részben az alábbi fejfájások fordulnak elő: 1. *Újonnan való főfájásról* (Varjas 1943: 4–5); 2. *Hévségből való főfájásról* (uo. 5–7); 3. *Gyermekcsének* (uo. 7–8); 4. *Hidegségből való főfájásról* (uo. 8–9); 5. *Szárazságból való főfájásról* (uo. 10); 6. *Nedvességből való főfájásról* (uo. 10–11); 7. *Teleségből való főfájásról* (uo. 11–12); 8. *Sártól való főfájásról* (uo. 12–13); 9. *Nyáltól való főfájásról* (uo. 13–14); 10. *Gyomortól való főfájásról* (uo. 14–15); 11. *Részegségtől való főfájásról* (uo. 15); 12. *Erős főfájásról* (uo. 16–18) [AM I.2a–I15a]. Az idézetekben az AM rövidítéssel és az itt megjelölt receptszámokkal hivatkozom az egyes szövegekre.

(1987 szó). Ez utóbbiban elkülönülnek a betegre vonatkozó utasítások (691 szó) és a gyógyítónak szóló receptek (1296 szó). Utóbbinak a száma összesen 68.

3.2. Török János: *Orvoskönyv lovak orvoslása* (1619 e.)⁷

Az *Orvoskönyv* az *Ars Medicával* közel azonos időben keletkezett mindennapi használatú receptgyűjtemény. A kézirat szerzője vagy másolója Török János volt, akinek a személyéről nem tudunk sokat. Valószínűleg több helyről másolta a receptskönyvet, amelyre a szövegek eltérő leírása és a tipikus másolási hibák is utalnak (ismétlések, áthúzott címek stb.). Több tekintetben is egyezést mutat az *Ars Medicával*, ami adódhat a közös forráshasználatból, vagy a könyv ismeretéből. A kéziratban különböző dátumokat találunk. Ilyen például az 1619-es év, amely a szerző/másoló öregkori kézírásával szerepel. A másolást ennél jóval hamarabb kezdhette, amelyet a kézíráson kívül a hivatkozott személyek is igazolnak (Hoffmann 1989: 524–527).

A receptgyűjteményben összesen 29 fejfájáshoz kapcsolódó recept szerepel 570 szó terjedelemben részben elszórtan, részben egy tematikus tömböt alkotva. A példák közül egy latin nyelvű.

3.3. Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis* (1690 1. kiad., 1695 3. bővített kiad.)⁸

A *Pax Corporis* az első olyan nyomtatott könyv, amely valóban általános orvosi kézikönyv. A mű a 16–17. századi gyógyítói gyakorlat és orvosi ismeretanyag szintézise minden tekintetben. Összegez és felölel minden olyan területet, amelyet az addigi kéziratok és nyomtatványok érintettek vagy tárgyaltak. Nemcsak a korabeli tudományos orvosi ismeretek, hanem a nép körében terjedő empirikus tudásanyag is fellelhető benne, ami olykor a népi hiedelmek beépülését eredményezi. A *Pax Corporis* hét fejezete végig világos, tagolt szerkesztésű, nyelvezete érthető. A mű kedveltségét mutatja, hogy rövid időn belül többször is kiadták. 1695-ös harmadik kiadásától kezdve két további fejezettel is bővült (Szlakty 1983: 418).

Pápai Páriz Ferenc tanult orvos volt, diplomát Bázelen szerzett. Munkájának célja azonban nem a tudományos ismeretek terjesztése volt, hanem az hogy a gyógyításhoz kapcsolódó ismeretek és gyakorlati tapasztalatok eljutta-

⁷ Török János munkáját a Magyar Országos Levéltár őrzi (P 568. 15 cs). A kutatás a Hoffmann Gizella (1989: 77–171) által készített munkán alapul, a példákat saját átírásban, mai helyesírás szerint közlöm. A munkára a továbbiakban *Orvk.* jelzéssel hivatkozom, valamint megadom a Hoffmann által használt receptszámot a visszakéreshetőség érdekében.

⁸ A *Pax Corporis* esetében (1. kiad. RMK I. 1378; 3. kiad. RMK I. 1474.) a kutatás Szablyár Ferenc (1984) utánnomását használja, amely az 1695-ös kiadáshoz képest nem bővített 1764-esen alapul. Az egyes példánál a PC rövidítést használom a továbbiakban.

tása a nép szélesebb köréhez. Ezt a *Pax Corporis* előszavában is megfogalmazza (vö. Szablyár 1984: 15). A mű fontosságát és kedveltségét az is bizonyítja, hogy 1690 és 1774 között kilencszer adták ki újra (l. bővebben Szablyár 1984: 423–458; Vita 1962: 147–161).

A fejfájáshoz kapcsolódóan (926 szó) elkülöníthető egy leíró (265 szó) és egy instruktív rész (661 szó). Az orvosságokat tartalmazó címke alatt 23 recept található.⁹

3.4. Becskereki Váradi Szabó György: *Medicusi és borbélyi mesterség* (1668–1703)¹⁰

A receptgyűjtemény eredeti kézírata jelenleg hozzáférhetetlen, ismertetésekből tudhatjuk, hogy rossz állapotban van (voltage). A Hoffmann (1989) által közölt változat Radvánszky átírásán alapul. A szerző személyéről nem rendelkezünk sok adattal. Az bizonyos, hogy latinos műveltségű borbély-sebész volt. A kézirat egyes részei nem egy időben keletkeztek, egyik forrása Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisa* (vö. Hoffmann 1989: 532–535; Spielmann 1982: 1748–1751).

A fejfájásra vonatkozó 35 recept 1014 szó terjedelemben egyrészt elszórtan, másrészt tömbökbe rendeződve található meg.

Ahogy a fenti rövid áttekintésből is kitűnik, a négy gyógyításhoz kapcsolódó munkának a kiválasztását az is indokoltá teszi, hogy ebből két-két írás (AM, Orvk. – PC, Medbor.) közel azonos időben keletkezett, illetve szintén két-két munka (AM, PC – Orvk., Medbor.) inkább tudományos, illetőleg mindennapi használatra készült. Feltételezem, hogy ezek a szempontok az összehasonlíthatóság érvényét növelik. Fontos azonban megjegyezni, hogy a szövegek elemzése nem a fent megnevezett tudományos, illetőleg mindennapi jelleget tekinti kiindulási pontjának; hanem bemutatja az egyes nyelvi jellemzőket, majd ezek tipikus együttállásából, valamint a szociokulturális tényezőkből próbál következtetéseket levonni a mindennapi, illetve a tudományos stílustípus tendenciaszerű sajátosságaira (l. 5.). Ebben fontos szerepet kapnak a korabeli orvoslás jellegzetességei: így a kialakult szöveghagyomány, a gyógyításhoz kapcsolódó diskurzusközösségek jellemzői, valamint a társas-kulturális környezet. A továbbiakban ezekre térek ki.

⁹ A recepteket megszámoztam 1–23-ig, minden új bekezdésbe kerülő recept külön számot kapott (Szablyár 1984: 17–22). A példákban ezekkel a receptszámokkal utalok rájuk.

¹⁰ A kutatás a Hoffmann (1989: 341–434) által kiadott változaton alapul. A szövegbeli utalásoknál a műre Medbor. rövidítéssel hivatkozom. Az írásmódban a megjelölt forrást követem.

4. A 16–17. századi magyar orvoslás szociokulturális tényezői és diskurzusközösségei

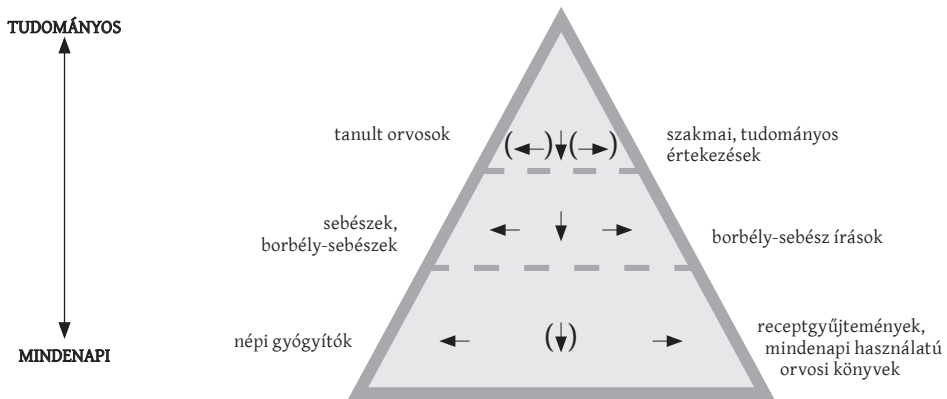
A megjelölt időszakban az orvoslásra nagyfokú heterogenitás jellemző: tovább élnek az antik és az arab medicina hagyományai, ugyanakkor kiemelkedő szerepet kap a népi gyógyítás is, ami általában empirikus tapasztalatokon és hiedelmeken alapul. Nem elhanyagolható továbbá az istenhit szerepe sem (vö. Benke 2007). Meghatározó tényező az is, hogy a gyógyítás egyszerre tudomány és gyakorlati tevékenység, amelyben a nép széles rétege érintett. Ennek, valamint a humanizmus, a reformáció törekvéseinek és a könyvnyomtatás terjedésének köszönhető, hogy a 15. századtól egyre nagyobb számban jelennek meg a latin mellett az anyanyelven írt (vernakuláris) orvos szövegek is. Ez együtt járt az orvosi diskurzus kiszélesedésével, a laikusok bevontságával, valamint az orvosi szöveghagyomány átalakulásával is (vö. Taavitsainen–Pahta 2004), ami a receptek stilisztikai jellemzőit is nagyban meghatározza.

A fenti folyamatok az *ars* és a *vulgus* közötti jelentésmegoszláshoz vezetnek: A latin nyelv a tudományos és a szakmai kommunikációban, az anyanyelv pedig a széles körű ismeretterjesztésben kap központi szerepet. Az anyanyelven megjelenő összefoglaló orvosi szövegek gyakran idegen nyelvű tudományos(abb) igényű munkákon alapulnak, amelynek következtében számos klasszikus diskurzusminta épül be (eltérő mértékben átalakulva) az anyanyelvi orvosi kommunikációba. Az anyanyelvűség számos szociokulturálisan meghatározott stilisztikai változást hoz magával. Elsődlegesnek tekinthető, hogy a megnyilatkozó¹¹ a tudásreprezentáció során egyszerűsít, a címzettek elvárásnormáihoz igazodik. Ez a szöveg minden szintjén megfigyelhető, így például az információk elrendezésében, a kifejtettség mértékében, a terjedelemben, a szakszavak használatában és magyarázatában, az idegen diskurzusminták követésében stb. Az is megfigyelhető továbbá, hogy a megnyilatkozó eltérően reprezentálja a címzettjeivel való személyközi viszonyát, és így kijelöli saját és a címzettek pozícióját. Mindez szoros összefüggést mutat az interakció szakmai, illetve mindennapi jellegével. Ezen tényezők vizsgálatához a korabeli gyógyítás és orvosi szöveghagyomány szerkezete szolgálhat alapul, amely meghatározza a vizsgált szövegek **diskurzusközösségeit** is.

Az 1. ábra egyben mutatja be a 16–17. századi gyógyítók és az orvosi szövegek rétegzettségét, valamint a gyógyításhoz kapcsolódó kommunikáció irányait,

¹¹ A tanulmányban a szerző és a megnyilatkozó terminusokat szinonim értelemben használom. A befogadó helyett a címzett kifejezést részesítem előnyben, mert a befogadó túlságosan széles körben értelmezhető (a receptek jelenkori olvasóit is beleértve). A címzett megnevezés azt a szűkebb réteget implikálja, akiknek a vizsgált szövegek valóban íródtak.

azaz a gyógyítás diskurzusközösségeit (vö. Barton 1994; Jones 2004).¹² Rámutat továbbá ezeknek a tudományos és a mindennapi használattal való összefüggéseire, és így szemlélteti a korabeli orvoslás és az ehhez kötődő kommunikáció szociokulturális háttérének legfőbb tényezőit. Ezek a stilisztikai elemzés kapcsán is központi szerepet játszanak, így részletesebben kitérek rájuk.

1. ábra: Az orvoslás társadalmi rétegzettségének és szöveghagyományának összefüggései a 16–17. században

Az 1. ábráról leolvasható, hogy a korabeli orvoslás legszűkebb és legképzettebb rétegét a kevés számú tanult orvos és patikus alkotja, akik jellemzően királyi udvarokban és nagyobb városokban gyógyítanak. Ezt követi a céhes keretek között működő sebészek, borbély-sebészek köre, akik sebeket, sérüléseket látnak el, eret vágnak, köpölyöznek a nép szélesebb körében. A vegyes szakmai tudással rendelkező, legszélesebb „tömeget” ellátó réteget a népi gyógyítók alkotják. Ide sorolhatók a bábák, a füvesek, a tudós asszonyok, javasasszonyok, néző asszonyok, olajkárok, foghúzóok stb. (vö. Hoppál 1990; R. Várkonyi 1990). Az egyes rétegek természetesen nem választhatók el élesen egymástól.

A gyógyítók rétegzettsége szoros összefüggést mutat a korabeli szöveghagyománnyal (Taavitsainen–Pahta 2004: 14–15). A tudományos orvoslás jellemző dokumentumai a latin nyelvű értekezések, trakták, amelyek a vizsgált korban ritkán jelennek meg vernakuláris nyelven.¹³ A magyar nyelvű szövegek szakmai színvonala nem egységes: „a magyar nyelvűség (anyanyelvűség) [...] akár nyomtatott, akár kéziratos művekről van szó, nem csupán választott elő-

¹² A diskurzusközösség olyan emberek együttese, amelyet szóbeli vagy írásbeli diskurzusgyakorlat tart össze (Barton 1994: 57). Így egy diskurzusközösségben nemcsak az egyénileg olvasni tudók tartoznak bele, hanem azok is, akik felolvasás révén vettek részt a diskurzusban.

¹³ Angol és német nyelven maradtak fenn ilyen jellegű értekezések.

adási forma, hanem tartalmi meghatározó is. A magyar nyelv használata vagy a szerző alacsonyabb szintű műveltségére – latin nyelvben való járatlanságára –, vagy tudatos »ismeretterjesztő« szándékra mutat” (Szlatty 1980: 131). A vernakularizáció tehát nagyban hozzájárul a szakmai szövegek egyszerűsítéséhez, a laikusok bevontságához, és ezzel a különböző „felhasználói” szintek megjelenéséhez, ami a diskurzus elrendezésében, a makro-, a mezo- és mikroszintű változókban is jól nyomon követhető (l. 5.).

A magyar nyelvű szövegek tehát eltérő színvonalúak lehetnek attól függően, hogy ki, kinek és milyen céllal írta őket. Nagy szerepet kap tehát a választás és a hozzáigazítás (Tátrai 2011: 45–50), valamint a konvencionizált mintákhoz való viszonyulás. A legmagasabb szakmai színvonalat általában az egész test betegségeit összefoglaló orvosi könyvek képezik, amelyek általában követik a hagyományozott diskurzusmintákat (pl. AM, PC). Ezekre jellemző, hogy szerzőjük¹⁴ képzett, címzettjeik pedig elsősorban az olvasni tudó, a nép körében gyógyítók alkotják (lefelé irányuló kommunikáció; l. a nyilatkat az 1. ábrán). Megfigyelhető tehát a szakmai kommunikáció számos sajátossága, mindamellett az orvosi könyvek nyelvezete, az ismeretterjesztő célkitűzésnek megfelelően, általában könnyen érthető.

Szintén a szakmai kommunikáció részét képezik az elsősorban érvágáshoz, sebkezeléshez és a flastromok készítéséhez kötődő sebésziratok. Ezek általában az oldalirányú kommunikáció részei, tehát más sebészekhez szólnak, de a nép körében gyógyítók is lehetnek a címzettjei.¹⁵ Fontos megjegyezni, hogy a sebésziratok gyakran tartalmaznak egyéb recepteket is; illetve az orvosi könyvekben és a mindennapi receptgyűjteményekben is számos sebészeti vonatkozású ismeretet olvasható. Ez a szövegek terjedésével, másolási és fordítási módjával, illetve az orvoslás rétegzettségével is szorosan összefügg. Rámutat továbbá arra, hogy az egyes rétegek nem válnak el élesen egymástól, és egymás viszonylatában értelmezhetők.¹⁶

A legszélesebb réteget érintő orvosi témájú szövegek a mindennapi receptgyűjtemények, amelyek számos terápiás eljárást, gyógynövények hatásait rögzítő, flastromok készítésére vonatkozó recepteket tartalmaznak. Nem ritkán mindennapi teendőkhöz kötődő (állatorvoslás, főzés, kertészkedés, méhészkedés stb.) ismeretek is fellelhetők bennük az orvosi vonatkozású szövegeken

¹⁴ A szerzőség a vizsgált korban nem a mai értelemben értendő. Ide tartozik tehát a szövegek fordítója, másolója, a kompilációk készítője is.

¹⁵ Számos sebészeti tudnivalót tartalmaznak az alábbi munkák: *Pettyényi Borbély Márton orvoslókönyve* (1683–1701), *Phelbotomia* (17. sz. második fele), *Balsaráti Vitus János* (1529–1575) magas szakmai színvonalon álló négyrészes sebészeti írása sajnálatos módon nem maradt az utókorra, csak korabeli művek utalásaiból tudunk róla (Szlatty 1980: 134; Varjas 1943: VII).

¹⁶ A kutatás korpuszát alkotó művek mindegyike tartalmaz sebészeti tudnivalókat.

túl. Jellemzően válogatás, fordítás, másolás eredményei, és nem mutatnak egységes koncepciót. Fontos azonban itt is megjegyezni, hogy forrásaiktól, szerzőjüktől, a fordítás minőségétől függően szakmai színvonaluk nagymértékben eltérhet.¹⁷ Ezekre a receptgyűjteményekre jellemző, hogy gyakorlati célokot szolgálnak. Olykor naplófeljegyzések részeiként található meg.¹⁸ Általában a nép szélesebb rétegében keletkeznek, mindennapi használatra szánják őket és másolatokban terjednek. Szerzői/másolói a nép műveltebb, írástudó rétegéből, míg címzettjei általában a nép szélesebb köréből kerültek ki. A receptgyűjteményekben az oldalirányú kommunikáció tekinthető elsődlegesnek (l. az 1. ábra nyilait). Ez megmutatkozik abban is, hogy a szövegek gyakran nem egy gyógyító személyhez, hanem magához a beteghez szólnak (öngyógyítás l. 5.2.; 5.4.). Ezek a tényezők a receptgyűjtemények nyelvezetét is meghatározzák (l. 5.2.; 5.4.).

Összességében tehát elmondható, hogy a vizsgált korban a magyar nyelvű, gyógyításhoz kapcsolódó diskurzusközösségek komplex képet mutatnak. A szerzők eltérő szakmai tudással rendelkező, írástudó emberek. A címzettek körét ennél jóval nagyobb heterogenitás jellemzi: a komplexebb tudást reprezentáló orvosi könyvek elsősorban az olvasni tudó, gyógyításhoz értő személyeknek szólnak. A sebésziratok elsődleges címzettjei azok a sebészek, akik értenek az érvágáshoz, a sebek kezeléséhez és a flastromok készítéséhez. Végezetül a mindennapi receptgyűjtemények a nép széles rétegéhez szólnak, beleértve a gyógyítókat és magukat a betegeket is. Az egyes szinteken tehát a tudományosság más-más foka figyelhető meg, amely a tudományos és mindennapi kontinuumában fogható meg leginkább.¹⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a kommunikáció egyes rétegei és irányai nem választhatók el élesen, egymással szoros kapcsolatban állnak. Így minden szinten megfigyelhető a fenti tendenciák keveredése és eltérő mértékű eltolódása. Ugyanez érvényes a tudományos és a mindennapi kapcsolatára is, amely csak tendenciaszerűen értelmezhető fentről lefelé irányuló linearitásként. A kettő közötti viszony ennél jóval összetettebb, ami a nyelvi kidolgozottságban is megmutatkozik (l. 5.).²⁰ Ennek jellegzetességeit az orvosi recepteken keresztül mutatom be. A kiválasztott szöveg-

¹⁷ Így például a *Testi orvosságok könyve* (1619 k.) a szerző/másoló orvosi ismereteiről tesz bizonyosságot (vö. Hoffmann 1989: 173–201) míg Gellén Gergely *Orvosságos könyv mindenféle nyavalyákról* (1680) című receptgyűjteménye számos mágikus eljárást tartalmaz (vö. S. Sárdi <http://receptek.elte.hu>).

¹⁸ Pl. *Lipcsei György Naplófeljegyzései* (17. sz. vége) (vö. S. Sárdi <http://receptek.elte.hu>).

¹⁹ A tudományost és a mindennapit egyrészt használati körként, másrészt stílusúpusként értelmezem (l. 5.).

²⁰ A tudományos és a mindennapi viszonya nem a mai értelemben értendő. A vizsgált korban a kettő jóval közelebb állt egymáshoz. A vizsgált íráskor tulajdonképpen a magyar nyelvű tudományos stílus kezdeteinek is tekinthetők.

típus ugyanis a fent vázolt szöveghagyomány minden szintjén megjelenik, és fontos szerepet tölt be. Így előfordulása és konstruálásbeli jellemzői alkalmas keretnek bizonyulnak a stílusvizsgálatára. Mielőtt a konkrét elemzésére térek, bemutatom a korabeli receptek legfőbb jellegzetességeit.

4.1. A 16–17. századi orvosi recept

Az orvosi recept az orvosi szöveghagyomány egyik legősibb szövegtípusa, amelyben számos gyógyító eljárás, tanács, gyógynövény hatása, gyógyszer elkészítési módja, valamint babonás hiedelem őrződött meg (vö. Hunt 1990). A több ezer éves múlt, a folytonosság azt is igazolja, hogy a szövegtípus a gyógyításban fontos szerepet töltött és tölt be ma is (vö. a társadalmi relevancia fogalmával; Heinemann 2000: 520). Az egyes korokban a recepteknek azonban eltérő funkciói voltak. Így a 16–17. században a mai szakmai, orvos–gyógyszerész interakciónál jóval szélesebb a használati körük, sok esetben az orvos–beteg kommunikáció kezdetei is tetten érhető bennük.

A receptnek a vizsgált időszakban több tematikusan szerveződő, illetve tipikus beszédhelyzethez kötődő típusát különböztethetjük meg, amelyek eltérő sztenderdizáltsági fokot mutatnak (vö. Hunt 1990; Stannard 1982; Taavitsainen 2001). Az elemzés szempontjából a legfontosabbnak a terápiás receptek tekinthetők, amelyek egy betegségre adnak tanácsot. Ezenkívül a gyógynövényes és a flastromok készítéséhez kötődő receptek mutatnak fel számos konvencionalizáltnak tekinthető sajátosságot. A továbbiakban csak a későbbi stilisztikai vizsgálat szempontjából jelentős tényezőket emelem ki (a receptekről l. bővebben Kuna 2008, 2011).

A receptnek mint alapszintű szövegtípusnak a témája a HASZNOS(SÁG),²¹ ami a különböző altípusokban, illetve az egyes szövegekben különbözőképpen dolgozódik ki jellemzően a 'hogyan csináld' funkció mentén, sematikus cselekvéstípusként. A recept mint diskurzus meghatározható egy közös figyelmi jelenetként, amelyben a szerző a címzett figyelmét a nyelvi szimbólumok révén arra irányítja, hogyan csinálhat a címzett egy harmadik személynek vagy saját magának valami HASZNOSAT (vö. Tátrai 2011: 31). A receptek forgatókönyvében a három fő résztvevői szerep tehát: a tudással rendelkező megnyilatkozó (prototipikusan E/1.), egy gyógyító személy (prototipikusan E/2.) és a beteg (prototipikusan E/3.). A receptekben a TUDÁS és a CSELEKVÉS (AKCIÓ) egyaránt központi szerepet kap (Croft 1994: 470), ami tudásreprezentációban, és a személyközi viszonyok kifejtésében is megmutatkozik.

²¹ A HASZNOS-at és egyéb fogalmi köröket a kognitív nyelvészeti hagyománynak megfelelően a tanulmányban kiskapitálissal jelölöm.

A HASZNOS jelentés létrehozásában egyrészt jellemző a konvencionizált mintázatok megjelenése, másrészt a nagyfokú tematikai és a nyelvi variabilitás. Ez tetten érhető a receptbeli információk elrendezésében és az egyes funkciók nyelvi kifejezésében egyaránt. A továbbiakban ezekre térek ki röviden.

A receptekben vannak olyan információk (Fachinformationen; vö. Stannard 1982: 60–65), amelyek tipikusan, de nem kötelező jelleggel megjelennek. Az elrendezés ugyan eltérő lehet, mégis megfigyelhető, hogy világos kommunikatív elvet, szövegstratégiát követ, amelyre a kronologikus egymásra következő jellegű (chronological sequencing; Taavitsainen 2001: 98). A 16–17. századi receptekben általában az alábbi információk fordulnak elő: Jellemzően címszerűen kezdődnek (iniciátor/heading/rubric/title), amelyben egy betegség, illetve gyógynövény fogalmi tartománya van kifejtve. Általában ezt követik a hozzávalók listázva vagy szövegbe ágyazva. Hozzájuk kapcsolódva jelennek meg a különböző mértékegységek és az elkészítéshez szükséges eszközök. Aztán rendszerint az elkészítés módja, az adagolásra vonatkozó információk, majd az igazolás/indoklás/meggyőzés következik (l. bővebben Hunt 1990: 16–24; Stannard 1982: 60–65).²² A felsorolt információk prototipikusan három funkcionális alapon elkülöníthető szövegegységbe szerveződnek. Így a szövegek jellemzően iniciátorral kezdődnek (ez megfelel a headingnek). Ezt követi az instrukciós rész, amelyet a hozzávalók, a különböző eljárási, elkészítési módok és körülmények, valamint a szükséges eszközök alkotnak. Ez adja a recept fő funkcióját, az instrukciót (utasítást), ami a személyközi viszonyok alakulásában és kidolgozásában is fontos szerepet kap. És végezetül a receptek sok esetben meggyőzéssel zárulnak, amely a gyógyír hatásosságát hangsúlyozza, pozitív attitűdöt teremt, és a tudás módján túl, több esetben az érzelmeket is előtérbe helyezi (l. bővebben Kuna 2008, 2011).

A receptek funkcionális egységeinek kidolgozása szoros összefüggést mutat a stílus kérdésével, amelyre a következő fejezetben térek ki a fejfájáshoz kapcsolódó korpusz alapján. A szövegeket makro-, mezo- és mikro szinten is összehasonlítom. Az összevetésben mennyiségi tényezőket is figyelembe veszek, majd a konkrét szövegelemzések alapján vonok le következtetéseket a tudományos és a mindennapi stílustípus jellemzőire.

²² L. ehhez majd például az (1a), (3a), (3d), (3e) példákat.

5. Stílustípusok, stílusmintázatok a korpuszban

A korpuszt alkotó négy írást azonos szempontok szerint mutatom be, amelyben nagy szerepet kapnak a szociokulturális tényezők. Különösen nagy figyelmet kap a megnyilatkozó tudásrepresentációjának, a címzettekkel való személyközi viszonyának a kidolgozása, tehát a helyzet és a magatartás tartománya (vö. Tátrai ebben a kötetben). Kiemelt jelentőségű továbbá a megnyilatkozóknak az orvosi diskurzus konvencionizált mintáihoz való viszonyulása, azaz a sémák, a hagyományok, a normák alkalmazása (vö. Tolcsvai Nagy ebben a kötetben). Az elemzésben külön kitérek a recept forgatókönyvének egyes tényezőjére: a szerzőnek, a gyógyítónak és a betegnek a nyelvi reprezentációira; az instrukciók típusaira és gyakoriságára; a tudásrepresentáció módjára; a korabeli orvoslás egyes tényezőinek a megjelenésére. Megfigyelem továbbá, hogy ezekben rejlő stilisztikai potenciál milyen típusokba, mintázatokba rendeződik. Az elemzésben kiemelt szerepet kap a helyzet változója, a szerző címzettekhez való adaptív tevékenysége, így az interperszonális közelség és távolság kérdése.

5.1. *Ars Medica* (1577 k.)

Az *Ars Medica*-ban több szinten megfigyelhető az antik medicina hagyományainak a továbbélése: így például a betegségek leírásának stratégiájában is, amely a fejtől a lábbig elrendezést követi.²³ A fejfájás így az első könyvben található (l. 3.1.). Megfigyelhető a betegség differenciált leírása: az általános bevezető részt követően tizenegy különböző fejfájástípusról ír, és külön orvosságot ajánl a gyerekeknek. A szövegszerkesztést általánosságban jellemzi, hogy iniciátoruk címszerűen nyitja meg a betegség fogalmi tartományát (pl. *Újjonnan való főfájásról, Hévségről való főfájásról*). A vizsgált részben csak egy esetben jelenik meg az iniciátorban a betegség helyett a betegek csoportja (*Gyermekcsének*). Az iniciátort jellemzően egy leíró rész követi, amely rögzíti a betegség jeleit, tüneteit. Ezután következik az instruktív rész, amely rendszerint a beteg eledeleire, italára és a tanulságok részre, valamint a gyógyítókhöz szóló receptekre osztható. A két rész között számos tekintetben különbség mutatkozik a nyelvi konstruálásban (l. 5.1.2., 5.1.3.). A szöveg megértését lapszéli megjegyzések, és mutatószók is megkönnyítik:

²³ Ez nagyban köszönhető a korabeli gyógyítás hagyományának, valamint a mű forrás-használatának (vö. Szlatky 1983: 394).

(1a)

Szárazságból való főfájásról

Főnek szárazságból való fájdalma esik az égnek szárazságától, szárazító orvosságoktól, éhségtől, nagy [I.6a] munkától, asszonyállattal való sok közösüléstől, elmének gyakorlatossággal való megháborodásitól.

[Jelei] Ennek bizonyos jelei ezek, ha igen kevés avagy ugyan semmi nedvesrútság az orrból kinem származik, az szemek kikerekednek és beesnek úgymint, és álom nem jó az emberre, hanem alhatatlanság és vigyázás. [Eledelek] Ez ilyen főfájó, nedves égen járjon, és nedves elegséggel éljen és jó ízzel, tikmonnak az székivel, kakasnak az monyaival és annak levével, melybe megfőzték, fácánnal, fogollyal, és minden affélével, az ki táplál és nedvesít.

[Ital] Vékony bort igyék, és mennél többet alhatik, aludjék.

[Tanulság] Idestova ne járjon, hanem veszteg legyen és hevolkodjék, nyugodjék, asszonyállattal való közösülés távoztassék, és éhség, szomjúság és efféle szárazító dolgok ne essenek, folyóvízből melegített fürdő igen hasznos, mert igen nedvesít, örüljön, vigadjon minden módon, és minden megháborodás távol legyen.

Violaolajt és édes mondolának olaját elegyíts össze, és kenjed ezzel az homlokot, és az orrban is bocsáss benne.

Violaolajt, vizitökölajt, ana drachma j s.²⁴ borjúfaggyat, tikháját, új sós vaját, ana drachma ij²⁵, elegyítsd össze ezeket és ezzel kenjed az homlokot.

(AM 5.)

Megfigyelhető továbbá, hogy a betegségek leírása és a gyógyítás mögött egy egységes elmélet áll. Ez az antik hagyományokon nyugvó humorálpatólógia, amelyben a négy testnedv (vér, nyál, fekete és sárga epe) aránya határozza meg az egészségi állapotot (vö. Duin–Sutcliffe 1992/1993:18). A gyógyító eszközök ennek megfelelően lehetnek meleg, szárazak, hidegek és nedvesek:

(1b)

[Cephalo... Soda.] **Újonnan való főfájásról**

[Okai] Ez újonnan induló főfájás: néha az nedvességeknek kívül valami mértéktelenségtől; néha az nedvességeknek minémúségtől; néha azon nedvességeknek tele voltától származik, mikor az páráknak me-

²⁴ egyenlő mértékkel 1/2 drachma (drachma = súlymérték, 4,375g)

²⁵ egyenlő mértékkel 2 drachma

netelit betöltik; néha az főnek erőtlensége miatt, mikor valami szél támad valami részében az főnek, néha gyomornak vétkétől, néha egyéb dolgoktól is.

(AM 1.)

Az *Ars Medica* szerzőjének szövegalkotására jellemző tehát, hogy követi a klasszikus orvosi szöveghagyomány mintázatait. Ennek megfelelően a tudatos szövegszerkesztési stratégia, az egységes elméleti háttér jellemzi. A makroszintű tényezők meghatározzák a nyelvi konstruálás mezo- és mikroszintű jellemzőit is. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül mutatom be ezeket, különválasztva a kifejezetten recepteket tartalmazó, illetve az ételeket, italokat és tanulságokat magába foglaló szövegrészeket. Mivel az elsődleges cél az instruktív részek elemzése, így a leíró fejezetek jellegzetességeire csak nagy vonalakban utalok.

5.1.1. Leíró részek

A fejfájások egyes típusai a betegség jeleit, okait és tüneteit tartalmazó leírással kezdődik. Ezekben a mezoszintű szövegegységekben feltűnően magas a nominális kifejezések száma: az nedvességeknek tele voltától (AM 1.); lángnak közel voltától, haragtól, búsulástól és meleg betegségekétől (AM 2.); elmének gyakorlatossággal való megháborodásitól (AM 5.); az orrából való felette sok takonynak a kiszármazása (AM 6.); jóízű ételnek, italnak felettebb való vétele és hévalkodás, munkának, fürdésnek, veritékezésnek és minden természet szerént való és mesterséggel való megüresítésnek elmulasztása és elheverése (AM 7.) stb.

5.1.2. Instruktív rész – étel, ital, tanulság

A betegségeleírásokat általában az ételre, italra vonatkozó tanácsok és a tanulság követi [l. (1a)], de ezek sorrendje változó lehet. A fejfájáshoz tartozó ilyen részekben megvizsgáltam az instrukciók nyelvi reprezentációit, gyakoriságukat és szerepüket, különös tekintettel arra nézve, hogy milyen információkkal szolgálnak a szerzőről, a címzettekről (gyógyítóról) és a betegről, illetve azok viszonyáról. A vizsgált részben összesen 109 instrukció fordult elő. Ezek arányát és eloszlását az 1. táblázat ábrázolja.

Az instrukció nyelvi reprezentációja	Az összes instrukció/ előfordulás	Százalekos arány	Példa
személyhez lehorgonyzott instrukciók			
E/2. személyű felszólító alak	109/11	10,15%	adjad (AM 2.); kössed (AM 4.); keresd (AM 11.)

Az instrukció nyelvi reprezentációja	Az összes instrukció/ előfordulás	Százalékos arány	Példa
E/3. személyű felszólító alak	109/48	44%	járjon, éljen, igyék, aludjék, ne járjon, hevalkodjék, nyugodjék, örüljön, vigadjon (AM 10.)
E/2. személyű egyéb instrukció	109/3	2,75%	kened, csinálod (AM 3.)
E/3. személyű egyéb instrukció	109/2	1,85%	dolgok ne essenek (AM 5.); megeheti (AM 11.)
személytelen instrukciók			
kell + főnévi igenév	109/17	15,6%	el kell távoztatni, meleg helyen kell lenni (AM 4.); kell melegíteni, meg kell gyújtani (AM 9.)
jó/hasznos + főnévi igenév/ főnév	109/15	13,75%	alvás is jó (AM 4.); igen jó nyugodni, veszteg lenni jobb (AM 11.); meleg fürdő is hasznos (AM 4.); folyóvízből melegített fürdő igen hasznos (AM 5.)
legyen	109/9	8,25%	hideg természetű legyen; ital pedig víz legyen (AM 2.); kevés ecet is legyen közte (AM 3.)
-ván/-vén	109/1	0,9%	melegítvén (AM 2.)
passzív	109/3	2,75%	távoztassék (AM 5.); megüresítessék (AM 7.)

1. táblázat: Az instrukciót kidolgozó nyelvi reprezentációk és gyakoriságuk az *Ars Medica* ételeket, italokat és tanulságokat tartalmazó részeiben

A táblázatból is látható, hogy az instrukciók alapvetően két módon dolgozódnak ki: személyhez lehorgonyzódva, vagy személytelen konstrukcióban. Az ételekre, italokra és tanulságokra vonatkozó részében az instrukciók nyelvi megvalósulásai nagy variabilitást mutatnak. Legnagyobb arányban az E/3. személyű imperatív formák fordulnak elő (44%), amelyek a beteg feladataira, tennivalóira vonatkoznak. Ezek közvetett felszólítások arra nézve, hogy a betegnek milyen viselkedést kell betartania, mit kell tennie. Ezek a felszólító igék szemantikailag általában eltérnek az orvosságos részben előfordulótól (l. 5.1.3.). A gyógyítóhoz szóló E/2. személyű felszólítások száma alacsony (10,15%). Ezzel szemben a személytelen instrukciók nagy aránya figyelhető meg (összesen: 41,25%). Ezekben a szerkezetekben gyakran a gyógyítás körülményei (-ván/-vén, *vmi vmilyen legyen*), a SZÜKSÉGESSÉG (*kell* + főnévi igenév, *szükséges*) vagy a HASZNOSSÁG (*hasznos, jó*) válik hangsúlyossá.

Az ételre, italtra vonatkozó instruktív részekben tehát a résztvevők közül a megnyilatkozó a beteg szerepét hangsúlyozza; az ő feladatai, cselekedetei emelkednek ki. Megjelenése az instrukción kívül egyéb igei és főnévi szerkezetekben is megfigyelhető, elsősorban a betegséghez vagy a testrészhez kapcsolódóan: igei személyrag (a felszólító alakok; *innia, fölserken* AM 2.); birtokos személyjel (*álmából* AM 2., *fejére* AM 10.); névmási ráutalás (*magát* AM 2., 9.; *az ilyennek* AM 8., 10.; *az kin vagyon* AM 10.); testrész (*fejet, főre, főnek hátulján, homlok felé* AM 3.); betegség (*az ilyen főfájó* AM 5., 6.; *efféle fejefájó* AM 9.). Fontos megemlíteni, hogy a beteg és a gyógyító személye jellemzően nem esik egybe.²⁶ A gyógyító a rá vonatkozó instrukciókon kívül több esetben a mű szerzőjével való viszonyában fordul elő. Erre a tudás alapú hierarchia jellemző:

(1c)

[Tanulság] Ezt penig igen eszedbe vegyed, hogy amikor az fejet kötöd, mindenkoron az orvosságokat meghútsd, jeget rakj mellé, vagy havat, vagy az ruhát igen hideg vízbe mártsd, az kire kened és csinálod az orvosságot, és úgy kösd az főre, de az főnek hátuljára soha az orvosságot ne tegyed, hanem az elejére az homlok felé.

(AM 3.)

(1d)

[Tanulság] Ezt jól eszedbe vegyed, hogy az hideg főfájást mindenkor meleggel kössed és kenjed.

(AM 4.)

A szerző nemcsak a gyógyítóval való viszonyában jelenik meg, hanem több esetben explicit módon is. Ez legtöbbször a metapragmatikai tudatosság jelölésével és a művön belüli utalással történik (mondás, írás, hivatkozás). A szerző a fejfájáshoz kapcsolódó részben exkluzív 'mi'-ként reprezentálódik (vö. Tátrai 2011: 132), ami szorosan összefügg a forráshasználattal és a fordítás módjával (l. 3.1.).²⁷ Ugyanakkor a korabeli tudásreprezentációról is árulkodik, amely nem a gyógyítóval való közös cselekvést, hanem a tudás alapú hierarchiát erősíti (vö. Taavitsainen 1994, 1995; Taavitsainen–Pahta 1995). A szerző tehát a vele egy tudásszinten lévőkkel alkot közösséget.

²⁶ Csak a fejfájásra vonatkozó bevezető részben, illetve a 11-es számú receptben fordul elő, hogy a beteg és a gyógyító személye egybeesik. Az említett recept a részegséghez kapcsolódik, tehát egy „mindennapi” fejfájástípus kezelésére vonatkozik.

²⁷ A mű egészében az 'én' reprezentációjának számos más módja is megtalálható, de a metapragmatikai tudatosság jelölői közül az irtuk, mondtuk típusúak fordulnak elő a leggyakrabban.

- (1e) Kikről ide alább egyéb helyeken megemlékeztünk (AM 6.)
- (1f) Mint oda fel írtunk erről az hévségről való főfájásról, ahol írtunk és megmutattuk (AM 8.)
- (1g) És mindazokat mívelje, az kiket megírtunk, az hidegségből való főfájásról ahol írtunk (AM 9.)
- (1h) Keresd meg oda alá, ahol írunk az gyomorról, és orvossággal onnét kell kitisztítani (AM 10.)

Összegezve elmondható, hogy erre az instruktív részre a beteg központi szerepe jellemző: az ő betegsége, feladatai, valamint a gyógyítás körülményei kerülnek előtérbe. A szerző és a gyógyító viszonya is több szinten kidolgozódik, ami a tudásreprezentációval és a szövegszerkesztés stratégiájával mutat összefüggést. Megfigyelhető továbbá az instrukciók nagyfokú variabilitása is. Ez részben a tanácsadó rész funkciójának köszönhető (körülmény, a beteg tevékenységeinek a megjelenítése). Másrészt viszont arra is utalhat, hogy az ilyen jellegű utasítások kisebb mértékben konvencionáltak, és nem rendeződnek egy szövegtípusba, mint a receptek (vagy akár a mai betegtájékoztatók).

A korpuszban vizsgált szövegek közül ez volt az egyetlen, amely a betegek teendőire vonatkozó instruktív részt tartalmazott. Ez részben arra utal, hogy a megnyilatkozó elfogadja és követi a forrásként használt mintákat a szövegfelépítésben; másrészt viszont a gyógyítás részleteire vonatkozó szakmai tudás közvetítését hordozza magában. A következőkben az „orvosságok” címke alatt szereplő receptek jellemzőire térek ki.

5.1.3. Instruktív rész - receptek

Az *Ars Medica* fejfájáshoz kapcsolódó 12 szövegében 68 recept szerepel (1356 szó). Ezek sok esetben az „orvosságok”, „orvosságai” mutatószó alatt találhatóak. A receptek vizsgálatában különös figyelmet fordítottam az instrukciók reprezentációira, a beteg és a gyógyító megjelenésére, a szerző magyarázataira, valamint a gyógyulás egyéb tényezőire (eredmény, meggyőzés; mikor, hogyan kell valamit alkalmazni stb.).

A receptbeli instrukciók nyelvi reprezentáció szembetűnő különbséget mutatnak a fent elemzett instruktív részhez képest: egyrészt jóval kisebb a variabilitás, valamint az E/2. személyű felszólítás feltűnően nagy aránya figyelhető meg (l. 2. táblázat).

Az instrukció nyelvi reprezentációja	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
személyhez lehorgonyzott instrukciók			
E/2. személyű felszólító alak	218/194	89%	süss, vedd ki, törd meg, önts bele, hintsd, törd össze, kösd (AM 1.); szúrd ki, édesítsd, tégy, főzd, csinálj (AM 9.)
személytelen instrukciók			
kell + főnévi igenév	218/17	7,8%	kell indítani, kell látni (AM 3.); kell megvágni, kell reávetni, vért kell venni, meg kell purgálni (AM 7.)
-ván/-vén	218/3	1,4%	törvén (AM 4.); megtisztítván (AM 7.); öszveelegyítván (AM 9.)
jó + főnévi igenév/főnév	218/2	0,9%	a sárnak kivételére pedig igen jó, jó élni (AM 9.)
legyen	218/1	0,45%	(összveelegyítván) legyen ital (AM 9.)
passzív	218/1	0,45%	kezdessék (AM 7.)

2. táblázat: Az instrukciót kidolgozó nyelvi reprezentációk és gyakoriságuk az *Ars Medica* fejfájáshoz kapcsolódó receptjeiben

A táblázat adatai alapján elmondható, hogy a receptekben az instrukció elsősorban az E/2. személyű felszólításként reprezentálódik és ez magas konvencionalizáltsági fokot mutat (89%). A felszólítás címzettje szinte kivétel nélkül a gyógyító. Ezenkívül a *kell* + főnévi igeneves instrukció fordul elő gyakrabban (7,8%). Az érvágásra vonatkozó részekben többször is megfigyelhető a megjelenése:²⁸

(2a)

[Orvosságok] Az gyógyítás kezdessék az érvágáson el, kell pedig megvágni az karon való eret, kit cephalicának, azaz főnek érének hínak, affelől kell megvágni, ahonnét az fő leginkább fáj. Ha pedig nem szenvedné az érvágást az idétlensége az betegségnek, köpölyöket kell az fejen alol reávetni, és meg kell vagdalni, vért kell venni. Mert leginkább

²⁸ Megfigyeléseim szerint a sebészeti eljárásokban a *kell* + főnévi igeneves forma gyakoribb és konvencionalizáltabb, mint más receptek esetében. A kérdést érdemes a későbbiekben megvizsgálni.

ez főfájás lesz a vérnek bőségéből. Ez is szükséges, hogy ha természet szerént az szék jól meg nem lesz, meg kell purgálni, tisztítani.

(AM 7.)

Az instrukciók elsősorban a szerző és a gyógyító hierarchikus viszonyában (felszólítás, deontikus modalitás) a gyógyító szerepét emelik ki. Több esetben a szerző egyéb felszólításában és megjegyzéseiben is megjelenik a gyógyító, illetve kifejeződik a tudás alapú hierarchia:

(2b) mindezt cselekedjed (AM 1.)

(2c) de ezt mind unos-untalan megújítsad (AM 3.)

(2d) Oda alá pedig, ahol az sárbántásról írunk, találsz több erre való orvos-ságokat is (AM 8.)

(2e) ha akarod, hogy álom jőjjön reája (AM 2.)

A receptekben a beteg a fentiekhez hasonlóan reprezentálódik, ezeknek aránya azonban eltérést mutat. Az ételhez, italhoz és tanúshoz kapcsolódó instruktív részben a leggyakrabban az igei személyragokhoz kötődött, addig itt a testrész megnevezése a leggyakoribb (56-szor). Ehhez képest a birtokos személyjellel ellátott testrészek előfordulása sokkal kisebb arányú (18-szor).²⁹ A beteget megjelenítő többi nyelvi reprezentációban nem mutatkozik számottevő különbség a megelőző instruktív részhez képest.

A receptek kapcsán érdemes megemlíteni a gyógyítás kidolgozottságának módját és részletességét. Az *Ars Medica* vizsgált receptjeiben több esetben találkozhatunk részletező magyarázatokkal: *kell pedig megvágni az karon való eret, kit cephalicának, azaz főnek erének hínak; dinnyeízűfünek, kit deákul borragónak hínak* (AM 7.); *bécsi köménymagot, kit anisumnak hínak; liquiriciát, magyarul édesgyökérnek híják* (AM 9.). Többször olvashatunk magyarázat nélküli szakkifejezéseket, amelyeket a mű adottnak és ismertnek tekint (*trociscosokat csinálj belőle* AM. 1., 2.; *stecából csinált julepet* AM 9.). Ezenkívül megfigyelhető, hogy egyes receptekben a mértékek nagyon pontosan vannak megadva [l. (1a)], de a mindennapi mértékegységek is jellemzőek (*valami kevés, kicsin sáfrány* AM 1.; *az mennyi szükséges* AM 2.; *mindegyikből tizenkét szemet* AM 7.). Viszonylag nagy számban fordulnak elő a gyógyszer készítésére vagy a gyógyítás módjára és idejére vonatkozó információk is: *mint egy pépet, jól, melegen* (AM 1.); *ezeket főzd meg vízben mindaddig, hogy harmadrésze elapadjon, flastrom módjára* (AM 2.); *enhéra, estve* (AM

²⁹ Ebből a 18-ból a gyermekek fejfájásához kötődő 6 receptben fordul elő 7 testrész + birtokos személyjeles szerkezet. A maradék 61 receptben pedig összesen csupán 11 ilyen reprezentáció fordul elő.

9.). A gyógyítás eredményeit és a meggyőzést szolgáló kifejezések viszonylag nagy arányban jelennek meg. Ez történhet a betegség eltávozásának (*elveszi a főfájást* AM 1.; *ez kitisztítja az orron a hidegből való főfájást* AM 4.) vagy a gyógyulásnak a hangsúlyozásával (*meggyógyítja az fájó fejet, aki ugyan cseng és harangoz* AM 2.; *meggyógyul* AM 12.); az eljárás kipróbáltságára vonatkozó megjegyzésekkel (*próbált* AM 2.; *ez igen megpróbáltatott* AM 12.); a hatás azonnali bekövetkezésével (*azonnal megszűnik a fájdalom; mindjárt meglassítja a főnek fájdalmát* AM 2.); továbbá neves személyre való hivatkozással (*Bebek Imre próbálta* AM 1.; *azt írja Galenus, hogy ezzel meggyógyul* AM 4.). Ezek a meggyőzési módok, ahogy a példák is szemléltetik, legtöbbször egymással keveredve fordulnak elő.

Összességében tehát elmondható az *Ars Medica* fejfájásra vonatkozó szövegrészéről, hogy azt a differenciált tudásreprezentáció, valamint a jól szerkesztett szövegstratégia és -tagolás jellemzi. A 12 különböző típusú fejfájás iniciátorai egységes képet mutatnak (kivéve a gyermekekre vonatkozó részt, l. AM 3.). Az információk kidolgozottsága részletes. A beteg leggyakrabban az E/3. személyű felszólítások és a gyógyítandó testrész által jelenik meg. Az öngyógyítás sémája egyáltalán nem jellemző (kivéve a részegséget, l. AM 11.). A szövegek egy szakmai tudással rendelkező szerzőtől/fordítótól származnak és egy (többé-kevésbé) hozzáértő gyógyító személynek szólnak, aki prototipikusan E/2. személyben reprezentálódik. A szerző elsősorban a gyógyítóval való viszonyában jelenik meg, kettőjük között tudás alapú hierarchia figyelhető meg, viszonyuk a helyzet tartományán belül inkább formálisnak tekinthető. Ez nagyban köszönhető annak, hogy a szerző a fordítás során erősen ragaszkodik az orvosi könyv műfaji jellegzetességeihez, valamint az uralkodó korabeli gondolkodási mintához, amelyet elsősorban az autoritás jellemez (vö. Taavitsainen 1994, 1995). Ez a felszólítás, a deontikus modalitás, a gyógyítás módjára vonatkozó megjegyzések, valamint a metapragmatikai tudatosság jelölői révén is megmutatkozik. Az *Ars Medicá*ban megfigyelhető (például a *Pax Corporis*-szal szemben, vö. 5.3.), hogy a szerző nagyobb hangsúlyt fektet a konvencionizált minták, az uralkodó normák követésére, mint az egyéni stílus, illetve a címzettekhez való hozzáigazításra. Ez több szinten is megmutatkozik (pl. részletes tudásreprezentáció, a receptbeli instrukciók egységes használata és aránya, az autoritív viszony kidolgozása stb.).

5.2. Orvoskönyv Lovak orvoslása (1619 e.)

A receptgyűjtemény az *Ars Medicá*val közel egy időben keletkezett. A fejfájáshoz kapcsolódó szövegek egy része egymástól nagy távolságban, másik része tömbösödve, szövegkolóniában, egymás után található (vö. Carrol 2003). Az Orvoskönyvben egy tizenegy, egy négy és egy két receptből álló tömb olvas-

ható, a többi elszórtan fordul elő.³⁰ A szövegek elhelyezése a másolás módjával, idejével és a forráshasználattal is összefügghet. A kézirat írása arról tanúskodik, hogy Török János hosszú éveken át másolta a receptgyűjteményt (l. 3.2.). Talán ennek a következménye, hogy egy recept kétszer is szerepel (vö. Orvk. 418., 1347.). Szinte ugyanez a szöveg az *Ars Medicá*ban is előfordul (AM 1.).

Az *Orvoskönyv*ben nem találhatók külön leíró és instruktív részek, csak receptek. Ezek általában rövidek, lényegre törőek (l. a (3a–e) példákat). Jellemzően megvan bennük a szövegtípus mindhárom prototipikus funkcionális egysége: az iniciátor, az instrukciós rész és a meggyőzés (3a–b). Az iniciátorok szinte sosem hiányoznak. Kivételt jelenthetnek a tömbösödött receptek: a 11 szövegből álló tömb első receptjében például szerepel a *Főfájásról* (Orvk. 855.) iniciátor majd később a *Jó főfájásról* (Orvk. 857.) és ezt követően a *hasonlatosképpen* (Orvk. 858.); a többiben azonban nincs betegségmegnevezés, hanem a szövegek egymásutánisága jelzi az összetartozást. Megfigyelhető azonban, hogy a tömbösödött recepteknél az iniciátor sokszor megismétlődik, vagy az *idem*, *más*, *ugyanarról*, *ismét*, vagy kifejezések fejtik ki az összetartozást (vö. Orvk. 1511–1514.).

Az instrukciósrészek kifejtettsége esterjedelme eltérő lehet. Az utasítások nyelvi reprezentációjára nagy variabilitás jellemző, amelyet a 3. táblázat szemléltet.

Az instrukció nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
személyhez lehorgonyzott instrukció			
E/2. személyű felszólító alak	74/54	73%	<i>főzd össze, kend meg</i> (Orvk. 58.); <i>törd meg, elegyíts meg, kösd</i> (Orvk. 342.); <i>kenjed, törd meg, vedd</i> (Orvk. 1518.)
E/3. személyű felszólító alak	74/9	12%	<i>vegye, törje meg, főzze meg, tegye, kösse</i> (Orvk. 1.); <i>rakja, töltsön, kösse</i> (Orvk. 1513.)
T/3. személyű felszólító alak	74/1	1,4%	<i>kenjék</i> (Orvk. 1366.)
személytelen instrukciók			
<i>kell</i> + főnévi igenév	74/5	6,8%	<i>Kell megötenni és [kell] reá kötni</i> (Orvk. 34.); <i>kell mártani, [kell] melegíteni, [kell] kötni</i> (Orvk. 1132.)

³⁰ 11-es tömb: Orvk. 855–865.; 4-es tömb: Orvk. 1511–1514.; 2-es tömb: Orvk. 1347–1348.; elszórt receptek: Orvk. 1., 34., 58., 161., 342., 372., 418., 449., 1132., 1366., 1466., 1518.

Az instrukció nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
jó+ főnévi igenév/főnév	74/3	4%	<i>jó, ha orrába csöpögteti</i> (Orvk. 855.); <i>jó az rózsza olaj</i> (Orvk. 857.); <i>hasonlatosképpen [jó] az mondola olaj</i> (Orvk. 859.)
-ván/-vén	74/1	1,4%	<i>egybe elegyítvén</i> (Orvk. 372.)
Passzív	74/1	1,4%	<i>megkenettetik</i> (Orvk. 858.)

3. táblázat: Az instrukció nyelvi reprezentációi és gyakoriságuk az Orvskönyv fejfájáshoz kapcsolódó receptjeiben

Megfigyelhető, hogy az Orvskönyvbeli receptekben szintén az E/2. személyű felszólító módú instrukciók fordulnak elő a legnagyobb arányban (73%), ezt pedig az E/3. személyű felszólító alakok (12%) követik. Az utasítások az *Ars Medica* receptjeivel ellentétben nem kizárólag a gyógyítónak szólnak, hanem több esetben a betegnek. Az öngyógyítás az E/2. személyű felszólítás és az testrész + E/2. birtokos személyjel vagy az E/3. személyű felszólító alak és a testrész + E/3. birtokos személyjel együttes előfordulása révén konceptualizálódik (l. a (3a–b) példákat). A beteg „megszólítása” magában hordozza a megnyilatkozó azon célnormáját, hogy a gyógyításra vonatkozó TUDÁS, valamint CSELEKVÉS nyelvi létrehozását valóban a laikus réteg számára könnyen érthetővé, befogadhatóvá tegye.

(3a)

Az ki nem alhatik és feje fájna. Vegye az fejer ürmöt, és levelét törje meg, és vízben főzze meg, es valami szép ruhácskára tegye és kösse az fejére, és nagy fájdalmakat elveszen róla, és nagy gyönyörűséggel altatja.

(Orvk. 1.)

(3b)

Fekete ürmöt es fejer ürmöt főzz meg ecetben, szűrd meg ruha által, es azzal mosd fejedet.

(Orvk. 865.)

Az egyes receptek címzettjei tehát lehetnek a gyógyítók vagy maguk a betegek. A szerző explicit megjelenése ritka, a tudás alapú hierarchia jelöltsége pedig gyenge. Így hiányoznak a pontosító magyarázatok, megjegyzések. A beteg nyelvi módon reprezentálódik, mint az *Ars Medicában* (igei személyrag, birtokos személyjel, testrész, névmás). Annyi különbség figyelhető meg, hogy

a testrészek gyakrabban fordulnak elő birtokos személyjellel (*fejére* Orvk. 342., 856., 1466.), mint önmagukban (*vakszemökre* Orvk. 1132.). A meggyőző részek elsősorban a betegség elmúlását és a gyógyítás eredményét hangsúlyozzák (*nagy fájdalmat elveszön róla, és nagy gyönyörűséggel altatja* Orvk. 1.; *elmúlik* Orvk. 859.; *meggyógyul* Orvk. 1513., *főfájást eloszt, és alhatik is* Orvk. 1518.).

Eltérés mutatkozik a szövegek kifejtettségében. Az *Orvoskönyv* szövegei több tekintetben egyszerűbbek, elliptikusabbak, mint a fent elemzett receptek, továbbá sok esetben következetlenségek jellemzik őket (ez összefügghet a másolással is). Az elliptikus szerkesztés, a tömör fogalmazás a (3c) példában is megfigyelhető: a hozzávalók mértékegység nélkül vannak felsorolva; hiányzik a tárgyrag a hozzávalókról (*valamit megönteni*), nem egyértelmű, hogy csak a kenyeret, vagy a többi hozzávalót is meg kell-e önteni, illetve, hogy mit is kell csinálni a hozzávalókkal. Az instrukciók rövidek, egyszerűek, ebből a második esetben a *kell* nem ismétlődik meg. A cselekvés módja és ideje háttérben marad, a *reá* kötni pedig a valóság olyan szegmensére vonatkozik, ami előzőleg nem volt kifejtve (a fejre). Ezek a sajátosságok sok tekintetben a beszélt nyelvre jellemzőek.

(3c)

Főfájásról. Szökfű, csombor, gyömbér, szerecsendió, pirított kenyér, forró ecettel kell megönteni és reá kötni.

(Orvk. 34.)

Az *Ars Medica* receptjeiben azt tapasztalhattuk, hogy a résztvevői szerepek pontosan ki vannak jelölve. A szerző a tudást jellemzően saját perspektívájából (E/1.) reprezentálja, de megjelenhet a T/1. és az E/3. személy is ilyen funkcióban. Ilyenkor prespektivizáció, ahogy az a (2d) példában is látható, perspektívaváltás történik (vö. Sanders–Spooren 1997: 88–91; Tátrai 2011: 122). Az *Ars Medicában* a szövegek címzettje a gyógyító, aki jellemzően E/2. személyként reprezentálódik, a beteg pedig általában E/3. személyként dolgozódik ki. Az *Orvoskönyv* receptjeiben nem ez az egységes kép figyelhető meg. A legnagyobb különbséget az öngyógyítás sémájának a megjelenése jelenti, valamint az, hogy a gyógyító személye (címzettje) akár egy recepten belül is változhat. Az elemzésben ezt is perspektívaváltásként értelmezem:

(3d)

Főfájásról. Jó főfájásról az borostyánnak leve, ha orrában csöpögteti, és azonnal föstöt tesznek orra alá.

(Orvk. 855.)

(3e)

Főfájásról. Az borza virágot tölts üvegbe, tölts ecetöt reá, olaja változik, ha verőfényre kötik, az kenjék fejed lágyát, meggyógyul.

(Orvk. 1366.)

A (3d) példában nem egyértelműek a cselekvői szerepek: a birtokos személyjel és az E/3. személyű igei személyrag arra utal, hogy a beteg maga végzi a gyógyítást, ugyanakkor a *tesznek* igealak T/3. személyű, általános gyógyító személy(ek)re vonatkozik. A (3e) recept szintén következtelen nézőpontváltások, valamint elliptikus szerkesztés és az egyeztetés hiánya jellemzi (*az kenjék fejed*). A szöveg kezdetén a címzett E/2. személy, ő készíti el a szert, amelyet általános gyógyító személyek (T/3.) kenik az E/2. személyben megjelenő beteg fejére. A nézőpontváltásban szerepe lehet az *olaja változik, ha verőfényre kötik* résznek, ami a gyógyírre vonatkozó, a receptbe nem szervesen illeszkedő információ (elliptikus jellegű).

Összességében elmondható tehát, hogy a vizsgált 27 receptre nem jellemző semmilyen tematikus elrendezési elv. A szövegek elszórtan és tömbökben is előfordulnak. Jellemzően iniciátorral kezdődnek. Az instrukciós részek röviddek, sokszor elliptikus jellegűek. A szövegek címzettje lehet a gyógyító, de maga a beteg is, ezzel megjelenik az öngyógyítás sémája. Több esetben figyelhetők meg olyan koreferenciaviszonyok, amelyek a szövegben előzetesen nem vagy csak részben kifejtett elemekre vonatkoznak (Tolcsvai Nagy 2006: 80). Ezek a koreferenciaviszonyok, az elliptikus szerkesztés és a következtelen nézőpontváltások beszélt nyelvi jellemzőket mutatnak fel, és következtelenebb szövegszerkesztési stratégiát jeleznek (vö. Koch–Österreicher 1985). Ezek alapján az *Orvoskönyv* stílusát az *Ars Medicáéval* összehasonlítva inkább az informalitás és a személyközi közelítés jellemzi. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a receptek forogatókönyvének fő funkcionális elemei szinte kivétel nélkül kidolgozódnak, így a szövegtípus konvencionizált mintái is fontos szerepet kapnak.

5.3. *Pax Corporis* (1690; 1695)

A *Pax Corporis* betegségeírásában megfigyelhető a fejtől a lábig elrendezés, így a fejfájás az első könyv, legelső részében található. A gyógyítás keretét a testnedvelmélet adja, amely a betegség okainak bemutatásánál és egyes receptekben is jól nyomon követhető (l. a (4a) példát). A vizsgált szövegrész címszerűen, *A főfájásról* iniciátorral indul. Ezt követően a betegség különbségeit, fészkeit, jeleit és jelentéseit összefogó, leíró rész olvasható. A receptek az „*Orvosságai*” címke alatt találhatóak, számszerűen huszonhárom. A szöveg felépítésében tehát hasonló stratégia figyelhető meg, mint az *Ars Medicá*ban.

(4a)

Ha nehéz a fő a fájás miatt, mintha valami terhet hordozna benne, akkor nem kell hívesíteni, hanem melegíteni inkább, mert az nagyobbára a hideg phlegmás nedvességektől vagyon. Hasonlóképpen, ha a szél járja és feszíti.

(PC 16.)

A leíró részben több nominális kifejezés szerepel, így például a betegség „Okai” címke alatt olvashatóak az alábbiak: *a terehnek érzése a főben, a dobogó fájdalom az élő-erekben vagy artériákban a bőség miatt megtolult igen meleg vértől* (Szablyár 1984: 17–18). Az instruktív rész kizárólag receptekből áll, kifejezetten ételre, italra és tanulságokra vonatkozó információk nincsenek. Az instrukciók kidolgozására nagyfokú variabilitás jellemző, amelyet a 4. táblázat szemléltet.

Az instrukció nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
személyhez lehorgonyzott instrukció			
E/2. személyű felszólító alak	78/29	37,1%	<i>rontsd, kösd (PC 2.); reszelj, törd össze, sáfrányozd meg, kösd be, főzd meg, törd meg, rakd, kösd bé (PC 4.)</i>
E/3. személyű felszólító alak	78/2	2,6%	<i>igyék (PC 19.); rájga (PC 23.)</i>
T/3. személyű felszólító alak	78/13	16,7%	<i>főzzenek meg, csorgassák, párolják, égessenek, csináljanak, mossák (PC 1.); gyúrjanak, kössék (PC 15.)</i>
személytelen instrukciók			
<i>kell + főnévi igenév</i>	78/5	6,4%	<i>eret kell vágatni (PC 9.); mosni kell (PC. 11., 13.); nem kell hívesíteni, hanem [kell] melegíteni (PC 16.)</i>
<i>-ván/-vén</i>	78/11	14,1%	<i>beborítván (PC 1.); kenvén (PC 4.,6.); vévén, összeelegyítvén, kötvén (PC 11.); megtörvén, kifacsarván (PC 15.)</i>
<i>jó/jobb/hasznos + főnévi igenév/főnév</i>	78/14	18%	<i>igen jó lészen élni [...] hánytató orvossággal (PC 7.); jó itt kenni, jó a spikinárd is; ismét [jó] fejet füstöltni (PC 17.); jobb [...] arról innya (PC 21.); megvágatni igen hasznos, [hasznos] szítatni (PC 8.)</i>

Az instrukció nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
-ás/-és + szükséges, használ, segít	78/4	5,1%	köpölyözés jól segít (PC 8.); dörgölés is használ (PC 19.); az érvágás nemigen szükséges (PC 21.)

4. táblázat: Az instrukciók nyelvi reprezentációi és gyakoriságuk a Pax Corporis fejfájáshoz kapcsolódó receptjeiben

A táblázat adataiból jól látható, hogy a Pax Corporis receptjeiben is az E/2. személyű felszólító alak tekinthető a leggyakoribbnak (37,1%), bár nem olyan frekvenciát, mint az előző két szövegben. Ezek jellemzően a gyógyítóhoz szólnak. Megfigyelhető továbbá a T/3. személyű felszólítások viszonylag magas aránya (17,1%). Ezek általános gyógyító személy(ek)re vonatkoznak. Az öngyógyítás sémája nem, de a patika, illetve ez ehhez kapcsolódó szaktudású emberek megjelennek a szövegben [l. (4d)]. Az is megfigyelhető, hogy az egyes feladatok elvégzése is sok esetben árnyaltabban fejeződik ki. Így például az érvágást azt nem végezni, hanem végeztetni, illetve bizonyos szereket nem elkészíteni, hanem készíttetni kell:

(4b)

Mindezek mellett igen jó léssen elsőben is valami sárt felyül hánytató orvossággal (vomitoriummal) élni, ahhoz értő emberrel készíttetvén.

(PC 7.)

(4c)

Az ilyen főfájásban az érvágás nemigen szükséges. Jobb valami phlegma tisztító purgációval vagy vomitoriummal vagy valami laxáló saculust borba tévén, arról innya, melyet ahhoz értők megkészítenek.

(PC 21.)

(4d)

A homlokeret is megvágatni igen hasznos a forróságban. Ismét: hólyagot is annak módja szerént a lágyn vagy egyébütt szítatni. A köpölyözés is azon végekre jól segít.

Ha ugyan felvér a fájdalom és dobog, eret kell vágatni, vagy mediát vagy cephalicát vagy a homlokán, hogy a megtolult vér szabaduljon.

(PC 8., 9.)

Az instrukciók kapcsán az is észrevehető, hogy nagy számban fordulnak elő a személytelen formák (43,6%). A szerző a vizsgált szövegrészben explicit módon csak egyszer jelenik meg inkluzív 'mi'-ként (*nálunk*; l. a (4e) példában), de az egész műben többször is fellelhető az együtt gyógyítás, a gyógyítókkal való közösségvállalás.³¹

(4e)

Ismét: indiai tárkonygyökeret, melyet pyrethrumnak hínak, vagy nálunk termőnek gyökerét rágja gyakorta, bő nedvességet igen szíjja, és bő nyálfolyással kevesíti.

(PC 23.)

A beteg nyelvi kidolgozása legtöbbször a testrész + birtokos személyjel révén történik (*fejét, homlokát, vakszemeit* PC 3.). A testrész önmagában való megjelenése ritka (*szem* PC 10.). Ezenkívül megfigyelhető még a beteg igei személyragos (*vomitóriummal élhet* PC. 10; *arról innya* PC 21.), illetve az *ember* szóhoz vagy a betegséghez kötődő metonimikus kifejtése (a *fejét fájlaló ember* PC 13.; a *fájdalmas részre* PC 15.).

A vizsgált szövegrészben ugyan nem külön iniciátorok alatt, de a fejfájás számos típusával találkozhatunk. Két receptben a gyermekek fejfájásának kezelése is előkerül (PC 11., 19.). Az egyes típusokat sokszor a tünetük felől közelíti meg a szerző, ami az érthetőséget szolgálja. Kifejtésében a *ha-akkor* időhatározói mellékmondatos szerkezet gyakorinak tekinthető: *ha a belső főfájás forróságban vagyon* (PC 2.); *ha egyszersmind nem is alhatol* (PC 3.); *ha nagy hévséggel a főfájás* (PC 6.); *ha ugyan felvér a fájdalom és dobog* (PC 9.); *ha nehéz a fő a fájás miatt* (PC 16). A korpusz többi szövegéhez képest nagy az ok- és a célhatározói mellékmondatok száma, amelyek az egyes eljárások hatását magyarázzák: *eret kell vágatni [...], hogy a megtolult vér szabaduljon* (PC 9.); *ugyanezen okon, hogy a hévség alá-felé szívódjék* (PC 13.). Ezek a magyarázatok arra is kitérnek, hogy mit lehet, és mit nem lehet csinálni, és meg is indokolják azt (l. (4c); PC 16., PC 10.). Találkozhatunk továbbá egyértelműsítő kifejtésekkel is: *felyül hánytató orvossággal (vomitóriummal)* (PC 7.); *indiai tárkonygyökeret, melyet pyrethrumnak hínak* (PC 21.); *egy kevés salátát vagy mákot (jobb fejér)* (PC 3.). Az egyes receptek rövidegsége ellenére az elkészítés vagy az alkalmazás módja is kifejtettnek tekinthető: *ilyen módon, ecetben, minden nap egynéhányszor, gyakorta* (PC 1.); *úgy kösd bé, hogy [...]* (PC 3.); *flastrom formán* (PC 4., 5.); *törj erősen öszve, mint pépet* (PC 6.); *gyakorta kenni, gyakorta füstölni* (PC 17.). A körülmények és a mód a gyakori határozói igenév révén is kifejeződik összekapcsolódva a receptek instruktív részével.

³¹ L. Szablyár 1984: 95.

A fenti tényezők azt mutatják, hogy a szerző és a gyógyító közötti tudás alapú hierarchia a *Pax Corporis*ban is kifejeződik, ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kap az érthetőség. A hozzáigazítás a címzettek szélesebb köréhez történik, mint az *Ars Medica* esetében:

(4f)

Ha a fájdalom valamennyire szűnik, vomitóriummal élhet: addig nem, mert erőltetésben elszenvedhetetlen fájdalom következne, vagy ér szakadna, vagy a szem homályosodna meg.
(PC 10.)

Megfigyelhető továbbá a feltételes mód gyakoribb előfordulása (l. a (4a) és a (4f) példákat), valamint a lehetőség és a szükségszerűség árnyaltabb kifejtése (*eleit vehetni, kaphatni* PC 1.; *kaphatod* PC 2.; *élhet* PC 10.). A komplex nyelvi konstruálás ellenére a receptek szövegei rövidek, érthetőek, nincsenek túlterhelve információval. Számos tekintetben hasonlóságot mutatnak az elemzett receptgyűjteményben található szövegekkel (vö. 5.2.) A gyógymódok egymásutánisága a tömbösödött receptekhez hasonlóan sokszor explicit módon is megjelenik (*vagy, ismét, ugyanazon okon* stb.), ami az *Ars Medicá*ban például nem figyelhető meg. A *Pax Corporis* szövegei azonban nem elliptikusak, és az egy recepten belüli következtelen nézőpontváltások sem jellemzik (kivéve PC 2.).

A pozitív attitűd kialakítása itt is fontos szerepet kap, ez leginkább a jó és HASZNOS fogalmak kidolgozásával valósul meg és sokszor összekapcsolódik az instrukcióval: *legjobb a főfájásban* (PC 4.); *igen hasznosan szíjja aláfelé* (PC 6.); *igen jó lészen* (PC 7.); *jól segít* (PC 8.); *az is használ* (PC 11.); *jó ezen haszonra* (PC 12.); *télben jó* (PC 13.); *ez is jó* (PC 15.); *jó itt* (PC 17.); *jó ilyenkor élni* (PC 22.).

Összességében elmondható, hogy a *Pax Corporis* fejfájáshoz kapcsolódó szövegrészét jól szerevezett szövegstratégia jellemzi. Háttérében a testnedvelmélet áll. Az instrukciók esetében nagy szerepet játszanak a személytelen nyelvi reprezentációk, amelyek összekapcsolódhatnak a pozitív attitűd kialakításával vagy a körülmények hangsúlyozásával. A receptek rövidek, lényegre törőek, azonban nem elliptikusak, sőt sok esetben magyarázó jellegűek. A betegség megragadása differenciált, de gyakorlat orientált. Így nem a szakkifejezések, hanem a tünetek leírása kap központi szerepet. A szerző saját tudását és tapasztalatait (köz)érthető módon osztja meg a gyógyítást végző személyekkel. Az öngyógyítás sémája nem jellemző, ugyanakkor gyakori utalások történnek az orvoslás körülményeire (hozzáértő személyek, a gyógyítás elvégztetése stb.).

Megállapítható tehát, hogy a *Pax Corporis*ban a szerző nagy hangsúlyt helyez a címzettekhez való hozzáigazításra, valamint az orvosi könyv célkitűzései-

re. A rövid, érthető receptek, a hozzájuk fűzött egyértelműsítő magyarázatok nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az összefoglalt gyógyítói gyakorlat eljusson „az igyefogyott szegények”³² minél szélesebb rétegéhez. A szerző címzettekhez való adaptív tevékenysége az inkluzív 'mi' használatában is kifejeződik. A laikusok szélesebb körének szánt munka azonban a tanult orvos és a korabeli tudományosság általános gondolkodásmódját is magán hordozza. Ez figyelhető meg többek között a mű elrendezésében, a megmagyarázott latin szakszavakban, a kifejtett nyelvi formákban.

A *Pax Corporis* stílusát heterogenitás jellemzi. Egyrészt megfigyelhetők az orvosi könyv műfaji sajátosságainak a követése, a minták tiszteletben tartása, az orvosi tudás és az erre vonatkozó értékek képviselése, amely számos tekintetben formális (távolító) stilisztikai minősítést hoz létre. Megfigyelhető azonban, hogy jobban érvényesül a szerző személyes hangneme, amely a „saját nyelven” történő fogalmazásban, a fordítástól való eltávolodásban és az árnyalt kifejezési módokban (lehetőség, feltételeesség) is megmutatkozik. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a szerző nagyobb figyelmet fordít a címzettek elvárásnormáira (rövid, tömör receptek, érthető nyelvezet, magyarázatok). A szerző és a címzettek közötti viszony az inkluzív 'mi' révén olykor bizalmas stílushoz közelít (a korpusz eddig bemutatott szövegeivel összevetve). A pozitív beállítódás is fontos szerepet kap, amely a befogadók érzelmeire hat elsősorban. Ezek leggyakrabban személytelen formákban jelennek meg (jó/hasznos + főnévi igenév). A stilisztikai elemzés tehát rámutat arra, hogy a *Pax Corporis*ban, a műfaji azonosság ellenére, sokkal kevésbé érvényesül az *Ars Medicá*ra jellemző autoritív viszonyrendszer kidolgozása ugyanazon betegség kapcsán. Ez nagy valószínűséggel a fordításon túlmenő egyéni stílusnak, és a száz év alatt bekövetkező gondolkodási mód átalakulásának is köszönhető (vö. scientific thought-style; Taavitsainen 1994, Taavitsainen–Pahta 1995, 1998).

5.4. *Medicusi és borbélyi mesterség (1668–1703)*

A receptgyűjtemény a *Pax Corporis*szal közel azonos időben keletkezett, és azt valószínűleg forrásául is felhasználta. A fejfájáshoz kapcsolódó receptek száma 35, amelyből kilenc elszórtan, 26 pedig egy tömbbe rendeződve található meg.³³ Az orvosi könyvekhez hasonló elrendezési elv, illetőleg egységes elméleti háttér nem figyelhető meg. A receptek jellemzően rövidek, lényegre törőek, és a szövegtípus három prototipikus funkcionális egysége megjelenik bennük. Az iniciátorok nagyobb változatosságot mutatnak, mint az eddig elemzett or-

³² A *Pax Corporis* előszavából (Szabylár 1984: 15).

³³ 26-os tömb: 493–517.; elszórt receptek: 33., 121., 144., 193., 412., 427., 1177., 1247., 1314.

vosi írásokban: *Főszédelgésről igen jó* (Medbor. 33.); *Ha fejed fáj* (Medbor. 121.); *Főfájástól jó igen* (Medbor. 144.); *Jó köszvény ellen igen; főfájástól is igen jó* (Medbor. 193); *Fog, fül, és főfájás ellen jó* (Medbor. 412.); *Főfájás ellen* (Medbor. 427.); *Más azonról ige[n]jó* (Medbor. 500.). A példák nemcsak az iniciátorok változatos nyelvi kifejtését szemléltetik, hanem azt is, hogy a meggyőzés, a pozitív attitűd kialakítása már a receptek legelején is megjelenik. A két funkcionális egység így gyakran összekapcsolódik. Az iniciátorok a tömbösödött részben sem hiányoznak. A fejfájás típusát (*Az igen nagy főfájásról való* Medborb. 494.; *Az kinek fejében féreg vagy* Medbor. 498.), vagy ismétlődést fejeznek ki (*Más azonról való; Más azonról, főfájásról; Más főfájásról való remedium* Medbor. 495–497.).

A receptekben előforduló instrukciókat és gyakoriságukat, a korpusz előző szövegeihez hasonlóan, táblázatos formában szemléltetem (l. 5. táblázat).

Az instrukciók nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/ előfordulás	Száz- lékos arány	Példa
személyhez lehorgonyzott instrukció			
E/2. személyű felszólító alak	123/94	76,4%	<i>piríts meg, hints meg, egyed, nyelegess, rágjad</i> (Medbor. 33.); <i>főzd meg, mosd meg, márts meg, kösd</i> (Medbor. 121.)
E/3. személyű felszólító alak	123/3	2,45%	<i>vegye, szíjjon fel</i> (Medbor. 508.); <i>igyék</i> (Medbor. 510.)
E/2. személyű kijelentő módú instrukció (<i>ha-akkor</i>)	123/10	8,1%	<i>ha az veronikának vizét veszed, azt iszod</i> (Medbor. 1247.); <i>ha az porczinnak levelét, magvát árpaliszttal öszvetöröd</i> (Medbor. 1314.)
E/3. személyű kijelentő módú instrukció	123/1	0,8%	<i>úgy használ, hogyha homlokát és vak szemeit keni véle</i> (Medbor. 193.)
személytelen instrukció			
<i>kell</i> + főnévi igenév	123/7	5,7%	<i>meg kell főzni, kenni kell</i> (Medbor. 511.); <i>meg kell törni, kell tenni, öszve kell törni, [kell] keverni, kell kötni</i> (Medbor. 516.)
<i>-ván/-vén</i>	123/3	2,45%	<i>kötvén</i> (Medbor. 500.); <i>öszvefacsarván, elegyítvén</i> (Medbor. 513.)

Az instrukciók nyelvi reprezentációi	Az összes instrukció/előfordulás	Százalékos arány	Példa
jó + főnévi igenév/főnév	123/5	4,1%	<i>álom ellen jó</i> (Medbor. 427.); <i>jobb lesz káposztatorzsa hammával úgy élni</i> (Medbor. 500.); <i>jó bekötni vele</i> (Medbor. 503.)

5. táblázat: Az instrukciók nyelvi reprezentációi és gyakoriságuk a *Medicusi és borbélyi mesterség* fejfájáshoz kapcsolódó receptjeiben

A *Medicusi és borbélyi mesterség*ben az instrukció prototipikus nyelvi reprezentációja fordul elő leggyakrabban (76,4%), amit a *kell* + főnévi igeneves szerkezetek követnek (5,7%). Ezek az arányok nagy hasonlóságot mutatnak a Török János-féle *Orvskönyvvel* (vö. 5.2.: 71%, 7,2%). Más hasonlóságok is megfigyelhetők a két írás fejfájásra vonatkozó receptjeiben: így a beteg reprezentációja, valamint az öngyógyítás sémája. Ez utóbbi még gyakrabban jelenik meg, mint az *Orvskönyv*ben, és jellemzően az E/2. személyű felszólítás és a testrészt + E/2. birtokos személyjel révén konceptualizálódik:³⁴

(5a)

Ha fejed fáj. Az fekete úrmöt főzd meg borban, mosd meg az fejedet benne, és az keszkenőt márts meg benne, avval kösd be az fejedet.
(Medbor. 121.)

(5b)

Fő fájásról való. Ha az porczinnak levelét, magvát árpaliszttal öszvetöröd, az vak szemeidre kötöd, hogymázt, főfájást meggyógyít.
(Medbor. 1314.)

Elliptikus, következetlen szerkesztésű vagy egyeztetési „hibát” tartalmazó szövegek – ahogy az (5c) és az (5d) is mutatja – ebben a receptgyűjteményben előfordulnak (l. még Medbor. 193., 510., 1177.). Megfigyelhető azonban, hogy az elkészítés módja vagy az alkalmazás ideje hangsúlyosabb szerepet kap, mint az *Orvskönyv* fejfájásra vonatkozó receptjeiben, ami a forráshasználattal is összefügghet: *reggelenként, erősen* (Medbor. 33.); *az állán által, jó szorosan* (Medbor. 492.); *mikor lefekszel estve* (Medbor. 493.); *jó melegen a feje tetejére kötni, jó szorosan az álla által* (Medbor. 516.). A „hivatalos” mértékegységek felbukkanása a borsó-

³⁴ L. még Medbor. 33., 144., 193., 427., 493., 494., 495., 496., 499., 500., 501., 509., 512., 1247.

nyi, egy-egy marokkal (Medbor. 33., 517.) típusú mértékek mellett, valószínűleg szintén ezzel magyarázható (l. lott Medbor. 516., 517.)³⁵

(5c)

Főfájás ellen. Hogyha az disznó köménynek gyökerét faolajjal t.i. öszve[ve] red rózsacetzettel, fejedet kened véle, amaz, az ki úgy aluszik, mint egy megholt, elfelejt mindent. Főszédelgést, kórságoz, hagymázt, farzsábát, görcsöt, régi főfájást meggyógyít, fülfájást is, igaz úgy. Az gyökeréből kijött succusát, ha az fog udvába töltöd, meggyógyítja, az pora pedig álom ellen jó.

(Medbor. 427.)

(5d)

Ha nem alhatol tőle az nagy főfájás miatt. Fejér mákot, vagy ebszőlőt törd öszve az felyül megírt füvekhez, vagy salátát roncsold öszve jól, kösd be homlokát, két vak szemét.

(Medbor. 502.)

Az Orvoscönyvhöz és a másik két íráshoz képest is különbségként mutatkozik a meggyőző részek magas aránya. Akár egy recepten belül több ilyen funkciójú kifejezés is előfordulhat, és nem teljesen konvencionizált módon, már az iniciátorokban is megjelennek (l. fentebb is): *használ* (Mebor. 144.); *főfájónak igen jó. Fogfájást, fülfájást meggyógyít* (Medbor. 412.) *meggyógyít, igaz úgy* (Medbor. 427.); *pro[batum est]*³⁶ (Medbor 497.); *kitisztítja a rossz nedvességeket* (Medbor. 508.); *megjavul vele hamar* (Medbor. 511.). A pozitív attitűd kialakítása, a beteg vagy a gyógyító bizalmának egyfajta megnyerése ebben az írásban dolgozódik ki leginkább. Ez a meggyőzések gyakoriságában és az egyéb E/2. személyt megszólító, érzelmekre ható kifejezésekben is nyomon követhető: *elhidd* (Medbor. 193.); *szépen így cselekedjél* (Medbor. 509.). Megállapítható tehát, hogy a szerzőnek és a gyógyítónak (vagy sok esetben a betegnek) a viszonyában nem a tudás alapú hierarchia konceptualizálódik leginkább, hanem a hatásosság és egyfajta jóakarás hangsúlyozása figyelhető meg, tehát a magatartás tartományán belül elsősorban a bizalmas viszony dolgozódik ki.

Összességében elmondható, hogy a *Medicusi és borbélyi mesterség* vizsgált receptjei nagy hasonlóságot mutatnak az Orvoscönyvben találhatókkal. Ez megmutatkozik a szövegtípusbeli beszédhelyzet kidolgozottságában, ezek nyelvi konstruálásban és sémáiban is, az informálisabb stílusban. A legnagyobb kü-

³⁵ lat (lot, lott) 'súlymérték, 14–19 g között'

³⁶ probatum est (lat.) 'kipróbált, ki van próbálva'

lönbség a szerző és a címzett viszonyában figyelhető meg. Az utóbb vizsgált receptgyűjteményben ugyanis a szerző a pozitív attitűd kifejezését sokkal hangsúlyosabbá teszi, mint a másik gyűjteményes munka.

A következőkben az eredmények egyfajta összefoglalásaként arra térek ki, hogy a korpusz szövegeinek elemzése alapján milyen tipikus mintázatok, stílustípusok rajzolódnak ki a receptekben; valamint hogy ezek milyen összefüggésben állnak a közös figyelmi jelenetben résztvevőkkel és a szociokulturális háttérrel (elsősorban a helyzet, az érték és a magatartás változójával).

5.5. A tudományos és a mindennapi stílusmintázat jellemzői

A fenti elemzés rámutatott arra, hogy az egyes szövegek megkonstruálását nagymértékben meghatározza a szövegtípus forgatókönyve és egyes elemei. Megfigyelhettük például, hogy mind a négy vizsgált orvosi írás receptjeiben kidolgozódott az információk prototipikus elrendeződése (kronologikusan linearitás). Az is megmutatkozott továbbá, hogy a vizsgált korban a terápiás receptek prototipikus instrukciójának az E/2. személyű felszólító alak tekinthető, amely nagy gyakoriságot és magas konvencionalizáltsági fokot mutat szerzőtől és címzettől függetlenül. Ugyanakkor számos különbség is fellelhető a szövegekben a konvencionalizált diskurzusmintákhoz való viszonyulástól, a szerző tanultságától, a tudás reprezentációjától, a szerző célnormáitól, a címzettekhez való adaptív tevékenységétől függően.

A korpusz szövegei és a keletkezéstörténeti háttér figyelembe vételével megállapítható, hogy az *Ars Medica* és a *Pax Corporis*, valamint az *Orvoskönyv* és a *Medicus* és *borbélyi mesterség* receptjeinek kidolgozása mutat fel hasonló, tendenciaszerű tulajdonságokat. Ez nagyban köszönhető annak, hogy a szerzők követik az adott orvosi műfajok (elvárás és célnormák mentén kialakult) normáit. Láthattuk, hogy az orvosi könyvek rendszerezett tudással szolgálnak a betegségekről és gyógymódjaikról; míg a receptgyűjtemények a gyors információadást szolgálják. A szerzők célkitűzései szerint a célcsoport mindkét műfaj esetében a nép szélesebb rétege (olvasásra és felolvasásra szánt szövegek). A szövegek megkonstruálásában mégis számos különbség tapasztalható. Ennek megragadására alkalmas a stilisztikai elemzés, és különösképpen a szociokulturális tényezők bevonása.

A kutatás alapján elmondható, hogy az egész test betegségeire vonatkozó orvosi könyvek alapvetően normakövetők, ami az elméleti megalapozottságban, az információk strukturálásában, a szövegstratégia tervezettségében, a tudásreprezentációban és személytelen konstrukciókban is megmutatkozik a szöveg minden szintjén. Ezek alapján az orvosi könyvek a helyzet mentén inkább formális (távolító) stílussal jellemezhetők. A diskurzusminták és a ha-

tudományos stílusmintázat	mindennapi stílusmintázat
<p>Makroszint</p> <ul style="list-style-type: none"> • tudományos elmélet áll a háttérben (de a népi hiedelem is jelen van benne) • meghatározott elrendezési elv mentén megjelenő szövegek, receptek (pl. fejtől lábig) • szerkesztett, kifejtett szövegstratégia • a receptek terjedelmesebb, részletesebb szövegek részei (leíró és instruktív részek) • változó terjedelem, de általában jól elkülöníthető mezoszintű egységekre tagolódás (tagoltság) <p>Mezo- és mikroszint</p> <ul style="list-style-type: none"> • kronologikus linearitás (és egyéb ok-okozati viszonyok sematikus kifejeződése, magyarázatok) • kifejtett tudásreprezentáció (szakkifejezések és magyarázatok) • nagyobb arányú nominalitás • szerző és címzett között tudás alapú hierarchia (fentről lefelé irányuló kommunikáció) • E/1. megjelenése gyakoribb (szerzőség, a tudatosság szubjektuma, metapragmatikai tudatosság) • a recept funkcionális egységei közül az iniciátor többször elmarad (nagyobb szövegegység része) • a prototipikus instrukció: E/2. felsz., <i>kell</i> + főnévi igenév; megfigyelhetők a gyakori személytelen igei formák • a meggyőzés változatos formái figyelhetők meg (hivatkozás neves orvosokra, főurakra; EREDMÉNY, HASZNOSSÁG, BIZONYOSSÁG) • a beteg és a gyógyító személyének elválasztása (a gyógyítás sémája) • a gyógyítás körülménye kifejtettebb • ritkább nézőpontváltások (általában tudatos, következetes) 	<p>Makroszint</p> <ul style="list-style-type: none"> • népi megfigyelés, hiedelem, tudományos elméletek keveredése • általában nincs meghatározott rendezési elve a recepteknek (esetleg alfabetikus sorrend vagy tematikus elrendezés) • kevésbé kifejtett, kevésbé szerkesztett • önálló rövid szöveg, esetleg szövegkolónia • rövid, gyors információátadás, a receptek maguk mezoszintű szöveg (tagoltság) <p>Mezo- és mikroszint</p> <ul style="list-style-type: none"> • kronologikus linearitás • rövid, elliptikus szerkesztés (a foratókönyv háttérben lévő tényező aktiválása) • a nominális és az igei szerkezetek arányos eloszlása • szerző és címzett közötti viszony inkább oldalirányú, nem annyira hierarchikus • E/1. megjelenése ritkább (ismeretlen szerző, másolás) • az iniciátor ritkán marad el (tömbösödés esetén is jellemzően valamilyen formában ismétlődik) • a prototipikus instrukció: E/2. felsz., <i>kell</i> + főnévi igenév (jellemző a személyközi interakció reprezentációja) • a meggyőzés változatos formái (BIZONYOSSÁG, HASZNOSSÁG, EREDMÉNY, ÉRZELMEKRE HATÁS) • a gyógyító személy sokszor maga a beteg (gyógyítás + öngyógyítás sémája) • a gyógyítás körülményei kevésbé kifejtettek • gyakoribb nézőpontváltások (sokszor nem tudatos, következetlen)

6. táblázat: A tudományos és a mindennapi stílus mintázatának makro-, mezo- és mikroszintű jellemzői

gyományozott tudásrepresentációk, a formális stílus a szöveg minden szintjén kifejtődik, és a korabeli tudományos stílus mintázatát adja (l. 6. táblázat). S bár felolvasásra is szánták őket, elsődleges céljuk mégsem lehetett ez. Ezzel szemben a receptgyűjteményeket (az orvosi könyvekkel összevetve) inkább informális stílus, valamint a kisebb mértékű normakövetés jellemzi. Nagyobb szabadság, és kisebb tervezettség figyelhető meg a szövegstratégiában és a tudásrepresentációban egyaránt. A rövid, (köz)érthető fogalmazás, az elliptikus szerkezetek, alkalmasak a gyors információbefogadásra és felolvasásra is. A receptgyűjtemények tendenciaszerű jellemzői alapján inkább a mindennapi stílus mintázatát mutatják (l. 6. táblázat).

Az elemzés alapján megállapítható, hogy a terápiás receptben mint proto-szövegben (vö. Tátrai ebben a kötetben) a 16–17. században elsősorban a helyzet tartományában az formális–informális skáláján, valamint a diskurzusnormák követése mentén kidolgozódik a tudományos és a mindennapi stílus mintázata. Ezek egymás viszonylatában értelmezhetők leginkább. A két stílustípusban különbség mutatkozik a szerző és a címzettek közötti személyközi viszonyok megjelenésében. A tudományos, formális stílusra tendenciaszerűen a személyközi távolság kifejtése jellemző (személytelen konstrukciók, nominális elemek, szakkifejezések, tudás alapú hierarchia); míg a mindennapi, informális stílus esetében inkább a közelség kidolgozása figyelhető meg (elliptikus, beszélt nyelvi jellemzők, érzelmre hatás). Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy az egyes írásokban jelentős különbségek mutatkoztak: így például a szerző és a címzettek közötti bizalmasabb hang, az érzelmekre való hatás kifejtése a közel azonos időben keletkezett *Pax Corporisra*, illetve a *Medicusi és borbélyi mesterségben* fejtődik ki leginkább.

6. Összegzés, eredmények

A fenti elemzés rámutatott arra, hogy a történeti szövegek nemcsak produktumként, hanem folyamatként is megragadhatók. A korabeli interakció bemutatásában kiemelt szerepet kell kapnia a keletkezéstörténeti és a szocio-kulturális háttér rekonstrukciójának. Fontos továbbá, hogy a vizsgált szövegek összehasonlíthatóak és reprezentatívak legyenek a vizsgált jelenségre nézve. Ahogy láthattuk, a korpusz összeállításának megfelelő keretűl szolgálhatnak a szövegtípusok és a diskurzustartományok, mivel ezekben egy témakörhöz kötődve (az orvoslás diskurzustartománya) figyelhető meg egy tipikus beszédhelyzetnek a kidolgozási módjai (a receptek szövegtípusa). Az elemzés azt is bemutatta, hogy a történeti szövegekre is alapvetően jellemző a konstruálásbeli variabilitás, amely szorosan összefügg az adott beszédhelyzet kidolgozásbeli

lehetőségeivel, konvencionalizált mintáival, valamint az interakcióban résztvevők személyével és szándékaival, tehát a szociokulturális tényezőkkel.

A tanulmány ennek megfelelően bemutatta a korabeli orvoslás rétegzettségét, társas-kulturális meghatározottságát, és ezzel összefüggésben az orvosi szövegek diskurzusközösségeit, valamint a recept mint szövegtípus forгатókönyvét. Ez utóbbi adott keretet a fejfájáshoz kapcsolódó receptekben a stílus elemzéséhez a kiválasztott négy korabeli gyógyításhoz kapcsolódó munkában. A szociokulturális tényezők vizsgálatában elsősorban a résztvevői szerepek, a tudásreprezentáció és a forгатókönyv egyes elemeinek a kidolgozása, normákhoz való viszonya játszott fontos szerepet, így a helyzet, az érték és a magatartás tartománya került előtérbe.

Ezen tényezők mentén megállapítható, hogy a korabeli orvosi recept mint szövegtípus két alapvető stílusmintázata elsősorban a helyzet tartománya mentén dolgozódik ki. A tudományos stílustípust a szöveg minden szintjén inkább a formalitás és a személyközi távolítás jellemzi. Ezzel szorosan összefügg a konvencionalizált diskurzusmintáknak a szigorúbb követése, és a tudás alapú, hierarchikus (fentről lefelé irányuló), kevésbé bizalmas viszony kidolgozása. Ezzel szemben a receptek mindennapi stílustípusára inkább az informalitás jellemző. A recept mint forгатókönyv kialakult normái jellemzően kidolgozódnak, ugyanakkor a tudásreprezentáció a címzettek szélesebb rétegéhez igazodik. Továbbá a receptgyűjteménynek (mint műfajnak) a mintái sokkal nagyobb szabadságot és „lazaságot” nyújtanak a gyógyításra vonatkozó információk átadásában. Ez a tudás alapú viszony alacsonyabb szintjét, sok esetben egyfajta oldalirányú kommunikációt, azaz informális stílust eredményez, ami a szerző és a címzett között inkább az interperszonális közelség kidolgozását hozza magával. Fontos azonban megjegyezni, hogy a két stílusmintázat nem választható el élesen egymástól, ahogy azt a korpusz szövegei és az elemzés is szemléltették.

A vizsgálat rámutatott arra, hogy a 16–17. századi orvosi receptek stilisztikai megközelítése lehetőséget nyújt a szövegtípus funkciójának és működésének alaposabb megismerésére: így a közösségi normák, konvenciók és az egyéni konstruálásbeli sajátosságok, valamint a jellemző mintázatok időbeli változásának vizsgálatára a nyelvi tevékenység során.

Forrás

- Ars Medica* 1577 k./1943 = Váradi Lencsés György: Egész orvosságról való könyv azaz *Ars Medica* (1577); kiadta Varjas Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár: Sárkány Nyomda. (Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01100/01159/>)
- Ars Medica* 1577 k./2000 = Szabó T. Attila – Bíró Zsolt 2000. *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530–1593)*. CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/ Szombathely/Veszprém.
- Medicusi és borbélyi mesterség* 1668–1703/1989 = Becskereki Váradi Szabó György: *Medicusi és borbélyi mesterség (1668–1703)*; In: Hoffmann 1989: 341–434.
- Orvoskönyv lovak orvoslása* 1619 e./1989 = Török János: *Orvoskönyv. Lovak orvoslása (1619 e.)*; In: Hoffmann 1989: 77–171.
- Pax Corporis* 1695/1984 = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis (1695/1764)*; kiadta Szabályár Ferenc 1984. *Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Irodalom

- Barton, David 1994. *Literacy: An introduction to the ecology of written language*. Oxford: Blackwell.
- Benke József 2007. *Az orvostudomány története*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Carrol, Ruth 2003. Recipes for Laces: An example of a Middle English discourse colony. In: Hiltunen, Risto – Skaffari, Janne (eds.): *Discourse perspectives on English. Medieval to modern*. Amsterdam: John Benjamins. 137–165.
- Croft, William 1994. Speech act classification, language typology and cognition In: Tsohatsidis, S. L. (ed.): *Foundation of Speech Act Theory*. 460–477.
- Duin, Nancy – Dr. Sutcliffe, Jenny 1992–1993. *Az orvoslás története*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Finegan, Edward 1995. Subjectivity and subjectivisation: an introduction. In: Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectivisation. Linguistics perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–15.
- Heinemann, Wolfgang 2000. Textsorte – Textmuster – Texttyp. In: Brinker, Klaus et. al. (eds.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. (HSK. 16.1). Berlin, New York: Walter de Gruyter 507–523.
- Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged: József Attila Tudományegyetem Irodalomtörténeti Tanszék.

- Hoppál Mihály 1990. Népi gyógyítás. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII.* Budapest: Akadémia Kiadó. 693–724.
- Hunt, Tony 1990. *Popular Medicine in thirteenth-century England: Introduction and texts.* Cambridge: D.S. Brewer.
- Jones Claire 2004. Discourse communities and medical texts. In: Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi (eds.): *Medical and scientific writing in late medieval English.* Cambridge: Cambridge University Press. 23–36.
- Koch, Peter – Oesterreicher, Wulf 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Sannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanisches Jahrbuch* 36. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 15–43.
- Kocsány Piroska 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus. Nyelvtudományi Értekezések 151. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kocsány Pirosa 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelen-ségei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 17–26.
- Kohnen, Thomas 2004. *Text, Textsorte, Sprachgeschichte. Englische Partizipal- und Gerundialkonstruktionen 1100 bis 1700.* Tübingen: Max Niemeyer.
- Kuna Ágnes 2008. Az orvosi recept mint szövegtípus a 16. századtól napjainkig. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 270–278.
- Kuna Ágnes 2011. *A 16-17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális-kognitív keretben.* Doktori disszertáció. Budapest: ELTE.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistics patterns.* Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar 1. Theoretical prerequisites.* Stanford: Stanford University Press.
- Maitz Péter – Molnár Anna 2001. Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvé-szet. In: Csatár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére.* Debrecen: Kossuth Egye-temi Kiadó. 322–335.
- Mishler, Eliot G. 1984. *The discourse of medicine. Dialects of medical interviews.* Norword, New York: Ablex Publishing.
- Nothdurft, Werner 1986. Das Muster im Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster. In: Kallmeyer, Werner (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen.* Düsseldorf: Schwann. 92–116.

- R. Várkonyi Ágnes 1990. Közgyógyítás és boszorkányhit (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához). *Ethnographia* 1001/3–4: 384–437.
- Romaine, Suzanne 1987/1988. Historical sociolinguistics: Problems and methodology. In: Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. (Hg.): *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. (HSK. 3/1–2). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1452–1469.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisele – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 85–112.
- Sandig, Barbara 1995. Tendenzen der linguistischen Stilforschung. In: Stickel, Gerhard (Hg.): *Stilfragen*. Institut für Deutsche Sprache Jahrbuch 1994. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 27–61.
- Spielmann József 1982. Egy XVII. századi magyar nyelvű orvosi kéziratról. *Orvosi Hetilap* 123: 1748–1751.
- S. Sárdi Margit (szerk.): *Recept korpusz*. (elérhető: <http://receptek.elte.hu/>)
- Stannard, Jerry 1982. Receptliteratur als Fachliteratur. In: Eamon, William (ed.): *Studies on Medieval Fachliteratur*. Scripta 6. Brussels: Omirel. 59–73.
- Szablyár Ferenc (szerk.) 1984. *Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szabó Zoltán 1999. A stilisztika mint a szövegtan társtudománya. In: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 10. Szeged: JGyTF. 109–116.
- Szlatky Mária 1980. Magyar nyelvű, kéziratoss orvosló könyvek a 17. századból. *Magyar Könyvszemle* 96: 131–148.
- Szlatky Mária (szerk.) 1983. „Minden doktorságot csak ebből kérésztek.” *Szemelvények orvosi kézikönyvekből*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Taavitsainen 1994. On the evolution of scientific writings from 1375 to 1675: Repertoire of emotive features. In: Fernández, Francisco et. al. (eds.): *English historical linguistics. Papers from the 7th international Conference on English Historical Linguistics. Valencia, 11–26 September 1992*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 329–342.
- Taavitsainen, Irma 1995. Subjectivity as a text-type marker in historical stylistics. *Language and Literature* 4/2: 197–212.
- Taavitsainen, Irma 2001. Middle English recipes: Genre characteristics, text type features and underlying traditions of writing. *Journal of Historical Pragmatics* 2: 85–113.

- Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. 2010. Trends and developments in historical pragmatics. In: Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma (eds.): *Historical Pragmatics*. (Handbooks of Pragmatics Vol. 8). Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 3–30.
- Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi 1995. Scientific 'thought-styles' in discourse structure: Changing patterns in historical perspective. In: Wårvik, Brita et al. (eds.): *Organization in discourse*. Turku. 519–529.
- Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi 1998. Vernacularisation of medical writing in English: A corpus-based study of scholastic style. *Early Science of Medicine* 3: 157–185.
- Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi 2004. Vernacularisation of scientific and medical writing in its sociohistorical context. In: Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi (eds.): *Medical and scientific writing in late medieval English*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–19.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlatja). In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 64–90.
- Vita Zsigmond 1962. Pápai Páriz Ferenc: „Pax Corporis”-ának különböző kiadásai. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 25: 147–161.
- Varjas Béla (szerk.) 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár: Sárkány Nyomda.

Cs. Jónás Erzsébet

A nők nem verbális
kommunikációjának nyelvi
képe Németh László
szövegvilágában
(*Gyász, Irgalom*)

Dolgozatunkban a nem verbális eszközök leírásának módozatait járjuk körül a női szereplők nem verbális viselkedésének megjelenítése kapcsán Németh László írói nyelvén. Németh László ismert nőalakjainak lelki, pszichológiai összetettsége, s annak a narratívában történő verbális megjelenítése a pszichológusnak készülő orvos-író szándéka szerint komplex szövegstruktúrát képező egységben él a dialógusok többi elemével. Az író közvetett ráutalásokkal, a testbeszéd kiemelésével, előtérbe helyezésével magának a lélektani szituációnak a körülírását helyezi e totálképek fókuszába. A kognitív keretű megközelítés lehetősége új fénybe helyezi a nem verbális kommunikáció területén folyó kutatásokat. A kognitív nyelvészet segítségével megvan a lehetősége annak, hogy közelebb jussunk az ember megismerési folyamataihoz, az emberi elmében létező fogalmak természetéhez, mindahhoz, ami determinálja világlátásunkat. A kognitív vizsgálódások fejlődése során az úgynevezett megismerési determinizmus koncepciója egyre inkább háttérbe szorul, és helyébe lép az érzékelési észlelés, az úgynevezett perceptuális determinizmus. Ezt igazolja többek között a testbeszéd elemzése is.

Kulcsszavak: konceptualizáció, metanyelv, narráció, szemiotikai potenciál, szociokulturális státusz

1. Bevezetés

A beszélt nyelvi megnyilatkozás reflexivitása és önreflexivitása jelentősen függ a környezet nem verbális jelzéseitől. Az információátadás nem verbális világának ábrázolása a szépirodalomban is összetett vizsgálati keretet jelöl ki. A narráció gyakran utal a testbeszéd megnyilvánulásaira. Ilyen esetben ketős, illetve hármas metanyelvi folyamat figyelhető meg, hiszen ilyenkor a szövegben a konceptusokat jelként helyettesítő verbális nyelv eszközei közvetítik a szintén jelértékű nem verbális fogalmi jelentéseket egy harmadik szinten, az esztétikai jel, egy irodalmi alkotás szövegszövetében. A nem verbális eszközök vagy másképpen a testbeszéd leírásának módozatait járjuk körül az alábbiakban a női nem verbális viselkedés megjelenítése kapcsán Németh László írói nyelvében. Németh László regényeinek középpontjában gyakorta áll a különböző szociokulturális helyzetben megnyilvánuló női viselkedés lélektani ábrázolása, s ezért indokolt, hogy a szövegszemantikai analízisben a testbeszédre, a nők nem verbális kommunikációjára is összpontosítsunk.

Elemzésünkhöz Németh László *Gyász* (1932–1935) és *Irgalom* (1965) című regényeiből választottunk ki tipikus beszédhelyzeteket.

Vizsgálati módszerként a kognitív szemantikai keretet is igyekeztünk bevonni a hagyományos, eddig ismert gesztusnyelvi osztályozással s a testbeszéd leírásával foglalkozó funkcionális stilisztikai elemzésbe, hiszen a nyelv, a kogníció és a kultúra viszonyát látjuk mind a testbeszéd kommunikatív alkalmazásában, mind annak szövegbeli megjelenítésében.

Kognitív vizsgálatunk elméleti hátterét alapvetően a magyar és a nálunk kevésbé ismert szláv (orosz és lengyel) kognitív nyelvészetnek a nem verbális kommunikációra vonatkozó megállapításai adják. Célunk annak feltárása, milyen módozatokat találunk Németh László nyelvében a női nem verbális kommunikáció leírására, s tudunk-e ezekből a megállapításokból következtéseket levonni a befogadói horizontra, az olvasó konceptusteremtő magatartására, értelmező feladataira vonatkozóan.

2. A nem verbális kommunikáció

A nem verbális kommunikáció osztályozása Michael Argyle rendszerezésében a csatornafajták, vagyis a testbeszéd módozataira koncentráló kifejező cselekvés vagy benyomáskeltés alapján történik (Argyle 1999: 40–59). A beszélő kommunikatív szándékának jelzése nemcsak megelőzi a kommunikatív aktus tartalmát, hanem a minősítő konceptualizáció legtöbbször annak verbális eszközökkel való megjelenése előtt már láthatóvá is válik. A kommunikatív cse-

lekvés során a testbeszéd eszközeinek a kölcsönhatása, s a paralingvizmusok önálló szemantikai tartalma fontos szerepet kap a szövegértésben. A testbeszéd mind tartalmi, mind emocionális szempontból kiegészíti, megerősíti, enyhíti vagy helyettesíti a verbális kommunikációt. Ide sorolhatók a következők:

- a beszéd fonációja,
- a kinémák, vagyis a mozgások, ezen belül
 - a mimika,
 - a gesztus,
 - a testtartás,
- a proxemika, vagyis a térközfelvétel,
- a paralingviztika – a beszéd dinamizmusa, hangereje, dallama,
- a kronemika – a fonációban felhasznált idő (gyorsaság, szünetek, tagolás).

Valamennyi nem verbális eszköz a beszélő kommunikatív szándéka mellett a szociálpszichológiai viszonyát is kifejezi a környező valósághoz (vö. Drudze1984: 136–138; T. Kiss 1999: 35–71; Gorodnyikova–Karlin 1986: 116–130; Bańczerowski 2000: 112–130). A szakirodalom megállapítása szerint az európai ember kommunikatív viselkedését körülbelül hétszázezer gesztus kíséri. Talán ennél a számnál is meggyőzőbb arányaiban érzékeltetni a nem verbális kommunikatív kifejező rendszer szerepét: a nem szavakkal történő közlés az interakcióban kétharmad részt tesz ki a természetes nyelvi egyharmad résszel szemben.

A testbeszéd kultúránként is változhat, a keleti kultúrák más gesztusokat használnak, s az európai gesztusokat sok esetben másképpen értelmezik. Ugyanígy az európai kultúrában nevelkedett ember sokszor nem érti vagy félreérti a keleti népek testbeszédét. Elemzésünk során azonban ettől a körülménytől eltekinthetünk.

A beszédünket kísérő mozgások nem mindegyike szándékoltan kommunikatív tartalmú. A kinezika jelei, a kinémák elkülönítése a nem szándékos mozgásoktól nem mindig egyszerű, hiszen az adott szituációtól függően például a *szívére tette a kezét* kifejezés jelölhet reflex-szerű mozgást, tudniillik valaki fájdalmat érez a szíve táján, ezért ösztönösen odaszorítja a kezét. Ez nem gesztus. Ám amennyiben ez a mozdulat azt jelenti: *„esküszöm, úgy volt, ahogy mondom”*, máris nem verbális kommunikatív jelként értelmezhető. A nem kommunikatív funkciójú mozgásokhoz tartoznak a pszichofizikai reakciók, mint az arcpírulás, a könnyezés, a grimaszolás stb. Önálló másodlagos szemiotikai rendszer a süketnémák jelrendszere vagy a sportbírók egyezményes speciális gesztus-

nyelve. Ugyanígy más irányú elemzést kívánnak a népi szokások, rituálék mozgásos elemei is (vö. Frake 2001: 87–94).

A szakirodalom e megkülönböztetés céljából használja az ösztönös mozgásokra a **kifejező mozgás** (Ausdrucksbewegung), a kommunikatív funkciójúakra pedig a figyelemirányítás szerinti **céltudatos mozgás** (Zweckbewegung) kifejezéseket (vö. Pease 1989: 7–10). A testmozgásokkal foglalkozó tudomány a kinezika, főleg a gesztusnyelvet elemzi. A szakírók egy része azonban összefoglalóan az egész testbeszédet gesztusnyelvnek nevezi, mások ugyanezt paralingvisztikaként jelölik. Pontosabb elkülönítéssel sokan a paranyelvi jelenségek körébe csak a hangnemekkel való közlést, a fonációt, a beszéddinamikát, a hangerőt sorolják. A testbeszéd körébe tartozik a térköz használata, az idő (a szünettartás), a tekintet iránya, a szemkontaktus mint kifejező eszköz stb. (vö. Barre 1967: 456–490, Bańczerowski 2000: 101–108, Forgas 1989). Mi a testbeszéd alatt valamennyi nem verbális kommunikatív eszköz fogalmát értjük.

A testbeszéd rendszerezésére több szempontsor és csoportosítás született. Egyes gesztusok önálló jelként szerepelnek, mások pedig csak a verbális közlésben érthetők meg. Azok a folyamatok, amelyek a verbális beszédtevékenységet és a gesztusnyelvi viselkedést jellemzik, bizonyos értelemben a következők szerint is egyformák: 1) a gesztusok a nyelvhez hasonlóan változnak az idő, a hely és a szociokulturális tényezők hatására; 2) a testmozgások a hangokhoz hasonlóan, szimbolikus jelentéssel bírnak, és az egyes konvencionizált gesztusok ugyanúgy hozzátartoznak a nyelvhez, mint a verbális jelek; 3) az a szabályszerűség, amely a gesztusokat jellemzi a nyelvi közlés folyamatában a szintaktikai szabályokra emlékeztet, hiszen az összekapcsolódás módja, sorrendisége előre megjósolható (Antas 1996: 73).

Antas (1996) fenti felosztása szerint a gesztusokat két osztályba sorolhatjuk:

- 1) vannak olyan gesztusok, amelyek önálló jelentéssel bírnak a verbális tartalomtól függetlenül. Ezek mondatértékű jelek, mint a bólintás, integetés;
- 2) vannak olyan gesztusok, amelyeknek a jelentése csak a verbális közléssel együtt jut kifejezésre. Ezek főleg a mimika és a testtartás jelzései (vö. Antas 1996: 77).

A nem verbális szignálok másik felosztása Knapp (2010: 34–40) nevéhez fűződik. A Knapp-féle funkcionális osztályozás ötfajta relációtípust különböztet meg:

- 1) **Ismétlés.** (A verbális csatorna információi ismétlődnek a nem verbális csatornában is);

- 2) **Helyettesítés.** (A szavakat a nem verbális szignálok helyettesítik);
- 3) A beszélt szöveg **kihangsúlyozása**, kiemelése. (A kéz gesztikulációja, a fej és a test mozgása, póza. A testtartás megfelelően kiemeli az egyes szavak, illetve kifejezések jelentését);
- 4) A **konverzáció** szabályzói. (Olyan nem verbális viselkedést fejeznek ki, amely az adó és a vevő közötti szerepváltást jelzi, mint a tekintetváltás, odafordulás, elfordulás);
- 5) **Álcázás.** (Olyan nem verbális viselkedés, amely a valódi érzések és meggyőződések elrejtését szolgálja, mint amilyen az udvarias mosoly).

Figyelemre méltó rendszerezést találunk McNeillnél (1992: 57) is. Osztályozása az emberi elmének azt az alapvető képességét tekinti kiindulási pontnak, amely a metaforák alkotásában is megnyilvánul. Véleménye szerint a gesztusok következő típusai különböztethetők meg (vö. még Huszár 2009: 76–77):

- 1) **Deiktikus gesztusok.** (A deiktikus gesztusok úgy születnek, hogy először rámutatnak a konceptualizált tárgyra vagy absztrakt elemekre a beszélő mentális terében. A mentális térből, a beszélő kognitív teréből a jel „áthelyeződik” a valóságos fizikai térbe. A rámutatás itt arra a valóságos tárgyra vonatkozik, amelynek a képe az elmében már megtalálható.)
- 2) **Ütésszerű mozdulatok** (beats). (Ezek segítségével a beszélő szavainak fontosságát kívánja kiemelni. Jelentésük a kifejezés pragmatikai oldalához tartozik. Az ütések általában a beszélő előtti fizikai térben a kéz segítségével végrehajtott rövid mozgások. Ezek a mozgások segíthetik a szöveg logikai szegmentálását is, s információt tartalmaznak a kommunikáció modális és konceptualizált síkjára vonatkozóan: A beszélő viszonyát fejezik ki a befogadóhoz képest. Szemiotikai jelszerpük szerint az ikon, index, szimbólum hármasságában az index szerepét töltik be, pragmatikai tartalom tekintetében a megnyilatkozást, illetve frázist tagolják hangsúlyos és hangsúlytalan szakaszokra.)
- 3) **Kohéziót teremtő gesztusok.** (Ezeknek a gesztusoknak a funkciója a diszkurzus olyan részeinek az összekapcsolása, amelyek tematikailag közel, de temporálisan elkülönülten állnak egymáshoz képest. Szerkezetileg ikonokból, metaforákból és deixisekből tevődhetnek össze. A kohézió főként a mozgások megismétlésével érhető el. A kohéziós gesztusok nagyon gyakran láthatók akkor, amikor a beszélő eltér a beszéd tárgyától. A digresszió előtt és után megjelenő kohéziós gesztusnak az a célja, hogy tájékoztassa a befogadót arról, hogy a közlés milyen szakaszához kell visszatérnie.

- 4) **Ikonikus gesztusok.** (Ezek a gesztusok szemantikailag a legönállóbbak. Olyan képszerű ábrázoló gesztusok, amelyeknek a formája természetes módon hasonlít a fogalmi struktúrára. Az ikonok az adó által elmondott események képmásai.)
- 5) **Metaforikus gesztusok.** (Ezek nem a konkrét tárgyak és események, hanem a gondolati folyamatok jelei. A metaforikus gesztusok, a kognitivisták szerint, az ember alapvető, azaz metaforizációs folyamatára vonatkoznak: képbeli tartalmuk egy absztrakt eszmét ábrázol; vö. Cienki 1998: 189–204). Antas (1996: 83–84) véleménye szerint az ikonikus és a metaforikus gesztusokat a hasonló vagy azonos érték, a homológia elve különbözteti meg a gesztus – gondolat (fogalom) viszonylatában. Az ikonikus gesztusok azonosságát a külső valóság határozza meg, a metaforák esetében viszont az azonos tartalom a saját világlátásunk módjából következik. A metaforák ilyen értelemben a beszélő világról alkotott képzeleteinek a jelei (vö. Bańcerowski 2008: 135–136).

Más felosztások is részletezik a testbeszéd szemiotikai rendszerét (vö. Terestyéni 2006: 55–74). Ám az a nézet, mely szerint a nem verbális kommunikáció saját, önálló és a nyelvtől eltérő síkon zajlik, ellentmond a kommunikáció pragmatikai aspektusának. Hatékony kommunikációt csak a verbális és a nem verbális kód egymással együttműködve, egymást kiegészítve képes biztosítani (vö. Domonkosi 2002, Szikszainé Nagy 2007).

A konvención alapuló kommunikáció legfontosabb, az ember nembeli lényegéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó eszköze a nyelv, ám a verbális nyelv kialakulását megelőzően, majd azzal párhuzamosan az arcnak, a testrészeknek és a test egészének a mozgásai, továbbá a nyelv konvencionális eszközzrendszerében kevésbé rögzült hangzás fonációs és paralingvisztikai jelei fontos információk hordozói: a beszélő értékelő viszonyulását fejezik ki a megfogalmazott vagy még meg sem fogalmazott gondolati entitásokhoz (vö. Terestyéni 2006: 62–64). A testbeszéd a párbeszédet kísérő szemiotikai eszközzrendszer, amely az interperszonális kommunikációt szolgálja. A nem verbális jel az ember világhoz való viszonyának kifejezését hordozza, s megelőzi, követi vagy párhuzamosan kíséri a verbális megnyilatkozást. A mozgásos, nem verbális jelek között domináns az arc kifejező izommozgása, a mimika, a kéz kommunikatív jelzései, a gesztusok. A mozgásos jelzéseket (mimika, gesztusok) együttesen kinemáknak nevezzük. Testbeszédként részt vesz továbbá a kommunikációban a testtartás, a beszédpartnerrel felvett térköz mértéke (proxemika), az idő beszédbeli felhasználása (kronemika), a hangképzés módja, tagoltsága (fonáció), s a beszéd dinamikája, dallamvezetése, hangereje (paralingvisztika) is. A nem verbális megnyilvánulások között találunk ikonikus, indexikus és szimbolikus,

metaforikus jeleket. Valamennyi – mint szemiotikai jel – helyettesítés. A testbeszéd jeleit szokás közös névvel gesztusnyelvnek is nevezni. A gesztusnyelv hasonló a verbális nyelvhez, hiszen ugyanúgy rendszert képez, szisztematikus, a szemantika, a pragmatika és a szintaxis szerint vizsgálható, noha nem közvetlen módon fejezi ki a konceptualizált jelentést, mint a verbális eszközrendszer. A verbális nyelvben a konvencionalizáltság, a figyelemirányítás a kultúrához kötötten közvetlenebb, erősebb. Szociokulturális meghatározottsága révén a fogalmi tartomány közvetítésében a beszélő társadalmi és szociális státusza, neme, életkora stb. fontos szerepet kap, s variabilitásában gazdagabbá teszi a nem verbális jelrendszert.

A világról alkotott tudásunk fogalmi konstruálások révén szemantikai szerkezetekben válik mások számára hozzáférhetővé. E szemantikai szerkezetek üzenettartalmát szemiotikai jelek segítségével – egyrészt szimbolikus nyelvi jelekkel, másrészt nem verbális testbeszéddel – közvetíthetjük. A nem verbális közlést a nyelvihez hasonlóan sémák rendszereként értelmezhetjük. Ugyanúgy, mint a verbális nyelvben a séma mintaként szolgál a gesztusnyelv különböző szintjein. A testbeszéd is a beszélő szándékának és a kommunikációban részt vevők befogadói horizontjának megfelelően vesz részt az interakcióban.

A kommunikáció variabilitásának tekinthető a verbális és a nem verbális eszköztárunk megléte. A gesztusok tanulmányozását éppen azért kell a verbális nyelvi kutatásokkal együtt végezni, mivel a gesztusok és a verbális nyelv együtt képezik a közlést, kiegészítik egymást a szemantika és a pragmatika síkján.

A kognitív keretű megközelítés lehetősége új fénybe helyezi a nem verbális kommunikáció területén folyó kutatásokat. A kognitív nyelvészet segítségével megvan a lehetősége annak, hogy közelebb jussunk az ember megismerési folyamataihoz, az emberi elmében létező fogalmak természetéhez, mindahoz, ami determinálja világlátásunkat. A kognitív vizsgálódások fejlődése során az úgynevezett **megismerési determinizmus** Whorf-féle koncepciója egyre inkább háttérbe szorul, és helyébe lép az érzékelési észlelés, az úgynevezett **perceptuális determinizmus**. Így előtérbe kerülnek az empirikus kutatások. Ezek közé sorolható többek között a testbeszéd elemzése is (vö. Kövecses-Benczes 2010: 36–38, Bańcerowski 2008: 131–151).

2.1. A testbeszéd és a szociokulturális státusz

A szépirodalmi narratívában megjelenő verbális és nem verbális kifejezőmód leírásának megítélése a dialógus stílustulajdonítási folyamatához kapcsolódik. A verbális és nem verbális eszközök számbavétele a szereplők értelemkövető és értéktulajdonító üzeneteinek megértését szolgálja. A szépirodalmi szövegekben a testbeszédre vonatkozó, vagyis szomatikus nyelvi elemek

metakommunikatív funkciót töltenek be. Ha figyelembe vesszük, hogy a stílus a szöveg megformáltságának az a módja, amely a beszélő és a hallgató közös szociokulturális értékrendszerében jelenik meg, s közös ismeretekre épülő viszonyítási alapon nyugszik, akkor azokat a szociokulturális kereteket is ki kell jelölnünk, amelyek meghatározzák a verbális és nem verbális megnyilatkozások létrejöttét (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 50).

A nők nyelvhasználati kommunikációjában az általunk Németh László műveiben megfigyelés alá vont időintervallum a 20. század eleje, s az azóta eltelt megközelítőleg száz év. Bár ez az időszak túl hosszúnak tűnhet, mégsem találunk jelentős különbséget a hagyományos női viselkedésben. Az adott szituációkban a férfiakéhoz képest alárendelt státuszukból következően testbeszédük dominánsan álcázó, metaforikus, metonimikus jellegű. Az európai kultúrában mind a mai napig a női szerepektől az udvarias, közvetett kommunikatív kifejezésmódokat várják el (vö. Leech 1983). Ennek megfelelően fokozódik a testbeszéd ikonikus és metaforikus eszköztárának szerepe. A kognitív stilisztika kifejezésével élve a figura-alap viszonyban a konceptualizált tartalom reprezentációjában a testbeszéd válik fontossá – a releváns, előtérbe kerülő stílus-elem a nem verbális eszköztár lesz (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 32, valamint Pethő 2011: 18–29). A figyelem fókusza az előtérbe kerülő gesztusnyelvre profilálódik minden olyan esetben, amikor a női szerepben álcázásra, helyettesítésre kerül sor. Ilyenkor a verbális megnyilatkozás is valamilyen indirekt beszédaktus. Tipikus szituáció az indirekt támadás, védekezés, áthárítás, elutasítás, tiltakozás, azaz minden olyan szerep, ahol a nőktől a megértő, jólnevelt, visszafogott viselkedést várja el a kulturálisan lehorgonyzott viselkedési norma. A középkelet-európai társadalmakban nem különbözik ez a szociokulturális séma mint minta, ezért az elemzésünk anyagául kiválasztott női testbeszéd megjelenítése Németh László műveiben a mai nem verbális konceptualizáció élő dokumentálásának tekinthető, jóllehet a gesztusnyelv működési rendszerében gondolkunk kell az idődimenzióra és a szociális státusz kulturális háttérszerepére is. Ám azt tapasztaljuk, hogy mind a falusi élethelyzetben, mind a városi polgári világban a zsidó-keresztény erkölcsi normán alapuló női viselkedési séma alapvetően ugyanolyan álcázási jeleket követel meg mind a mai napig, a nők napjainkban ugyanolyan ikonikus, indexikus és metaforikus jelzéseket használnak függetlenül szociális hovatartozásuktól, mint száz évvel ez előtt.

Ikonikus kifejezések a hangutánzó szavak, a felkiáltások, a hangszimbolika. Ebben az esetben a jel és a jelölt dolog közös minőség alapján hasonlít egymáshoz. A testbeszéd módozatai közül ilyenek a paralingvisztikai és fonációs jelek, a testbeszéd verbális leírásában pedig – Németh László *Gyászából* véve a példákat – a dialógust kísérő verbális beleértő implicit igei leírások, pl. *fejhangon felelt, csiggatta* (vö. Péter 1991: 43, Tolcsvai Nagy 1996: 55). Indexnek nevezhető

az a jel, amely hozzárendelő sorrendiségre utal. Ez a stílus eszköz pragmatikai összetevője, a konnotatív jelentése (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 81). Szemantikai aspektusát tekintve a konnotáció kommunikációs összetevőktől függő aktualizáció (vö. Rössler 1979: 6). A jelek és jelkapcsolatok érzelmi értéke szorosán összefügg az értéktelítettséggel, az univerzális konceptualizáció pl. „jó – rossz” oppozíciójának felismerésével (vö. Péter 1991: 51–53). A testbeszédben ilyenek a beszédet kísérő elismerő, elutasító fonációk, gesztusok és mimikák. Németh László szövegvilágából merítve ilyen az *Irgalom* Ágnesé és anyja megnyilatkozása: – Olyan sürgős? *Nézett rá az anyja kérdően és kérlelően.* – Igen, nagyon el vagyok maradva, *nézett vissza Ágnes határozottan.* A viselkedés „jó – rossz” konnotációját a kérdést kísérő testbeszéd, a hangnem és a válaszadás leírása hordozza. Metaforikus jelzések Németh László testbeszéd leírásában a BESZÉD – MALOM metafora alapján pl. a *forгатják a piszkos nyelvüket*, a TEST – TARTÁLY metafora alapján az elvörösödés, az indulat leírása: *Zsófi érezte, amint fölfelé száll benne a vér.* Ezek az emberi viselkedéshez kapcsolódó idealizált kognitív sémák a Gestalt-érzékeléssel, az elme állandó motívumokban rendeződő képi működésével és a motorikus mozgásokkal alkalmasak a metaforikus kiterjesztésre (Tolcsvai Nagy 2010: 40).

A genderkutatás hasonló eredményekre jut mind a nemzetközi, mind a magyar vizsgálatok során (vö. Huszár 2009: 73–82). A tér felhasználása (proxemika) a nők esetében kisebb, a tekintettartás és a mimika szerepe viszont nagyobb, a taktika (a másik érintése) ugyanakkor visszafogottabb. A testtartásnak fontos szerepe van a kommunikatív interakcióban. A nők testbeszéde e téren aktívabb. A férfiaktól eltérően jobban tudják közvetíteni a testtartásukkal, mozgásukkal, szemkontaktusukkal beszélőtársuk felé az üzenetet. A hosszú tanulási folyamat eredményeként létrejött készség gyökere a nőktől kulturálisan elvárt viselkedési norma követésében, az indirekt kifejezés mód kényszerében található meg (vö. Tannen 2003: 183).

A gesztusnyelv alkalmazásának fontos velejárója a korrekció lehetősége. Ha a figyelem fókuszában álló, a beszélő által konstruált művelet nem felelne meg a kommunikációs cél elérésének, akkor a háttérből újabb eszköz emelhető a fókuszba a „*Nem szoltam egy szót sem*”-elv alapján. A nem verbális kommunikáció legfőbb feladata az, hogy a közlés folyamatában résztvevő személyek egymással való viszonyát, illetve az adott szituációhoz való kapcsolódásukat a beszédet kísérve vagy azt helyettesítve mégis csak kifejezésre juttassa (vö. Buda 1989: 134).

2.2. A testbeszéd verbális mikroszintű leírása

A testbeszédre vonatkozó verbális leírások a nyelvi kommunikatív szituációk megjelenítésében többszintűek. A verbális megjelenítés a dialógus kísérőjeként olyan komponenseket tartalmaz, amelyekből kikövetkeztethető nemcsak a kivitelezés módja, minősége, hanem az is, hogy miért (cél), mi okból (ok-okozati viszony), s milyen tartalmi funkcióban (szemantikai jelentés) kapcsolódik be a testbeszéd a közleménybe. Az író szituációba ágyazva, a cselekménybe beépítve, a stílusesszékkel érzékletessé téve olyan kommunikatív cselekvéseket rögzít vagy jelez, amelyeket a mű olvasása közben vizuálisan magunk is könnyen fel tudunk idézni. Kontextuális szempontból ehhez a munkához adottnak tekinthető a befogadói szövegvilágban már aktivált entitás, az ismert és begyakorolt gesztusnyelv megléte. Azért alakult ki egy-egy gesztus vagy mimika kommunikatív tartalmáról ugyanolyan elképzelésünk, mert ezeknek a mozgásos megnyilatkozásoknak a kivitelezése és értelmezése kulturális hagyományainkban rögzülten formálódott (vö. Cs. Jónás 2008).

Figyeljük meg ezeket a fordulatokat: *ingatta a fejét, vállat vont, fűlig ért a szája* stb. vagy *csodálkozva nézett rá, sajnálkozva mondta*. Az első három testbeszédet leíró nyelvi forma kommunikatív jelentését azért idézzük fel könnyűszerrel, mert valamikor a bennünket körülvevő viselkedéskultúra részeként elsajátítottuk, konceptualizált metonimikus tartalmát ismerjük. A cselekvések módját rögzítő szó szerkezetek is azért váltanak ki bennünk hasonló képet, mert közös előismeretünk az a mimika vagy fonáció, amely az egyet nem értés, a közömbösség, az öröm jelentését hordozza, vagy más paralingvisztikai eszközök társaságában dominánsan kifejezi. Bennünk él egy idealizált kognitív modell (IKM) egy strukturált egész (Gestalt) a testbeszéd adott konceptusához kötődően mint olyan séma, amely csomópontok és kapcsolatok hálózataként idéződik fel (vö. Lakoff 1987:69, Tolcsvai Nagy 2010: 39, Kövecses–Benczes 2010: 63–77). Hiszen miközben *csodálkozva néz* valaki, nemcsak a nézése fejezi ki a csodálkozást, hanem a kéztartása, az arckifejezése, fonációja is ezt húzza alá stb. Az idealizált kognitív séma kiterjed a megismerés minden területére. Az a tudáskeret, amellyel a gesztusnyelv értelmezői rendelkeznek, egyben egy olyan forgatókönyvet is tartalmaz, amely szerint a résztvevők egy meghatározott eseményszerkezet ismeretében tudják, milyen feltételek mellett minek kell történnie. Hogyan lehet visszakozni, kikerülni bizonyos buktatókat.

A tematikus nem verbális jelvilág verbális nyelvi szférában való leképeződése nyelvi konstrukciókban reprezentálódik: a leíráshoz alkalmi és állandó szókapcsolatok, szemantikai implikációk állnak rendelkezésünkre. Vannak olyan nyelvi nominációk, amelyek a testbeszéd, a gesztusok, a mimika, a pózok stb. tükröztetésére szolgálnak. Ezeket a speciális nyelvi egységeket, szókapcsolatokat **szomatikus nyelvi eszköztárnak** nevezzük (vö. Verescsagin–Kosztomarov

1990: 162–166, Gorodnyikova–Karlin 1986: 117). A nyelvi megjelenítés alkalmat ad az összetett jelentésszerkezetek konceptualizációjához. A testbeszéd leírásának jelentésszerkezete kiterjed a testrészeket, fogalmakat tárgyként konceptualizáló szemantikai szerkezetekre (főnevek) és a folyamatot reprezentáló konceptualizációk (igék) temporális relációin túlra: kifejezi a beszélő világhoz való expresszív és emocionális viszonyait is (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 49–86).

A testbeszéd Verescsagin és Kosztomarov által felállított rendszerezett verbális leírása két szempontra figyel: Először a nyelvi szerkezetet értékeli – állandó szókapcsolatról van-e szó vagy alkalmiról. Más terminológiával élve: standard vagy nem standard szintagma fejezi-e ki a mozgásos közlést. Másodsor a tartalmi kifejezés módjára összpontosít: A mozgás és az azt végző testrész megnevezése szempontjából kifejtett (explicit) vagy beleértő (implicit) leírásról van-e szó.

1. Az **állandó kifejtett** jelöléshez olyan állandósult szószerkezetek, idiómák tartoznak, mint például *fintorgatja az orrát, vonogatja a vállát, a kezét tördeli* stb., amelyek mind a testrészt, mind a mozgást pontosan megjelölt formában adják vissza. Az állandó jelleg miatt ide sorolják az úgynevezett **állandó sűrített (standard kondenzált)** jelölési módot, amely alatt olyan igealakokat értenek, mint *kacsint, dobbant, parolázik, csettint* stb. Ezek olyan mozgást jelölő igék, amelyek magukba sűrítik annak a testrésznek az asszociatív konceptualizációját is, amely a cselekvést végzi: *a szemét, a lábét, a kezét, az ujjakét*.

2. Az **állandó beleértő (standard implicit)** leírás olyan szerkezetet jelent, mint az *igéző pillantást vet, szigorú képet vág, barátságos arcot ölt* stb. Ezek a jelölések a jelzői bővítmények segítségével elvont fogalmi kép minősítésével utalnak a gesztusra, a gesztusokról alkotott képünk e minősítésektől függ: *milyen képet vág, milyen pillantást vet*. A mozgást végző testrészt a szószerkezet nem jelöli, hanem azt a transzformált fogalmat ábrázolja egy igei metafora segítségével, amely a mozgássor eredményeként jön létre: tekintet, szemmozgás, arckifejezés stb. Összevetve az explicit és implicit kifejezési formákat a rekonstruálás, az „eljátszás” szempontjából megállapítható, hogy az implicit, beleértő leírás sokkal összetettebb előismeretet követel meg az olvasótól, mint a konkrétan kifejtett explicit módon követett, részletezett gesztusleírás.

3. Az **alkalmi kifejtett (nem standard explicit)** formák közé azok a szabad szószerkezetek tartoznak, amelyek egy jelzős szintagmával nevezik meg azt a testrészt, testtájat, amely a mozgást végzi, de maga a mozgás nem derül ki a leírásból. A minősítő jelző segít a magatartás magunk elé képzelésében. Például: *felhős homlok* (⇒ *ráncolja a homlokát*), *komor szemöldök* (⇒ *összevonja a szemöldökét*).

4. Az **alkalmi beleértő (nem standard)** alakok nem nevezik meg a testrészt. Az ilyen jelölés olyan szabad szószerkezet, amely egy fogalmi kép minősítését

adja. Ez a fogalmi kép a mozgás és az azt végző testrész kapcsolatából transzformálható, mint tekintet, testtartás, arc(kifejezés) stb. A jelző a magatartást minősíti: *ijedt* tekintet, *büszke* tartás, *megbántott* arc. Az alkalmi beleértő testbeszéd-leíráshoz sorolhatjuk a határozóval bővített igei alapú szerkezeteket is: *ijedten* néz, *büszkén* tartja magát, *gondterhelten* ül stb. A határozó minősítése itt is a magatartásra utal, s bár az összbenyomásban résztvevő testrész nincs megnevezve, de az összképről egyértelmű elképzelésünk van.

A kommunikatív funkciójú nem-verbális cselekvések leírhatók tehát állandó kifejtett ill. beleértő módon, valamint tömörített (igei) formában. A nem állandó, alkalmi leírások minősítik a mozgásban résztvevő testrészt mint a magatartás domináns kifejezőjét vagy a mozgássorból transzformált fogalmat, amely összbenyomásunkat vagy a cselekvés módját a gesztus részletes kifejtése nélkül adja vissza. Itt a részleteket magunknak kell beleértenünk, ha képileg konkretizálni akarjuk az adott kifejező testbeszédet.

Mivel jelöl? (nyelvi szerkezet)	Mit jelöl?				
	Testrész	Mozgás	Komplex fogalmi kép	Minőség	Cselevésmód
1. Állandó kifejtett (standard explicit)	+	+	–	–	–
1.a Állandó sűrített (standard kondenzált)	–	+	–	–	–
2. Állandó beleértő (standard implicit)	–	±	+	+	–
3. Alkalmi kifejtett (nem standard explicit)	+	–	–	+	–
3.a Alkalmi kifejtett (igei)	–	+	–	–	+
4. Alkalmi beleértő (nem standard implicit)	–	–	+	+	–

Összegezve a mikroszintű leírás nyelvi csoportosításának főbb jellemző vonásait megállapítható, hogy sztenderd típusúnak nevezzük azokat az explicit vagy implicit fordulatokat, amelyek a kommunikatív **cselekvés konceptualizációját** rögzítik. Nem sztenderd típusúnak nevezzük azokat az explicit és implicit nyelvi formákat, amelyek a kommunikatív cselekvések, a hozzájuk kapcsolódó testrészek, testtájékok, az azok eredményeként kapott benyomások, fogalmi nominációk **minősítését** mint konceptust jelenítik meg.

3. Németh László nőalakjainak testbeszéde – a jelentéstulajdonítás szociokulturális összetevői

A stílus a szöveg megformáltsága által létrehozott értelemösszetevő, amelynek alapja a nyelvi variancia. Az értelem- és érzelemtelítettség – kiterjesztve a kommunikáció verbális és nem verbális módozataira – a testbeszéd variabilitásának gazdagsága miatt még erőteljesebben igaz. Az értelmezés folyamatában a stílustulajdonítást, a felismerés szakaszát a stílushatás követi. Ez az olvasóban kiváltott értelmi vagy érzelmi következmény. A stílus összetettsége három tényező hatására jön létre: az egyik a **nyelvi potenciál** (a választáson alapuló stíluslehetőség), a másik a **szociokulturális tényező** (a történeti és kultúraspecifikus behatároltság), a harmadikként a **stílusstruktúra** (a szövegalkotás és szövegértés interaktív folyamatának eredménye). A testbeszéd a nyelvi potenciállal párhuzamosan kialakult *szemiotikai potenciált* feltételezi. A testbeszéd leírásában a szociokulturális tényező kiemelten fontos szerepet kap. Jelenléte az alábbi területeken érhető tetten (Tolcsvai Nagy 2006: 642–646):

- a) Magatartástartomány (durva, bizalmas, közömbös, választékos)
- b) Helyzettartomány (informális, közömbös, formális)
- c) Értéktartomány (értékmegvonó, közömbös, értéktelítő)
- d) Időtartomány (közömbös, régies, újszerű)
- e) Hagyományozottság tartománya (sztenderd, nyelvjárás, városi, falusi népnyelvi stb.)

Külön ki kell emeltünk a testbeszéd kapcsán a figyelemirányítás, az aspektualitás érték meghatározó összetevőjét. A figyelem társas irányítása a kommunikáció alapfeltétele. A figyelmi keret a beszédet kísérő, megelőző testbeszéd dinamikájában az irányítás függvénye. A figyelemirányítás kiemelt, fókuszba helyez domináns elemeket. A kiemelt elem a szemantikailag profilált aktuális jelentés (Tolcsvai Nagy 2008: 32–33). A nézőpont a figyelem irányításának megvalósulása. Elemzésünkben arra lehetünk kíváncsiak, hogy Németh László testbeszéd-leírásaiban kinek a nézőpontja, milyen funkcionális aspektus érvényesül.

A perspektíva vizsgálata kapcsán életrajzi motivációk is látóköreinkbe kerültek. A 20. századi magyar írók pszichológiai affinitásai között különleges hely illeti meg Németh Lászlót. Béládi Miklós bemutatásában például Németh László értékfilozófiai áthallásokkal teli kultúrantropológusként jelenik meg (Béládi 1985). A pszichológusok szerint tipológiai vonzalmai s személyes vallomásai azt sugallják, hogy pszichológia iránti érdeklődése eszmetörténeti gyökerű

(Szegedy-Maszák 1985: 232). Az emberi típus alkata, lélektani öröksége érdekelte. „Elmeorvosnak készültem, az alkattan volt a bogaram” – írja Áprily Lajoshoz intézett önbemutató levelében, vélhetően 1928-ban. Az 1928-ban megfogalmazott koncepció az *Emberi változatok és a tudomány* kapcsolatáról Németh László számára az írói program része is ((Németh 1992: II. 325). Legjobb regényei, az emberi inkompatibilitás drámájaként mutatják be a jellem tipológiáját. Az orvosi tipológiában meggyőződéssel megkapaszkodó Németh László nem egyszerűen az ösztönvilág, hanem az emberi változatok drámájának új megjelenítésében látja a pszichológiai ihletést – véli Pléh Csaba (2000). „A klasszikus irodalom nemcsak az emberi szabadságban hitt, hanem saját koherens emberismeretében is. A pszichológia pontosan ezt a kompetenciát kérdőjelezte meg. Ezt nehéz volt az irodalomnak visszavágnia. Sok keserű tudományellenesség lényegében ebből a megkérdőjelezett illetékességből fakadt. Ritka a Németh László típusú író, aki a tudományt teszi az írói emberismeret szolgáltatójává. Lehet, hogy az író nem ismeri jobban az embereket, mint a pszichológus, de azért, hogy lehetséges világokkal játszik, egy autonóm megismerési módot képvisel. Maga az írás, a fikció a tudománytól eltérő, de középponti megismerési mód” (Pléh 2000: 312). A pszichológiai kidolgozottsága miatt lesznek ezek a drámákat sűrítő sorsleírások igazi irodalmi csúcsteljesítményekké. Németh Lászlót tekinthetjük ennek alapján a kognitív pszichológia irodalomban kiteljesedő előhírnökének. Az 1960 óta kibontakozó kognitív pszichológia gondolkozásához hasonlóan ő is úgy vélte, a belső ember közvetlen megismerhetősége helyett a közvetett alkati leírás, a viselkedés tipológiája és a modellálása a célra vezető (Pléh 2003: 43).

Németh László *Gyász (1932–1935)* című regényének főhőse Kurátor Zsófi. Mivel mindent az ő tudatán keresztül látunk, a regényt nevezhetnénk tudatregénynek is. Kognitív nyelvészeti szempontból a főhős aspektusa határozza meg a fókuszba helyezett kommunikatív megnyilatkozások nézőpontját és értékrendjét. A testbeszéd nála fokozottan az elfojtott vagy álcázott gondolatok helyettesítője, kiemelője vagy elfedője. A mű verbális szerkezetét és a nem verbális, a testbeszéd szerkezeti rendszerét illetően is egyszerre koncentrikus és lineáris, mert a középpontban álló hős körül körszerűen jelenik meg a környezet, és lineáris, mert minden fejezet a hősnőt a végzete felé sodorja. Ez a testbeszéd expresszivitásának fokozódásában is megnyilvánul.

3.1. A kéz, a fej és a hang kommunikatív jelzései a verbális szövegben

Kurátor Zsófi férje halála után belemerevedik gyászába, s amikor elveszíti egyetlen gyermekét is, a gőgös gyász élete értelme lesz.

(1)

1. beszédhelyzet: A férjét elvesztett fiatalasszonyt az öregasszonyok a falusi szokások viselkedési törvényei szerint veszik körül.

*A rokon asszonyok, akik időnként el-elfogták, egész kereken megkérdezték: no megvigasztalódtál már kicsit, Zsófi? – s félrefordított fejükől rengeteg szá-
nalommal pislogtak rá. Zsófi tudta, hogy két hónap alatt nem illik kicsit sem megvigasztalódnia, s azon volt, hogy éppolyan fejhangan feleljen, mint ők – nem olyan könnyű abba beletörödni, ángyi; elébb megöregszen én, mint beletörödjek.* (Németh 1999: 13)

Az (1) példában a testbeszéd komplex leírását látjuk részben a gesztus explicit kifejtett jelölésével (*félrefordított fejükől*), részben implicit, beleértő igei szerkezetekkel (*szá-
nalommal pislogtak rá, fejhangan feleljen*). A *fej* jel, *szemmel, hanggal* kifejezett konceptualizált fogalmi tartomány önálló, megerősítő és helyettesítő gesztusokban realizálódik. Megerősítik az együttérzést, a kíváncsiságot, de helyettesítik a gyászt kísérő emocionalitás kimondását. Minden szereplő a gyásznak megfelelő választékos magatartást mutat, ez a helyzettartomány formális, értéktelítő, hagyományosan régies, a falusi sztenderd magatartás része. Ikonikusnak mondható, hiszen a gyász sztereotip, képileg rögzült velejárói ezek a gesztusok a 20. század eleji magyar falusi kultúrában. A figyelemirányítás szempontjából a külső elvárás normá szerint tudatosan megtervezett a szereplő testbeszéde: „Hadd lássák rajtam az együttérzést”, „hadd lássák rajtam a gyászt” jelentésben. Ugyanakkor a narrátor Németh László pszichológusi, az olvasóhoz kiszóló kommentárja is helyet kap a szituációban: „tudta, hogy két hónap alatt *nem illik* kicsit sem megvigasztalódnia”. A dialógushoz viszonyítva interpozicionális a testbeszéd leírása: az első megszólalást követi, a másodikat megelőzi.

(2)

2. beszédhelyzet: Az egyik falusi öregasszony rokonát akarja ajánlani Zsófi házába lakónak.

Pordánné fagyott, húsos arcában megmozdultak a ráncok, s kicsi szemekben feltűzelt az érdek. – Márpedig én azt mondom neked, Zsófikám, hogy sok mindentől megkíméled magad, ha odaveszel valakit. Az emberek ráérnek, aztán csak unalomból is forgatják a piszkos nyelvüket, kivált, ha van, aki ráhagyja a szót. Én szólhatnék, de nem akarlak megrikatni. Van neked, szegény fejed, úgyis elég. (Németh 1999: 36)

A (2) példában az öregasszony mimikája közvetett módon fejezi ki a metaforikus álcázást. A mimika a megszólalást megelőzően explicit formában rész-

letezve kap leírást, de ez a gesztus csak a verbális megnyilatkozással együtt értelmezhető. Ezért azt mondhatjuk, hogy a testbeszéd sok esetben előre konceptualizálja a verbális megnyilatkozást. Az expresszivitást a leírásban feszülő ellentétek is fokozzák: *fagyott, húsos arcában megmozdultak a ráncok, s kicsi szemeiben feltűzelt az érdek.* Itt a figyelemirányítás ismét az író megfigyelő nézőpontját tükrözi, egyben értékmegvonó jelentést kölcsönöz: negatív tartalmat hordoz a testbeszéd minden eleme. A metonímia az öregasszony szávaiban is folytatódik, ikonikus formában felidézi a pletykálokodás fonációját, paralingvisztikai eszköztárát: *forogtják a piszkos nyelvüket.*

(3)

3. beszédhelyzet: Az apa és lánya párbeszédében a szemérmes, nyílt kifejezéshez nem szokott kapcsolat verbális megnyilatkozásait apró, jelzés-szerű gesztusok helyettesítik.

Az öreg **zavarodottan babrálta a botját**, ő maga is dühös volt a feleségére, mit hagyja magát uszítani. – Nem kell azt úgy venni, tudod, milyen anyád; elég egy szó, aztán befűtenek neki. – Hát azért fogadok pesztrát magamnak – felelte Zsófi. – Így legalább lesz, aki megnézi éjszaka az ágyam, hogy magam feküdtem-e bent. – Hiszen ha arról van szó – **kapott a szón az öreg.** Hirtelen **elszánással vetette föl a fejét, s bátran belenézett a lánya szemébe.** – Tudod, hogy mindig a javadat akartam, ha nem is mutattam. Szép az, hogy annyira bánkódsz az urad után; eddig én sem erőltettem. De hát ha magad is belátod, hogy egyedül nem maradhatsz, akkor már amondó vagyok, elébb egy hites férj, mint egy idegen vénasszony.

Zsófi **érezte, amint fölfelé száll benne a vér; az agya lüktetett, mintha egy másik szív verne a fejében, s a szemét befutotta a pára.** Az apja sosem hivatkozott előttük az apai szeretetére. Kislány korában ő volt a bece, de legfőlebb, ha annyit mondott, „kis szolgám, ergye” vagy „majd az én kis szolgám idehozza”. S most ez a „hiszen úgyis tudod”, mint cimbalomverő szalad végig a lelkén, gyerekkorának édes titka: kimondatlan, szemérmes szeretetük vonaglott át a bőre alatt. A legszívesebben **odaborult volna sírni az apja vállára. Szinte szaggatta az ajkait a szó:** – Igaz, nem bírom én ezt. (Németh 1999: 39)

A szituáció teljessége megkívánja a férfi nem verbális eszközökre való kitekintést is. A (3) szövegrészben az apa kézgesztusa, majd a fej felvetésének és a tekintettartásnak a bátorságot kifejező metaforikus póz, a testtartás explicit leírása közvetíti a konceptualizált gondolatsort. Zsófi válaszreakciójának első kiemelt része nem szándékos, inkább vegetatív jelzése a váratlan meghatottságnak: az elpirulás, s a sírással küszködő öröm a fonációban kap asszociálható szemiotikai jelzést. A második megnyilvánulása viszont, amikor odaborul az apja vállára, a vigasztalást váró gyermek testbeszéde. Ugyanez érezhető a

megszólalását kísérő kronemikában, fonációban és paralingvisztikai jegyekben. A fogalmi tartomány itt sem egyetlen szóval megnevezhető entitás, hanem egy-egy gondolat sor, amire a kontextus utal is, de gondolati kifejtettségét az olvasó azonos kulturális ismeretére bízta. Az értéktelítő stíluselemek az univerzális testképi sémából kiindulva A FELFELÉ JÓ ÉS AZ EMBERI TEST TARTÁLY metaforára épülnek. A nézőpont váltakozik: hol az apa, hol a leány aspektusát érzékeljük.

(4)

4. beszédhelyzet: Az apa és lánya párbeszéde a fiatal özvegy párválasztására terelődik át.

- *A minap is érdeklődött egy vidéki özvegyember, egy vendéglős – használta ki a **pirulás csendjét** az öreg. De mindjárt meg is bánta, mert Zsófi **égő hangjából**, amely a **tiszteletudástól még elszántabban csengett**, rögtön megérthette, hogy jó időre elpuskázta a dolgot. – Édesapám megőrizett, amíg nem volt elég eszem, ezután meg majd csak elcsöszködöm magamon én magam. Ne féljenek, nem hozok szégyent a fejükre. Nem kell férjet fogadni mellém – mondta, s **egy kölletlen mosollyal tompította a szavaiból kibökő vádat.*** (Németh 1999: 40)

A beszélgetés folytatásaként Zsófi száraz, égő hangjából kitetsző elutasítást csak implicit, beleértő módon jelzi a fonáció és a paralingvisztikai eszköztár. A *kölletlen mosoly* itt álcázási gesztus: a mimika a fej, az arc mozgására támaszkodó metaforikus szemiotikai jel. A hagyománytisztelő, kissé régies, nyelvjárási leírás (*kölletlen mosollyal, a szavaiból kibökő vádat*) egyrészt Zsófi érték-megvonó testbeszéddel hangsúlyozott magatartását mutatja, másrészt az apa szemszögéből érzékelteti a testbeszédet, hiszen „*rögtön megérthette, hogy jó időre elpuskázta a dolgot*”.

3.2. A fonáció jelzései

Németh László testbeszéd-leírásaiban a hang- és dallamképzéssel, a fonációval, a paralingvisztikával mint testbeszéddel kapcsolatosan igen gazdag képet kapunk. Csak felsorolásszerűen emeljük ki egy csokrot a beszédet kísérő hanghatás, dinamika, expresszivitás stb. Németh László-féle megjelenítésének variabilitását bizonyító nyelvi gazdagságból: *vetette oda, csípett vissza, replikázott, panaszkodott, csattant fel, csiggatta, sivített föl, förmedt föl, motyogta, unszolta, böffen-tette ki, tűnődött, kapott a szón, szaggatta az ajkait a szó, enyhült meg, erősítette, csapott át, zendített rá, orrából beszélt, feszegette, vágott föl, csapott föl, gyűlölködött stb.*

(5)

5. beszédhelyzet: A gyereknevelésről a fiatalasszony Kovácsnéval, az anyósával replikázik, akinek a szentenciái olyanok voltak, „**mint az áldón fölemelt kar, amelyik hirtelen beléd csíp**”.

- *Bizony, bizony nagy türelem kell egy gyerekhez, én nem emeltem kezét az enyémmre, s mégis ember lett mindegyikből. – Nem, kedves anyám csak az ollót vágta utánuk – **csípett vissza** Zsófi, akinek az ura mesélte el ezt a gyerekkori ijedelmét.* (Németh 1999: 20)

Az (5) szövegrészben a kézgesztus két leírása állítható szembe: a *fölemelt kar* mint áldás, s a *kezet emel* mint a verés konceptualizációja. Az ellentét (*áldást oszt – beléd csíp*) itt is az expresszivitás kifejező alakzata. A fonáció ikonikus metonimikus igei leírása közvetve utal a hangszínre, de egyben asszociálja a magatartás egyéb megnyilvánulásait is, amely képileg az ige fogalmi tartományában jelenik meg. A figyelemirányítás váltakozik: először az író külső megfigyelését érzékeljük, aztán Kovácsné álszent értéktelítő megszólalását, végül Zsófi szándékosan értékmegvonó szavait és testbeszédét.

(6)

6. beszédhelyzet: A fiatal özvegyhez egy csendőr őrmester szeretne közeledni.

- *Jóvérű gyerek lesz – **nevetett** az őrmester. – Juj, ez olyan ronda akaratos féreg – **panaszkodott** Zsófi **büszkén**. – Nem csoda, apja, anyja olyan fejes volt. – Akaratlanul is ugyanúgy mondta, ahogy elébb gondolta, amíg a virágmagot eldugdosta.* (Németh 1999: 30)

A női viselkedés a férfi szereplő testbeszédével kontrasztba állítható. A (6)-ban a csendőr barátságos, közeledést jelző nevetéssel szól Zsófihoz a kislánya, Sanyika kapcsán. A *nevetés* előre konceptualizálja, üzeni a magatartás pozitív lényegét Zsófi felé. A férfi testbeszédében a nyitott érzelmkifejezés, a határozottság dominál. A genderkutató hangsúlyozza, hogy a nevetés – a mosollyal ellentétben – sokszor a dominancia, sőt az agresszivitás jele (Huszár 2009: 79). Zsófi a falusi szokásokat követve panaszos hanghordozással leplezi a kislánya miatti büszkeségét. A *büszke panaszkodás* ismét ellentét, amely Zsófi viselkedésbeli normakövető perspektíváját, figyelemirányítását hordozza. A figyelem fókuszában az elvárt panaszkodás áll, ez kerül előtérbe, de a háttérben ott van az elégedettség, a büszkeség is (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 32–33).

(7)

7. beszédhelyzet: A szülői házban a húga vendégeinek jókedve és az anyja együtt érző szomorúsága is idegesíti a gyászoló Zsófit.

Az első szobából **ki-kicsattanó kacagás** zavarta-e meg (milyen affektán tudott vinnyogni ez az Ilus), vagy az anyja beárnyékolt arca bosszantotta fel, amely szinte odakínálta magát az ő **zokszavának**, mintha ő már holtáig csak **siránkozhatna**. – Jó nekik. Mindig tudnak nevetni – **döfött a szemével az ajtó felé**. – Addig jó, amíg nevet. Bár én is nevethetnék. De az ilyen öreg min nevensen. – Hát én? – **csattant fel** Zsófi. – Én huszonkét éves vagyok.
– Majd lesz még az másképp – **csiggatta** az anyja –, meggyün neked is a kedved.
– Nekem? Nincs a világnak az a férfija, akinek én még a csizmáját kenegessem – **pattant föl** Zsófi, s nyakig pirosodott. – Ládd-e, pedig a népek azt beszélnek, neked is vóna, aki kőne. – Nekem? – **sívított föl** Zsófiból a szíven szúrt asszony. Az öregasszony tettetett bűnbánattal **rázta magát**. – Juj, minek is szóltam. (Németh 1999: 31)

A testbeszéd elemei a (7) szövegrészben egyszerre megerősítő, kiemelő és helyettesítő funkciójúak is. Dominánsan Zsófi nézőpontját tükrözik a test kommunikatív megnyilvánulásai, amelyek inkább implicit, mint explicit gesztusleírásokban jelennek meg. A fogalmi konceptualizációk minősítései (*ki-kicsattanó kacagás, zokszava*) mellett kifejtett metaforikus igei szerkezeteket (*döfött a szemével, rázta magát*) már a kívülálló, elemző-megfigyelő író nézőpontját tükrözik. A testbeszéd kivitelezését mintegy beleértő igei tömörítések (*siránkozhatna, csattant fel, csiggatta, sívított föl*) ikonikusan adják vissza. A *nyakig pirosodott* ugyanakkor nem testbeszéd, hanem fiziológiai folyamat jele. Az anya megnyilatkozásában a népnyelvi nyelvjárási formák – (*Ládd-e, pedig a népek azt beszélnek, neked is vóna, aki kőne*) utalnak az újabb nézőpontváltásra. Az utolsó testbeszéd-leírás (*rázta magát*) ismét visszatér az író perspektívájához.

(8)

8. beszédhelyzet: Zsófi bejelenti az anyjának, kiadja az egyik szobáját albérlésbe, egy öregasszonyt vesz maga mellé.

– Én örülök is neki – **zendített rá orvselídséggel**. – Nem az a bér – igaz, az is elkel, de hogy mégis van, aki számon tartsa, ki jár be hozzám éjszaka, ki sem. Eztán nem kell félni, hogy valaki meg találja koccintani az ablakom. (...)

Zsófi egy pillanatra **sem emelte föl a hangját**, éppen hogy egy kicsit **az orrából beszélt**, mint az öregasszonyok, amikor valami fontos, életbevágó dolog fölött szentenciázgatnak. Kurátorné **gyanakodva, hülyén pislogott rá**. Csupkelődni, ingerkedni szokott vele a lánya, de azt nem tudta elképzelni, hogy e mögött **a bölcselkedő hang mögött véres, öngyilkos gúny lappangjon**. Mintha nem is a

Zsófi, egy idegen asszony beszélt volna hozzá, akinek ő, szegény öregasszony, nem változtathat a szándékán. (Németh 1999: 45–46)

A (8) szövegrészben a fonáció és a paralingvisztikai színezés rejtett metaforikus és metonimikus tartalmai kerülnek ismételt a fókuszba a Zsófi és az anyja párbeszédét kísérő testbeszéd leírásában. A kívülálló elemző író nézőpontjára utal a *zendített rá orvszelídséggel* fordulat, s mindvégig a szituáció valamennyi testbeszéd-leírása. Az értékmegvonó leírás itt megfelel az értékmegvonó testbeszédnek. A kontextus kifejti az álcázás mögött meghúzódó rejtett tartalmat, a sandaságot, a gúnyt. A metaforizáltság mellett a szinesztézia alakzata is erősíti az expresszivitást (*véres, öngyilkos gúny*).

Azt gondolhatnánk, hogy Németh László beleértő, inkább metonimikusan ráutaló, mint verbálisan explicit, kifejtő testbeszéd-leírása dominánsan a falusi nőalakokra jellemzők. Ám azt látjuk, hogy az álcázás, az érzelmi rejtőzködés nem társadalmi státusz, hanem a női szerephez kapcsolódó hagyományosan egyetemes pszichoszociális viselkedési normák függvénye. Nézzünk két példát a városi értelmiségi nő, az *Irgalom* (1965) orvostanhallgatója, Kertész Ágnes gesztusainak megjelenítéséből.

(9)

9. beszédhelyzet: Ágnes egy sérült lábú, nehéz mozgású, régi falubeli ismerősével, évfolyamtársával megy a villamosmegálló felé.

*Az Andrássy út sarkáig **szótlánul tették meg** a hátralevő lépéseket. – No, most felültem egy villamosra, **szólalt meg** Ágnes, egészen más hangon, **szinte anyaián**. **Úgy is eléggé meggyalogoltattam**. Halmi **ráemelte a szemét s abban annyi riadtság, fájdalom, szemrehányás volt, s az mind olyan gyorsan hunyt ki, hogy nem is lehetett egyértelműen lefordítani.*** (Németh 1965: 15–16)

A (9) szövegrészben ugyanolyan ráutaló, a pszichikai állapot leírására fókuszáló testbeszéd-leírást látunk, mint az előző (8) példában, ahol falusi környezet határozta meg a viselkedésmódot. A leírás itt mindvégig a narrátor aspektusát tükrözi. A fonációnak, a tekintettartás minősítésének (*ráemelte a szemét*), s az asszociálható mimikának a közvetett kifejtése biztosítja a leírás lélektani drámai feszültségét. A hallgatás mint testbeszéd fontos szerepet kap a kommunikációban. A hallgatás funkcióját vizsgálva jelentős a nyelvészeti kérdésfelvetés is (Bańcerowski 2000: 109–111). A testbeszéd leírása a szituációban értéktelítő, belőle az emberség, a humánus felmagasztalását érzi az olvasó.

Utolsó Németh László-példánk szintén az *Irgalomból* való.

(10)

10. beszédhelyzet: Egy vasutas udvarlási szándékkal látogatja meg Ágnest és édesanyját.

- Énnekem sajnós, még tanulnom kell, **állt fel** Ágnes, Lackovics **száj eltakarásokban, sakálszerű nyakfelvetésekben s rekedt gégehangokban kitörő jókedvét félbeszakítva.** - *Olyan sürgős? nézett rá az anyja kérdőn és kérlelőn.*

- *Igen, nagyon el vagyok maradva, nézett vissza Ágnes határozottan.*

Lackovics néha kis dolgok miatt is egész váratlan megsértődött; ez mutatta, hogy jókedve nemcsak a „milieu intérieur” kivetülése, hanem kóros gyökerei is vannak. Most is ez történt. - Én is indulok tán, állt a széke mögé a derékszóját felcsatolva (mint az állomáskarhatalomhoz beosztott vasutas, egyenruhában járt), nyilván az a kurtaság sértette, mellyel ez a magát nagyratartó fiatal lány az ő enyelgését, melynek elmés voltát társasági siker igazolta, ilyen hirtelen elvágta, mintha csak dugót tömött volna a szájába. (Németh 1965: 43-44)

A férfi és női testbeszéd egymásnak feelve közvetíti a szándékot. A (10) szövegrészben Ágnes a női gesztusnyelv eszközeivel adja tudtára a fiatalembernek az indirekt elutasítást. A felállás a hallgatással együtt mint beszélgetést megszakító gesztus, a fonáció, a mimika és a tekintettartás mellett a kronémika, az idő felhasználása a beszédben és a testmozgásban, a testtartás változtatásában a ki nem mondott konceptuális tartalom helyettesítője, aláhúzója, megerősítője. A férfi testbeszédének leírása értékmegvonó, a kívülálló író narratív aspektusának hordozója. A „kóros gyökerei” kitétel egyértelműen az alkattannal foglakozó orvos-író elemző megállapítása. A hallgatás vagy inkább a nem eleget beszélés kommunikatíván sértő hatását írja le a dialógust kísérő narráció.

5. Összegzés

A testbeszéd leírásának mikroszintjén Németh László alkotásaiban dominánsak az implicit módon beleértő, ráutaló, eközben totálképet adó, egész lélektani szituációt láttató kifejtésmódok.

A kommunikatív intenció és a pszichikai állapot tartalmi megjelenítése gyakran a szépirodalmi szövegek testbeszédre vonatkozó metanyelvi leírásaiban az ellentét alakzatára épül (Szathmári 2008: 108-112). Németh László a konceptualizáció álcázására szolgáló női testbeszéddel a mögöttes lelki feszültséget a leírás expresszivitásával, az ellentétek gyakoriságával érzékelteti. A naturalisztikusan értékmegvonó kifejezések (*zendített rá, döfött a szemével, rázta magát*) a nőkben felhalmozódó, soha ki nem beszélt pszichoszociális és interperszonális feszültségek érzékeltetését adják vissza, ugyanakkor az író

elítélő, értékmegvonó perspektíváját is tükrözik. Németh László megfigyelő pszichológusi alkatánál fogva a komplex női viselkedés egy-egy tipikus jegyét ragadja meg. Eközben az olvasó kognitív tudására bízva a testbeszéd további képi elemeinek felidézését. A *vetette föl a fejét, szájalommal pislogtak rá, csattant fel* típusú testbeszéd-leírások a gesztus vagy fonáció domináns elemét állítják fókuszba. E konkrét kifejtett leírás mellett igen gyakori a magatartásra asszociatívan ráutaló igei, gyakran metaforát, metonímiát, szinesztéziát tartalmazó megjelenítés: *kapott a szón, harsányan nevetett, panaszkodott büszkén, csattant fel, pattant föl, égő hang, döfött a szemével* stb. Ez a fajta leírás fokozottan hívja elő az olvasó tapasztalati előismereteit a magatartás részét képező begyakorolt testbeszédre vonatkozóan ahhoz, hogy a szöveg értelmezése számára teljes legyen, hogy a jelentéstulajdonítás folyamata sikeresen záruljon.

Szólnunk kell a nőábrázolás kapcsán a pszichológusok által az író életrajzában feltárt – a pszichológia terminológiájával megnevezett – transzgenerációs fantom-konceptióról (Bálint 2004: 2). Németh László nagymamája, Kőnig Mária, mielőtt hozzáment Gaál Samuhoz, kasszírőként dolgozott Bécsben. A Gaál család nem tudta a nagymamának megbocsátani a saját korában igen erkölcstelennek ítélt múltját, és későbbi életvitelét. A Németh család három generációjának története során ez a tudattalan „fantom” terhelte az íróst is, amely az író anyai nagyanyjának a családi tudattalanban lereagálatlan, „lezáratlan ügyeiből” jött létre. Ennek a „fantomnak” a periodikus felbukkanását, és esetenként a megbetegítő hatását és gyógyító erejű eltűnését is tetten érte az író életútját rekonstruáló pszichológus. Németh László csak a fantommá torzított nagymamáról kapott némi felvilágosítást, és az ő gondolkodását is át- meg átszötte az a hit, hogy édesanyja személyiségében is „kiütkezhetnek” a nagymama nemkívánatos tulajdonságai (Bálint 2004). Innen ered a női testbeszéd leírásában érezhető értékmegvonó, naturalisztikus expresszivitás.

Tizenhárom éves volt, amikor édesapja elindult a frontra. Az apját fanatikus hűséggel hazaváró fiú számára traumatikus élmény volt annak a felismerése, hogy édesanyja nem osztozik vele sem a hazavárásban, sem a hűségben. Ehelyett fiatal udvarlót tart, akinek oldalán végre megismerte a szerelmet. Az ifjú Németh László nem merte az anyja szemébe mondani súlyos erkölcsi ítéletét, de a feszültség e miatt mindig benne maradt. Íróvá válva a társadalom normáit átlépő női viselkedésminták foglalkoztatták. Ezek leleplezéseként az észrevehetően élesen expresszív, ellentétek alakzataival gazdagított testbeszéd-ábrázolás, a nagy feszültséget hordozó testbeszéd-leírások segítségével a saját transzgenerációs fantomkonceptióját vetítette ki írói narrációjára, elbeszélő szövegvilágára.

A lélektani tipológiában, az alkat hajlamainak vizsgálatában igen olvasott Németh László szövegvilágában éppen a pszichológiai kidolgozottság, s az el-

kötelezett orvos tipológiai olvasottság miatt lesznek a testbeszéd leírásai hitelesek és az írói perspektíva, az elbeszélő figyelemirányítása révén az irodalmi teljesítmény fontos összetevőivé válnak.

A testbeszéd leírásai Németh Lászlónál immutációs és adjekciós alakzatokkal valósulnak meg. Az ellentét, az antitézis alakzata erősíti a stílushatás expreszivitását. A testbeszéd jeltartalmait a metonímia és metafora helyettesítése adja vissza a leírásban. Állandó kifejtett vagy alkalmi szókapcsolatok, idiómák, igei metaforák és minősítő névszói vagy igei szerkezetek utalnak a testbeszéd domináns jegyeire. Ezek a jelzések kiterjesztetten felidéznek az olvasóban a magatartás többi összetevőjét, a közös előismeretből kulturális alapon előhívott komplex figurát (vö. Kövecses 2005: 201–214, Cs. Jónás 1998: 52–69).

A kommunikatív testbeszéd leírását önálló szövegtípusnak tekinthetjük. A szövegtipológiai változók figyelembe vételével a gesztusnyelv a dialogikus szövegek kiemelő kísérőjeként, variánsaként vagy alternatívájaként értelmezhető. Ugyanúgy a fordulók (turnusok) strukturálják, s jellemzőjük az erőteljes interakció, a másokra figyelés, a korrigálás lehetősége (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 106).

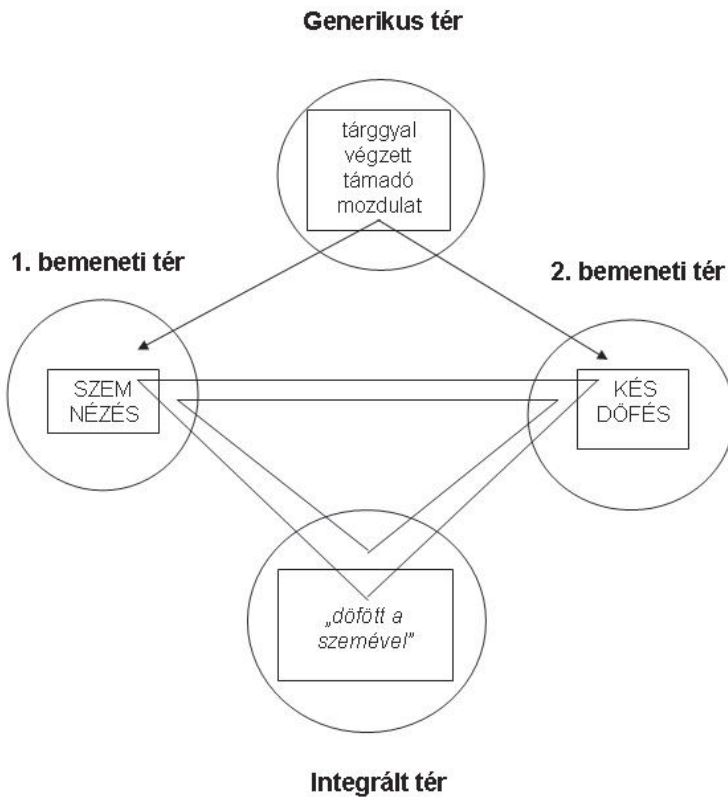
A testbeszédet leíró, párbeszédet kísérő szöveg mikroszinten beszerkesztése szerint is sajátosságokkal bír. Példánk alapján ezek a következők:

- Az író kommentárjait tartalmazó idéző mondatok általában a megnyilatkozásokat követően **posztpozicionális helyzet**ben találhatóak. Ilyen esetekben a szórendet az aktuális tagolás irányítja. A rematikus rész megelőzi a tematikus szakaszt. Prepozicionális helyzetben ezek a fordulatok csak ritkán fordulnak elő.
- A sztenderd és nem sztenderd típusú testbeszéd-leírások a kontextusban gyakran **önálló mondatok**ban jelennek meg. Máskor határozói igeenes vagy jelzős szerkezettel tömörített gesztusleírás egészíti ki a dialógust.
- Az implicit leírások a testbeszéd **részleges megjelenítések**kor a testrészt, testtájékot, az összbenyomás eredményeként létrejött konceptualizált fogalmi entitást vagy a folyamat konceptusát mint cselekvést minősítik.

A dialógus a kommunikatív gondolati elemek kifejezésének olyan rendszere, amely funkcionálisan (egy adott konkrét közlési cél érdekében) egyesített hierarchikus kommunikatív és kognitív szövegstruktúrát képez (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 106). A közös konceptuális fogalmi képhez kapcsolódóan (ez a beszélő kommunikatív szándéka) dinamikus korrigálható interakció jön létre a beszélők között. Ennek az interakciónak egyik csatornája a verbális megnyilatkozás mellett a testbeszéddel kifejezett nem verbális közlés.

A jelentésszerkezet szempontjából a testbeszéd leírásának értelmezésében fontos szerepet kap a tapasztalati alap. A testbeszéd összetevőinek akár részleges megjelenítése is felidézi azt a konceptuális tért, amelyben az adott gesztus, mimika vagy hangzás, esetleg póz, testtartás valamilyen elvont, értelemkövetítő viszonyfogalmat hordoz. Pl. a *félelem* vagy a *könyörgés* kifejező igéi egyszerre metonimikusak (RÉSZ-EGÉSZ) és metaforikusak (*retteg, megrendül, borzad, aggódik, töpreng*, illetve *eseng, rimánkodik* stb.) (vö. Tolcsvai Nagy 2008: 106–107). A gesztusnyelv konkrét megjelenítése asszociatív szinten érintkezik a testbeszéd tapasztalati alapon felidézhető, az adott szituációhoz kapcsolható többi elemével.

Családi hasonlóság alapján a testbeszéd többi összetevőjének a halmaza a leírásban egy prototipikus elem köré szerveződik. A leírás során fókuszba állított, nem verbális úton jelzett entitás kisebb vagy nagyobb mértékben igényli a befogadó olvasó tapasztalatára támaszkodó metonimikus vagy metaforikus kép konceptualizációs folyamatot beindító mentális tevékenységét. Az értelemkövetítés során a fogalmi integráció a metaforikus kép forrás- és céltartományára (vagyis a két bemeneti tér) között olyan hasonlóság alapján képződik, amely generikus teret hoz létre (vö. Kövecses–Benczes 2010: 190). Példaként a 7. beszédhelyzetben található *dőfött a szemével* fordulat állandó kifejtett szó szerkezet esetében a jelentésösszetevőkön keresztül létrejött fogalmi integráció (blend) új konceptualizációs folyamata így szemléltethető (vö. Kövecses–Benczes 2010: 184, Tolcsvai Nagy 2010: 96–102):

1. ábra

Ha ezekből a szövegben bármelyik elem vagy a jelzővel, határozóval, igével implikált metaforikus összetevő megjelenik (*gondterhelt homlok, dühösen nézett, vágta oda*), a begyakorlottság alapján kiváltja a befogadó gondolatainak konceptuális leképezésében, a blendben az integrált komplex fogalmat – az odaillő testbeszéd rekonstruálható képét. A megnyilatkozásban az episztemikus lehorgonyzás alapján képes az interakcióban részt vevő fél a gesztusnyelvet metaforikusan azonosítani: a *vágta oda* ilyen értelemben nem *dobta*, nem *darbolta*, hanem *dühös éllel hirtelen mondta* jelentésű (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 96–97).

A figyelemirányítás, a perspektíva elemzése arra mutat, hogy a beszélő már megszólalása előtt képes a konceptualizációra, mintegy előrevetíti vagy megerősíti, aláhúzza megnyilatkozása tartalmi minőségét. A testbeszéd mint cselekvés mindig a végrehajtó személy nézőpontját tükrözi, vagyis azt, ahogyan ő gesztusaival, mimikájával, hanghordozásával, pózaival láttatni akarja az elmondottakat, vagy ki nem mondott gondolatokat. Ám a szépirodalmi szöveg-

ben – Németh Lászlónál különösen igazolható –, ez a valóságos testbeszédhez kapcsolódó perspektíva a szövegbeli leírás során megváltozik: sokszor a beszélőtárs aspektusából, máskor az elbeszélő viselkedéselemző író szemszögéből, megint máskor az idő, a kor perspektívájából, az elvárt norma szemszögéből láttatja a nem verbális megnyilatkozást. Sőt a szereplő a saját életútjának korábbi szakaszából felidézett perspektíváját is bemutatja: *„Egy pillanatig a régi Zsófi szemével nézte önmagát”* – olvassuk a *Gyász* utolsó oldalain. Az olvasó így a perspektívaváltások révén többcsatornás értelmezést kap ugyanarról a szituációról, viselkedésről.

A nyelvi formák utalhatnak arra a gesztusra, testbeszédre, amely nem jelentődik meg a szövegben, de a kontextus alapján a befogadói horizonton képi formát ölt: *„Aztán a sírkövet is beeste a hó, s a rács közül kis söprűvel kellett kikotorni a havat. Zsófinak, ha estefelé hazasietett, itt is, ott is egy-egy éjjeli lámpás világított az arcába, s a lámpát körüleső hópelyheken át egy-egy döbrent szempár meredt rá, hogy aztán hirtelen leereszkedjék a lámpa, s a távolodó lépéseket elnyelje a téli kutyák ugató kara”* – fejeződik be a *Gyászban* Kurátor Zsófi története. A testbeszéd ikonikus jele, a gyászába belekövült fiatal nő öltözéke, meggörnyedt mozgása is interakcióba lép a szemlélővel, a *döbrent szempár meredt rá* fordulat pedig a szemlélők konceptualizáló testbeszédére utal.

Nemcsak a beszédcselekvés résztvevői, hanem a szépirodalmi szöveg olvasói is folyamatosan dolgozzák fel a beszédesemény testbeszédhez kapcsolódó összetevőit. Így a befogadó olvasó is a narrátor, a szövegbeli beszélők és a hallgató által megértett beszédhelyzet, a szövegvilág, a diskurzustér, a diskurzus-univerzum részévé válik az író interpretáló, rekonstruáló közvetítésével (vö. Langacker 1987, Tolcsvai Nagy 2008: 130). A nyelvi változatosság lehetővé teszi, hogy a nyelvi potenciál mint stíluspotenciál a szociokulturális tényezőkkel együtt feldolgozható, körülhatárolható stilisztikai funkciót töltsön be (vö. Tolcsvai Nagy 2006: 632). Az olvasó-befogadó konceptualizációs feladata annál összetettebb, minél kevesebb a konkrét részlet a testbeszéd leírásában, minél több elemet kell sajátmagának a mentális háttérből, a kultúrájában felhalmozott tapasztalati alapú idealizált kognitív modellből előhívnia. A testbeszéd leírása nemcsak egy konceptust, hanem egy összetett konceptualizált gondolati viszonyrendszert képes közvetíteni, ráutalással kifejezni. Szerkezeti beépülése és kompozicionális jellegzetességei alapján jogos sajátos szövegtípusként vizsgálni mind a nem verbális kommunikációt, mind annak szépirodalmi leírását.

A dialógus mint prototipikus szöveg párbeszéd, beszélt, kevésbé szerkesztett, koherens, de az eleje és a vége nem feltétlenül meghatározott (Tolcsvai Nagy 2008: 44). Ehhez igazodik a testbeszéd is. Jelentős különbség a verbális és a nem verbális párbeszéd között a korrekció, a kihátrálás lehetősége. A test-

beszédből van visszakozási mód („*Nem szóltam egy szót sem*”): előfordul, hogy a beszélők nem értik a gesztusokat, avagy másképp értik, félreértik vagy belemagyarazzák a partner feltételezett gondolatát. A Gyászban például ezt olvassuk: „*Kurátorné gyanakodva, hülyén pislogott rá. Csipkelődni, ingerkedni szokott vele a lánya, de azt nem tudta elképzelni, hogy e mögött a bölcselkedő hang mögött véres, öngyilkos gúny lappangjon*” (Németh 1999: 46).

A testbeszéd leírásának elemzése a világmegismerés folyamatának egyik mikroszintű vizsgálata. Kulturális és szociális meghatározottsága azt jelenti, hogy egy adott szociális státuszhoz, egy viselkedési mintához, egy a közösségen belül begyakorolt cselekvéssorhoz kapcsolódóan idézi fel azt a viszonyt, amelyet a beszélő a világgal kapcsolatosan testbeszédével megerősíteni, aláhúzni akar, vagy verbálisan nem mondhat el, esetleg mást mond és mást üzen a gesztusok, a hangzás stb. nyelvén.

A testbeszéd az emberi megismerés jellegéből következően fogalmilag is megszerkeszti, mentálisan is megkonstruálja az általa jelölt tartalmat. Ez a tartalom azonban nemcsak egy fogalom, hanem egy értelemközvetítő viszony, amelynek számos testbeszédrel kifejezhető módja van: pl. a HARAG, GONDTERHELT-SÉG jele az *összeráncolta a homlokát* mellett az *összevonta a szemöldökét, pengevékony lett a szája, ajkait szigorúan összezárta, megkeményedtek a vonásai, fejét előre szegezte, éles hangon szólt, hidegen kopogtak a szavai* stb. is. A megértéshez a kontextus teljesíti ki a szövegjelentést, s a befogadó feladata, hogy saját tapasztalataiból, ismereti háttéréből kiegészítse a teljes képet, mindazt, ami a *haragot* látványként kíséri.

Németh László női testbeszéd-ábrázolása, részletező képekben való gazdagsága alkalmat kínál arra, hogy apró összetevőiben elemezhessük a szereplők kommunikatív viselkedését, dialógusaikat kísérő testbeszédüket és azok változó perspektívából történő leírását. Németh László ismert nőalakjainak lelki, pszichológiai összetettsége, s annak a narratívában történő verbális megjelenítése a pszichológusnak készülő orvos-író szándéka szerint komplex szövegstruktúrát képező egységben él a dialógusok többi elemével. Az író közvetett ráutalásokkal, a testbeszéd kiemelésével, előtérbe helyezésével magának a lélektani szituációnak a körülírását helyezi a totálképek fókuszába. A testbeszédnek mint konceptualizációs folyamatnak a verbális leírása az irodalmi szöveg keretében a stíluspotenciál részévé válik. Németh László művei a befogadó olvasót a perspektívaváltások útján – miközben az író szubjektív értékítéletét is érzékeltetik – a női lélek alkati sajátosságait értő, jól megfigyelő orvos-író pszichológiai elemző munkájának aktív részesévé teszik.

Források

Németh László 1965. *Irgalom*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Németh László 1999. *Gyász*. Budapest: Osiris Kiadó.

Irodalom

Antas, Jolanta. 1996. Gest, mowa a mysł. In: Grzegorzczkowska, R. – Pajdzińska, A. (red.): *Językowa kategoryzacja świata*. Lublin: UMCS Uniwersytet im M. Curie-Skłodowskiej.

Argyle, Michael. 1999. *O kłamstwie i kłamaniu. Studium semantyczno – pragmatyczne*. Kraków: Universitas.

Bálint Ágnes. 2004. *Fejezetek Németh László pszichobiográfiájából*. PhD-értekezés tézisei. Pécs. http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/tezis/2005-Balint%20Agnes.pdf (2011-09-05)

Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE.

Bañcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

La Barre, Weston 1967. Paralinguistics, kinetics, and cultural anthropology. In: Matson, Floyd W. – Montagu, Ashley. (eds.): *The human dialogue*. New York: The Free Press. 459–490.

Béládi Miklós 1985. Minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágában. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A mindentudás igézete*. Tanulmányok Németh Lászlóról, Budapest: Magvető Kiadó. 209–229.

Buda Béla (szerk.) 1989. *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény*. I. rész. Budapest: Tankönyvkiadó.

Cienki, Alan. 1998. Metaphoric gestures and some of their relations to verbal metaphoric expressions. In: Koenig, Jean-Pierre (ed.): *Discourse and cognition: Bridging the gap*. Stanford: Center for Study of Language and Information.

Cs. Jónás Erzsébet 1998. *Mindennapi kommunikáció*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.

Cs. Jónás Erzsébet 2008. A funkcionális stilisztika eszközei és a dialógus szövegszerkezete a műfordításban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 154–163.

Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.

Drudze, Tamara 1984. = Друдзе, Т.М. 1984. *Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации*. Москва: «Наука».

Forgas, Joseph P. 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Frake, Charles. O. 2001. Hogyan kell szubánuniul italt kérni? In: Pléh Csaba – Síklaki István –Terestyéni Tamás (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris. 496–501.
- Gorodnyikova, Marija – Karlin Anatolij 1986. = Городникова М.Д. – Карлин А.Л. 1986. *Проверьте свои знания и умения*. Москва: «Высшая школа».
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Knapp, Mark. L. 2010 [1978]. *Nonverbal communication in human interaction*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George – Johnson, Michael 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- McNeill, Donald. 1992. *Hand and mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Németh László 1992 [1928]. Emberi változatok és a tudomány. In: *A minőség forradalma*. II. Budapest: Püski. 325–337.
- Pease, Alain 1989. *Testbeszéd*. Budapest: Park Kiadó.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pethő József 2011. *Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Pléh Csaba 2000. *A lélektan története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba 2003. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: TypoTex Elektronikus Kiadó.
- Pléh Csaba 2011. 1910. *Pszichoanalízis, pszichológia, modern irodalom* http://irodalom.elte.hu/villanyспенot/index.php/1910:_Pszichoanal%C3%ADzis%2C_pszichol%C3%B3gia_%C3%A9s_modern_magyar_irodalom (2011-09-05)
- Rössler, Günter. 1979. *Konnotationen. Untersuchungen zum Problem der Mit- und Nebenbedeutung*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály 1985. Az esszéista Németh László értékrendjéről. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*. Budapest: Magvető Kiadó. 7–31.
- Szikszaíné Nagy Irma 2007. *Magyar stilsztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- T. Kiss Tamás. 1999. *A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

- Tannen, Deborah 2003. Gender and family interaction. In: Holmes, J. – Meyerhoff, M. (eds.): *The handbook of language and gender*. Oxford: Blackwell. 179–201.
- Terestyéni Tamás 2006. *Kommunikációelméletek. A testbeszédtől az internetig*. Budapest: AKTI-Typotex.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Stilisztika. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 628--652.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Topik és szövegtípus. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 41–48.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Verescsagin, Jevgenyij – Kosztomarov, Vitalij 1990. = Верецагин, Е. М. – Костомаров В. Г. 1990. *Язык и культура*. Москва: «Русский язык».

Nyíregyházi Főiskola
jonase@nyf.hu

Tárgymutató

- adaptáció 51, 53, 229, 231, 233
aktuális diskurzustér 53, 111
alá- és fölérendeltségi viszony 63,
163, 172
alakzat 38, 70, 79, 80, 81, 88, 89, 92,
122, 202, 208, 297, 364, 366, 367,
368, 369, 375
archaizáló nyelvhasználat
(archaizálás) 10, 12, 45, 66, 67,
97–121, 122, 123
attitűd 41, 58, 59, 60, 70, 165, 171, 174,
175, 177, 181, 182, 185, 202, 205,
223, 233, 234, 242, 243, 282, 284,
289, 294, 316, 333, 335, 337, 338 (l.
még: magatartás, ironikus attitűd,
stilisztikai attitűd)
autopoieszis 19, 28
- be* igekötő 264, 272–283
belebonnyolódás 10, 12, 127, 130–153
beszédhelyzet (megértett) 9, 15, 20,
22, 25, 28, 31, 34, 35, 39, 40, 41, 44,
45, 46, 111, 114, 119, 155, 173, 206,
208, 264, 304, 306, 307, 315, 337,
340, 348, 372
beszélőváltás 128, 133, 143, 149–153,
154, 155
betétszekvencia 133, 143
blend 264, 268, 269–281, 284–288,
290–293, 295, 298
blog 15, 191, 192–195, 197–219, 220,
221, 227, 228, 235
bók, bókra adott válasz 13, 161–166,
167–186, 188
- dinamikus jelentésképzés 11, 19, 20,
34, 35, 51, 54, 105, 112, 114, 116,
120
diskurzusjelölő 147, 201, 239, 250,
diskurzusközösség 303, 304, 307, 310,
311–314, 341
diskurzustartomány 304, 307, 340
diskurzusvilág 11, 52–53, 55, 58, 68,
166, 196
diszkurzuskiegészítő teszt 13, 161,
162–164, 173, 177
- egyenrangú viszony 163, 173, 179,
289
egyezkedés 134, 136, 193, 204, 205,
223–225, 229–232, 244–249, 253,
254, 258, 259
együttbeszélés/átfedés 128, 143, 148,
151, 152, 155
elmélet 9, 10, 12, 26–27, 73
elváráshorizont 7, 44, 45
emergencia 275
empíria 12, 27, 28
episztémé 12, 97, 100, 101, 102, 120
- énblog 13, 191–219, 220, 264
érték (szociokulturális tényezőként)
13, 14, 38, 44, 45, 55, 58, 60, 85, 91,
129, 161, 163, 167, 172, 173, 175,
177, 179, 180–186, 210, 219, 223,
224, 233, 241–244, 246–248, 259,
265, 283–284, 289, 294, 306, 338,
341, 359

- figura-alap viszony 11–12, 63–94, 282, 354
- figyelemirányítás 10, 19, 21, 34, 35, 39, 40, 43, 46, 52, 68, 75, 79, 225, 350, 359, 361, 362, 364, 368, 371
- fogalmi integrációs elmélet 14, 263, 269–280, 287–288, 293
- fonáció 349, 350, 352, 355, 356, 362, 363–367, 368
- forduló 24, 128, 133, 134, 135, 138, 141–149, 151, 154–155, 239, 278, 369
- foregrounding 74, 76, 77
- forгатókönyv 150, 212, 303, 306, 315, 317, 329, 338, 339, 341, 356
- formális, formálisság 13, 38, 45, 55, 57, 62, 63, 69, 130, 134, 138, 139, 143, 146, 148, 153, 154, 161, 165, 167, 168, 171, 175, 176, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 217, 218, 237, 238–240, 246, 248, 325, 334, 338, 340, 359, 361
- fórum 13, 223, 226–228, 232, 245, 254, 258, 264, 275, 277, 282, 290, 294, 295
- fórumszöveg 14, 193, 223, 224, 228–231, 233–245, 249, 255, 257, 259, 263, 264–265, 274, 283, 285
- genderkutatás 355, 364
- gesztus 178, 349, 350, 351, 352–358, 361–363
- hapax legomenon 14, 244, 263, 264, 268, 282, 290–294
- használatalapúság 11, 51, 68, 105
- hatásszándék 43–45, 263
- helyzet (szociokulturális tényezőként) 13, 14, 38, 44, 45, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 69, 91, 128, 129, 130, 132, 133, 136, 137, 138, 140, 143, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 161, 162, 163, 165, 167, 172, 173–180, 181, 182, 184, 185–186, 198, 208, 214, 218, 220, 223, 224, 233, 237–241, 259, 265, 282–283, 289, 294, 306, 317, 325, 338, 340, 341, 359
- hermeneutikai tapasztalat 103, 121
- heterogenitás, heterogén stílus 11, 25, 52, 62, 66, 67, 69, 179, 186, 240
- homogenitás, homogén stílus 11, 52, 62, 64, 65, 69, 178, 203
- hozzáigazítás 59, 313, 325, 333 (l. még: adaptáció)
- idő (szociokulturális tényezőként) 14, 38, 44, 45, 55, 58, 60, 85, 91, 105–107, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 129, 167, 205, 223, 224, 233, 244, 259, 265, 266, 282, 289, 293, 350, 354, 359
- igekötős ige 14, 263, 272–284, 292
- informális, informálisság 25, 56, 61, 62, 130, 134, 136, 137, 138, 143, 146, 148, 149, 154, 165, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 206, 207, 229, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 256, 259, 282, 289, 294, 337, 340, 341
- informális–formális stílus 13, 21, 38, 45, 55, 57, 63, 69, 130, 161, 178, 340, 359
- iniciatív 131, 133, 230

- iniciátor 316, 317, 325, 329, 332, 334, 335, 337, 339
- instrukció 316, 317, 319–336
- intencionalitás 30
- interakcionális stilisztika 12, 127, 128–131, 143
- internetes diskurzus 223, 224
- interperszonális kapcsolat 164, 173, 180, 186, 243
- interszjektív jelentésképzés 103, 121
- intertextuális motiváltság 12, 97, 110
- invólódás 147, 148
- irónia 66, 71, 177, 180–181, 188, 204, 205, 209–210, 221, 266, 280, 284
- ironikus attitűd 13, 58, 191, 205, 209–210, 219
- kiinduló stílus 132, 136
- kinéma 349, 352
- kognitív nyelvészet 9, 10, 11, 14, 15, 19, 21, 26–28, 36, 38, 56, 73, 74, 75, 76, 95, 100, 103, 107, 129, 130, 220, 225, 273, 297, 303, 305, 345, 347, 348, 353, 360, 375
- komment 192, 203, 205, 206, 207, 216, 218, 228, 229, 231, 233, 236, 237, 238, 241, 242, 249, 257, 265, 284,
- kompozitumszerkezet 264, 272, 273
- konstruálás 7, 8, 11, 14, 20, 34, 40, 42, 43, 52, 58, 59, 62, 68, 73, 75, 76, 77, 93, 108, 112, 113, 114, 118, 130, 156, 196, 225, 250, 265, 267, 270, 271, 272, 281, 287, 292, 295, 303, 307, 315, 317, 319, 333, 337, 338, 353
- kontextus 29, 35, 38, 53, 54, 56, 58, 60, 65, 66, 67, 77, 106, 108, 109, 110, 111, 114, 116–120, 130, 131, 132, 133–136, 137, 147, 152, 162, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 186, 188, 197, 209, 232, 236, 250, 255, 264, 165, 266, 267, 269, 280, 282, 295, 298, 363, 366, 369, 372, 373
- konverzációelemzés 12, 127, 130–132, 153, 155, 157
- konverzációs viselkedés 127, 143–153, 154, 155
- korpusz 12, 13, 128, 131, 154, 155, 161, 163, 164, 169, 173, 185, 264, 275, 303, 304, 307–310, 316, 317, 322, 334, 335, 338, 340, 341, 344
- közös (interszjektív) alap 113
- közös figyelem 44, 45, 52, 59, 103, 108, 111, 117,
- kreativitás 31, 244
- kronemika 369, 352, 362, 363, 367
- kultúra 7, 9, 10, 19, 20, 22, 25, 26–27, 29–33, 46, 49, 71, 123, 169–170, 178, 182, 188, 348, 349, 353, 372
- kulturális attribúció 10, 19, 22
- kulturális csoport 10, 19, 32–34
- kulturális modell 162, 185
- külválasztás 150, 151, 153, 154, 155
- laza stílus 11, 38, 45, 52, 61–64, 66–67, 69, 198, 203, 205, 219, 237, 241
- lehorgonyzás 12, 55, 97, 105, 111–116, 119–120, 295, 371
- magatartás (szociokulturális tényezőként) 14, 38, 39, 44–45, 55, 57–58, 60, 91, 129, 167, 173, 174, 184, 193, 205, 217, 218, 223, 224, 233, 234–237, 241, 259, 265, 266,

- 283, 289, 294, 306, 317, 337, 338, 341, 359, 361
- makroszint 304, 305, 313, 319, 339
- megformáltság 7, 10, 13, 19, 20–23, 25, 31, 34, 36, 39–40, 43–46, 57, 58, 60–61, 63, 67, 69, 82, 93, 114, 120, 129–130, 161, 162, 172–174, 179, 185, 202, 227, 291, 354, 359
- megismerési determinizmus 17, 347, 353
- meggyőzés 308, 316, 322, 325, 326, 335, 337, 339
- mellékszekvencia 133, 143, 152
- metafora 196, 209, 211, 219, 269, 273, 276, 280, 282, 351–352, 355, 363, 368, 369
- metanyelv 179, 183, 225, 229, 232, 244, 247, 251–253, 257, 347, 348, 367
- metastilisztikai reflexió 14, 206, 223, 224, 231–232, 245–255, 259
- metonímia 269, 362, 368, 369
- mezoszint 313, 319, 339
- mikroszint 313, 319, 339, 356–358, 367, 369, 373
- mimika 183, 349, 350, 352, 355, 356, 361, 363, 366–367, 370, 371
- mind style 211, 221
- mindennapi stílustípus/
stílusmintázat 303, 316, 338–340
- motiváció, motiváltság 10, 18, 28–32, 36, 61, 104, 106, 108–110, 114–120, 209, 359
- motivációs kontextus 104, 106, 108–110, 114–120
- nem verbális kommunikáció 15, 347–376
- neologizmus 10, 14, 244, 263–299
- norma 13, 20, 29, 35, 36, 39, 48, 54, 57, 60, 77, 80, 128, 129, 164, 166, 169, 170, 172, 191, 198, 227–230, 235, 237–240, 283, 303, 305, 306, 311, 317, 325, 327, 334, 338, 340, 341, 354, 355, 361, 364, 366, 368, 372
- nyelvi interakció 9, 11, 12, 19, 20, 21, 25, 31, 34–37, 39, 40, 46, 51, 54, 55, 58, 103–105, 108, 111, 117, 127, 163, 170
- nyelvi potenciál 7, 10, 12, 15, 19, 21–23, 25, 31, 36, 39, 44, 46, 52, 55, 58, 59, 65, 73, 90–92, 97–123, 129, 307, 317, 359, 372, 373
- nyelvi variancia/variabilitás 8, 9, 15, 21, 25, 26, 32, 37, 46, 52, 71, 90, 104, 123, 128, 129, 156, 159, 196, 225, 229, 303, 316, 340, 345, 359
- nyelvváltozat (szociokulturális tényezőként) 10, 14, 19, 27, 32–34, 38, 44–46, 56, 58, 59, 91, 106, 129, 167, 217, 223, 224, 233, 237, 245, 259
- objektívizáció 40–43, 59, 249, 257
- orvosi recept 14, 303–345
- orvosi szöveghagyomány 311, 315, 319
- önirónia 200, 209, 210
- önkiválasztás 150, 151, 153, 154
- önmegjelenítés 203–206, 219, 227, 230, 234, 235
- önreferencia 29, 30, 31, 41, 43, 44
- önreflexivitás 7, 348
- önstilizáció 13, 191–221

- paralingvizmus 349
perceptuális determinizmus 347, 353
perspektiválás 44, 75, 76
perspektivizáció 12, 97, 104, 106, 114, 115, 117, 119–121
pozicionálás 31, 132, 136–140
Prágai Nyelvész kör 99
prominencia (feltűnőség), prominens (feltűnő) 11, 73, 77, 80, 92
protodiskurzus 11, 52, 60–62, 68, 198, 202, 203
protostílus 13, 14, 52, 62–68, 69, 161, 167, 180, 182, 184, 186, 198, 223, 233, 235, 254, 255–258, 259
proxemika 349, 352, 355
pszichoszociális viselkedés 366
- referencia 29, 40, 104, 111, 112, 113, 115
referenciális aktus 111–115
referenciális jelenet 21, 22, 35, 40, 42, 53, 55, 104, 108, 113, 114, 196
- stilisztikai attitűd 11, 52, 55–62, 65, 68, 196, 219, 221, 282
stílusalakítás 228–231, 232, 233, 235, 245
stílusérték 26, 44, 45, 54, 55, 56, 79, 82, 93, 95, 129, 159, 167, 172, 177, 188, 237, 239, 243, 256, 258
stílushatás 24, 25, 44, 74, 79, 89, 104, 106, 213, 217, 267, 282, 359, 369
stílusimitáció 64–68, 69, 197, 215–218, 219
stílusmagyarázat 20–21, 26, 37
stílusminta 11, 13, 51, 52, 54, 55, 56–57, 61, 65, 66, 68, 69, 161, 165, 166, 172, 228, 230, 233, 255, 305
- stílusstratégia 13, 191–221
stílusstruktúra 15, 90, 92, 120, 129, 240, 359
stílusszinkretizmus 11, 52, 62–68, 69
stílustípus 42, 46, 198, 215, 228, 229, 233, 256, 257, 303, 305, 310, 317–340, 341
stílustulajdonítás 9, 10, 11, 37, 42, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 68, 73, 74, 82, 90, 129, 135, 155, 165, 268, 353, 369
- szakmai kommunikáció 306, 311, 313
szaliencia, szaliens 11, 60, 73, 75–77, 78, 81–92, 130, 134, 142, 147
szemantikai felépítés 14, 263, 287
szemantikai keret 108–109, 116–118, 119
személyesség 13–14, 192, 196, 223–262, 289
szemiotikai potenciál 347, 359
szinkrón–diakrón elkülönítés 98, 100
szociális (társas) deixis 58, 136
szociális kogníció 35–36
szociokulturális státusz 141, 347, 353–355
szójáték 14, 263, 290, 292
szomszédsági pár 128, 143, 144, 169
szösszetétel 199, 284, 287
szövegtípus 13, 14, 15, 46, 71, 79, 92, 93, 128, 130, 191, 192, 196, 197, 219, 223, 224, 227, 228–231, 233, 255–258, 263, 303, 304, 305–307, 315, 322, 326, 329, 334, 337, 338, 340–341, 343, 369, 372, 374, 376
szubjektivizáció 9, 10, 19, 40–46, 59, 225–226, 249–251

- tapasztalati tér 7, 44, 45, 101
társadalomelmélet 10, 19, 26–27
tegezés/magázás 133, 138, 239,
246–247
testbeszéd 15, 347–376
típus és megvalósulás 22, 42, 44, 46,
56–57, 68, 111–115
történeti stiliztika 10, 14–15, 303–
345
transzgenerációs fantom-koncepció
368
transzkripció 131
tudatos figyelem hatóköre 111, 114,
117
tudományelmélet 26–28
- tudományos stílustípus/
stílusmintázat 79, 310, 314, 339,
340–341
- udvariasság 22, 130, 161, 162, 164–
167, 168, 169, 172, 177, 178, 181,
184, 185, 187, 188, 256, 259, 260,
264, 294
- választás 42, 43, 53–54, 128, 131–134,
137–140, 142, 146, 148, 149, 153,
154, 225, 226, 233, 234, 239, 242–
243, 313, 359
- verbális agresszió 227, 235, 236, 242,
257

Nyomdai munkák:
Pátria Nyomda Zrt.
1117 Budapest, Hunyadi János út 7.
Felelős vezető: Fodor István vezérigazgató